

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-6/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdusalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Norbayeva Shukurjon Xayitbayevna, f.f.f.d., dots.
Omonov Mamatqobil Ismoilovich, b.f.d., dots.
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanyovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyevo Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№6/4 (139), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 214 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdualolova M.N. “Giryon” romanida mifologik obrazlar talqini	5
Abdullajonova M.T. 12-15 yoshli o‘quvchilar yozma nutqida fonetik-fonologik disgrafiyaga xos xususiyatlarning namoyon bo‘lishi	8
Abdullayeva N.R. Lexical-semantic study of pandemic-related neologisms	12
Abdullayeva O. Uzsynanalizatori uchun sodda gap lingvistik ta’minotini ishlab chiqish masalasi	14
Abduxamidova R. Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlarida ayrim terminlar tadqiqi	20
Ahmedov O‘.I. Hosil qilingan lingvistik terminlarga oid ot turkumidagi sodda birliklarning suffiksial tuzilishi	24
Amonov M. “Boburnoma”dagi fors-tojik izofiy birikmalari xususida	27
Amonova Z.Q., Asxatova D.A. Turkiy adabiyotda manba va badiyat uyg‘unligi	29
Anvarov A.A. Vaqtni ifodalovchi til birliklarining sathlararo tasnifi	33
Asadova F.N. "Irim" kontseptining nemis va o‘zbek tillarida lingvistik -madaniy va lingvistik-pragmatik jixatlari	36
Aslanova H., Djumabayeva M., Boborahmatova M. Historical and literary context of the timurid period: lexical-semantic features, symbolism, and poetic form in hayrat ul-abror	39
Aslanova H.A. Analysis of Navoi's mahbub ul-qulub (maqolalnoma), created on the basis of sixty years of experience	41
Axmadjanova Z.I. Abdulla Oripov ijodida insoniy tuyg‘ular himoyasi va yurt madhi masalasi	44
Axunova M.A. “Miqdor” konseptining madaniy-kognitiv tuzilmasi	47
Avazberdiyeva B.A. O‘zbek folklorida mifologik qahramonlarning semantik xususiyatlari	50
Azimova M.O. A comparative analysis of the pragmatic functions of politeness strategies in english and uzbek	52
Batirova Kh.E. Semantic broadening and narrowing in the translation of english cardiological terms into uzbek	55
Begimqulova M. Landshaft leksikasini tarjima qilishda deskriptiv va transformatsion usullar	58
Berdiqulova Sh.R. Bog‘lovchilarning grammatik xususiyatlari va funksional vazifalari	61
Boymurodova D.D. Yapon inkor morfemalarining tarixiy va zamonaviy ko‘rinishlari tahlili	63
Burxanova M.M. Hid sezgisining kvantitativ aspekti	66
Burxanova M. Lingvosensorikaning umumiy metodologik tamoyillari	68
Choriyeva Ch.S. Verbal va noverbal birliklarning multimodal muloqotda integratsiyalashuvi	70
Cho‘lliyeva G.T. Nutq ohangi va modalitet	73
Dehqonova M.Sh. Qissa janriga adabiy tanqidning munosabati	76
Dilshodbekova Sh.D., Turdaliyeva D.S. Raqamli texnologiyalar sohasida inglizcha terminlarning qo‘llanilishi	78
Egamberganova M. Begzod Fazliddin she‘rlari tahlili va undagi ramzlarni boshqa ijodkorlarning she‘rlaridagi ramzlar bilan qiyoslab o‘rganish	80
Egamberdiyeva Z.A. Saida Zunnunova ijodida badiiy mahorat masalasi	84
Elmuratova U.M. Koreys va o‘zbek adabiyotida shaxs konseptining lingvopoetik qiyosi	87
Elova D.Q. Lingvo-mantiqiy ekspertiza yuridik lingvistikaning mustaqil yo‘nalishi sifatida	89
Erdonova M.H. Ingliz va o‘zbek tillarida orntonimlarning sinonimik hamda giperonimik-giponimik munosabatlari: chog‘ishtirma tahlil	96
Eshmurodova Z.R., Norkuziyeva D. Fransuz va o‘zbek tillarida ot so‘z turkumining grammatik va semantik tavsifi	99
Fatullayeva K.R. Tibbiyot leksikasida sinonimiya hodisasi va tavsiflash muammosi	102
Fatullayeva K.R. Sinonimiya – o‘ziga xos mental-lingvistik kategoriya	105
Gaziyeva M. Tilning estetik funksiyasi haqida	108
Gaziyeva M. O‘zbek tilshunosligida prosodik birliklarning o‘rganilishi haqida	110
Giyosova S. Reflection of the stories of Sir Arthur Conan Doyle	112
Habibullayev I., Habibullayeva S. Badiiy matnda an‘anaviy oilaviy muhit va milliy mentalitet diskursi	116
Hakimov M. Matnning kreolizativ-struktur tavsifiga doir	118

Hayitova M. “Suv” leksemasining dunyo tilshunosligida oʻrganilishiga doir qarashlar tadqiqi	120
Husenova M.Sh., Xamidova M. Oʻzbek va ingliz tillarida “mehr” semali leksemlarning lingvokulturologik xususiyatlari	123
Ismoilova Ch. “Oshiqnoma” turkumiga kiruvchi “Sayyod va Hamro” dostonidagi sonlarning lingvomadaniy xususiyatlari	126
Ismoilova Sh. Personifikatsiyaning nemis-oʻzbek poetik tarjimalardagi qayta yaratilishi	130
Jalolova N.B. Sunʼiy intellekt texnologiyalarining PR-diskurs va PR-matnlar lingvopragmatik xususiyatlariga taʼsiri	133
Joʻrayeva M. Siyosiy intervyu - siyosiy kommunikatsiyaning samarali vositasi sifatida	136
Juramurodov D. Structural and semantic characteristics of japanese phraseological units	139
Jurayeva Sh.X. Muallif nutqi va dialogik nutq shakllarining tarixiy romanlardagi funksiyasi	141
Kamilova D.K. Ingliz va oʻzbek tillarida biznes va tadbirkorlik terminlarining pragmatik-funksional tahlili va tarjimada ifodalanish xususiyatlari	144
Karimova S.S. Badiiy matnda konnotativ maʼnolarning ifodalanishi va ularning tarjimada qayta yaratilishi	146
Karimova S.S. Pragmatic features of connotative units and translation challenges in the works of Charles Dickens	149
Karimova S.S. Methods of ensuring pragmatic equivalence in literary translation	152
Kazakova M.U. Code-switching in multilingual education	155
Khonqulova N.R. Large language models-based sentiment analysis for enhancing customer service panel performance	158
Kodirov A.B. Erix Maria Remark asarlarida urush mavzusining badiiy talqini va uning jahon adabiyotiga taʼsiri	160
Kodirov A.B. Erix Maria Remark ijodining oʻrganilish tarixi va zamonaviy adabiyotshunoslikdagi talqinlari	163
Korayem S.M.A., Shamsimatova M., Umurzakova A. Oʻqishlar genezisi va ularni boshqarish	166
Majidova M.S. Oʻzlashtirma nutqda shakliy va lisoniy tejamkorlik	168
Mamadjanova D.U. Culture-specific vocabulary in english–uzbek dictionaries	171
Mamatkulova Kh.A. Universal concepts and national worldview in literary texts	174
Masadiqova X. Vatan konsepti asosida shakllangan leksik birliklarning tarjima muammolari	177
Matkarimov S.R. Fransuz tarjimashunosligi tarixidan XVI-XVII asrlar	179
Maxsudova N.A. Til, tafakkur va borliq uygʻunligi	183
Mirzayeva D.I., Shodmonova Sh.Sh. Oʻzbek va ingliz badiiy nasrida oʻxshatishlarning stilistik-semantik tabiati	187
Mirzayeva D.I., Shodmonova Sh.Sh. Detektiv janrdagi asarlarda oʻxshatishlarning pragmatistik xususiyatlari	190
Muhammadaminova M., Azimova S.X. Genderga oid frazeologizmlarning semantik va evaluativ tabiati: qiyosiy tahlil	192
Mukumov M.X. An overview of ai and posthumanism in english science fiction	194
Muminova D.Sh., Fazilova N.I. Til lokalizatsiyasining lingvomadaniy moslashuvi va undagi muammolar	197
Murodova D.B. Koreys adabiyotida postmodernizm: nazariy konsepsiyalar va badiiy transformatsiyalar	200
Musurmanov E. Mifologiyada tuxum va tangri obrazi	203
Muxamedova L.D. Ingliz tilidagi media matnlar tarjimasida inson va sunʼiy intellekt kognitiv mexanizmlarining lingvokognitiv xususiyatlari	205
Muxammadiyev S.B. Oʻzbek tilida chorvachilik terminlarining semantik guruhlari va leksikografik talqini	208
Muzaffarov K.A. Muhammad Alining “Kleopatra” romanida maishiy leksika tadqiqi	211

UO'K 808.5

“GIRYON” ROMANIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR TALQINI**M.N.Abdujalolova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat pedagogika instituti, Samarqand**

Anotatsiya. Mazkur maqolada “Giryon” romanidagi mifologik obrazlarning poetik xususiyatlari, ularning badiiy-estetik vazifasi hamda qahramon ruhiyatini ochishdagi o‘rni tadqiq etiladi. Asardagi mifologik tafakkur, ramziy qatlam, arxetipik obrazlar va mifopoetik uslub ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, roman matnidan olingan parchalar asosida tun, yo‘l, suv, tush va sirli obrazlarning badiiy funksiyasi yoritiladi. Tadqiqot davomida mifologik tasvirning zamonaviy o‘zbek romanidagi o‘rni, inson ruhiyati va ma’naviy inqirozni ifodalashdagi imkoniyatlari ko‘rsatib beriladi. Muallifning mifologik tafakkur orqali zamonaviy insonning ichki olamini ochishga intilgani asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Mifologiya, mifopoetika, arxetip, ramziy obraz, poetika, mifologik tafakkur, roman, badiiy talqin, tush motivi, mifologik qatlam.

Аннотация. В данной статье исследуются поэтические особенности мифологических образов в романе «Giryon», их художественно-эстетическая функция, а также роль в раскрытии внутреннего мира героев. Научному анализу подвергаются мифологическое мышление, символический слой, архетипические образы и мифопоэтический стиль произведения. Также на основе фрагментов романа освещаются художественные функции таких образов и мотивов, как ночь, путь, вода, сон и таинственные персонажи. В ходе исследования раскрывается значение мифологического изображения в современном узбекском романе, его возможности в выражении человеческой психологии и духовного кризиса. Обосновывается стремление автора посредством мифологического мышления раскрыть внутренний мир современного человека.

Ключевые слова: мифология, мифопоэтика, архетип, символический образ, поэтика, мифологическое мышление, роман, художественная интерпретация, мотив сна, мифологический слой.

Abstract. This article examines the poetic features of mythological images in the novel “Giryon”, their artistic and aesthetic functions, and their role in revealing the psychological world of the characters. The study provides a scholarly analysis of mythological thinking, symbolic layers, archetypal images, and the mythopoetic style within the work. In addition, based on excerpts from the novel, the artistic functions of motifs such as night, road, water, dreams, and mysterious figures are highlighted. The research also demonstrates the role of mythological representation in the modern Uzbek novel and its potential in expressing human psychology and spiritual crisis. Furthermore, the article substantiates the author’s attempt to reveal the inner world of modern individuals through mythological thinking.

Key words: Mythology, mythopoetics, archetype, symbolic image, poetics, mythological thinking, novel, artistic interpretation, dream motif, mythological layer.

XX asr va XXI asr boshlarida o‘zbek nasrida mifologik tafakkurga murojaat qilish an’anasi kuchaydi. Adabiyotda mifologik motiv va obrazlarning qo‘llanishi yozuvchiga inson ruhiyatini chuqurroq tasvirlash, voqelikni ramziy asosda ifodalash imkonini berdi. Ayniqsa, roman janrida mifologik qatlamning kuchayishi badiiy tafakkurning yangicha ko‘rinishlarini yuzaga chiqardi. “Giryon” romani ham ana shunday asarlar qatoriga kiradi. Asarda mifologik obrazlar nafaqat estetik vosita, balki falsafiy mushohada shakli sifatida namoyon bo‘ladi.

Mifologik obrazlarning asosiy vazifasi insonning ichki olamini, uning ruhiy iztiroblari va jamiyat bilan munosabatlarini ramziy shaklda ifodalashdan iboratdir. “Giryon” romanida ham mif va reallik bir-biri bilan uyg‘unlashib, murakkab poetik tizimni hosil qiladi. Shu jihatdan asarni mifopoetik nuqtayi nazardan o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida mifologik tafakkurga murojaat qilish badiiy tafakkurning muhim yo‘nalishlaridan biriga

aylandi. Ayniqsa, roman janrida mifologik qatlamning kuchayishi inson ruhiyatini chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi. “Giryon” romani ham ana shunday poetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Asarda mifologik obrazlar oddiy estetik vosita emas, balki muallifning falsafiy qarashlarini ifodalovchi poetik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Mifologiya qadimdan inson tafakkurining eng muhim shakllaridan biri hisoblangan. Miflarda inson va tabiat, hayot va o'lim, yaxshilik va yovuzlik kabi abadiy muammolar ramziy obrazlar orqali ifodalanagan. Shu sababli zamonaviy adabiyotda ham mifologik motivlardan foydalanish yozuvchiga voqelikni chuqurroq talqin qilish imkonini beradi. “Giryon” romanida ham mif va reallik uyg'unlashib, murakkab poetik qatlam yuzaga kelgan. Muallif inson ruhiyatidagi iztirob, yolg'izlik va ma'naviy bo'shliqni mifologik tasvirlar vositasida ochib beradi.

Mifologik tafakkur va roman poetikasi. Mifologik tafakkur olamni ramziy asosda anglash shaklidir. “Giryon” romanida voqelik realistik tasvir bilan bir qatorda mifologik ruhda ham ifodalanadi. Asardagi ayrim voqealar tush, xayol va mavhumlik bilan qorishib ketadi. Bu esa romanning poetik ko'lamini kengaytiradi.

Romanning bosh qahramoni ko'pincha ichki ruhiy iztiroblar bilan yashaydi. Uning ruhiy holati tabiat tasvirlari bilan uyg'un holda beriladi. Quyidagi parchada buni yaqqol ko'rish mumkin: *“Tun yana shaharning ustiga qora qanotlarini yoydi. Ko'chalar huvillab qolgandi. U esa yolg'iz ketardi. Go'yo ortidan kimdir sekin kuzatayotgandek tuyulardi”* [1]. Mazkur parchada tun oddiy vaqt birligi emas, balki mifologik obraz sifatida namoyon bo'ladi. Qadimgi mifologik qarashlarda tun noma'lum kuchlar va qo'rquv makoni hisoblangan[2]. Muallif ana shu mifologik tasavvurdan foydalanib, qahramonning ichki qo'rquvini kuchaytiradi.

Yo'l obrazi va arxetipik ma'no. Roman davomida yo'l motivi bir necha bor takrorlanadi. Mifologiyada yo'l insonning ruhiy sinovlari va o'zligini anglash jarayonining ramzi sanaladi [3]. “Giryon”da ham yo'l oddiy harakat emas, balki ichki izlanish timsolidir. Quyidagi parchaga e'tibor qaratamiz: *“U uzoq yurdi. Yo'lning oxiri ko'rinmasdi. Har qadamda yuragi og'irlashib borardi. Ammo ortga qaytishga ham jur'ati yetmasdi”*[4]. Bu yerda yo'l qahramonning ruhiy holatini ifodalovchi poetik detalga aylangan. Yo'lning cheksizligi inson hayotidagi mavhumlikni anglatadi. Orqaga qaytolmaslik esa insonning taqdir oldidagi o'jizligini ifodalaydi. Karl Yung arxetip nazariyasida yo'l motivini insonning ichki kamolot sari harakati bilan bog'laydi [5]. Asarda ham bosh qahramonning yo'ldagi harakati uning ruhiy o'zgarishlarini ifodalaydi. Romanda bosh qahramonning yolg'iz holda uzoq yo'l bo'ylab yurishi tasviri tez-tez uchraydi. Bu oddiy safar emas, balki mifologik ma'noda insonning o'zligini izlash yo'lidir. Qadimgi miflarda qahramonning yo'lga chiqishi sinov va ruhiy poklanish ramzi hisoblangan. “Giryon”da ham yo'l motivi qahramonning ichki ruhiy kurashi bilan uyg'unlashadi. U tashqi olamdan ko'ra ko'proq o'z qalbi bilan olishadi. Shu jihatdan yo'l obrazi arxetipik xarakter kasb etadi.

Tush motivining mifologik mohiyati. Roman poetikasida tush motivi alohida o'rin tutadi. Tush mifologik tafakkurning eng qadimiy shakllaridan biri hisoblanadi. Qadimgi insonlar tush orqali ilohiy kuchlar bilan aloqa qilganiga ishonganlar[6]. Asarda qahramon ko'pincha tush va reallik oralig'ida qoladi:

“Tushida qorong'i daryo bo'yida turganini ko'rdi. Suv ichidan kimningdir mungli ovozi eshitilar, ammo u hech narsani anglay olmasdi”[7]. Mazkur parcha ramziy ma'noga ega. Daryo mifologiyada hayot va o'lim chegarasi sifatida talqin etiladi. Suv ichidan kelayotgan ovoz esa qahramonning ongosti bilan bog'liq holatni anglatadi. Bu mifopoetik tasvir orqali yozuvchi qahramon ruhiyatidagi ichki bo'shliqni ko'rsatadi. Tush motivi asarda psixologik tasvir imkoniyatlarini kengaytirgan. Chunki tush orqali qahramonning yashirin qo'rquvlari va iztiroblari ochiladi.

Suv obrazi va poklanish ramzi. Mifologiyada suv hayot, poklanish va qayta tug'ilish ramzi hisoblanadi. “Giryon” romanida ham suv obrazi bir necha poetik vazifani bajaradi. Asardagi quyidagi tasvir bunga misol bo'la oladi:

“U suv bo'yida uzoq o'tirdi. Daryo sokin oqardi. Shu sukunat ichida u qalbidagi g'alayonlardan qutulgandek bo'ldi.” Bu yerda suv qahramon ruhiyatidagi iztiroblarni yuvuvchi kuch sifatida berilgan. Daryoning sokin oqishi inson qalbidagi tinchlikka intilish ramzidir. Mifologik tafakkurda suv ko'pincha yangilanish belgisi sifatida talqin etiladi[8]. Muallif ana shu mifologik

ma'nodan foydalanib, qahramonning ruhiy holatini ochishga muvaffaq bo'lgan. Romanda suv obrazi ham ramziy ma'no yuklaydi. Ayrim sahnalarda suv poklanish va ruhiy yangilanish timsoli sifatida beriladi. Qahramonning suv bo'yida uzoq o'yga cho'mishi uning ichki iztiroblaridan qutulishga intilishini anglatadi. Mifologiyada suv hayot va qayta tug'ilish belgisi sifatida talqin qilinadi. Muallif ana shu qadimiy tasavvurlardan badiiy mahorat bilan foydalangan.

Qorong'ulik va sirli obrazlar talqini. Asarda qorong'ulik obrazi alohida poetik ahamiyatga ega. Qorong'ulik qahramonning ichki bo'shlig'i va ruhiy iztiroblarini ifodalaydi. Quyidagi parchada bu holat aniq seziladi: *“Qorong'ulik ichida unga hamma narsaning nafasi eshitilgandek bo'lardi. Go'yo tun tirik edi.”*

Mazkur tasvir mifologik animistik qarashlarga yaqin turadi. Animistik tasavvurlarga ko'ra, tabiatdagi barcha narsalar jonli hisoblangan [9]. Muallif tunni “tirik” obraz sifatida tasvirlash orqali mifologik ruh hosil qiladi. Shuningdek, romandagi ayrim noma'lum obrazlar qahramon ongidagi qo'rquv va iztiroblarning ramziy ifodasidir. Bu obrazlar real voqelikdan ko'ra inson ongosti bilan bog'liq.

Mif va reallik uyg'unligi. “Giryon” romanining muhim poetik xususiyatlaridan biri mif va reallikning uyg'unlashganidadir. Muallif voqelikni sof realizm asosida emas, balki ramziy-mifologik tasvir bilan boyitadi. Natijada roman bir vaqtning o'zida ham real hayotni, ham inson ongidagi mavhum holatlarni aks ettiradi. Bu esa asarning ko'p qatlamli ma'noga ega bo'lishini ta'minlaydi. Mifologik obrazlarning mavjudligi asarda falsafiy mushohada ruhini kuchaytirgan. Yozuvchi insonning yolg'izligi, ma'naviy izlanishlari va ruhiy inqirozini mifologik poetika orqali ifodalagan. Zamonaviy romanlarda mif va reallikning birlashuvi ko'p uchraydi. Chunki mifologik qatlam voqelikni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. “Giryon” romanida ham real hayot tasviri mifologik elementlar bilan uyg'unlashib ketgan. Asardagi ayrim voqealar tush va xayolot bilan qorishib ketadi. Bu esa qahramon ruhiyatidagi murakkab holatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Yozuvchi realizm va mifologik tafakkurni birlashtirish orqali insonning ichki dunyosini ochishga muvaffaq bo'lgan. Mif va reallik uyg'unligi natijasida asarda poetik ko'pma'nolilik yuzaga keladi. Har bir obraz yoki detal bir necha ma'noni anglatadi. Shu bois roman o'quvchini mushohadaga undaydi.

Mifopoetik uslubning o'ziga xosligi. Mifopoetika — badiiy asarda mifologik tafakkurning poetik tizim sifatida namoyon bo'lishidir. “Giryon” romanida mifopoetik uslub asarning asosiy estetik belgilaridan biri sifatida ko'zga tashlanadi. Muallif tasvirida tabiat hodisalari oddiy fon emas, balki qahramon ruhiyatining ifodasiga aylanadi. Shamol, tun, yomg'ir, sukunat kabi detallar ramziy ma'no yuklaydi. Bu esa asardagi poetik ohangni kuchaytiradi. Shuningdek, asarda mistik kayfiyatning mavjudligi mifopoetik uslubning muhim belgilaridan biridir. Sirli voqealar, tush motivlari va noma'lum kuchlarga ishora qiluvchi tasvirlar roman estetikasi bilan uyg'unlashgan.

Xulosa qilib aytganda, “Giryon” romani zamonaviy o'zbek nasridagi mifopoetik tafakkurning yorqin namunalaridan biridir. Asarda mifologik obrazlar qahramon ruhiyatini ochish, voqelikni falsafiy talqin qilish va estetik ta'sirchanlikni kuchaytirish vazifasini bajargan. Tun, yo'l, suv, tush va qorong'ulik kabi obrazlar mifologik ma'no kasb etib, roman poetikasining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Muallif ushbu ramzlar orqali zamonaviy insonning ichki olamini, ruhiy iztiroblarini va ma'naviy bo'shligini chuqur tasvirlagan. Shunday qilib, “Giryon” romanidagi mifologik obrazlar tizimi asarning falsafiy-estetik mohiyatini belgilovchi asosiy poetik vositalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Eshonqul N. “Giryon”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2025. 27-b.
2. Мелетинский Е. М. *Поэтика мифа*. – Москва: Наука, 1976. 18-С.
3. Лосев А. Ф. *Диалектика мифа*. – Москва: Мысль, 2001. 41- С.
4. Eshonqul N. “Giryon”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2025. 41-b
5. Қўшжонов М. *Адабиёт назарияси*. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010. 145- Б.
6. Юнг К. Г. *Архетип и символ*. – Москва: Ренессанс, 1991. 52-С.
7. Eshonqul N. “Giryon”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2025. 63-b.
8. Фрэзер Дж. *Золотая ветвь*. – Москва: Политиздат, 1980. 96-С.
9. Karimov B. *Hozirgi o'zbek romani poetikasi*. – Toshkent: Fan, 2018. 101-b.

12-15 YOSHLI O'QUVCHILAR YOZMA NUTQIDA FONETIK-FONOLOGIK DISGRAFIYAGA XOS XUSUSIYATLARNING NAMOYON BO'LISHI

M.T.Abdullajonova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot yozma nutqda fonetik-fonologik disgrafiyaning namoyon bo'lish xususiyatlarini neyrolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi 12–15 yoshli o'quvchilar yozma nutqida uchraydigan fonetik-fonologik disgrafiya xos xatolarni aniqlash, ularning fonologik qayta ishlash jarayonlari bilan bog'liqligini ko'rsatish hamda diagnostik ahamiyatini baholashdan iborat. Tadqiqot bitta umumta'lim maktabining 12–15 yosh oralig'idagi 26 nafar o'quvchisi ishtirokida amalga oshirildi. Empirik material sifatida diktant, ko'chirib yozish, ijodiy matn hamda fonologik jihatdan maxsus tuzilgan psevd so'zlar diktanti natijalaridan foydalanildi. Tahlil sifat yondashuvi asosida olib borildi va yozuvdagi xatolar fonologik tabiati hamda namoyon bo'lish xususiyatlariga ko'ra guruhlariga birlashtirildi. Natijalar respondentlarning 24 nafarida (92,3 %) fonetik-fonologik disgrafiya belgilari kuzatilganligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari fonetik-fonologik disgrafiyaning oddiy imloviy xatolar yig'indisi sifatida emas, balki fonologik tizimning yetarli darajada barqarorlashmaganligi bilan bog'liq murakkab neyrolingvistik buzilish sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: fonetik-fonologik disgrafiya, yozma nutq, neyrolingvistika, fonologik qayta ishlash, fonematik idrok, fonema-grafema mosligi, fonologik ishchi xotira, psevd so'zlar, ichki nutq, o'zbek tili.

Аннотация. Настоящее исследование посвящено нейролингвистическому анализу особенностей проявления фонетико-фонологической дисграфии в письменной речи. Основная цель исследования заключается в выявлении типичных ошибок, характерных для фонетико-фонологической дисграфии в письменной речи учащихся 12–15 лет, определении их связи с процессами фонологической обработки и оценке их диагностической значимости. Исследование проведено с участием 26 учащихся в возрасте от 12 до 15 лет одной общеобразовательной школы. В качестве эмпирического материала использовались результаты диктанта, списывания, самостоятельных письменных работ, а также диктанта, включавшего специально разработанные с фонологической точки зрения псевдослова. Анализ осуществлялся на основе качественного подхода, а письменные ошибки классифицировались с учетом их фонологической природы и особенностей проявления. Полученные результаты показали наличие признаков фонетико-фонологической дисграфии у 24 обследованных учащихся (92,3 %). Исследование свидетельствует о том, что фонетико-фонологическую дисграфию следует рассматривать не как совокупность орфографических ошибок, а как сложное нейролингвистическое нарушение, обусловленное недостаточной сформированностью и устойчивостью фонологической системы.

Ключевые слова: фонетико-фонологическая дисграфия, письменная речь, нейролингвистика, фонологическая обработка, фонематическое восприятие, соответствие фонема–графема, псевдослова, внутренняя речь.

Abstract. This study presents a neurolinguistic analysis of the manifestation of phonetic-phonological dysgraphia in written language. The primary objective was to identify the characteristic errors associated with phonetic-phonological dysgraphia in the written production of students aged 12–15 years, to examine their relationship with phonological processing, and to assess their diagnostic significance. The study involved 26 students from a general secondary school aged between 12 and 15 years. The empirical data included dictation tasks, copying exercises, independent written compositions, and dictation tasks based on specially designed phonologically structured pseudowords. A qualitative research approach was employed, and writing errors were classified according to their phonological characteristics and patterns of manifestation. The findings revealed signs of phonetic-phonological dysgraphia in 24 participants (92.3%). The results suggest that phonetic-phonological dysgraphia should not be regarded merely as a collection of spelling errors

but rather as a complex neurolinguistic disorder associated with the insufficient development and instability of the phonological system.

Keywords: *phonetic-phonological dysgraphia, written language, neurolinguistics, phonological processing, phonemic awareness, phoneme-grapheme correspondence, pseudowords, inner speech.*

Kirish. Yozma nutq insonning eng murakkab kognitiv faoliyatlaridan biri bo'lib, u fonologik, leksik, semantik, grammatik va motor jarayonlarning o'zaro aloqasi asosida shakllanadi. Mazkur faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshishi nafaqat harflarni grafik jihatdan ifodalash, balki nutq tovushlarini aniqlash, ularni fonologik jihatdan farqlash, fonema-grafema mosligini ta'minlash hamda hosil bo'lgan fonologik reprezentatsiyalarni izchil ravishda yozma shaklga o'tkazish bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli yozuv faoliyatidagi buzilishlarni tadqiq etish zamonaviy neyrolingvistika, logopediya va kognitiv fanlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Eng keng tarqalgan yozuv buzilishlaridan biri – fonetik fonologik disgrafiyaning asosida, Luriya nazariyasiga ko'ra, fonematik tahlil va sintezni ta'minlovchi yuqori kortikal mexanizmlarning yetarli shakllanmaganligi yotadi [Luriya, 1962:92].

So'nggi yillarda o'tkazilgan neyroimaging tadqiqotlari fonetik-fonologik disgrafiyaning neyrolingvistik asoslari chap yarim shardagi perisilvian tarmoq faoliyati bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatmoqda [Rapsak et al., 2009:576]. Ushbu tarmoqqa Broka sohasi, yuqori chakka burmasi, chekka ustki burmasi, markazoldi burmasi hamda orolcha kiradi. Mazkur miya tuzilmalarining o'zaro muvofiqlashgan faoliyati fonologik axborotni tahlil qilish, fonemalarni farqlash va ularni mos grafemalarga aylantirish jarayonlarini ta'minlaydi.

Biroq, fonetik-fonologik disgrafiyaning o'zbek tili materiallari asosidagi neyrolingvistik tavsifi hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bu esa fonetik-fonologik disgrafiyaning namoyon bo'lish xususiyatlarini o'zbek tili materiali asosida maxsus tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi 12–15 yoshli o'quvchilar yozma nutqida fonetik-fonologik disgrafiyaning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash, kuzatilgan xatolarni neyrolingvistik nuqtayi nazardan tavsiflash hamda ularning fonologik qayta ishlash jarayonlari bilan bog'liqligini yoritishdan iborat.

Tadqiqot materiali. Tadqiqot 12-15 yoshdagi umumta'lim maktabi o'quvchilari orasida olib borildi. Eksperimental guruhga yozma nutqida disgrafiya xos xatolar kuzatilgan 26 nafar respondent jalb etildi. Ishtirokchilar bir xil ta'lim muassasasida tahsil olgan bo'lib, ularning yozma nutqi diktant, ko'chirma matn, ijodiy matn hamda psevdoso'zlar topshiriqlari asosida kompleks baholandi.

Diktant va ijodiy matn yozish topshiriqlari ishtirokchilarning yoshini inobatga olgan holda taqdim etildi. Ko'chirib yozish topshirig'idan maqsad, asosan, optik va motor disgrafiya xos xususiyatlarni aniqlash hamda yozuv tezligining yoshga doir dinamikasini aniqlash bo'lganligi sababli, barcha ishtirokchilarga bir xil matn tarqatildi. Psevdoso'zlar fonologik jihatdan o'zaro yaqin birliklardan tashkil topgan besh juft stimul so'zlarni o'z ichiga oldi. Bunday material respondentlarning tayyor leksik yoki orfografik xotiraga emas, balki fonologik tahlil, fonematik farqlash va fonema-grafema moslashtirish ko'nikmalariga tayanish imkonini yaratdi.

Tadqiqot metodi. Tadqiqot sifat yondashuvi asosida amalga oshirildi. Tahlil jarayonida respondentlarning yozma ishlarida uchraydigan fonetik-fonologik xatolar aniqlanib, ularning lingvistik xususiyatlari izchil tavsiflandi. Baholash jarayonida fonematik farqlash, fonologik ketma-ketlikni saqlash, fonema-grafema mosligi, fonologik ishchi xotira hamda ichki nutq bilan bog'liq belgilar alohida e'tiborga olindi. Bu tadqiqotchi Bishopning rivojlanish buzilishlarini tahlil qilishda ko'pincha izolyatsiyalangan nuqsonlarni emas, balki o'zaro bog'liq bo'lgan murakkab buzilishlar majmuasini kuzatish haqidagi fikrlariga hamohang [Bishop, 1997:899].

Psevdoso'zlar diktanti yordamida fonologik qayta ishlashning orgografik leksikondan nisbatan mustaqil ishlashi baholandi. Diktant, ko'chirib yozish va mustaqil yozma matnlarning qiyosiy tahlili esa fonetik-fonologik xatolarning turli yozuv vazifalarida namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar tavsifiy-taqqoslash usuli asosida umumlashtirildi va fonetik-

fonologik disgrafiyaning yetakchi belgilarini aniqlash uchun neyrolingvistik nuqtayi nazardan sharhlendi.

Tadqiqot natijalari. Yozma ishlarning qiyosiy tahlili fonetik-fonologik buzilishlar tadqiqotda aniqlangan disgrafik holatlar orasida yetakchi o'rin egallashini ko'rsatdi. Tekshirilgan 26 nafar respondentning 24 nafarida (92,3 %) mazkur turga xos belgilar kuzatildi. E'tiborli jihat, xatolar faqat diktant topshiriqlarida emas, balki ko'chirib yozish va ijodiy matn yaratishda ham uchradi. Bu holat fonologik qayta ishlashdagi qiyinchiliklar yozuv faoliyatining ichki kognitiv bosqichlari, xususan ichki nutq bilan ham aloqador ekanligini ko'rsatadi.

Ekspperimental materiallarda fonetik-fonologik disgrafiya xos eng ko'p takrorlangan xatolardan biri fonetik-fonologik jihatdan yaqin fonemalarni farqlash bilan bog'liq. Ayrim respondentlarda bir fonemaning ikkinchisi ta'sirida almashishi, tovushlar ketma-ketligining buzilishi hamda so'zning fonologik modelidagi beqarorlik kuzatildi. Bunday holatlar fonematik idrokning yetarli darajada shakllanmaganligi va fonologik reprezentatsiyalarni izchil saqlashdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq.

Jarangli va jarangsiz undoshlarning almashishini ham tahlilda muntazam qayd etilgan xatolar qatoriga kiritish mumkin: *unutib // unidib, darsi // tasti, kerak // kerag va hokazo*. Tadqiqot materiallariga tayanib aytish mumkinki, o'quvchilarda fonemaga mos grafema tanlashdagi noaniqliklar bir xil tipdagi xatolarning muntazam takrorlanishiga olib keladi.

Tahlil natijasida aniqlangan yana bir muhim fonetik-fonologik disgrafiya xos belgi ketma-ket kelgan undoshlar ishtirok etgan so'zlarda kuzatilgan soddalashtirish bilan bog'liq. Tovush tarkibi murakkab bo'lgan ayrim so'zlarda, ayniqsa, ko'p bo'g'inli birliklarda undoshlarning tushib qolishi yoki ketma-ketlikning buzilishi kuzatildi. Masalan, *sinf-dosh // sifdosh, farzand // farzat, odatdir // odadr, bayramlarda // bayralarida, qadimgi // qadigi, qarz // qaz va hokazo*.

Respondentlar yozuvida *qalamlarini // qamlani, boshlanganda // boshlanda, kattalar // katar, hurmat – hurm, kelajakda // kelajda, namoyish // namosh* singari bo'g'in yoki tovushlar majmuasining qisqarishi ham tahlil qilinishi zarur bo'lgan jihat. Ayrim hollarda alohida fonema emas, balki butun bo'g'inlarning tashlab ketilishi fonologik ishchi xotiraning imkoniyatlari hamda so'zning ichki fonologik modelini izchil saqlash bilan bog'liq qiyinchiliklarni ko'rsatadi.

Ba'zi respondentlarning yozma matnlarida unli fonemalarning tushirib qoldirilishi yoki beqaror ifodalanishi ham muntazam uchradi: *kattalarga// katlrga, ko'rsatish//ko'rstsh, bajaradi//bajradi, ko'rsatmaydi//ko'rstmidi* va hokazo. Ayniqsa ko'p bo'g'inli va morfologik jihatdan murakkab birliklarda unli segmentlarning qisqarishi so'zning bo'g'in tuzilishini o'zgartirib, uning fonologik modeliga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Bu holat unli fonemalarni fonologik tizimda barqaror kodlash jarayonining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi.

Pseudoso'zlar diktanti natijalari ham fonologik qayta ishlashdagi qiyinchiliklarni yaqqol namoyon etdi. Fonologik jihatdan o'zaro yaqin birliklarni yozishda respondentlar fonemalarni almashtirish, harflar ketma-ketligini buzish, qo'shimcha harflar kiritish va ayrim elementlarni tushirib qoldirish kabi xatolarga yo'l qo'yidilar. Ayniqsa r–l hamda s–z oppozitsiyalariga asoslangan juftliklarda farqlashdagi qiyinchiliklar ko'proq kuzatildi. Olingan natijalar Marinelli va bir qator olimlarning fonologik disgrafiya bola pseudo so'zlarni haqiqiy so'zlarga nisbatan yomonroq qayta ishlashi haqidagi qarashlarini yana bir bor isbotladi [Marinelli, 2018: 67], [Campbell, 1985: 452].

Diqqatga sazovor jihatlardan biri, fonetik-fonologik xatolar ko'chirib yozish topshiriqlarida ham saqlanib qoldi. Bu esa respondentlar vizual namunani bevosita nusxalashdan ko'ra, uni ichki nutq vositasida fonologik jihatdan qayta ishlab, shundan keyingina yozuvga ko'chirishini ko'rsatadi. Demak, fonetik-fonologik disgrafiya buzilish faqat eshituv asosidagi vazifalarda emas, balki yozma nutqning ichki fonologik tashkil etilishi bilan bog'liq barcha bosqichlarda namoyon bo'lishi mumkin.

Muhokama. Umuman olganda, olingan natijalar fonetik-fonologik disgrafiyaning asosida fonematik farqlash, fonologik ketma-ketlikni saqlash, fonologik ishchi xotira hamda fonema-grafema moslashtirish jarayonlarining yetarli darajada shakllanmaganligi yotishini tasdiqlaydi. Shu nuqtayi nazardan mazkur turdagi buzilishlarni alohida imloviy xatolar yig'indisi sifatida emas, balki

fonologik tizim faoliyatidagi kompleks neyrolingvistik qiyinchiliklarning yozma nutqdagi namoyon bo'lishi sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot xulosalari fonetik-fonologik disgrafiyaning yozma nutqda namoyon bo'lishi, avvalo, fonologik qayta ishlash tizimining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog'liqligini ko'rsatdi.

Olingan natijalar fonologik qayta ishlashning yozma nutqdagi hal qiluvchi rolini ta'kidlagan xorijiy tadqiqotlar bilan uyg'unlashadi. Xususan, Campbell va Butterworth fonologik disgrafiya asosiy muammo tayyor leksik birliklarni o'zlashtirish emas, balki fonematik axborotni tahlil qilish va uni yozuvga aylantirish jarayonida namoyon bo'lishini ko'rsatgan edilar. Mazkur tadqiqotda ham kuzatilgan ko'plab xatolar aynan fonologik reprezentatsiyalarni barqaror saqlash hamda fonema-grafema mosligini izchil amalga oshirishdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflandi.

Bizningcha, tadqiqotning diqqatga sazovor natijalaridan biri fonetik-fonologik xatolarning faqat diktant topshiriqlarida emas, balki ko'chirib yozish jarayonida ham muntazam kuzatilganidir. Mazkur holat yozuvning oddiy vizual nusxa ko'chirish emasligini, aksincha, ichki nutq va fonologik qayta ishlash bilan chambarchas bog'liq murakkab psixolingvistik faoliyat ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Vizual tayanch mavjud bo'lgan vaziyatda ham respondentlarning fonologik jihatdan o'xshash xatolarni takrorlashi yozuv jarayonida ichki fonologik kod faol ishtirok etishini ko'rsatadi.

Yozuv namunalarida ko'p bo'g'inli va morfologik jihatdan murakkab birliklarda xatolarning ko'proq uchrashi ham muhim kuzatuvlardan biri bo'ldi. Bunday birliklarda fonologik yuklamaning ortishi fonologik ishchi xotira, fonemalar ketma-ketlikni saqlash imkoniyatlariga qo'shimcha talab qo'yadi. Natijada aynan murakkab fonologik tuzilishga ega so'zlarda tovushlarning tushib qolishi, almashishi kuzatiladi. Bu esa, tadqiqotchi Halutsning fonetik-fonologik disgrafiya ega bolalar nisbatan uzun va murakkab tarkibli so'zlarni yozishda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishi haqidagi fikrlarini dalillaydi [Haluts, 2025: 149].

Natijalar o'zbek tilining fonologik va morfologik xususiyatlarini hisobga olgan holda fonetik-fonologik disgrafiya baholash zarurligini ham ko'rsatadi. Garchi o'zbek tilida fonema-grafema mosligi ko'plab tillarga nisbatan barqarorroq bo'lsa-da, tadqiqot natijalari ko'p bo'g'inli, murakkab tarkibli so'zlarda fonetik-fonologik tahlil jarayoni u qadar oson emasligini dalillaydi. Shu jihatdan fonetik-fonologik disgrafiya xos ayrim xatolar tilning o'ziga xos struktur xususiyatlari bilan ham uzviy bog'liq.

Xulosa. Umuman olganda, tadqiqot natijalari fonetik-fonologik disgrafiya faqat imlo xatolari yig'indisi sifatida emas, balki fonologik tizim, fonologik ishchi xotira, fonema-grafema moslashtirish hamda ichki nutqning o'zaro bog'liq faoliyatidagi buzilishlar bilan tavsiflanadigan murakkab neyrolingvistik hodisa sifatida talqin qilish zarurligini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv diagnostik mezonlarni takomillashtirish, disgrafiya erta aniqlash usullarini ishlab chiqish hamda korreksion-logopedik ishlarning samaradorligini oshirish uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bishop D. V. M. Cognitive neuropsychology and developmental disorders: Uncomfortable bedfellows // The Quarterly Journal of Experimental Psychology. Section A: Human Experimental Psychology. – 1997. – Vol. 50, No. 4. – P. 899–923.
2. Campbell R., Butterworth B. Phonological dyslexia and dysgraphia in a highly literate subject: A developmental case with associated deficits of phonemic processing and awareness // The Quarterly Journal of Experimental Psychology. Section A: Human Experimental Psychology. – 1985. – Vol. 37A, No. 3. – P. 435–475.
3. Haluts N., Levy D., Friedmann N. Bimodal aphasia and dysgraphia: Phonological output buffer aphasia and orthographic output buffer dysgraphia in spoken and sign language // Cortex. – 2025. – Vol. 182. – P. 147–180.
4. Marinelli C.V., Putzolu A., De Salvatore M., Iaia M., Angelelli P. Developmental phonological dyslexia and dysgraphia in a regular orthography: a case study // JDREAM. Journal of Interdisciplinary Research Applied to Medicine. – 2018. – Vol. 2, Iss. 1. – P. 67–82.
5. Rapcsak S.Z., Beeson P.M., Henry M.L., Leyden A., Kim E., Rising K., Andersen S., Cho H. Phonological dyslexia and dysgraphia: Cognitive mechanisms and neural substrates // Cortex. – 2009. – Vol. 45, № 5. – P. 575–591.
6. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. – М.: Изд-во МГУ, 1962. – 431 с.

LEXICAL-SEMANTIC STUDY OF PANDEMIC-RELATED NEOLOGISMS

N.R.Abdullayeva, Senior teacher, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada global pandemiya davrida yuzaga kelgan va onlayn muloqotda keng qo'llanilgan COVID-19 bilan bog'liq neologizmlar hamda sleng ifodalarning leksik-semantik tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot Urban Dictionary lug'atidan olingan norasmiy leksik birliklarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning semantik ma'nolari, so'z yasash jarayonlari va ijtimoiy funksiyalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ushbu neologizmlarning pandemiya davridagi jamoatchilik qarashlari, emotsional reaksiyalar, xulq-atvor shakllari hamda madaniy o'zgarishlarni qanday aks ettirishi tahlil qilinadi. Tahlil natijalari COVID-19 slengi nafaqat kommunikativ vosita sifatida, balki inqiroz davridagi qo'rquv, hazil, tanqid, moslashuv va ijtimoiy tajribaning lingvistik ifodasi sifatida ham xizmat qilganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: COVID-19 neologizmlari, sleng ifodalar, leksik-semantik tahlil, Urban Dictionary, pandemiya tili, norasmiy leksik birliklar, so'z yasashi, semantika, ijtimoiy xulq-atvor, lingvistik kreativlik, onlayn muloqot, hazil, lingvistik moslashuv, madaniy o'zgarish.

Аннотация. В данной статье представлен лексико-семантический анализ неологизмов и сленговых выражений, связанных с COVID-19, которые возникли в период глобальной пандемии и широко использовались в онлайн-коммуникации. Исследование посвящено изучению неофициальных лексических единиц, собранных из словаря Urban Dictionary, с акцентом на их семантические значения, процессы словообразования и социальные функции. Особое внимание уделяется тому, как данные неологизмы отражают общественные взгляды, эмоциональные реакции, модели поведения и культурные изменения, вызванные пандемией. Анализ показывает, что сленг, связанный с COVID-19, служил не только средством коммуникации, но и лингвистическим отражением страха, юмора, критики, адаптации и социального опыта в период кризиса.

Ключевые слова: неологизмы COVID-19, сленговые выражения, лексико-семантический анализ, Urban Dictionary, язык пандемии, неофициальные лексические единицы, словообразование, семантика, социальное поведение, лингвистическая креативность, онлайн-коммуникация, юмор, лингвистическая адаптация, культурные изменения.

Abstract. This article provides a lexical-semantic analysis of COVID-19-related neologisms and slang expressions that emerged during the global pandemic and were widely used in online communication. The study examines informal lexical units collected from Urban Dictionary, focusing on their semantic meanings, word formation processes, and social functions. Particular attention is given to how these neologisms reflect public attitudes, emotional reactions, behavioral patterns, and cultural changes caused by the pandemic. The analysis demonstrates that COVID-19 slang served not only as a means of communication but also as a linguistic reflection of fear, humor, criticism, adaptation, and social experience during a period of crisis.

Key words: COVID-19 neologisms, slang expressions, lexical-semantic analysis, Urban Dictionary, pandemic language, informal lexical units, word formation, semantics, social behavior, linguistic creativity, online communication, humor, linguistic adaptation, cultural change.

During our research, we identified a dictionary of slang, humorous, and informal lexical units created by media users in English, and we examined the following examples based on the Urban Dictionary slang dictionary.

Covidiot - Relating to the 2020 Covid-19 virus - Someone who ignores the warnings regarding public health or safety. A person who hoards goods, denying them from their neighbors. People that have no brain cells and can't understand what social distancing means. People that make others life miserable in lockdown by continually mixing with others, therefore making the lockdown last longer because it fails.

Covidiotpreneur - businessmen who sell essentials for high prices are called covidiotpreneur.

covIDIOTitus - the malady a covIDIOT suffers, someone who has Covid-19, is infectious and an idiot who isn't following proper protocol like isolation and social distancing.

Covidiotcrat - A very stupid and arrogant bureaucrat who ignores the advanced warnings of leading epidemiological scientists and public health experts on the threat of this “disease of the millennium”!!!

Covidiot assembler - A person who encourages social gatherings during the Covid 19 pandemic when social distancing and self-isolation is expected.

Boomer-Covidiot - Someone born in the 50s who claims to know everything about COVID-19, but learns it all from very unreliable websites and chatrooms.

Boomer-Zoomer - Traditional boomer, discovering and embracing the Zoom video app for social community activities, especially as a product of pandemic quarantine.

Quarantine boyfriend - The guy that a girl leads on, via Snapchat or even text, during COVID-19 just to get attention. She usually has multiple at once just for her own entertainment. Will most definitely ghost him once it is over.

Covid-19 Vaccine - The only hope for the developed countries to prevent their economies from further declining, and for the developing countries to prevent theirs from collapsing, as a result of the pandemic—when vaccination for the population is the solution to economic salvation.

Don't Trust Covid-19 Vaccines - The commandment by anti-mask and anti-vaccine clergy to their oft-uncritical or gullible congregations, who trust their pastors more than their doctors.

Covid Carpetbagger - Someone, or some entity, which will come in during the aftermath of Covid restrictions which destroyed economic activity and killed many small businesses, which will buy up those businesses for significant discounts once restrictions are removed and economic activity is allowed again in that sector. Many of these entities will have political connections and will have helped institute these restrictions in the first place.

Covid cut - A haircut performed on one's self during the covid-19 pandemic on account of all salons being closed.

Covid coupon - the deep discounts or free services offered by retailers, websites, telecom providers, or restaurants in response to the global pandemic CoVID-19. the covid coupon may also take the form of a deferred payment, such as insurance, credit card or car loans. all in an effort to generate revenue while the quarantine/lockdown persists and help consumers in times of financial or health crises and mass unemployment.

Covid-Catfish - A man or woman who appears attractive until the mask comes off.

Covidcough - Any cough made on the part of any person, at any time during the Coronavirus Pandemic, whether it is truly from COVID or not, since everyone is on high alert.

COVIDeo - 1-Any virtual plan to continue or develop routine personal, economic, social or political activities online or offline using multimedia, website or social network. 2-Any video challenging, reporting or defining more about COVID-19 Pandemics.

Coronaphobia - The fear of catching the current strain (COVID-19 in March 2020) of human coronavirus, expressed by wearing a face mask in public, or simply avoiding public places, public events and public transport.

Coronamoaner(s) - A virus named Covid 19 is causing pain, suffering and distress for millions around the world. A regular pastime to help get through the pandemic is to constantly bitch about the virus. This is what is known has a Coronamoaner.

Corona kids - The Generation of kids that were born following the 2020 Covid-19 quarantine.

Corona Baby - Babies born twelve to sixteen months after the start of the COVID-19 Mandatory Quarantine Pandemic.

Corona coin - The term for the \$1200 stimulus money given out during Covid.

Coronacoaster - The feeling of uncertainty, anxiety, and helplessness surveying news and information concerning humankind's possible demise from covid-19.

Coronaganda - The hype, fearmongering and propaganda by the goverment and media surrounding the covid19 outbreak

Coronactivity - The type of daily activity -useful or useless- that you are doing during the lockdown, just to post it on social media because you crave attention, or want to jump on trends.

We have analyzed a large number of COVID-19-related neologisms, mainly collected from Urban Dictionary. From a lexical-semantic perspective, these lexical items reflect new meanings, social attitudes, emotional reactions, and behavioral patterns that emerged during the pandemic. Semantically, the words can be classified into several categories according to their meaning and communicative function.

Firstly, many terms describe social behavior and rule violation, such as “covidiot,” “covidparty,” and “covid-slut,” which have strong negative meanings and criticize people ignoring health regulations.

Secondly, several words express fear and psychological states, including “coronaphobia,” “coronavirus anxiety,” and “coronacoaster.” These terms semantically represent stress, fear, and emotional instability caused by the pandemic.

Another group reflects social relationships and lifestyle changes, for example, “quarantine boyfriend,” “coromance,” and “coronadating,” showing how communication and relationships adapted during lockdown.

Some neologisms are connected to economic conditions, such as “covid coupon” and “covid carpetbagger,” representing financial difficulties and opportunistic behavior.

From a lexical-semantic viewpoint, the COVID-19 neologisms in the text represent a dynamic semantic response to unprecedented global circumstances. These words reflect not only new realities of health, economy, and social interaction but also collective emotions such as fear, frustration, humor, and adaptation. The semantic richness of these neologisms illustrates how language evolves rapidly to conceptualize new experiences and social phenomena during crises.

REFERENCES:

1. Qingshu Xu Comparing COVID-19 metaphors in Chinese and English social media with critical metaphor analysis. *Front. Psychol.* 2023. – 1-8 p.
2. Urban Dictionary. 1999-2026. <https://www.urbandictionary.com/>
3. Васильева Д. В. Неологизмы эпохи COVID-19 в лексикографическом отражении: дис. ... канд. филол. наук. Нижний Новгород. 2025. – 24 с.
4. Красавский Н.А. Лингвистические методы исследования эмоциональной концептосфер // Лингвистические парадигмы: традиции и инновации. - Волгоград, 2000. - С.18-20
5. Khalfan M., Batool H., Shehzad W. Covid-19 Neologisms and their Social Use: An Analysis from the Perspective of Linguistic Relativism // *Linguistics and Literature Review*. – 2020. – Vol. 6, No. 2. – pp. 117–129.
6. Canziani T. COVID-19 and its Linguistic Variants from “Miss Rona” to “Boomer Remover”. // *Language Change and the New Millennium, European Scientific Journal, ESJ*, - 2022. 18 (18), 18.
7. Nabila E., & Abdulrahman T. R. An analysis of new English words created during COVID-19. // *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities*, - 2021. 9(1), 19-32 p.

UO‘K 81’322

UZSYNANALIZATORI UCHUN SODDA GAP LINGVISTIK TA'MINOTINI ISHLAB CHIQUISH MASALASI

O.Abdullayeva, doktorant, PhD, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

ORCID: [0000-0002-2524-4832](https://orcid.org/0000-0002-2524-4832)

Annotatsiya. *O'zbek tilining struktur xususiyatlari – agglyutinativlik, erkin so'z tartibi, grammatik munosabatlarning, asosan, qo'shimchalar orqali ifodalanishi sintaktik tahlilni avtomatlashtirishni murakkablashtiradi. Shu bois o'zbek tili uchun yuqori aniqlikdagi sintaktik analizatorni ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy vazifalaridan biridir. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi sodda gaplarning struktur modellarini chuqur o'rganish orqali sintaktik analizator yaratishda qo'llaniladigan barqaror va izchil lingvistik ta'minotni shakllantirish masalasi tahlilga tortildi. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun sodda gaplarning sintaktik modellarini aniqlash va tasniflash; sintaktik analizator grammatikasini yaratish uchun zarur korpus materialini tayyorlash; tanlangan sintaktik nazariya (dependency grammar yoki phrase structure grammar) asosida lingvistik qoidalarni formalizatsiya qilish talab etiladi. Maqola orqali o'zbek tilidagi sodda*

gaplarning sintaktik modeli formal tizim asosida qayta ishlab chiqilib, CoNLL-U formatida teglangan korpus orqali amaliyotda sinovdan o'tkazilishi tadqiq etildi.

Kalit so'zlar: sintaktik analizator, bog'liqlik grammatikasi, sodda gap, CoNLL-U formati, parsing, dependency parsing.

Аннотация. Такие структурные особенности узбекского языка, как агглютинативность, свободный порядок слов и выражение грамматических отношений преимущественно посредством аффиксов, усложняют автоматизацию синтаксического анализа. Поэтому разработка высокоточного синтаксического анализатора для узбекского языка является одной из актуальных научных задач современности. В данной статье анализируется вопрос формирования устойчивого и последовательного лингвистического обеспечения, применяемого при создании синтаксического анализатора, на основе глубокого изучения структурных моделей простого предложения в узбекском языке. Достижение этой цели требует определения и классификации синтаксических моделей простых предложений; подготовки необходимого корпусного материала для создания грамматики синтаксического анализатора; формализации лингвистических правил на основе выбранной синтаксической теории (грамматики зависимостей или грамматики составляющих). В статье исследуется вопрос переработки синтаксической модели простого предложения в узбекском языке на основе формальной системы и её апробации на размеченном в формате CoNLL-U корпусе.

Ключевые слова: синтаксический анализатор, грамматика зависимостей, простое предложение, формат CoNLL-U, парсинг, синтаксический анализ на основе зависимостей.

Abstract. The structural features of the Uzbek language - agglutination, free word order, and the expression of grammatical relations primarily through affixes - complicate the automation of syntactic analysis. Therefore, developing a high-precision syntactic analyzer for the Uzbek language is one of the most pressing scientific challenges of our time. This article analyzes the formation of a stable and consistent linguistic framework for creating a syntactic analyzer, achieved through an in-depth study of the structural models of simple sentences in Uzbek. To accomplish this, it is necessary to: identify and classify the syntactic models of simple sentences; prepare the corpus material required to create the grammar for the syntactic analyzer; and formalize the linguistic rules based on a chosen syntactic theory (dependency grammar or phrase structure grammar). The article investigates the redevelopment of the syntactic model for simple Uzbek sentences based on a formal system and its practical testing using a corpus tagged in the CoNLL-U format.

Key words: syntactic analyzer, dependency grammar, simple sentence, CoNLL-U format, parsing, dependency parsing.

Kirish. Tabiiy tilni qayta ishlash yo'nalishlari jadal rivojlanib borayotgani natijasida elektron lug'atlar, avtomatik tarjima tizimlari, matnni semantik va sintaktik tahlil qilish, axborotni ajratib olish kabi murakkab intellektual tizimlarni yaratish zarurati ortib bormoqda. Bunday tizimlarning samaradorligi, avvalo, tilning sintaktik tuzilishini avtomatik tarzda to'g'ri aniqlay oladigan lingvistik ta'minotning mukammalligiga bevosita bog'liq. Demak, o'zbek tili uchun sintaktik tahlil masalasi oddiy mavjud parserni moslashtirish bilan cheklanmaydi, u lingvistik ta'minot, formal model qoidalari va tilga xos hodisalarni izchil kodlashni talab qiladi. O'zbek tilining sintaktik qurilishini milliy tilshunoslikdagi lisoniy-sintaktik qoliplar bilan zamonaviy dependency formalizmi asosida uyg'unlashtirish, mazkur modellardan kelib chiqib algoritm yaratish va uni amaliy dasturiy vosita ko'rinishida joriy etish kerak bo'ladi. Buning uchun eng muhim vazifalardan biri dastur uchun lingvistik ta'minotni ishlab chiqish masalasi hisoblanadi.

Metodologiya. Sintaktik tahlilning kompyuter lingvistikasidagi eng muhim metodologik masalalaridan biri bo'lib, tilning sintaktik tuzilmasi qaysi formalizm asosida ifodalanishi kerakligi masalasi hisoblanadi. Zamonaviy NLPda bu savolga javob, asosan, ikki asosiy usul orqali beriladi: *constituency parsing* (birikma/bo'lakli yoki *phrase-structure parsing*) va *dependency parsing* (hokim-tobe munosabatlarga asoslangan bog'liqlikni aniqlovchi *parsing*). Sodda gaplarning sintaktik modelini formallashtirish qilish uchun yaratiladigan korpus sintaktik analizatorni o'qitish, baholash

va takomillashtirishga xizmat qiladigan asosiy lingvistik resurs hisoblanadi. Korpus yaratishning metodik asoslari quyidagi uch bosqichdan iborat.

1-jadval.

Sintaktik teglangan korpus yaratish jarayonining asosiy bosqichlari

Bosqich	Tavsif	Izoh
Nazariy asosni tanlash	Grammatika modeli (DG yoki PSG) tanlanadi.	O'zbek tili uchun DG eng mos hisoblanadi.
Korpusni qurish (Annotatsiya)	Tokenizatsiya, lemmatizatsiya, morfologik va sintaktik teglash amalga oshiriladi.	Agglyutinativlik sababli murakkab lemmatizatsiya talab etiladi.
Tizimni baholash	UAS/LAS ko'rsatkichlari asosida baholanadi.	Test to'plami ajratiladi.

1-jadvaldan ko'rinadiki, sodda gaplar asosida sintaktik teglangan korpus yaratish jarayoni o'z tarkibida ketma-ket amalga oshiriladigan uch muhim bosqichni qamrab oladi. Har bir bosqich lingvistik ta'minotning sifat ko'rsatkichlari va yakuniy samaradorligiga bevosita ta'sir qiluvchi metodik komponent sifatida qaraladi.

Nazariy asosni tanlash bosqichida sintaktik tahlil uchun qaysi grammatik model tanlanishi masalasi hal etiladi. O'zbek tili struktur xususiyatlari nuqtayi nazaridan bog'liqlik grammatikasi (Dependency Grammar – DG) eng maqbul model sifatida baholanadi, chunki bu model erkin so'z tartibli, morfologik belgilarga boy tillar sintaksisini formal tasvirlashga yuqori darajada mos keladi [1]. Frazali (yoki birikmali) struktura grammatikasi (PSG) esa ayrim frazalik birliklarni aniqlashda qo'llanilishi mumkin bo'lsa-da, o'zbek tili sintaksisining asosiy formal talablariga DG darajasida javob bera olmaydi. Shu bois mazkur bosqich o'zbek tili uchun optimal nazariy platformani aniqlashning metodik negizini tashkil etadi.

Korpusni qurish va annotatsiya bosqichi tanlangan nazariy model asosida til birliklari tokenlanadi, morfologik xususiyatlari aniqlanadi va sintaktik bog'lanishlar teglanadi. Bu jarayon korpusning asosiy lingvistik yadrosini tashkil qiladi. O'zbek tilining agglyutinativ tabiatidan kelib chiqib, morfologik tahlilda bitta leksemaning tarkibida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalovchi qo'shimchalar ketma-ketligi mavjud bo'lishi korpus yaratish jarayonini murakkablashtiradi. Shuning uchun lemmalash jarayoni alohida aniqlik va izchillik talab qiladi. Annotatsiya bosqichining sifat darajasi sintaktik analizatorni o'qitishning muvaffaqiyatini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi. **Tizimni baholash** bosqichida yaratilgan korpus asosida sintaktik analizator o'qitilib, uning samaradorligi aniq mezonlar yordamida baholanadi. Asosiy ko'rsatkichlar – UAS (Unlabeled Attachment Score) va LAS (Labeled Attachment Score) – birikmaning bosh so'zini aniqlashdagi hamda bog'lanish turini to'g'ri belgilashdagi aniqlik darajasini ifodalaydi. Xolis baholashni ta'minlash maqsadida umumiy korpusning ma'lum bir qismi test to'plami sifatida ajratiladi. Mazkur bosqich lingvistik ta'minotning amaliy qiymatini tasdiqlashga xizmat qiladi va yaratilgan tizimning real NLP vazifalarida qo'llanish imkoniyatlarini aniqlaydi.

Natijalar. Tilning sintaktik sathini formal tavsiflashda grammatik model tanlovi alohida ahamiyat kasb etadi. Sintaktik analizatorlarni yaratish jarayonida turli nazariy yondashuvlar qo'llanadi; ular orasida bog'liqlik grammatikasi (Dependency grammar) va birikma strukturali grammatika (Phrase structure grammar) eng ko'p qo'llaniladigan modellardir. Har ikki model gap tuzilishini turli tamoyillar asosida izohlaydi va o'zbek tili sintaksisining qaysi jihatini formallashtirish zarurligiga qarab tanlanadi.

Bog'liqlik grammatikasi (ing. dependency grammar) [2] modeli sintaksisni so'zlar o'rtasidagi boshqaruv munosabatlari asosida izohlaydi. Mazkur nazariyada gapning tuzilishi markaziy predikat atrofida tashkil topadi; qolgan barcha so'zlar predikatga bevosita yoki bilvosita bo'ysungan holda iyerarxik bog'lanish tizimini hosil qiladi. J.Nivre ta'kidlaganidek, "bog'liqlik munosabatlari sintaktik tahlilning eng qadimiy va eng tabiiy modellari sirasiga kiradi; ular, ayniqsa, erkin so'z tartibli tillarda samarali qo'llanadi"[3]. O'zbek tili bog'lanishlarning morfologik ko'rsatkichlar orqali ifodalanishi, shuningdek, so'z tartibining nisbatan erkinligi tufayli bog'liqlik grammatikasi uchun qulay. Tilning agglyutinativ tabiati sabab sintaktik vazifa, ko'pincha, kelishik qo'shimchalari, egalik ko'rsatkichlari yoki fe'lga xos shaxs-son affikslari orqali aniq aks etadi. Shu bois sintaktik teglangan korpus yaratishda bog'liqlik modeli gapning ichki struktur munosabatlarini nisbatan aniq aks ettiradi va CoNLL-U formatining [4] asosiy kontseptual negizini tashkil etadi.

Frazali struktura grammatikasi (ing. Phrase structure grammar) [5] esa sintaktik tuzilmani frazal birliklar (NP – otlar guruhi, VP – fe'llar guruhi va hokazo) asosida daraxtsimon struktura sifatida modelldaydi. N.Chomskiy tomonidan taklif etilgan PS-grammatikalar tilning formal generativ xususiyatlarini aniqlashda muhim o'rin tutadi va ular ko'proq qat'iy so'z tartibiga ega bo'lgan tillarda samarali natija beradi [6]. Bu model o'zbek tilida ba'zi sintaktik guruhlarning aniqlanishida (masalan, to'ldiruvchi yoki aniqlovchi guruhlarni chegaralash) yordam berishi mumkin. Biroq o'zbek tilining erkin so'z tartibli tabiati frazali struktura grammatikasining qo'llanish imkoniyatlarini ma'lum darajada cheklaydi. Gap bo'laklarining joylashuvi qat'iy bo'lmagan uchun PS-grammatika asosidagi sintaktik daraxtlar ko'pincha so'zlar o'rtasidagi haqiqiy grammatik munosabatlarni to'liq aks ettira olmaydi. Shunga qaramay, frazali model ayrim sintaktik fenomenlarni formal tasvirlashda yordamchi yondashuv sifatida qo'llanishi mumkin; ammo o'zbek tilida kompyuter lingvistikasi uchun asosiy model sifatida bog'liqlik grammatikasining ustunligi mutaxassislar tomonidan alohida ta'kidlanadi.

Sodda yig'iq gaplar uchun bog'lanish turlari. Universal Dependencies (UD) sintaktik tavsif tizimi sodda yig'iq gaplarning predikativ tuzilishini aniqlashda aniq, izchil va formal metodologiyani taklif etadi. Mazkur yondashuvda gap tarkibidagi barcha tokenlar markaziy predikativ yadroning atrofida tashkil topgan bo'lib, ular o'zaro sintaktik bog'lanishlar (DEPREL) orqali ifodalanadi. Sodda yig'iq gaplarda uchraydigan bog'lanish turlari ko'lini keng bo'lmaganligi sababli ular orasida **root**, **nsubj** va **punct** kabi asosiy bog'liqlik turlari eng muhim hisoblanadi. Ushbu bog'lanishlar gapning sintaktik strukturasi va uning minimal predikativ modelini aniqlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Quyidagi 2-jadval sodda yig'iq gaplar uchun eng ko'p uchraydigan bog'liqlik turlarining mazmuni va sintaktik vazifasini aks ettiradi.

2-jadval.

Sodda yig'iq gaplardagi asosiy sintaktik bog'lanish turlari

DEPREL	Mazmuni	Sintaktik funksiyasi
root	Ildiz	Gapning markaziy predikativ yadrosi bo'lib, kesim funksiyasini bajaradi. Boshqa barcha tokenlar bevosita yoki bilvosita tarzda rootga bog'lanadi.
nsubj	Ot-ega	Harakat yoki holatning subyekti bo'lgan gap bo'lagi. Predikatning majburiy argumentlaridan biri sifatida asosiy sintaktik vazifani bajaradi.
punct	Tinish belgisi	Gapning chegarasini belgilovchi tinish belgilari (nuqta, so'roq, undov va boshqalar). Strukturaning yakuniy unsurini tashkil etadi va sintaktik daraxtda yordamchi rol o'ynaydi.

Ushbu bog'liqlik turlari sodda yig'iq gapning minimal sintaktik modelini aniqlashda yetarli bo'ladi. Chunki bunday gaplarda predikativ markaz (root) atrofida faqat bitta majburiy argument – ega (nsubj) mavjud bo'ladi, gap yakuni esa punct yordamida rasmiylashtiriladi. Shunday qilib, UD yondashuvi sodda yig'iq gapning eng ixcham va formal strukturaviy modelini ifodalash imkonini beradi.

Sodda yig'iq gaplarning CoNLL-U formatida teglanishiga doir lingvistik ta'minot tavsifi. Universal Dependencies (UD) tamoyillariga asoslangan sintaktik teglash tizimi sodda yig'iq gaplarning minimal predikativ tuzilishini aniq va formal ravishda ifodalash imkonini beradi. Quyida sodda yig'iq gaplarning turli sintaktik holatlarini yorituvchi tipik misollar keltiriladi. Har bir misolda tokenlarning leksik shakli, morfologik belgilari, boshqaruv munosabati (HEAD) va bog'lanish turi (DEPREL) aniq ko'rsatilgan bo'lib, ularning sintaktik strukturasi tahlil qilish imkonini beradi. Quyidagi gapda predikativ markaz fe'l bo'lib, u gapning “root” funksiyasini bajaradi. Ega bo'lgan ot esa nsubj sintaktik bog'lanishi orqali kesimga to'g'ridan-to'g'ri bo'ysungan: *Qiz keldi*. Bu tuzilmada *keldi* – gapning markaziy predikati (root), *qiz* esa harakatni bajaruvchi ega (nsubj) sifatida belgilangan (Qarang: 3-jadval).

3-jadval.

Fe'l kesimli sodda yig'iq gapning UD teglanishi

sent_id	TokenId	token	XPOS	HEAD	DEPREL	DEPREL_U	GapChun	Gap
431	1	Qiz	N	2	nsubj	Egasi	B-S	Ega
431	2	keldi	VB	0	root	Gapning bosh fe'li	B-P	Kesim
431	3	.	PUNCT	2	punct	Punktuatsiya	–	–

O'zbek tilida ot kesimli gaplarda bog'lama fe'l ko'pincha tushiriladi. UD tamoyillariga ko'ra, bunday hollarda ot (NOUN) predikativ vazifasini bajarganligi sababli root sifatida belgilanadi: "U talaba" Bu yerda *talaba* – kesim, u – ega (nsubj). Bog'lama fe'lning yo'qligi sintaktik teglashda hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki predikativlik morfologik va semantik jihatdan aniq ifodalangan (Qarang: 4-jadval).

4-jadval.

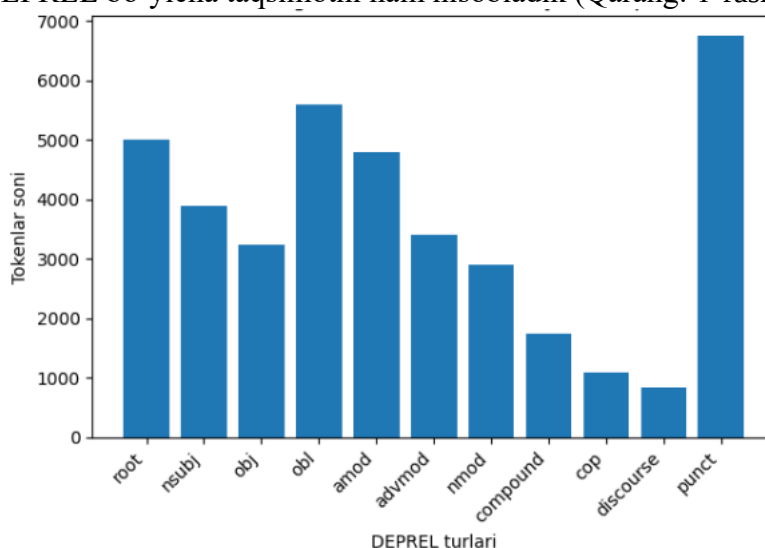
Ot kesimli sodda yig'iq gapning UD teglanishi

sent_id	TokenId	token	XPOS	HEAD	DEPREL	DEPREL_UZ	GapChunk	Gap bo'lagi
1201	1	U	P	2	nsubj	Egasi	B-S	Ega
1201	2	talaba	N	0	root	Gapning bosh fe'li	B-P	Kesim
1201	3	.	PUNCT	2	punct	Punktuatsiya	–	–

Universal Dependencies tizimida bog'lama fe'l (edi, ekan, bo'ldi) tushirilgan hollarda predikativlik yuklangan ot (NOUN) yoki sifat (ADJ) root sifatida belgilanadi. Bu UDning bog'lanish markazini semantik predikatga yo'naltiruvchi umumiy tamoyili hisoblanadi. O'zbek tilida shaxs-son kategoriyalari fe'lga qo'shimcha sifatida qo'shib kelgani bois, ega ko'pincha yashirin holatda ifodalanadi. UD tizimi bunday gaplarda faqat bitta predikativ markazni – rootni ko'rsatadi; yashirin ega esa teglanmaydi. UD dependency parsing tahlilida egasi yashiringan gaplarda yashirin "ega" bo'lagi belgilanmaydi. Bunday gaplar morfologik fe'l shakli orqali tahlil qilinadi xolos, bunda bosh, markaziy tugun sifatida *bordim* fe'li bo'ladi. Lekin gapdagi egalik vazifasi FEATS ichida ko'rsatilib ketishi mumkin. Agar kontekst talab etsa, annotatsiya jarayoni davomida yashirin egani qayta tiklash mumkin. Bunda teglar MISC ustunida maxsus atribut (masalan, Ellipsis) orqali ko'rsatiladi. Ammo bu amaliyot sintaktik minimalizmni buzmaslik uchun faqat ayrim maxsus hollarda qo'llanadi.

Muhokama. Keltirilgan misollar sodda yig'iq gaplarning UD sintaksisi bo'yicha formal teglanishini ko'rsatadi. Bu teglash usuli sintaktik analizatorlar uchun predikativ yadroni aniq ajratib olishga, tokenlar o'rtasidagi grammatik munosabatlarni izchil aniqlashga va tilning minimal sintaktik strukturasi asosida mashinaviy o'qitishni amalga oshirishga imkon yaratadi. Zero, mazkur teglash amaliyotlari o'zbek tili uchun mo'ljallangan sintaktik analizatorlarning nazariy va amaliy asosini tashkil etadi.

Sintaktik teglangan sodda gaplar korpusi token → morfologiya → sintaksis → pragmatika ketma-ketligida qurilgan, CoNLL-U formatida formallangan, o'zbek tilining agglyutinativ va erkin so'z tartibli tabiatini to'liq hisobga olgan lingvistik resurs hisoblanadi. Sintaktik teglangan sodda gaplar korpusida DEPREL bo'yicha taqsimotni ham hisobladik (Qarang: 1-rasm).

1-rasm. Sintaktik teglangan sodda gaplar korpusida DEPREL bo'yicha taqsimot.

Ushbu diagrammadan ko'rinadiki eng yuqori chastotaga ega birliklar **punct** va **root** relatsiyalari bo'lib, bu har bir gapda majburiy predikativ markaz va punktuatsiya mavjudligi bilan izohlanadi. Shuningdek, **obl**, **amod** va **nsubj** bog'lanishlarining yuqori ulushi sodda gaplarda hol,

aniqlovchi va ega komponentlarining faol ishtirokini ko'rsatadi. **compound** va **cop** relatsiyalari esa murakkab predikatlar hamda nominal kesimli gaplarning korpusda tizimli ravishda qamrab olinganini tasdiqlaydi.

Sintaktik teglangan sodda gaplar korpusining hajmi va ishonchliligi. Mazkur tadqiqot doirasida o'zbek tilidagi sodda gaplarning sintaktik tuzilishini avtomatik tahlil qilishga mo'ljallangan sintaktik teglangan korpus shakllantirildi. Ushbu korpus o'zbek tilining agglyutinatib tabiati, erkin so'z tartibi hamda predikativ munosabatlarning asosan morfologik ko'rsatkichlar orqali ifodalanishini hisobga olgan holda UD tamoyillari asosida ishlab chiqildi. Korpusning asosiy maqsadi sodda gaplarning predikativ yadrosini, gap bo'laklari o'rtasidagi sintaktik munosabatlarni hamda ularning formal modellarini aniqlash va sintaktik analizatorni o'qitish uchun ishonchli lingvistik resurs yaratishdan iborat.

Korpus hajmi. Yaratilgan sintaktik teglangan sodda gaplar korpusi miqdoriy jihatdan yetarli va muvozanatli bo'lib, u jami 5 000 ta sodda gapni o'z ichiga oladi. Korpus tarkibida 2 200 ta sodda yig'iq gap va 2 800 ta sodda yoyiq gap mavjud bo'lib, bu sodda gaplarning minimal va kengaygan sintaktik modellarini qamrab olish imkonini beradi. Korpusdagi gaplar turli uslubiy qatlamlarga mansub matnlardan tanlangan bo'lib, bu holat sintaktik modellarning real til qo'llanishiga mosligini ta'minlaydi. Korpusda jami 42 500 ta token (so'zlar va tinish belgilari) mavjud bo'lib, bir gapga to'g'ri keladigan tokenlar sonining o'rtacha qiymati 8,5 ni tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkich sodda gaplarning o'rtacha uzunligini ifodalab, korpusda juda qisqa yoki haddan tashqari uzun gaplar ustunlik qilmasligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, korpusdagi unikal lemma soni 6 300 ta bo'lib, bu leksik jihatdan yetarli darajada boy va xilma-xil material tanlanganidan dalolat beradi. Korpusning CoNLL-U formatida tashkil etilishi uni xalqaro NLP standartlariga mos holda qayta ishlash, tahlil qilish va turli avtomatik tizimlarda qo'llash imkonini yaratadi.

Korpusning struktur muvozanatini baholashda undagi sintaktik bog'lanish turlarining (DEPREL) taqsimoti muhim mezon sifatida qaraladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, har bir gapda majburiy ravishda mavjud bo'lgan *root* bog'lanishi korpusda izchil va barqaror tarzda aks etgan. *nsubj*, *obj*, *obl*, *amod* va *advmod* kabi asosiy sintaktik munosabatlarning yuqori ulushi sodda gaplarning ega, to'ldiruvchi, hol va aniqlovchi komponentlari yetarli darajada qamrab olinganini ko'rsatadi. Shuningdek, *compound* va *cop* relatsiyalarining mavjudligi murakkab predikatlar hamda nominal kesimli sodda gaplarning korpusda tizimli tarzda teglanganini tasdiqlaydi. *discourse* relatsiyasi orqali undov, kirish so'z va diskursiv birliklarning qayd etilishi korpusning faqat grammatik emas, balki kommunikativ jihatlarini ham hisobga olgan holda shakllantirilganini ko'rsatadi. *punct* relatsiyasining barqaror ulushi esa gap chegaralarining formal aniqlanishini ta'minlaydi.

Korpusning ishonchliligi annotatsiya jarayonining izchilligi va aniqligi bilan belgilanadi. Annotatsiya ishlari yagona metodik qo'llanma asosida, Universal Dependencies qoidalariga qat'iy amal qilingan holda amalga oshirildi. O'zbek tiliga xos agglyutinatib xususiyatlar tufayli morfologik teglashda alohida aniqlik talab etilgan bo'lib, ko'p qo'shimchali birliklar lemmatizatsiya va FEATS maydonida izchil tarzda qayd etildi. Sintaktik bog'lanishlarni aniqlashda so'zlarning gapdagi joylashuvi emas, balki ularning grammatik shakli va semantik roli asosiy mezon sifatida qabul qilindi. Annotatsiya sifatini baholash maqsadida korpusning ma'lum qismi mustaqil test to'plami sifatida ajratildi.

Xulosa. Demak, sintaktik teglangan sodda gaplar korpusi hajm, struktur muvozanat va annotatsiya sifati jihatidan o'zbek tili uchun sintaktik analizator yaratish va uni o'qitish vazifalariga to'liq javob berishi kerak. Korpus sodda gaplarning minimal va kengaygan sintaktik modellarini, turli ifoda maqsadiga ega gap turlarini hamda o'zbek tiliga xos morfo-sintaktik xususiyatlarni qamrab olgan ishonchli lingvistik resurs sifatida baholanishi asoslandi. Ushbu korpus keyingi bosqichda murakkab gaplarni avtomatik tahlil qilish hamda o'zbek tiliga mo'ljallangan yuqori aniqlikdagi NLP tizimlarini yaratishda mustahkam metodik poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chomsky N. Syntactic structures. – The Hague: Mouton, 1957.
2. CoNLL-UL: Universal Morphological Lattices for Universal Dependency Parsing // <https://aclanthology.org/L18-1608.pdf>; Giouli V., Vacalopoulou A., Sidiropoulos N., Flouda Ch., Doupas A.,

Giannopoulos G., Bikakis N., Kaffes V., Stainhaouer G. Placing multi-modal, and multi-lingual data in the humanities domain on the map: The Mythotopia geotagged corpus, 2022.; <https://universaldependencies.org/format.html>

3. **Debusmann R.** *An Introduction to Dependency Grammar*. – Saarbrücken: Saarland University, 2000. – 140 p.; https://en.wikipedia.org/wiki/Dependency_grammar

4. https://en.wikipedia.org/wiki/Dependency_grammar; Towards an implementable dependency grammar // <https://aclanthology.org/W98-0501.pdf>;

5. https://en.wikipedia.org/wiki/Phrase_structure_grammar

6. Nivre J. Dependency grammar and dependency parsing. – MSI Reports, 2005. – p. 2.

7. Nivre J., Hall J., Nilsson J. Maltparser: A data-driven parser-generator for dependency parsing. In LREC, Vol. 6, pp. 2216-2219. 2006, May.

UO'K: 81-114.4.

TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARIDA AYRIM TERMINLAR TADQIQI

R.Abduxamidova, talaba, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvokulturologiya sohasining terminologik tizimi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ushbu sohaga oid terminlar lisoniy tabiati va yasallish asosiga ko'ra uchta asosiy qatlamga (sof milliy, gibrid va to'liq baynalmilal) ajratib o'rganilgan. Maqolada antropotsentrik paradigmaning shakllanishi, til va madaniyatning o'zaro aloqadorligi kabi masalalar nazariy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida yangi ilmiy tushunchalarni ifodalashda morfologik, sintaktik va kalkalash usullaridan foydalanish samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, terminologiya, antropotsentrik paradigma, milliy qatlam, gibrid terminlar, baynalmilal terminlar, lisoniy manzara, kodlar aralashuvi.

Аннотация. В статье анализируется терминологическая система лингвокультурологии, являющейся одним из приоритетных направлений современной лингвистики. В ходе исследования термины, относящиеся к этой области, были разделены на три основных пласта (чисто национальный, гибридный и полностью интернациональный) в зависимости от их языковой природы и основы образования. В статье теоретически обоснованы такие вопросы, как формирование антропоцентрической парадигмы, взаимосвязь языка и культуры. Также проанализирована эффективность использования морфологических, синтаксических и калькирующих методов при выражении новых научных понятий в узбекском языкознании.

Ключевые слова: лингвокультурология, терминология, антропоцентрическая парадигма, национальный пласт, гибридные термины, интернациональные термины, языковая картина, смешение кодов.

Abstract. The article analyzes the terminological system of the field of linguoculturology, which is one of the priority areas of modern linguistics. In the course of the study, terms related to this field were studied by dividing them into three main layers (purely national, hybrid, and fully international) according to their linguistic nature and formation basis. The article theoretically substantiates issues such as the formation of the anthropocentric paradigm and the interconnection between language and culture. The effectiveness of using morphological, syntactic and calquing methods in expressing new scientific concepts in Uzbek linguistics has also been analyzed.

Key words: linguoculturology, terminology, anthropocentric paradigm, national layer, hybrid terms, international terms, linguistic landscape, code mixing.

Kirish. Har bir til – o'z xalqining tafakkuri, tarixiy tajribasi va dunyoqarashining noyob aksidir. Tilning boshqa ijtimoiy hodisalardan ajralib turadigan eng asosiy xususiyati shundan iboratki, til ijtimoiy faoliyatning barcha sohalariga xizmat qiladi [2:22] Xususan, til va madaniyat, o'zaro madaniy aloqa masalalarini lingvokulturologiya ilmiy asosda tadqiq etadi. Lingvokulturologiya fanining obyekti lingvistika va kulturologiya, etnografiya va psixolingvistika singari qator fundamental fanlarning kesishmasida joylashadi [1:208]. Hozirgi davr tilshunosligida til nafaqat

lisoniy belgilar tizimi, balki madaniyat va jamiyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab hodisa sifatida tadqiq etilmoqda. Xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalarning mustahkamlanishi tilning inson shaxsiyati va milliy madaniyat bilan aloqasini o'rganuvchi yangi sohalarini yuzaga keltirdi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat munosabatlarini o'rganish o'tgan asrning ikkinchi yarmidayoq olimlar e'tiborini tortgan. Lingvokulturologiyaning shakllanishi haqida deyarli barcha tadqiqotchilar ushbu nazaryaning ildizi V.Fon Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar. XIX asrda V.Fon Gumboldt "Tilning tuzilishi va insoniyat ma'naviy rivojiga ta'siri" kitobida birinchilardan bo'lib, til va millat xususiyatlarining munosabatlari haqida qayd etgan edi. Uning aytishicha: "turli tillar, o'z xususiyatlari, fikrlash va his-tuyg'u ta'siriga ko'ra amalda turlicha dunyoqarashni ifodalaydi", "tilning o'ziga xos xususiyatlari millatning o'zligiga ta'sir qiladi, shuning uchun tilni chuqurroq o'rganish tarix va falsafa insonning ichki dunyosi bilan bog'lab tushuntiradigan barcha narsani qamrab olishi kerak" [3:71]. Ushbu sohaning metodologik asosi sifatida V.V.Vorobyov, V.M.Shaklein, V.N.Teliya va V.A.Maslovalarning ishlarini qayd etish mumkin. Ularning tadqiqotlarida til, madaniyat va inson shaxsiyati o'rtasidagi bog'liqlik uch asosiy muammo sifatida talqin etilgan. O'zbek tilshunosligida A.Nurmonov lingvokulturologik yo'nalishning nazariy asoslarini yaratgan bo'lsa, N.Mahmudov tilning mukammal tadqiq etish yo'llarini izlashda milliy-madaniy jihatlarga alohida e'tibor qaratgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ishining metodologik asosi sifatida zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishi hisoblangan antropotsentrik paradigma tanlab olindi. Mazkur yondashuv tilni nafaqat statik struktura, balki inson, jamiyat va madaniyat bilan uzviy aloqadorlikda bo'lgan ochiq tizim sifatida tadqiq etish imkonini beradi. Tadqiqot obyekti sifatida lingvokulturologiya va sotsiolingvistika sohalariga oid terminologik birliklar belgilandi va ularning lisoniy tabiati, yasallish qonuniyatlari hamda funksional xususiyatlari tahlilga tortildi.

Tadqiqot jarayonida, birinchi navbatda, lisoniy-tavsifiy metod yordamida terminlarning semantik ko'lami va ularning muayyan sohaga tegishliligi aniqlashtirildi. Terminlarning tarkibiy komponentlarini tahlil qilishda struktur-semantik tahlil metodiga tayanildi, bu esa murakkab terminologik birikmalarni tashkil etuvchi birliklarning lisoniy kelib chiqishini aniqlashga xizmat qildi. Xususan, terminlar komponentlarining lisoniy xususiyatiga ko'ra uchta asosiy qatlamga — sof milliy, aralash (gibrid) va to'liq baynalmilal qatlamlarga ajratib tasniflandi.

Qiyosiy-chog'ishtirma metod orqali baynalmilal terminlarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari va ularning ilmiy muomalada qo'llanilish xususiyatlari o'rganildi. Masalan, "paralingvistik lakuna" yoki "antropotsentrik paradigma" kabi terminlarning xalqaro terminologik tizimdagi o'rni va ularning o'zbek tilida grammatik jihatdan bog'lanish shakllari tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqotda kalkalash va model tahlili usullaridan foydalanilgan holda, "intertekstuallik" kabi birliklarning xalqaro prefikslar va milliy affikslar sintezi asosida shakllanish mexanizmlari yoritib berildi.

Tahlil va natijalar. Durdona Xudoyberganovanning 2015-yilda chop etilgan "Lingvokulturologik terminlarning qisqacha izohli lug'ati"da lingvokulturologiyaga oid terminlarning ma'nosi izohlangan[4:44]. Undagi ba'zi terminlarni leksik-semantik tahlilga tortamiz.

Allyuziya – muayyan til birligi vositasida biror adabiy yoki ijtimoiy-tarixiy faktga ishora qilishdan iborat uslubiy figura. Lingvokulturologiyada allyuziya ikki madaniy-semiotik maydonning o'zaro munosabati nuqtayi nazaridan o'rganiladi.

"Allyuziya" so'zi lotincha allusion – "sha'ma", "hazil", "imo" ma'nolarini anglatadi. Bu termin o'zbek tiliga baynalmilal terminologiyadan foydalanish tamoyili orqali o'zlashgan. O'zbek tilida mazkur terminga affikslar qo'shish orqali yangi shakllar hosil qilingan. Masalan, allyuziv, allyuzivlik. Lingvokulturologiyada bu termin murakkab terminologik birikmalar tarkibida ham keladi: **Allyuziv matn** – allyuziya vositasida hosil qilingan matn

Allyuziv nom – allyuziv matnda allyuziya ko'rsatkichi vazifasida keluvchi onomastik birlik, assotsiativ tarzda idrok qilinuvchi pretsedent matnning tarkibiy qismi; ikki madaniy-semiotik maydonni tutashtiruvchi vosita.

Allyuziya manbasi – allyuziv matnda ishora qilingan adabiy yoki ijtimoiy-tarixiy fakt manbasi.

Murakkab terminologik birikmalarni tarkibidagi komponentlarga ko'ra uch qatlamga ajratish mumkin:

1. **Sof milliy qatlam.**
2. **Aralash (gibrid) qatlam.**
3. **To'liq baynalmilal qatlam.**

Sof milliy qatlamga komponentlarining barchasi o'zbek tilining leksik boyligi asosida yasalgan so'zlar kiradi. Bu yasashda morfologik, sintaktik yoki semantik so'z yasalishi vositalariga murojaat qilinadi. Masalan:

Madaniy vorislik – muayyan madaniyat uchun ahamiyatli bo'lgan madaniy qadriyatlar va axborotlarning avloddan avlodga o'tishi. Bu termin xalqaro “Cultural heritage” yoki “Cultural continuity” terminlarining shunchaki tarjimai emas, balki o'zbek ilmiy tafakkurida milliy mentalitetga mos ravishda shakllangan muqobilidir.

Turg'un o'xshatishlar – ikki obyekt o'rtasidagi o'xshashlik mazmunini ifodalovchi, til egalari lisoniy xotirasida ma'lum bir qoliqlar shaklida saqlanadigan konnotativ turg'un birikmalar; obrazli milliy tafakkur mahsuli. Har ikki komponenti milliy tushunchalar asosida shakllangan bu termin xalqaro **phraseological comparison** terminining o'zbek tilidagi tarjimasidir.

Uyg'un matn – verbal va noverbal unsurlarning uyg'unlashuvi natijasida hosil bo'lgan o'ziga xos matn.

Ismlar madaniyati – chaqaloqni nomlash, ism tanlash, ismlarga to'g'ri munosabatda bo'lish, ularni to'g'ri yozish va talaffuz qilishda amal qilinadigan me'yoriy qoidalar majmuyi.

Olam manzarasi – olam haqida jamoa ongida shakllangan bilimlarning ma'lum tartibdagi majmuyi.

Aralash (gibrid) qatlam xalqaro termin bilan o'zbek tilidagi so'zning sintezidan hosil bo'lgan birikmalarni o'z ichiga oladi:

Milliy pretsedent nomlar – biror xalq lingvomadaniyatiga xos bo'lgan, nutqning turli ko'rinishlarida ko'p murojaat qilinadigan mashhur nomlar.

Konseptual maydon – umumiy mazmuniy unsur vositasida bog'langan, pog'onaviy tuzilishga ega bo'lgan konseptlar zanjiri.

Nutqiy etiket – insonlarning muloqot vaziyatlarida ijtimoiy belgilangan va madaniy o'ziga xos nutqiy xulq-atvor qoidalari.

Intertekstual matn – tarkibida to'g'ridan to'g'ri yoki assotsiativ tarzda anglashiluvchi o'zga matn yoki uning unsurlari mavjud bo'lgan matn; intertekstuallik mahsuli.

To'liq baynalmilal qatlamga barcha komponentlari chet tilidagi terminologik leksikadan olingan birikmalar kiradi. Bunday terminlar dunyo tilshunosligida deyarli bir xil shaklda qo'llaniladi, bu esa ilmiy muloqotni osonlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi:

Paralingvistik lakuna – biror lingvomadaniyat vakillari imo-ishorasi orqali ifodalanuvchi mazmunning boshqa lingvomadaniyat vakillari uchun neytralligi yoki boshqa ma'noni ifodalashi.

Terminning ikkala qismi ham baynalmilal terminologik elementlardan tashkil topgan bo'lib, o'zbek tilida grammatik jihatdan so'z birikmasi shaklida bog'langan. Mazkur termin ingliz tilida **paralinguistic lacuna**, rus tilida **паралингвистическая лакуна** shaklida bo'lib, dunyo tilshunosligida o'zgarmas shaklda qo'llaniladi.

Allyuziya denotati – allyuziv matnda ishora qilingan matn yoki ijtimoiy-tarixiy fakt. Termini tashkil qilgan ikkala so'z ham lotin tilidan olingan va unda o'zbekcha leksik elementlar ishtirok etmagan.

Antropotsentrik paradigma – tilni nafaqat struktura, balki kommunikatsiyaga asoslangan ochiq tizim sifatida o'rganuvchi, uni jamiyat, inson, madaniyat, ruhiyat kabi boshqa tizimlar bilan aloqadorlikda tadqiq etuvchi, insonni til ichida yoki tilni inson ichida tahlil etishga yo'naltirilgan ta'limotlar va usullar majmuyi.

Mazkur termin grekcha anthropos – inson va lotincha centrum – markaz so'zlaridan olingan bo'lib, “insonni markazga qo'yuvchi” degan ma'noni anglatadi.

Lingvokulturologik terminlar orasida sintaktik usul va morfologik usulning birikishidan hosil qilingan terminlar ham mavjud:

Lingvomadaniyatshunoslik – xorijiy tillarni o'rganadigan shaxslarning kommunikativ salohiyatini oshirish maqsadida o'quv jarayonida nutqiy muloqotning milliy-madaniy o'ziga xosligi haqidagi ma'lumotlarni saralab olish taqdim etish amaliyotini amalga oshiradigan fan.

Yasalish jihatdan morfologik usul va kalkalash hodisalarining murakkab sintezidan iborat terminlarga misol keltirish mumkin:

Intertekstuallik – biror matn tarkibida boshqa matn yoki uning unsurlarining ochiq yoki yashirin tarzda mavjud bo'lishi.

Mazkur terminning asosi xalqaro “inter” prefiksi yordamida shakllangan bo'lib, lotincha “aro”, “orasida” degan ma'noni bildiruvchi bu qo'shimcha o'zbek tilshunosligida yangi ilmiy tushunchalar yasashda faol ishtirok etadi. Terminning yasalish asosini tahlil qilishda davom etadigan bo'lsak, intertekstual so'ziga o'zbek tilidagi mavhum ot yasovchi -lik qo'shimchasining qo'shilishi semantik-strukturaviy kalka usuli bilan hosil bo'ladi. Bu usulda o'zbek terminologiyasi terminning xalqaro – inter + text + uality yasalish formulasidan foydalangan holda o'z til tizimida mavjud -lik qo'shimchasi bilan qaytadan yasaydi.

Lingvokulturologik terminlar lug'atida sintaktik usul yordamida yasalgan murakkab terminlar ham mavjud:

Etnopsixolingvistika – nutqiy amaliyotlar, nutqiy faoliyat va uning yaxlit axtlari, lisoniy ong, shuningdek, nutqiy muloqot jarayonlarining yuzaga kelishiga xos bo'lgan milliy-madaniy variantlilikni o'rganuvchi soha, psixolingvistikaning bir bo'limi.

Bu terminning asosida uchta baynalmilal asos mavjud: etno, psixo va lingvistika. Til, tafakkur va millat uchligini yaxlitlikda o'rganuvchi bu soha bir nechta mustaqil fan sohalarini anglatuvchi termin-elementlarning birikishi orqali hosil bo'lgan murakkab termin hisoblanadi.

Logoepistema – muayyan vaziyat yoki matnga ishora qiluvchi va o'zida madaniy axborotni saqlovchi, mazkur axborotning tushunarli bo'lishi uchun retsipyent ongida muayyan til haqidagi bilimlardan tashqari shu til egalarining dunyoqarashi, an'analari, urf-odati, tasavvurlari va irim-sirimlari to'g'risidagi ma'lumotlarning ham mavjud bo'lishini taqozo etuvchi til birliklari.

Yuqorida ta'kidlanganidek, lingvokulturologiyada insonning tildagi madaniy kodlar va konseptlar orqali milliy o'zligini qanday namoyon qilishi o'rganiladi. Lingvokulturologiya tilshunoslikning yosh, yangi sohasi bo'lsa-da, biroq unda frazeologik, konseptologik, leksikografik va lingvodidaktik yo'nalishlar shakllanib ulgurgan.

Xulosa. Tahlil qilingan terminlar lisoniy tabiati va yasalish asosiga ko'ra to'liq baynalmilal, gibril hamda sof milliy qatlamlarni hosil qilib, o'zbek tilshunosligining jahon ilmiy integratsiyasiga tayyorligini va shu bilan birga o'z milliy-metodik asoslariga egaligini isbotlaydi. Ayniqsa, morfologik va sintaktik usullar yordamida yasalgan intertekstuallik, logoepistema kabi birliklar antropotsentrik paradigmaning markaziy tushunchalari sifatida til va madaniyat aloqadorligini yaxlitlikda ochib berishga xizmat qiladi. Soha lug'atlarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, zamonaviy o'zbek terminologiyasi lisoniy tejamkorlik va tushunchaviy aniqlik tamoyillari asosida barqaror rivojlanmoqda, bu esa kelajakda soha terminologiyasini tizimlashtirish va o'quv jarayoniga tatbiq etishda mustahkam nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маслова В.А Лингвoкyльтyрoлoгия. Учебнoйе пoсoбийе для студeнтoв высших учебнйх заведeний. – М.: Академия, 2001. – С. 208.
2. Xolmonova Z. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2020. – B. 22.
3. Shayxislamov N (2020). Ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari: muammo va yechimlar (3). – B. 71.
4. Xudoyberganova D. Lingvokulturologik terminlarning qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. – 44 b.

HOSIL QILINGAN LINGVISTIK TERMINLARGA OID OT TURKUMIDAGI SODDA BIRLIKLARNING SUFFIKSAL TUZILISHI

O'I.Ahmedov, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

<https://orcid.org/0009-0000-4352-7628>

Annotatsiya. Mazkur maqolada hosil qilingan lingvistik terminlarga oid ot turkumidagi sodda birliklarning suffiksali tuzilishi tizimli-lingvistik va struktur-semantik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda derivatsion jarayonlar, suffikslarning funksional-semantik xususiyatlari, ularning terminologik tizimdagi o'rni hamda ilmiy termin hosil qilishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi lingvistik terminlarning suffiksali modellari qiyosiy aspektida o'rganilib, ularning o'zbek tilidagi muqobillari bilan tipologik solishtiriladi. Natijada suffiksatsiya lingvistik terminologiyada eng samarali so'z yasaliş mexanizmlaridan biri ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: lingvistik terminologiya, derivatsiya, suffiksatsiya, ot turkumi, so'z yasaliş, struktur-semantika, terminologik tizim.

Аннотация. В данной статье рассматривается суффиксальная структура простых именных единиц в составе производных лингвистических терминов на основе системного и структурно-семантического подхода. Анализируются деривационные процессы, функционально-семантические свойства суффиксов, их роль в терминологической системе и значение в образовании научных терминов. Также проводится сопоставительный анализ суффиксальных моделей английской лингвистической терминологии с узбекскими эквивалентами. Результаты исследования подтверждают, что суффиксация является одним из наиболее продуктивных способов терминообразования.

Ключевые слова: лингвистическая терминология, деривация, суффиксация, имя существительное, словообразование, структурная семантика, терминологическая система.

Abstract. This article analyzes the suffixal structure of simple noun-based units in derived linguistic terminology from a systematic and structural-semantic perspective. The study examines derivational processes, functional-semantic properties of suffixes, their role in terminology systems, and their significance in forming scientific terms. A comparative analysis of suffixal models in English linguistic terminology is also provided, along with typological parallels in Uzbek. The results demonstrate that suffixation is one of the most productive mechanisms in linguistic term formation.

Keywords: linguistic terminology, derivation, suffixation, noun category, word formation, structural semantics, terminology system.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya tizimi tilning ilmiy qatlamini tashkil etuvchi eng muhim birliklardan biri hisoblanadi. Har bir fan sohasi o'zining maxsus terminologik tizimiga ega bo'lib, lingvistika ham bundan mustasno emas. Lingvistik terminlar tilshunoslik fanining asosiy tushunchalarini ifodalovchi birliklar sifatida ilmiy nutqda muhim o'rin egallaydi [1].

Lingvistik terminlarning shakllanishi ko'plab so'z yasaliş usullari orqali amalga oshadi. Shular ichida derivatsiya, xususan suffiksatsiya eng samarali va faol usullardan biri hisoblanadi. Suffikslar yordamida yangi terminlar hosil qilinadi, ularning semantik doirasi kengayadi va tizimlashadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda ilmiy terminologiyaning standartlashuvi va xalqaro integratsiyasi jarayonida suffiksali modelning o'rni tobora ortib bormoqda.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Maqsad: Lingvistik terminlarga oid ot turkumidagi sodda birliklarning suffiksali tuzilishini ilmiy jihatdan tahlil qilish.

Vazifalar:

- lingvistik terminlarning derivatsion xususiyatlarini o'rganish;
- suffikslarning struktur va semantik rolini aniqlash;
- ot turkumidagi terminlarning yasaliş modellarini tahlil qilish;
- ingliz va o'zbek tillarida suffiksatsiyani qiyoslash;

- terminologik tizimdagi funksional o'rnini aniqlash.

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- struktur-semantik tahlil;
- komponent tahlil;
- qiyosiy-tipologik metod;
- derivatsion tahlil;
- deskriptiv metod.

Mazkur metodlar lingvistik terminlarning yasash mexanizmlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Nazariy asoslar

1. Lingvistik terminologiya tushunchasi

Lingvistik terminologiya — tilshunoslik fanida qo'llaniladigan maxsus ilmiy atamalar tizimidir. Bu tizim ilmiy tushunchalarni aniq, ixcham va standart shaklda ifodalashga xizmat qiladi [2].

2. Derivatsiya va suffiksatsiya

Derivatsiya — yangi so'z hosil qilish jarayoni bo'lib, u tilning leksik boyligini oshiradi. Suffiksatsiya esa asosga qo'shimcha qo'shish orqali yangi birlik yaratishdir [3].

Asosiy qism

3. Ot turkumidagi lingvistik terminlarning suffiksallik modellari

Lingvistik terminlarda quyidagi suffikslar eng faol hisoblanadi:

-tion / -sion (jarayon, holat)

- derivation
- formation
- transformation

Bu suffikslar jarayonni ifodalovchi terminlarni hosil qiladi.

-ity (abstraktlik)

- complexity
- regularity
- productivity

Bu model abstrakt ilmiy tushunchalarni ifodalaydi.

-ness (sifat va holat)

- correctness
- openness
- grammaticalness

-er / -or (agentlik)

- speaker
- generator
- analyzer

-ment (natija, jarayon)

- development
- agreement
- movement

4. Struktur model

Ot turkumidagi sodda terminlar quyidagi model asosida hosil bo'ladi:

asos + suffiks → termin

Masalan:

- develop + ment → development
- complex + ity → complexity

Bu model ingliz tilida eng mahsuldor derivatsion strukturadir [4].

5. Semantik xususiyatlar

Suffikslar terminlarga quyidagi ma'nolarni yuklaydi:

- jarayonlilik;
- holat;
- abstraktlik;
- agentlik;
- natijaviylik.

Bu xususiyatlar terminlarning ilmiy aniqligini ta'minlaydi.

6. Qiyosiy tahlil (ingliz va o'zbek tili)

Ingliz tili

derivation

complexity

development

transformation

O'zbek tili

Hosila

murakkablik

rivojlanish

o'zgarish

O'zbek tilida suffiksatsiya ko'proq **affiksial tizim** orqali amalga oshadi:

- -lik, -likka, -lanish, -lash

Masalan:

- complex → murakkablik
- develop → rivojlanish

7. Terminologik tizimdagi o'rni

Suffiksial hosilalar:

- ilmiy tizimni standartlashtiradi;
- yangi tushunchalarni ifodalaydi;
- terminologik aniqlikni oshiradi;
- fanlararo kommunikatsiyani osonlashtiradi.

8. Lingvistik terminlarning funksional xususiyatlari

Lingvistik terminlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- nominativ funksiya;
- informativ funksiya;
- klassifikatsion funksiya;
- ilmiy abstraksiyani ifodalash.

9. Zamonaviy lingvistika va korpus yondashuvi

Hozirgi zamon lingvistik tadqiqotlarida terminlar:

- korpus lingvistikasi;
- NLP;
- avtomatik tarjima tizimlari;
- sintaktik analiz jarayonlarida muhim rol o'ynaydi [5].

Muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, suffiksatsiya lingvistik terminlarni hosil qilishda eng unumli va tizimli usul hisoblanadi. Ayniqsa ingliz tilida -tion, -ity, -ment kabi suffikslar yuqori mahsuldorlikka ega. O'zbek tilida esa bu jarayon affiksial tizim orqali amalga oshadi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, lingvistik terminologiya tizimida ot turkumiga mansub sodda birliklarning suffiksial yasalishi termin hosil qilishning eng faol va mahsuldor usullaridan biri hisoblanadi. Tilshunoslikka oid terminlarning katta qismi derivatsion jarayonlar, xususan, suffiksatsiya orqali shakllanib, ilmiy tushunchalarning aniq va tizimli ifodalanishini ta'minlaydi. Tadqiqot davomida ingliz tilidagi lingvistik terminlarning struktur-semantik xususiyatlari tahlil qilinib, -tion/-sion, -ity, -ness, -er/-or hamda -ment kabi suffikslarning terminologik birliklar hosil qilishdagi yuqori mahsuldorligi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu suffikslar nafaqat yangi terminlarni yaratish vositasi, balki ularning semantik mazmunini aniqlashtiruvchi va kategoriyalashtiruvchi muhim morfologik elementlar ham hisoblanadi. Xususan, -tion va -sion suffikslari jarayon va harakatni, -ity va -ness abstraktlik hamda holatni, -er va -or agentlikni, -ment esa natijaviylik va jarayon ma'nolarini ifodalash orqali ilmiy terminlarning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa. Qiyosiy-tipologik tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillarida termin hosil qilish mexanizmlarida muayyan umumiylik va farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ingliz tilida suffiksatsiya

terminologik tizimning asosiy derivatsion vositasi sifatida namoyon bo'lsa, o'zbek tilida bu jarayon affiksial tizim orqali amalga oshadi va -lik, -lanish, -lash kabi qo'shimchalar termin yasashda muhim rol o'ynaydi. Har ikkala tilda ham derivatsion modellar ilmiy tushunchalarni standartlashtirish va tizimlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot suffiksial hosilalarning terminologik tizimdagi nominativ, klassifikatsion, informativ va konseptual funksiyalarini ochib berdi. Ular ilmiy bilimlarni ifodalash, yangi tushunchalarni nomlash hamda fanlararo kommunikatsiyani ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy korpus lingvistikasi, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), avtomatik tarjima va kompyuter lingvistikasi sohalarida ham terminlarning morfologik tuzilishini o'rganish alohida dolzarflik kasb etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal, D. (2003). *Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 480 b.
2. Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vol. 1–2). Cambridge: Cambridge University Press. 800 b.
3. Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton. 117 b.
4. Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press. 311 b.
5. Katamba, F. (1993). *Morphology*. London: Macmillan Press. 256 b.
6. G'ulomov, A. (1975). *O'zbek tili grammatikasi*. Toshkent: Fan nashriyoti. 420 b.
7. Nurmonov, A. (2001). *Tilshunoslik asoslari*. Toshkent: O'qituvchi. 368 b.
8. Sayfullayeva, R. (2009). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet. 512 b.
9. Sharipov, M., Mattiev, J., Sobirov, J., Baltayev, R. (2022). *Uzbek Morphological and Syntactic Corpus Development*.

UO'K 821.21(581.14)-1"15"

“BOBURNOMA”DAGI FORS-TOJIK IZOFIY BIRIKMALARI XUSUSIDA

M.Amonov, dots., *Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Boburnoma” asaridagi fors-tojik izofiy birikmalari va ularning semantik xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Bobur, “Boburnoma”, o'zlashmalar, izofa, izofa birikmasi, semantik xususiyat.

Аннотация. В данной статье анализируются персидско-таджикские конструкции *изафет*, встречающиеся в языке бурнум, и исследуются их семантические характеристики.

Ключевые слова: бурнум, язык бурнум, заимствованные слова, *изафет*, конструкция *изафет*, семантические особенности.

Abstract. This article analyzes the Persian-Tajik *izafet* constructions found in the Boburnoma and examines their semantic characteristics.

Key words: Babur, Boburnoma, loanwords, *izafet*, *izafet* construction, semantic features.

Kirish. O'zbek xalqi qadimdan fors va tojik xalqlari bilan do'st-birodar bo'lib, yonma-yon yashab keladi. Doimiy madaniy aloqalar, taqdirdoshlik va mamlakatdoshlik ularning tillariga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Tojik tilidan o'zbek tiliga va o'z navbatida o'zbek tiliga so'zlar, so'z birikmalari va hattoki, ayrim grammatik elementlar o'tib o'zlashgan. Bu hol badiiy adabiyotda ham yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari fors-tojik so'z va so'z birikmalari ko'plab uchraydi. Chunki mumtoz adabiyotimiz namoyandalari fors-tojik tilini mukammal egallab, ikki tilda ijod qilganlar.

O'zbek adabiy tilining asoschisi, buyuk mumtoz shoirimiz Alisher Navoiy fors-tojik tili haqida yuqori baho bergan. O'zbek tiliga fors-tojik tilidan so'zlar bilan bir qatorda izofiy so'z birikmalari ham o'zlashgan. Bu birikmalar Navoiy, Bobur va boshqa mumtoz adiblar asarlarida keng qo'llanilgan. Hozirgi o'zbek tilida ularning katta qismi frazeologik va qo'shma so'z shaklida yashab kelmoqda.

Biz tahlil qilayotgan manba — Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari bo'lib, unda fors-tojik izofiy birikmalari sermahsul qo'llangan. Maqolada mazkur birikmalarning qo'llanish xususiyatlari va semantikasi tahlil qilinadi.

O'zbek adabiy tilining asoschisi, buyuk mumtoz shoirimiz Alisher Navoiy fors-tojik tilida haqida shunday yozadi: *Ammo turkning ulug'din kichigiga deginchi va navkardin begigacha deginchi sart(fors-tojik) tilidin bahramanddirlar, andoqkim o'z xirad ahvoliga ko'ra ayta olurlar, balki*

fasohat va balog'at bila ham takallum qilurlar, hatto turk shuarosikim forsiy til bila rangin ash'or va shirin guftor zohir qilurlar[1, b.12].

Asosiy qism. O'zbek tiliga fors-tojik tilidan so'zlar bilan bir qatorda, izofiy so'z birikmalari ham o'tib o'zlashgan. Fors-tojik izofiy birikmalari Navoiy, Bobur va mumtoz adabiyotimizning boshqa namoyandalarining asarlarida asosan erkin so'z birikmasi, qisman frazeologizm va qo'shma so'zlar sifatida qo'llangan. Hozirgi o'zbek tilida izofiy birikmalarning aksar qismi ideomatik-frazeologik xarakterga ega[2, b.41] bo'lib, komponentlarning asl ma'nosi butunicha yoki qisman ko'chgan: dardisar-bosh og'rig'i, tashvish; qulfi dil- ko'ngil kabi. Komponentlar orasidagi grammatik bog'lanish va ma'no uqilmagani uchun izofiy birikmalarning aksariyati o'zbek tilida qo'shma so'z va hatto ayrimlari sodda so'z sifatida qabul qilinadi: *gultojixo 'roz* (guli toji xo'rus)- xo'roz tojiga o'xshash gul; *margimush* (margi mush)-zaharli sichqon dori; *astoydil* (az tahi dil)-yurakdan, samimiy; *mardikor* (mard-kishi, kor-ish)-yollanib ishlaydigan kishi.

Biz quyida tahlilga tortganimiz, nafaqat mumtoz adabiyotimizning yorqin namunasi, balki, jahon adabiyotida munosib o'ringa ega bo'lgan Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asaridagi forsiy izofiy birikmalardir. Ma'lumki, Bobur fors-tojik tilini mukammal egallagan, o'zining shoh asari "Boburnoma"da fors-tojik maqollari, so'z va iboralardan unumli foydalangan. Shuningdek, Bobur asarda fors-tojik izofiy birikmalaridan unumli va o'rinli foydalangan.

"Boburnoma"da qo'llanilgan izofiy birliklar orasida joy nomlari katta o'rinni egallaydi. Chunki asar muallifi keng jug'rofiy ma'lumotga ega bo'lganligi uchun va asar tarixiy mavzuda yozilganligi uchun bularga asos bo'lgan joy nomlarining aksariyati bevosita izofiy birlik shaklida qo'llanilgan. «Boburnoma»dagi birgina bog' nomlarining o'zi yigirmadan ortiq bo'lib, ularning barchasi izofiy birikma shaklida berilgan: *Bog'i Dilkusho, Bog'i Bihisht, Bog'i shamol, Bog'i Nav, Bog'i Zog'on, Bog'i Jahonoro, Bog'i Xilvat. Bog'i Yurunchqa, Bog'i Nurafshon, Bog'i Binafsha, Bog'i Safo, Bog'i Kalon Bog'i Vafo, Bog'i Zubayda, Bog'i Navro'ziy, Bog'i Nazargoh, Bog'i Safid, Bog'i Xiyobon, Bog'i Chanor, Bog'i shahr, Bog'i Fath* singari bog' nomlari uchraydi.

«Boburnoma»da bog' nomlaridan keyin eng ko'p uchraydigan joy nomlari dara, darvoza va daryo(ko'l) nomlaridir: *Darai Nur, Darai Xush, Darai Fulodi, Darai Zindon, Darai So'f, Darvozai Malik, Darvozai Qipchoq, Darvozai Iroq, Darvozai Firuzobod, Darvozai Xush, Daryoyi Xo'rda, Dashti Shayx, Dashti Seyoron.*

Ko'h(tog') va ko'l nomlari bilan bog'liq izofiy birliklar navbatdagi o'rinni egallagan:

Ko'hi Safid, Ko'hi Mehtar Sulaymon. Ko'hi Sof, Ko'li Malik, Kurrai Toziyon, Maydoni Rustam, Ba'zi toponimlarning atalish sababini muallif o'zi izohlab beradi: Ko'hi Jud(f-f)-Jud tog'i. Bu tog'ni «Zafarnoma»da va ba'zi kitoblarda «Ko'hi Jud» bitibturlar, vajhi tasmiyasi ma'lum emas edi, so'ngralar ma'lum bo'ldi: bu tog'da bir ota naslidan ikki xil el bor. Birini jud va birini janjuha derlar. Bu tog'ni judqa mansub qilib, Ko'hi Jud debturlar[3, b.204]

Bobur joy nomlarini izohlashda obektga u tilshunosning o'tkir nigohi bilan qaraydi. Bu xususiyat ayrim toponimlarning etimologiyasini berishda yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, Konigil, Konibodom singari joy nomlari:

«**Koni obgir**» (f-f)-hovuz, suv to'planadigan joy. *Ba'zi derlarkim, bu o'langning asli oti Koni obgir ekandur, vale tarixlarda tamom Konigil bitirlar, xeyli yaxshi o'langdur.*[3, b.46]

«**Kandibodom**» (f-f)-bodom shahri. Boburning yozishicha, Farg'ona vodiysiga qarashli tumanlardan birining nomi: Kandibodomning bodomu yaxshi bo'lur. Xo'rmuz va Hindustonga tamom muning bodomu borur.[3.7]

Ayrim joy nomlari, inshootlarning nomlari izohini Bobur o'zi sharhlab beradi:

«Masjidi Muqatta'» (f-a). *Bu jihattin Muqatta' derlarkim, qit'a-qit'a yig'ochlarni tarosh qilib, islmiy va xitoiy naqshlar solibturlar, tamom devorlari va saqfi ushbu yo'sunluqtur.*[3, b.45]

«Masjidi Laqlaqa» (f-f). *Samarqandning qal'asining ichida yana bir qadimiy imorattur, masjidi Laqlaqa derlar. Ul gunbazning o'rtasida yerga tepsalar tamom gunbazdin laq-laq un kelur, g'arib amerdur, hech kim muning sirrini bilmas.*[3, b.45]

Joy ma'nosini bildiruvchi so'zlar orasida «pushta»-balandlik, tepalik so'zi izofiy birlik tarkibida uchraydi: «Pushtai Ko'hak» (f-f)–baland tepalik. *Pushtai Aysh» (f-a). «Andijonning bir shar'isi Pushtai Ayshning olidag'i o'langga tushti.*[3, b.61]

Pul-ko'prik ma'nosini bildiruvchi so'z ishtirokidagi izofiy birliklar uchraydi: *Pulikoh, Puli molon, Puli Solor, Puli Mirzo, Puli Muhammad. Puli Mag'ok.*

Toponimlar orasida yana «rabot»-musofirxona so'zi ishtirok etgan izofiy leksik birliklar uchraydi. Bu so'zning kelib chiqishini tahlil qilsak, rabata arab tilida bog'lamoq ma'nosini bildiradi. Rabotlar qadimda karvon yo'llari ustiga qurilib, karvon yo'llarini bog'lovchi vosita sifatida xizmat qilgan. *Raboti Sug'd, Raboti Zavraq, Raboti Xoja.*

Boburnomada *taxt* so'zi ishtirok etgan izofiy leksik birliklar ko'p uchraydi: *Taxti Boburxon, Taxti ostona, Taxti Safar, Taxti Navoiy, Taxti Bargar, Taxti Hojibek*-Hirotdagi joy nomlari [3, b.172]

Asarda bundan tashqari *chashma, shahr, qal'a, qabr, g'or* so'zlari ishtirok etgan izofiy birliklarni kuzatish mumkin.

“Boburnoma”da joy nomini ifodalovchi izofiy birikmalardan tashqari mavhum tushunchalar, diniy atamalar va boshqalarda fors-tojik izofasi qo'llanilgan bo'lib, bu turdagi izofiy birikmalar asosan arabcha so'zlardan tarkib topgan: *aimmai islom-islom imomlari, islom dinining peshvolari; avqoti farxun-quvonchli damlar; ahli fano-o'zini unutib, ilohiyotga berilgan odamlar; tab'i nazm-she'r yozish iste'dodi*

Asarda *sohib, ahl, mujib* kabi so'zlar ishtirok etgan forsiy izofiy birikmalar ko'plab uchraydi: *ahli fazl, ahli fano, ahli majlis, ahli ilm* kabi.

Xulosa qilib aytganda, asarda shu qadar ko'p fors-tojik izofiy birikmalarining qo'llanilganligi bir tomondan muallifning fors-tojik tilini mukammal bilganligini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan o'zbek va tojik xalqini azaldan bir hududda yashab doimiy ravishda ilmiy, madaniy va adabiy aloqada bo'lganligini yana bir bor isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-жилд. Т.: 2000.
2. Ўзбек тили грамматикасию 2-жилд. Т.: 1976
3. Бобур З.М. Бобурнома. Т.: Юлдузча, 1989

UO'K 821.512.161

TURKIY ADABIYOTDA MANBA VA BADIYAT UYG'UNLIGI

Z.Q.Amonova, prof., f.f.d., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

ORCID ID: 0000-0001-7710-3065

D.A.Asxatova, talaba, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada turkiy, jumladan, o'zbek mumtoz adabiyotida qalamga olingan mavzularda manbaga asoslanilganlik darajasi hamda ayni masala talqinida shoir mahoratiga doir ilmiy mulohazalar yoritiladi. Ayniqsa, o'zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmasi bo'lmish *Qur'oni Karim, Hadisi Sharif* va *tasavvuf* ta'limotiga doir ifodalar bayonida shoirlarning an'anaviy va o'ziga xos ijod yo'li haqida mulohaza yuritiladi. Bu borada XV asr ijodkorlari Atoiy, Gadoiy, Alisher Navoiyning lirik merosi obyekt sifatida tanlandi.

Kalit so'zlar: turkiy adabiyot, manba, badiyat, Atoiy, Gadoiy, Alisher Navoiy, “Naml” surasi, “Yosin” surasi, basmala, na't, g'azal.

Аннотация. В статье рассматривается уровень цитируемости тем, затрагиваемых в тюркской, включая узбекскую классическую литературу, а также научные соображения о мастерстве поэта в интерпретации данного вопроса. В частности, обсуждается традиционный и уникальный творческий путь поэтов в описании выражений о Священном Коране, хадисах и учениях суфизма, являющихся философским источником узбекской классической литературы. В этом контексте в качестве объекта исследования выбрано лирическое наследие писателей XV века Атои, Гадои и Алишера Навои.

Ключевые слова: турецкая литература, источник, искусство, Атои, Гадой, Алишер Навои, сура «Намл», сура «Ясин», басмала, нат, газель.

Abstract. This article examines the citation rate of topics addressed in Turkic, including Uzbek, classical literature, as well as scholarly considerations of the poet's mastery of interpreting these themes. Specifically, it discusses the poets' traditional and unique creative paths in describing expressions about the Holy Quran, hadith, and Sufi teachings, which constitute the philosophical

source of Uzbek classical literature. In this context, the lyrical legacy of 15th-century writers Atoi, Gadoi, and Alisher Navoi is chosen as the object of study.

Key words: Turkish literature, source, art, Atoi, Gadoy, Alisher Navoi, Surah Naml, Surah Yasin, Basmala, Nat, Ghazal.

Kirish. Turkiy adabiyot, jumladan, o'zbek mumtoz adabiyotida yoritilgan har bir masala yoki mulohaza o'z manbasiga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Ya'ni ijodkorlar ma'lum bir masala doirasida fikr yuritar ekanlar, o'z badiiy mulohazalarini ilohiy-irfoniy manbaga tayangan holda ifodalaganligini ko'rish mumkin. Ayniqsa, o'zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmasi bo'lmish Qur'oni Karim, Hadisi Sharif va tasavvuf ta'limotiga doir ifodalar bayonida shoirlarning mazkur manbalarga tayangan holda qalam tebratganlariga guvoh bo'lish mumkin. Zero, islom dinining Movarounnahrda kirib kelishi turkiy xalqlar hayotiga tub burulish yasadi. Ya'ni ushbu xalqlarning turmush tarziga, adabiyot va san'atiga, madaniyatiga, qolaversa, butun hayotiga yangilanishlar, o'zgarishlar olib kirdi. Turkiy xalqlar e'tiqodi islomiy ruh bilan to'yindi, Qur'oni Karim va Hadisi Sharif xalqning dasturil amali bo'ldi. Ana shu nuqtayi nazardan badiiy ijodda ham ilohiy-irfoniy ruh ustuvor bo'la boshladi. Shoirlar ijodlarida Qur'on va Hadisga bot-bot murojaat qilib, o'z badiiy mulohazalari ifodasida Qur'on oyatlari va payg'ambar hadislariga tayandilar. Bu holni turkiy adabiyotning ilk namunasi bo'lmish "Qutadg'u bilik" dan boshlanganligini ko'rish mumkin. Asarning basmala bilan boshlanganligi, hamd va na't boblarining berilishi aynan shu davrdan boshlab, kitobatchilik an'anasining shakllanganligidan darak beradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). O'zbek mumtoz adabiyotida "Qutadg'u bilik" dan so'ng yaratilgan "Hibbatul haqoyiq" asarida ham ilohiy-irfoniy manbaga tayanilganligini ko'rish mumkin. XIII asrning noyob yodgorligi hisoblangan "Qissasi Rabg'uziy" da Qur'onda nomlari zikr etilgan payg'ambarlar haqidagi qissalarning berilishi asarda Qur'oniy o'yi o'yi va hadislarining ko'plab iqtibos qilinganligining asosiy sabablaridan deyish mumkin. Adabiyotimiz tarixida XV asrda yaratilgan asarlar orasida ham manba va badiyat uyg'unligini ko'rish mumkin. Bu borada Mavlono Atoiy ijodini alohida qayd etish lozim. Atoiy XV asrning birinchi yarmida yashab o'tgan turkiygo'y shoirlar qatori o'zbek adabiy tili va she'riyatini boyitishda ulkan hissa qo'shgan. Shoir asosan g'azal janrida ijod etib, shu janr rivojiga o'z ulushini qo'shdi. Atoiy she'riyatining mavzu ko'lamini rang-barangdir. Filologiya fanlari nomzodi Sayfiddin Rafiddinov shoir g'azallari mavzusi asosan:

a) oshiqona;

b) diniy-tasavvufiy;

v) peyzaj xarakterlidir, - deydi [5,29].

Ana shunday diniy-tasavvufiy g'azallari orasida hurufiylik g'oyalari aks etgan misralar ham talaygina:

Qoshlaring yosin Atoiy ko'rgali husn ichra toq,

Subhidam mehroblarda surai yosin o'qur. [3,96]

Bu baytda "Yosin" so'zi takrorlanib, tajnis san'atini yuzaga keltirgan. Fikr "Yoy" harfi va "Yosin" surasi haqida borayotir. Qosh so'zining tasavvufiy ma'nosiga kelsak oshiqda ko'zga tashlanadigan qusur va nuqson tufayli darajaning pasayishi ma'nosi anglatadi. "Yoy" harfi esa hurufiylikda yer bilan aloqador bo'lib, xalqning ismi sifatida e'tirof etiladi. Ulug' shoir oshiqdagi nuqsonlarning Qur'oni Karim orqali bartaraf etilishiga ishorat etib, "Subhidam mehroblarda surai yosin o'qur", deydi. Nima uchun aynan surai "Yosin"?! Chunki "Yosin"ning Qur'oni Karimda tutgan martabasi haqida shunday hadis bor: "Albatta, har bir narsaning qalbi bordir. Qur'onning qalbi yosindir. Men bu surani ummatimdan har bir kishining qalbida bo'lishini istar edim".

Atoiyning quyidagi bayti ham Qur'oni Karim suralari bilan bo'vasta holda yaratilgan:

"Nunul – qalam" ramuzini qoshingdin onglag'on,

Ilmas ko'ziga nuqtacha yuz qof tog'ini. [3,253]

Bayt Qur'oni Karimdagi "Qalam" surasi 1-oyatining dastlabki qismi bilan boshlangan. "Nun" harfi bilan bog'liq rivoyatlar bir qancha tafsirlarda uchraydi. Hamdam ibn Zayd payg'ambarimizdan rivoyat qiladilar: Olloh eng avvalo qalamni va kitni yaratdi. Va qalamga "Yoz", deb buyruq berdi. Qalam esa "Nimani yozay" deb so'radi. Aytdi: Qiyomat kunigacha bo'ladigan barcha narsani!

Muhammad (s.a.v) “Nun val qalami va ma yasturun” ya’ni, “Qalam” surasidagi 1-oyatni keltirib “nun” – kit demakdir, dedilar. Yana bir boshqa rivoyatda “Olloh taoloning eng avval yaratgan narsasi qalam, keyin esa nun, ya’ni siyohdondir”, deyiladi [6, 31;34]. Demak, qalam Olloh amri bilan har bir maxluqning rizqini, amalini, ajalini va qiyomat kunigacha bo’ladigan barcha voqealarni bitdi. Mufasssirlarning ta’kidlashicha, ayni shu jumlar “Nun val qalami va ma yasturun” oyatining tafsiridir. Har qanday voqea va hodisotlar qalam orqali bitilgan ekan, shoir nazdida “yuz qof tog’”ining haybati qalam oldida “ko’zga ilg’amas” darajada ojizdir. Shoir har ikki baytda ham an’anaviy tashbeh vositasidan foydalangan, ya’ni yor qoshini “Yoy” va “Nun” harflariga mengzaydi. Atoiy she’riyatida boshqa turkiyo’g’y shoirlar qatori arab harflari asosida yuzaga keladigan tashbeh va so’z o’yinlarining go’zal namunalarini uchraydi. Shoir bir g’azalida yorning ko’zlari va “Sod” surasi bilan bog’liq mushohadalarini o’ziga xos tarzda tasvirlagan:

O’ltursa qoshu ko’zi meni xatm qilg’asen,

Payvasta “Sod” surasin ey haqguzorlar. [3,91]

Mumtoz she’riyatda ko’zning “Sod” harfiga o’xshatilishiga doir fikr uchraydi, biroq yorning “payvasta qoshu ko’zi” tufayli oshiq olamdan ko’z yumsa aynan “Sod” surasini xatm qilish haqidagi e’tirof deyarli kuzatilmaydi. Atoiy esa bunda shakl va mazmun mutanosibligiga alohida e’tibor qaratgan. Ya’ni ko’z – shaklan (س) “Sod” harfiga o’xshaydi, shuningdek, “Sod” hurufiyalarda gunohkorlar uchun jazo maydoni hamdir. Shuning uchun oshiq o’z “gunohi” uchun “Sod” surasini xatm qilishni so’raydi. Manba va badiyat uyg’unligi borasida fikr yuritganda Gadoiy ijodini qayd etmak lozimdir:

Ey jamolingdin huvaydo qudrati zoti qadim,

Ko’zu qoshing sun’i “Bismillohir-rahmonir-rahim”. [4,94]

Shoir inson jamoli, husni “zoti qadim”ning qudrati bilan “huvaydo”-zohir, oshkor bo’lganligini ta’kidlab, ikkinchi misrada “Ko’zu qoshin sun’i” haqida fikr yuritib, inson jamolida ko’zu qosh, Qur’oni Karimdagi “Bismillohir-rahmonir-rahim” kabidir, deydi.

Manba va badiyat uyg’unligi borasida fikr yuritilganda Alisher Navoiy ijodiga alohida to’xtalish lozim. Chunki ulug’ shoirning yirik asarlaridan boshlab, hatto, kichik lirik janrlarida ham manba va badiyat uyg’unligi o’ziga xos tarzda namoyon bo’ladi. Jumladan, ijodkorning “Xazoyin ul-maoniy” devoni tarkibidagi «Badoye’ ul-vasat” da keltirilgan 521-g’azal fikrimiz isboti bo’la oladi:

Bu nav’ o’ldum jamoling mushafining sirridin ogah,

Ki, fihrastida keldi ikki qoshing ikki bismillah [1,521].

G’azalning birinchi baytida Navoiy jamolni –mus’hafga, ikki qoshni – ikki bismillohga tashbeh qiladi. Ya’ni baytdan inson yuzi mus’haf ekan, uning fihrest (muqaddimasi) – qosh, mushafning muqaddimasi – esa “bismilloh” ekanligini ayonlashadi. Xo’sh, nima uchun aynan jamolni –mus’haf, ikki qosh – “ikki bismilloh”? degan haqli savol tug’iladi. Sababi Hurufiyarga ko’ra, mushaf ilohiy sirlar mujassam bo’lgan kitob bo’lsa, inson yuzi ham xuddi shunday ilohiylikdan xabar beruvchi mus’haf kabidir. Demak, mushafning fihrest (muqaddimasi) “bismilloh” bo’lsa, inson jamolining fihrest – qoshdir. Shoir mahoratiga qarangi, qoshning ikkitaligi, “bismilloh” ning ham ikkitaligi bilan asoslanmoqda. Ya’ni mazkur mulohazalarning manbasi “Naml” surasidir. Chunki bu surada 2 marta mazkur oyat keladi: 1) ushbu suraning boshida;

2) mazkur surada Sulaymon (a.s)ning Bilqisga yozgan nomasi keltiriladiki, shu noma ham “Bismillohir rohmamir rohim” oyati bilan boshlanadi. Shoir uchun bu holat, ya’ni bir surada ikki bismillohning kelishi – insonning ikki qoshiga tashbeh qilinishining asosi bo’lib xizmat qiladi. G’azalning keyingi baytlariga e’tibor qaratsak:

Jamoling buki mushafdur, hadising haq kalomi ham,

Dey olur mushafi notiq seni har kim erur ogah.

Hadisi poku nutqi jonfizoingdin topib Iso

Ki, anfos qilib ibro, agar abras gar akmah.

G’azalda shoir talmeh vositasida Iso (a.s)ga muborak nafas ila o’liklarni tiriltiruvchi va abras (badaniga oq tushgan), akmah (tug’ma ko’r) larni davolash mo’jizasining berilishi ham rasullulloh (s.a.v.)ga borib taqalishini aytadi. Chunki Muhammad (s.a.v) nur sifatida hammadan oldin mavjud

ekanliklari va hamma narsa rasululloh uchun yaratilganligi manbalarda qayd etilgan. Keyingi baytda ulug' Rasulullohning barcha payg'ambarlardan maqom jihatdan ustun ekanliklari ta'kidlanadi:

Gar o'lsa taxti johing arshu farsh uzra rusul xayli,

Tong ermaskim, alar bori mulozim keldilar, sen shah.

Ya'ni arshda jami payg'ambarlardan ul hazratning taxtlari (maqomlari) ulug'ligini, hech shubhasiz, Muhammad (s.a.v) shoh, qolgan payg'ambarlar mulozim darajasidadir, deydi. Zero, "Axloq – fazilat osmonida rasulloh go'yoki quyosh bo'lsalar, qolgan payg'ambarlar quyosh atrofidagi yulduzlar kabitur" [2, 599].

Hazizi arz agar bo'ldi makoning, faqr edi bois.

Agarchi lomakon avji edi raxshing' a javlongah.

Shoir rasulullohning sifatleri bayonini davom ettirar ekan, yer yuzidagi barcha payg'ambarlardan kambag'al, faqr hayot kechirganliklarini, dunyo moli u kishini qiziqtirmaganligini 5-baytning 1-misrasida uqtiradi. Ammo shu faqrlik Muhammad (s.a.v)ni lomakon (makonsiz, Ollohga tegishli)da raxsh (juda yugurik chiroyli ot) orqali eng yuksak cho'qqiga yetkazganligini aytib, me'rojga ishora qiladi. Zero, rasululloh "Faqrlik – faxrimdir", deganlar.

Navoiy me'roj haqidagi fikrlarini navbatdagi baytda ham davom ettiradi:

Rusuldin hech rahrav hamrahing bo'lmoq emas mumkin,

Maloyiktin chu sayringda ne rahrav keldi, ne hamrah.

Me'rojda sayrida Rasulga maloyik (farishta) lardan o'zga hech bir rahrav (yo'lovchi) hamroh bo'lmaganligini, bo'lishi ham mumkin emasligini bayon etgan. Odatda me'roj haqida fikr borar ekan, "qoba qavsayn" (ikki kamon oralig'i) qur'oniy iborasi ham tilga olinadi:

Qoshing' a «qoba qavsayn» oyatidin yo'q nima alyaq,

Soching' a yo'q savodi laylatul me'rojdin ashbah.

Tafsirlarda "Najm" surasining 7-9 oyatlari mazmuni Rasululloh (s.a.v)ning mo'jizalaridan biri – me'roj hodisasiga bog'liq holda talqin qilinadi. Ya'ni Muhammad (s.a.v) me'rojga ko'tarilganliklarida u kishi bilan Olloh orasidagi masofa ikki kamon oralig'i yoki undan ham kamroqni tashkil etganligi va bu maqom Rasululloh uchun alyaq (eng loyiq, eng munosib) ekanligini 7-baytning birinchi misrasida izohlaydi. Keyingi misrada esa, sochning savod (qoralik, qora tus) ligi bilan laylatul me'roj(Muhammad (s.a.v)ning ko'kka chiqqan kechalari) tunining qoraligi ashbah (juda o'xshash) bo'lganligini aytadi. Navoiy rasulullohning maqomlarini ta'riflar ekan, 8-baytga kelib, ul hazratning ko'rkamlilari, jamiki insoniyatdan go'zal qilib yaratilganliklarini alohida uqtiradi:

Zanaxdon chohiyu gesu kamandi gar bu yanglig'dur,

Erur vasfig'a bersam tul Yusuf qissasi ko'tah.

Muhammad (s.a.v)ning Zanaxdon chohi (bag'baqa chuqurchasi) va halqa sochlarining vasfiga tul (uzun) Yusuf qissasi ko'tah(qisqa)lik qiladi, deb talmeh vositasida fikrini ohoriy ifodalagan.

Sening ishqing Navoiyg'a iki olam aro bastur,

Habibullog'a oshiqliq anga garchi had ermas, vah [1, 521].

Shoir Muhammad (s.a.v) haqidagi qarashlariga yakun yasar ekan, maqta'da Rasulullohning ishq Navoiy uchun ikki olam aro bastur, ammo Habibulloh(Ollohning sevimlisi, do'sti)ga oshiqlikka afsuski haddi yo'q, ekanligini aytib, g'azalni tugatadi. Zero, payg'ambarimizning sifatlerini Ollohdan o'zga hech kim hamma tomonlarini aytib tugata olmaydi[2, 599].

Xulosa. Alisher Navoiyning na't harakterdagi ushbu g'azali va unda keltirilgan ifodalarning tiniqligi, chiroyli va nozik o'xshatishlar, qur'oniy ishoralar o'kuvchi qalbida muhrlanib qoladi va unga hayotiy sabog' beradi. Demak, aytish mumkinki, ulug' shoir Alisher Navoiy ijodida manba va badiyat uyg'unligi eng e'tiborli jihatlardan hisoblanadi. Islom va adabiyot, Qur'on va mumtoz adabiyot, tasavvuf va badiiy ijod masalasida fikr yuritganda manba va badiyat uyg'unligini ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. «Badoye' ul – vasat». Hamid Sulaymon nashri, Toshkent. Fan 1960y. – B.775.

2. Alixonto'ra Sog'unii. Tarixi Muhammadiy. – Toshkent: Movarounnahr, 1997. – B. 640.

3. Атоий. Девон. – Тошкент: Фан, 2008. – 320 бет.

4. Гадоий. Девон. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – 148 бет.

5. Рафиддинов С. Мажоз ва ҳақиқат. – Тошкент: Фан, 1995. – 156 бет.

6. Имом Жалил Ҳофиз Абулфидо Исмоил ибн Касир ал - Курайший ал - Дамашкий. Тафсир ул - Қуръон ил - Азим. IV жилдлик, I жилд. – Бейрут: Ал-мактаба ал-асрия, 1998. – 535 бет.

UO'K 81'366.5:81'22

VAQTNI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING SATHLARARO TASNIFI

A.A.Anvarov, o'qituvchi, Toshkent gumanitar fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola vaqtni ifodalovchi til birliklarining sathlararo tasnifini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada vaqt kategoriyasining lingvistik tabiati, vaqtni ifodalovchi leksik, morfologik, sintaktik va frazeologik birliklar hamda ularning o'zaro munosabatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek tili materiallari qiyosiy-tipologik metod asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: vaqt kategoriyasi, til sathlar, leksik birliklar, morfologik birliklar, sintaktik birliklar, temporallik, sathlararo munosabatlar.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению межуровневой классификации языковых единиц, выражающих время. В статье анализируются лингвистическая природа категории времени, лексические, морфологические, синтаксические и фразеологические единицы, выражающие время, а также их взаимосвязи. В исследовании на материале узбекского языка данные единицы рассматриваются на основе сравнительно-типологического метода.

Ключевые слова: категория времени, уровни языка, лексические единицы, морфологические единицы, синтаксические единицы, темпоральность, межуровневые отношения.

Abstract. This article is devoted to the study of the interlevel classification of linguistic units expressing time. The paper analyzes the linguistic nature of the category of time, lexical, morphological, syntactic, and phraseological units representing time, and their interrelations. Based on the material of the Uzbek language, these units are examined using a comparative-typological method.

Key words: category of time, language levels, lexical units, morphological units, syntactic units, temporality, interlevel relations.

Vaqt - insoniyat tafakkuridagi eng murakkab va ko'p qirrali kategoriyalardan biri bo'lib, u tilshunoslik, falsafa, psixologiya va kognitiv fan uchun alohida tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Emil Benvenistning ta'kidlashicha, vaqt kategoriyasi nafaqat moddiy borliqni, balki inson ongining diskursiv tuzilishini ham aks ettiradi [1]. Tilshunoslikda vaqtni ifodalovchi til birliklarini o'rganish muammosi sathlararo yondashuv nuqtai nazaridan yangicha talqin etishni taqozo etmoqda. Zamonaviy tilshunoslik fani esa bu muammoni izchil va kompleks tarzda hal etish yo'lida ilk muhim qadamlarni tashlagan.

J. Lyons o'zining fundamental asarida vaqt ifodasining universal xarakter kasb etishini, ammo uning til-lisan mujassamlanishi turli tillarda turlicha kechishini ko'rsatib berdi [2]. Darhaqiqat, har bir tilning o'ziga xos grammatik va leksik tizimiga muvofiq, vaqt kategoriyasi turli sath birliklarida - morfemadan tortib matn darajasigacha - ifodalanadi. Bu holat vaqtni ifodalash vositalarini sathlar bo'yicha tasnif etishni metodologik jihatdan asosli hamda zaruriy qiladi.

B. Comrie temporallik tushunchasini lingvistik tadqiqotning alohida sohasiga aylantirdi va turli tillar misolida grammatik zamon kategoriyasini keng ko'lamli tahlil etdi [3]. Uning tadqiqotlari asosida zamonaviy sathlararo lingvistikada vaqt ifodasining murakkab tabiatini bir sath chegarasida to'liq ochib berish mumkin emasligi, shuning uchun kompleks sathlararo yondashuv zarur ekanligi isbotlangan. Maqolaning maqsadi o'zbek tili materiallari asosida vaqt ifodasining sathlararo mexanizmlarini tizimli tarzda tavsiflashdir.

Vaqt kategoriyasi lingvistikada dastlab grammatik zamon (tense) tushunchasi orqali o'rganilgan. Hans Reichenbachning 1947-yilda taklif etgan uch vaqt nuqtasi nazariyasi - nutq vaqti (S), voqea vaqti (E) va murojaat vaqti (R) - zamonaviy temporallik tadqiqotlarining poydevori

sanaladi [4]. Bu model zamon shakllarini shunchaki «o'tgan, hozirgi, kelasi» deb tavsiflashdan chiqib, ularning o'zaro munosabatlarini mantiqiy formula ko'rinishida ifodalash imkonini berdi.

Mediativlik va evidentsiallik kabi kategoriyalar ham vaqt ifodasi bilan chambarchas bog'liq. Zo Gvanchevaning tadqiqotlari ko'rsatadiki, gapiruvchining voqeaga munosabati ko'pincha grammatik zamon shakllarida ifodalanadi [5]. O'zbek tilidagi «ekan», «emish» kabi shakllar bunga yorqin misol bo'la oladi: ular bir vaqtning o'zida ham vaqt munosabatini, ham evidentsial ma'noni aks ettiradi.

J. Bybee, R. Perkins va V. Pagliukaning kross-lingvistik tadqiqoti asosida vaqt kategoriyasi aksariyat tillarda grammatiklashgan va leksikallashgan shaklda namoyon bo'lishi aniqlangan [6]. Bu kashfiyot vaqtning ifodalovchi birliklarni sathlararo tasnif etishda muhim metodologik asos vazifasini o'tadi. Xususan, agglutinatив tuzilishga ega o'zbek tili morfologik sathning ayniqsa rivojlanganligini namoyish etadi.

Leksik sath - vaqtning ifodalovchi til birliklarining eng boy va rang-barang qatlamini tashkil etadi. Ö. Dahlning tipologik tadqiqotida leksik vaqt belgilashtiruvchilar barcha tillarda mavjud bo'lib, ular grammatik zamon tizimini boyitadi yoki o'rnini qoplaydi [7]. O'zbek tilida bu qatlam ayniqsa boy bo'lib, uning tarkibiy qismlari quyidagicha tasniflanishi mumkin.

Zamon ravishlar - «kecha», «bugun», «ertaga», «hozir», «ilgari», «keyin», «doim», «hech qachon» kabi so'zlar to'g'ridan-to'g'ri vaqt munosabatini ifodalaydi. E. Husserlning fenomenologik tahlili shuni ko'rsatadiki, «hozir» so'zi nafaqat ob'ektiv lahzani, balki gapiruvchining ong holatini ham aks ettiradi [8]. Bu holat leksik vaqt birliklarining subyektiv va ob'ektiv vaqt qatlamlarini birlashtirishi mumkinligini isbotlaydi.

Vaqtning bildiruvchi otlar - «yil», «oy», «hafta», «kun», «soat», «daqqa», «davr», «asr», «zamon» va boshqalar bu guruhni tashkil etadi. V. V. Vinogradovning tasnifiga ko'ra, ular semantik jihatdan ob'ektiv vaqtning o'lchovchi birliklar sifatida alohida guruhni tashkil etadi [9]. O'zbek tilida bu so'zlar ko'pincha boshqa so'zlar bilan birikib vaqt iboralarini hosil qiladi: «bir necha yil avval», «ko'p o'tmay», «shu payt» kabi.

Vaqt sifatleri va ularning hosilalari - «eski», «yangi», «qadimiy», «zamonaviy», «o'tgan» kabi sifatlar vaqt munosabatini predikativ yoki atributiv shaklda ifodalaydi. N. Mahmudovning kuzatishlariga ko'ra, bu toifadagi so'zlar ko'pincha leksik-semantik jihatdan ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega bo'ladi [10]. Masalan, «yangi» so'zi «vaqt jihatidan yaqinda yuz bergan» ma'nosidan tashqari «sifat jihatidan yaxshilangan» ma'nosini ham ifodalashi mumkin.

Vaqtning ifodalovchi fe'l leksemalar - «boshlamoq», «tugamoq», «davom etmoq», «qolmoq», «o'tmoq» kabi fe'llar o'z leksik ma'nosida vaqt munosabatini saqlab turadi. Sh. Safarovning pragmatolingvistik tahlilida bu birliklar diskursiv funksiyani ham bajarishga qodirligi isbotlangan [11]. Nutqda ular ko'pincha matn tuzilishini tartibga solish va zamon o'tishini belgilash uchun ishlatiladi.

Morfologik sath vaqt ifodasining eng sistematik qatlamini tashkil etadi. O'zbek tilida grammatik zamon fe'l shakllanish tizimi orqali ifodalanadi: o'tgan zamon (bordi, borgan, borar edi), hozirgi zamon (bormoqda, boradi), kelasi zamon (boradi, borajak) shakllari farqlanadi. I. A. Sterninning kommunikativ lingvistika sohasidagi tadqiqoti ko'rsatishicha, morfologik zamon shakllari matn tuzilishida to'liq semantik munosabatni faqat kontekst bilan birgalikda ifodalay oladi [12].

V. G. Gakning terminologiyasiga ko'ra, morfologik vaqt birliklarini ikkiga bo'lish maqsadga muvofiq: absolyut temporallik - nutq vaqtiga nisbatan belgilanadigan zamon; relyativ temporallik - boshqa bir voqeaga nisbatan belgilanadigan zamon [13]. O'zbek tilidagi ravishdosh shakllari (borib, borganida, borganidan so'ng) ayni shu ikkinchi funktsiyani bajaradi. Shuningdek, o'zbek tilida zamon ma'nosini ifodalaydigan modal affiksler tizimi mavjud bo'lib, ular «-gan», «-yotgan», «-adigan», «-ajak» kabi shakllarni o'z ichiga oladi.

W. Kleinning «Time in Language» asarida morfologik zamon kategoriyasi «topik vaqt» va «tasdiqlash vaqti» kabi tushunchalar orqali yangi tarzda talqin etiladi [8]. Bu yondashuv o'zbek tilidagi zamon shakllarini talqin qilishda ham samarali bo'lishi mumkin: «topik vaqt» iboradagi asosiy vaqt oralig'ini, «tasdiqlash vaqti» esa predikatning yuz berish vaqtini bildiradi. O'zbek tilidagi «-gan edi», «-ayotgan edi» kabi murakkab zamon shakllari bu munosabatni nozik tarzda ifodalaydi.

Sintaktik sathda vaqt munosabatlari turli konstruksiyalar orqali ifodalanadi. G. A. Zolotovaning kommunikativ sintaksis nazariyasiga ko'ra, gapning zamon-makon tuzilishi matndagi ma'no qurilmasining asosini tashkil etadi [14]. O'zbek tilidagi sintaktik vaqt birliklarini bir necha turga ajratish mumkin.

Vaqt hol gaplari (subordinatsiya) - «U ketgandan keyin uy jimib qoldi», «Qor yog'ayotganda biz uyda o'tirar edik» kabi konstruksiyalarda bog'liq gap bosh gapning harakatiga nisbatan vaqt munosabatini belgilaydi. Turkiy tillarda bu konstruksiyalar affiksatsiya yo'li bilan shakllanadi, bu esa morfologik va sintaktik sath o'rtasida o'ziga xos o'rta zona hosil qiladi [15]. Bu o'rta zona sathlararo lingvistikaning muhim tadqiqot ob'ektiga aylanib bormoqda.

Nominal konstruksiyalar va gapsiz iboralar ham vaqt ma'nosini ifodalaydigan sintaktik birliklar jumlasiga kiradi. Lars Johanssoning tyurkologik tadqiqotida bunday nominal predikatsiya shakllari zamonaviy o'zbek yozma nutqida kengayib borayotganligi ta'kidlangan [16]. «Kuz. Sariq barglar...» tarzidagi konstruksiyalar kontekstualizatsiyalangan vaqt ma'nosini matniy yo'l bilan ifodalaydi.

Murakkab sintaktik tuzilmalar - parataktik va gipotaktik aloqa vositalari orqali bir nechta zamon qatlamini bir gapda birlashtirish mumkin. R. Quirk va boshqalarning grammatikasida ushbu hodisa «zamon o'zgarishi» (sequence of tenses) tushunchasi orqali tavsiflangan [17]. O'zbek tilida bu hodisa asosan ergash gapli qo'shma gaplarda ko'zga tashlanadi: bosh gap va ergash gaplar turli zamon shakllarida bo'lib, ularning munosabatini bog'lovchi shakllar ta'minlaydi.

Frazeologik birliklar vaqt ma'nosini metaforik tarzda ifodalashning muhim vositasi hisoblanadi. «Vaqt o'tdi», «kunlar uchdi», «zamon o'zgardi», «yillar davomida» kabi iboralar leksik va sintaktik sath o'rtasida joylashgan o'rta zona birliklarini tashkil etadi. J. Nordlanderning tadqiqotida frazeologik vaqt birliklarining kognitiv asosi - vaqtni harakat, oqish, yo'l kabi metafora sxemalarida ifodalash tendentsiyasi — tahlil etilgan [18]. O'zbek tilidagi «fursat o'tib ketmoq», «kun qocharmoq», «oylar o'tib ketmoq» kabi iboralar ayni shu kognitiv mexanizm mahsuli hisoblanadi.

Matn sathi vaqt ifodasining eng yuqori, eng murakkab darajasini tashkil etadi. Matndagi retronarratsiya (retrospeksiya), prospeksiya va diskurs vaqti tushunchalari vaqtni ifodalovchi birliklarning birgalikdagi harakatini ko'rsatadi. G. N. Akimovaning tadqiqotida matn darajasidagi vaqt ifodasida leksik va sintaktik birliklar o'rtasidagi uyg'unlik alohida ahamiyat kasb etishi ko'rsatilgan [19]. O'zbek badiiy matnida vaqt ifodasining matn sathdagi namoyon bo'lishi maxsus tadqiqot mavzusiga aylanib bormoqda.

Matn sathdagi vaqt birliklariga quyidagilar kiradi:

- a) zamon ketma-ketligini ta'minlovchi bog'lovchi iboralar («birinchi... keyin... nihoyat»);
- b) retrospektiv markerlar («avval aytilganidek», «yuqorida ko'rsatilgan»); v) prospektiv markerlar («keyingi bo'limda», «quyida keltirilganidek»);
- g) temporal izchillikni ta'minlovchi leksik takrorlar va sinonimik almashishlar.

Bu birliklar matnning ichki zamon tuzilishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Vaqtni ifodalovchi til birliklarining sathlararo tasnifida eng muhim metodologik masala - sathlar o'rtasidagi o'zaro aloqa va redundanslik hodisasini to'g'ri talqin etishdir. «Kecha kechqurun ular keldi» gapida «kecha kechqurun» leksik birliklar, «keldi» morfologik zamon shakli, gapning umumiy tuzilishi esa sintaktik sath vaqt birligini bir vaqtning o'zida namoyon etadi. Bu holat redundanslik emas, balki ko'p sathli vaqt ifodasining tabiiy xususiyatidir.

Sathlararo munosabatlarni uch asosiy tur bo'yicha tavsiflash mumkin:

1) mustahkamlash (reinforcement) - turli sath birliklari bir xil vaqt ma'nosini kuchaytirish maqsadida birgalikda qo'llaniladi;

2) to'ldirish (complementation) - bir sath birligi boshqasining vaqt ma'nosini oydinlashtiradi yoki cheklaydi;

3) almashish (substitution) - bir sath birligi boshqa sath vositalariga qaraganda vaqt ma'nosini aniqroq yoki qulayroq ifodalaydi.

O'zbek tilida grammatik zamon kategoriyasi morfologik jihatdan boy bo'lganligi sababli, leksik vaqt belgilashtiruvchilar ko'pincha «to'ldirish» funktsiyasini bajaradi. Masalan, «Kecha borgan edim» iborasida «kecha» so'zi morfologik o'tgan zamon shaklini aniqlashtiradi va muayyan vaqt nuqtasiga

bog'laydi. Ayni paytda, ba'zi holatlarda leksik birlik morfologik shaklning o'rnini to'liq bosa oladi: «Ertaga ket!» gapida kelajak ma'nosi leksik «ertaga» so'zining yordamida ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganda, vaqtni ifodalovchi til birliklarining sathlararo tasnifi lingvistik tadqiqotning murakkab, ko'p o'lchamli yo'nalishi ekanligini ushbu maqoladagi tahlillar yana bir bora tasdiqlaydi.

Birinchidan, vaqt kategoriyasi barcha til sathlarida - leksik, morfologik, sintaktik, frazeologik va matn darajasida - o'ziga xos birliklar orqali ifodalanadi; bu birliklar o'zaro aloqada bo'lib, yaxlit bir tizimni tashkil etadi.

Ikkinchidan, o'zbek tilida morfologik sath vaqt ifodasida yetakchi o'rinni egallaydi, ammo leksik va sintaktik sathlar unga to'liqlik baxsh etadi. Turli sath birliklarining o'zaro aloqasi vaqt ma'nosini nozik, ko'p qirrali tarzda ifodalash imkonini beradi.

Uchinchidan, sathlararo munosabatlar - mustahkamlash, to'ldirish va almashish turlari - tilning kommunikativ va kognitiv imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu hodisani to'g'ri tushunish tarjimashunoslik, uslubshunoslik va lingvodidaktika uchun ham amaliy ahamiyatga egadir.

To'rtinchidan, kelajak tadqiqotlarda vaqtni ifodalovchi birliklarning kognitiv va pragmatik aspektlarini, shuningdek kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt tizimlarida ulardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish zarur bo'lib, bu yo'nalish zamonaviy tilshunoslikning ustuvor vazifalaridan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale. - Paris: Gallimard, 1966. - Vol. 1. - P. 237–250.
2. Lyons J. Semantics. - Cambridge: Cambridge University Press, 1977. - Vol. 2. - P. 677–690.
3. Comrie B. Tense. - Cambridge: Cambridge University Press, 1985. - 256 p.
4. Reichenbach H. Elements of Symbolic Logic. - New York: Macmillan, 1947. — P. 287–298.
5. Guentchéva Z. L'énonciation médiatisée. - Louvain-la-Neuve: Peeters, 1996. - 370 p.
6. Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. — Chicago: University of Chicago Press, 1994. — 398 p.
7. Dahl Ö. Tense and Aspect Systems. - Oxford: Blackwell, 1985. - P. 17–28.
8. Klein W. Time in Language. - London: Routledge, 1994. — 239 p.
9. Vinogradov V. V. Russkiy yazyk: grammaticheskoye ucheniye o slove. - Moskva: Vysshaya shkola, 1972. - S. 156–170.
10. Mahmudov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent: O'qituvchi, 2006. — 304 b.
11. Safarov Sh. Pragmalingvistika. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. - 288 b.
12. Sternin I. A. Kommunikativnoye povedeniye v strukture natsionalnoy kultury // Etnokulturnaya spetsifika yazykovogo soznaniya. - Moskva: IYa RAN, 1996. - S. 97–112.
13. Gak V. G. Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka. - Moskva: Dobrosvet, 2000. - S. 241–260.
14. Zolotova G. A. Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka. - Moskva: MGU, 1998. - S. 190–215.
15. Nedyalkov V. P. (ed.) Evidentiality in Turkic Languages. - München: Lincom, 2007. - 302 p.
16. Johanson L. Aspect in Turkic // Proceedings of the Second International Conference on Turkish Linguistics. - Wiesbaden: Harrassowitz, 2000. - P. 1–28.
17. Quirk R. et al. A Comprehensive Grammar of the English Language. - London: Longman, 1985. - P. 175–201.
18. Nordlander J. Towards a Semantics of Linguistic Time. - Umeå: Umeå University, 1997. — 189 p.
19. Akimova G. N. Novoye v sintaksise sovremennogo russkogo yazyka. - Moskva: Vysshaya shkola, 1990. - S. 78–92.

UO'K 808.3

"IRIM" KONTSEPTINING NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA LINGUISTIK -MADANIY VA LINGUISTIK-PRAGMATIK JIXATLARI

F.N.Asadova, magistrant, O'zbekiston Jaxon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillaridagi "irim" konseptining lingvomadaniy hamda lingvopragmatik jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu konseptning xalq dunyoqarashi, milliy qadriyatlar, urf-odatlar va kommunikativ xulq-atvordagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, "irim" bilan bog'liq til birliklarining semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: irim, konsept, lingvomadaniyat, lingvopragmatika, nemis tili, o'zbek tili, qiyosiy tahlil, xalq dunyoqarashi, milliy qadriyatlar, urf-odatlar.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ лингвокультурных и лингвопрагматических аспектов концепта «примета» в немецком и узбекском языках. Рассматривается роль данного концепта в народном мировоззрении, национальных ценностях, традициях и коммуникативном поведении. Кроме того, выявляются семантические, прагматические и культурные особенности языковых единиц, связанных с концептом «примета».

Ключевые слова: примета, концепт, лингвокультура, лингвопрагматика, немецкий язык, узбекский язык, сравнительный анализ, народное мировоззрение, национальные ценности, традиции.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the linguocultural and linguopragmatic aspects of the concept of “superstition/omen” in German and Uzbek. The study examines the role of this concept in folk worldview, national values, traditions, and communicative behavior. It also identifies the semantic, pragmatic, and cultural features of linguistic units associated with the concept.

Key words: superstition, omen, concept, linguoculture, linguopragmatics, German language, Uzbek language, comparative analysis, folk worldview, national values, traditions.

Kirish. Til va madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik zamonaviy tilshunoslikning eng muhim tadqiqot yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlar va eʼtiqodlari tilda oʻz aksini topadi. Ana shunday madaniy-lisoniy hodisalardan biri “irim” konsepti boʻlib, u xalqning kundalik turmushi, anʼanalari va milliy tafakkurida muhim oʻrin egallaydi. Irimlar insonlarning tabiat, jamiyat va kelajak haqidagi tasavvurlari bilan bogʻliq boʻlib, koʻpincha maʼlum voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini izohlashga xizmat qiladi.

Lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan “irim” konsepti muayyan xalqning madaniy xotirasini, qadriyatlarini va mental xususiyatlarini aks ettiruvchi konseptual birlik sifatida namoyon boʻladi. Lingvopragmatik jihatdan esa u kommunikativ vaziyatlarda muayyan maqsadlarni amalga oshirish, suhbatdoshga taʼsir koʻrsatish, ogohlantirish, maslahat berish yoki ijtimoiy meʼyorlarni mustahkamlash vazifalarini bajaradi. Shu sababli “irim” konseptini qiyosiy oʻrganish turli xalqlarning madaniy tafakkuridagi umumiy va milliy jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Nemis va oʻzbek tillarida “irim” bilan bogʻliq birliklar tarixiy, diniy va madaniy omillar taʼsirida shakllangan boʻlib, ular mazmun va ifoda jihatidan oʻziga xos xususiyatlarga ega. Har ikkala xalq madaniyatida irimlar inson hayotidagi muhim voqealar, tabiat hodisalari, hayvonlar, predmetlar va kundalik faoliyat bilan bogʻliq tasavvurlarni ifodalaydi. Mazkur maqolada nemis va oʻzbek tillaridagi “irim” konseptining lingvomadaniy hamda lingvopragmatik jihatlari qiyosiy tahlil qilinib, uning milliy madaniyat va kommunikativ amaliyotdagi oʻrni yoritiladi.

Asosiy qism. “Irim” konsepti xalqning tarixiy tajribasi, madaniy xotirasi va dunyoqarashini oʻzida mujassamlashtirgan murakkab lingvomadaniy hodisalardan biridir. Zamonaviy lingvomadaniyatshunoslikda konseptlar muayyan xalqning mental makonini aks ettiruvchi asosiy birliklar sifatida talqin qilinadi. V.A. Maslova konseptlarni milliy madaniyatning “kalit birliklari” deb baholab, ular orqali xalqning qadriyatlari va ijtimoiy tajribasi namoyon boʻlishini taʼkidlaydi [1]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, “irim” konsepti nemis va oʻzbek xalqlarining madaniy tafakkurida muhim oʻrin egallaydi.

Oʻzbek xalq madaniyatida irimlar qadimiy eʼtiqodlar, islomiy qarashlar va xalqona tajribalar sintezi sifatida shakllangan. Irimlar koʻpincha kundalik hayotda uchraydigan hodisalar bilan bogʻliq boʻlib, ular orqali insonning kelajagi, omadi yoki xavfsizligi haqida muayyan tasavvurlar ifodalanadi. Masalan, “kechqurun uy supurilsa, baraka ketadi”, “nonni yerga tashlash gunoh”, “boʻsh beshikni tebratish yaramaydi” kabi irimlar xalq orasida keng tarqalgan. Ushbu birliklar nafaqat maishiy tajribani, balki axloqiy va tarbiyaviy meʼyorlarni ham ifodalaydi. Lingvopragmatik jihatdan bunday irimlar ogohlantirish va tartibga solish funksiyasini bajaradi [2].

Nemis tilida ham irimlar (“Aberglaube”) xalq madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Nemis xalq eʼtiqodlarida ayrim predmetlar va hodisalar omad yoki omadsizlik belgisi sifatida talqin qilinadi. Masalan, “Eine schwarze Katze von links bringt Unglück” (Chap tomondan oʻtgan qora

mushuk baxtsizlik keltiradi), “Scherben bringen Glück” (Singan idishlar omad keltiradi), “Unter einer Leiter durchgehen bringt Unglück” (Narvon ostidan o'tish omadsizlik keltiradi) kabi irimlar keng tarqalgan. Ushbu misollar nemis madaniyatida ham insonning kundalik faoliyati va voqelikni idrok etishida irimlarning muhim o'rin tutishini ko'rsatadi [3].

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va nemis tillaridagi irimlar mazmun jihatidan ayrim umumiyliklarga ega. Har ikki madaniyatda hayvonlar, uy-ro'zg'or buyumlari va tabiat hodisalari bilan bog'liq irimlar uchraydi. Masalan, qora mushuk obrazi nemis madaniyatida omadsizlik ramzi sifatida talqin qilinsa, o'zbek xalq tasavvurida ham ayrim hayvonlar bilan bog'liq irimlar mavjud. Biroq ularning semantik mazmuni va pragmatik vazifalari milliy madaniyatga qarab farqlanadi. Bu esa konseptlarning universallik va milliylik xususiyatlari uyg'unligini namoyon etadi [4].

Lingvokulturologik nuqtai nazardan “irim” konsepti xalqning kollektiv xotirasini saqlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Yu.S. Stepanov konseptlarni madaniyatning asosiy “yacheykalari” deb atab, ular orqali tarixiy tajriba va qadriyatlar avloddan-avlodga uzatilishini ta'kidlaydi [5]. O'zbek tilidagi “baraka”, “qut”, “nasiba” kabi tushunchalar bilan bog'liq irimlar xalqning diniy va ma'naviy qarashlarini aks ettiradi. Nemis tilidagi irimlar esa ko'proq Yevropa mifologiyasi, xristianlik an'analari va qadimiy german e'tiqodlari bilan bog'liq holda shakllangan.

Lingvopragmatik jihatdan irimlar kommunikativ vaziyatlarda muayyan ta'sir kuchiga ega. Ular ko'pincha maslahat berish, ogohlantirish, ishontirish yoki ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash maqsadida qo'llaniladi. Masalan, o'zbek tilidagi “kechasi tirnoq olma”, “ostonada o'tirma” kabi irimlar yosh avlodni ma'lum xatti-harakatlardan tiyishga xizmat qiladi. Nemis tilidagi “Toi, toi, toi!” iborasi esa omadsizlikdan saqlanish va muvaffaqiyat tilash maqsadida qo'llanadigan pragmatik birlik hisoblanadi. Bu holat irimlarning faqat madaniy emas, balki kommunikativ ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi [6].

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan “irim” konsepti inson tafakkurida sabab va oqibat munosabatlarini izohlashga xizmat qiluvchi mental model sifatida namoyon bo'ladi. Inson ma'lum voqea-hodisalarni kuzatish asosida ular o'rtasida bog'liqlik o'rnatadi va bu bog'liqlik vaqt o'tishi bilan madaniy stereotipga aylanadi. Natijada irimlar xalq ongida tayyor bilim sifatida shakllanib, til vositasida ifodalanadi.

Demak, nemis va o'zbek tillaridagi “irim” konsepti lingvomadaniy va lingvopragmatik jihatdan murakkab ko'p qatlamli hodisa bo'lib, u xalqning tarixiy tajribasi, milliy mentaliteti, qadriyatlari va kommunikativ amaliyotini aks ettiradi. Qiyosiy tahlil ushbu konseptning universal va milliy xususiyatlarini aniqlashga, shuningdek, madaniyatlararo kommunikatsiyada uning o'rnini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, “irim” konsepti nemis va o'zbek tillarida nafaqat til birligi, balki muayyan xalqning madaniy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim konseptual hodisa hisoblanadi. Har ikkala tilda uchraydigan irimlar insonlarning tabiat, jamiyat va hayotiy voqealarga munosabatini ifodalash bilan birga, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy bilimlarni saqlash va uzatish vazifasini ham bajaradi.

Qiyosiy tahlil natijasida nemis va o'zbek xalqlarining ayrim irimlarida umumiy semantik asoslar mavjudligi, biroq ularning ifodalanish shakli va pragmatik funksiyalarida milliy-madaniy tafovutlar kuzatilishi aniqlandi. O'zbek tilidagi irimlar ko'proq an'anaviy turmush tarzi, oilaviy qadriyatlar va xalq e'tiqodlari bilan bog'liq bo'lsa, nemis tilidagi irimlarda Yevropa madaniyati va tarixiy tajribasining ta'siri yaqqol namoyon bo'ladi.

Shuningdek, “irim” konsepti lingvopragmatik jihatdan ogohlantirish, maslahat berish, ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash va kommunikativ ta'sir ko'rsatish kabi funksiyalarni bajarishi bilan ahamiyatlidir. Shu bois mazkur konseptni lingvomadaniy va lingvopragmatik nuqtai nazardan o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglashga, shuningdek, qiyosiy tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya tadqiqotlarini boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.
2. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 379 б.
3. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – Mannheim: Dudenverlag, 2015. – 2128 S.

4. Исмоилов Ҳ. Ўзбек халқ ирим-сиримлари ва удумлари. – Тошкент: Маънавият, 2010. – 224 б.
5. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. – Москва: Академический проект, 2004. – 992 с.
6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.

UDC 821(517.1):94(517.1)"1370/1507" + 81'37 + 801.61

HISTORICAL AND LITERARY CONTEXT OF THE TIMURID PERIOD: LEXICAL-SEMANTIC FEATURES, SYMBOLISM, AND POETIC FORM IN HAYRAT UL-ABROR

H.Aslanova, researcher

M.Djumabayeva, researcher

M.Boborahmatova, researcher

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» dostoni temuriylar davri madaniy muhiti, chig'atoy adabiy tili, islomiy axloqiy tafakkur va mumtoz masnaviy shakli kesishgan nuqtada shakllangan badiiy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning uch asosiy jihati - leksik-semantik xususiyatlari, ramziy tizimi va poetik shakli o'zaro bog'liq holda yoritiladi. «Hayrat ul-abror» faqat «Xamsa»ning birinchi dostoni sifatida emas, balki adolat, hikmat, ruhiy poklanish, podshohlik, faqrlik, ishq va insoniy mas'uliyat leksikasi orqali murakkab semantik maydon yaratgan falsafiy-didaktik asar sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: temuriylar davri, Alisher Navoiy, Hayrat ul-abror, Xamsa, chig'atoy adabiyoti, leksik semantika, ramziylik, tasavvuf.

Аннотация. В статье рассматривается поэма Алишера Навои «Хайрат ул-аброр» как художественное явление, сформированное на пересечении тимуридской культурной истории, чагатайского поэтического языка, исламской этической мысли и классической формы маснави. Основное внимание уделяется трем взаимосвязанным аспектам произведения: лексико-семантической структуре, системе символов и поэтической форме. «Хайрат ул-аброр» трактуется не только как первая поэма «Хамсы» Навои, но и как философско-дидактическое произведение, в котором лексика справедливости, мудрости, духовного очищения, царской власти, бедности, любви и человеческой ответственности создает сложное семантическое поле.

Ключевые слова: тимуридский период, Алишер Навои, Хайрат ул-аброр, Хамса, чагатайская литература, лексическая семантика, символика, суфизм.

Abstract. This article examines Alisher Navoiy's Hayrat ul-Abror as a literary phenomenon formed at the intersection of Timurid cultural history, Chagatai poetic language, Islamic ethical thought and classical masnavi composition. The study focuses on three mutually connected aspects of the poem: its lexical-semantic structure, its symbolic system and its poetic form. Hayrat ul-Abror is interpreted not only as the opening poem of Navoiy's Khamsa, but also as a philosophical and didactic work in which the vocabulary of justice, wisdom, spiritual purification, kingship, poverty, love and human responsibility creates a complex semantic field.

Keywords: Timurid period, Alisher Navoiy, Hayrat ul-Abror, Khamsa, Chagatai literature, lexical semantics, symbolism, Sufism, humanism, masnavi, poetic form.

The Timurid period occupies a special position in the intellectual and literary history of Central Asia. It was an age in which courtly culture, urban scholarship, manuscript production, architecture, theology, Sufi learning and poetic creativity formed an unusually dense cultural environment. Herat, especially under Sultan Husayn Bayqara, became one of the most influential literary and artistic centers of the late fifteenth century. In this environment, Persian remained a prestigious literary language, yet the development of Chagatai Turkic as a high poetic medium reached a new level through the work of Alisher Navoiy. Navoiy's creative achievement cannot be reduced to the imitation of earlier models; rather, it represents the transformation of inherited Islamic, Persianate and Turkic traditions into an original literary system.

Hayrat ul-Abror occupies a key place in this system. It is the first poem of Navoiy's Khamsa and is usually described as a philosophical-didactic masnavi. Encyclopaedia Britannica lists Khayrat

ul-abrār as the first of the five masnavis of Navoiy's Khamseh and dates it to 1483. Uzbek electronic and scholarly sources also emphasize that the work is constructed around a sequence of moral-philosophical discussions and illustrative narratives. This means that the poem should be approached not as a simple collection of advice, but as a literary structure in which ethical, social, mystical and aesthetic meanings are arranged according to a carefully organized poetic logic.

The Timurid period was marked by the coexistence of political ambition and cultural patronage. The court was not merely a center of administration; it also functioned as a space where poets, historians, calligraphers, painters, theologians and Sufi figures participated in the production of symbolic power. Literature in this context performed several functions at once. It preserved cultural memory, articulated moral norms, legitimized models of just rule and created refined forms of aesthetic communication. A poem such as Hayrat ul-Abror should therefore be read as both a literary text and a cultural document of its time.

Navoiy's position within Timurid society was exceptional. He was not simply a poet isolated from public life. As a statesman, patron, philanthropist and intellectual, he possessed direct experience of power, social hierarchy and moral responsibility. This background helps to explain why Hayrat ul-Abror repeatedly turns to the problem of the ruler, the condition of the poor, the danger of oppression, the value of knowledge and the ethical meaning of human life. The poem's didactic tone does not arise from abstract moralism; it is connected with the lived political and social reality of the Timurid world.

From a lexical-semantic point of view, the poem is also characterized by contrastive organization. Navoiy frequently builds meaning through paired oppositions: light and darkness, justice and oppression, wisdom and ignorance, poverty and arrogance, heart and body, truth and illusion, permanence and transience. These oppositions do not function as simple binary schemes. They create a dynamic moral field in which the reader is invited to choose between different modes of existence. The lexicon of the poem is therefore dialogic: it constantly places the human soul between lower and higher possibilities.

Table 1.

Main lexical-semantic and symbolic fields in Hayrat ul-Abror

Field	Key lexemes	Symbolic images	Dominant function
Ethical-social	justice, oppression, truth, people, ruler	king, throne, poor man, court	Evaluation of power and moral responsibility
Spiritual-mystical	heart, love, intellect, soul, poverty, ego	path, dervish, mirror, light	Movement toward inner purification
Ontological	world, time, life, death, eternity, transience	sky, dust, road, ruin, garden	Reflection on the temporality of human existence
Poetic-aesthetic	word, meaning, pearl, speech, wisdom	jewel, pen, book, treasure	Understanding poetry as a vehicle of truth

The table shows that Navoiy does not use abstract concepts in isolation. Each lexical field is supported by a group of images, and each image performs a philosophical or ethical function within the poem.

Although Hayrat ul-Abror is deeply rooted in Islamic and Sufi thought, its moral center is also strongly humanistic. The poem constantly returns to the value of the human being, the dignity of the poor, the responsibility of the ruler and the necessity of compassion. Navoiy's humanism is not secular in the modern sense; it is a spiritual humanism in which the human being is honored because he is morally accountable and capable of inner perfection.

One of the major themes of the poem is the concept of the just ruler. The ruler is judged not by wealth, military strength or ceremonial grandeur, but by his ability to protect people and restrain oppression. Such an approach reflects both the didactic tradition of the mirror-for-princes literature and Navoiy's own experience of Timurid political life. The ethical demand placed on the ruler is also a demand placed on society: justice must become a public value rather than a private virtue.

Another humanistic aspect of the poem is its attention to the weak and marginalized. The poor, the orphan, the oppressed and the voiceless are not peripheral figures. They are central measures of moral order. A society is evaluated according to its treatment of those who cannot defend themselves.

This idea gives the poem a social dimension that distinguishes it from purely contemplative mystical poetry. Spiritual truth is tested in social behavior.

The use of metaphor, allegory, address, repetition and sound patterning demonstrates Navoiy's mastery of refined poetic form. Yet these devices are never merely ornamental. They guide interpretation. Metaphor condenses complex ideas into memorable images; allegory gives visible shape to spiritual processes; repetition emphasizes moral urgency; direct address turns the reader into a participant in the ethical dialogue. The poem's form is thus inseparable from its philosophical content.

A special feature of Hayrat ul-Abror is the unity of didactic seriousness and aesthetic beauty. Didactic poetry may sometimes become schematic, but Navoiy avoids this danger through symbolic density and formal refinement. His advice is not presented as external command alone; it is transformed into rhythm, imagery and semantic resonance. This is why the poem remains a literary work, not merely a moral treatise.

The lexical-semantic structure of the poem is organized around key conceptual fields: justice and oppression, knowledge and ignorance, spiritual purification and ego, the transient world and eternal truth, word and meaning. These fields are not static. They interact through symbolic images such as light, darkness, path, heart, mirror, king, dervish, garden and pearl. As a result, the poem creates a semantic universe in which ethical, social and mystical meanings constantly illuminate one another.

The poetic form of Hayrat ul-Abror is also inseparable from its meaning. The masnavi structure, the alternation of maqalat and hikayat, rhetorical parallelism, antithesis, metaphor and allegorical narration all serve the poem's philosophical purpose. Navoiy's artistry lies in his ability to make form think. The poem's beauty is not separate from its wisdom; its wisdom becomes convincing precisely because it is embodied in refined poetic form.

Therefore, Hayrat ul-Abror may be defined as a synthesis of Timurid historical consciousness, lexical-semantic richness, Sufi symbolic depth, humanistic philosophy and sophisticated poetic composition. It continues to be significant for modern literary studies because it demonstrates how classical literature can unite social critique, spiritual vision and aesthetic perfection within a single artistic structure.

REFERENCES:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 7-tom. Nashrga tayyorlaganlar: P. Shamsiyev, A. Hayitmetov, I. Haqqulov. Mas'ul muharrir: Y. Ishoqov. Toshkent: Fan, 1991.
2. Alisher Navoiy. Xamsa. Hayrat ul-abror (nazm). ZiyoUz electronic library.
3. Bertel's, E. E. Navoi: opyt tvorcheskoy biografii. Moscow-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1948.
4. Bertel's, E. E. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moscow: Nauka, 1965.
5. Devereux, R. (Trans. and ed.). Muhakamat al-Lughatain by Mir 'Ali Shir Nawa'i. Leiden: Brill, 1966.
6. Encyclopaedia Britannica. 'Ali Shir Nawa'i.' Britannica Academic / Encyclopaedia Britannica.
7. Encyclopaedia Britannica. 'Khamseh, work by Nawa'i.' Encyclopaedia Britannica.
8. Encyclopaedia Iranica. 'Ali-Shir Nawa'i, Amir.' Encyclopaedia Iranica.
9. Hayitmetov, A. Navoiy lirikasi. Toshkent: Fan, 1961.

UDC 821.512.122 + 808.1 + 801.61

ANALYSIS OF NAVOI'S MAHBUB UL-QULUB (MAQOLATNOMA), CREATED ON THE BASIS OF SIXTY YEARS OF EXPERIENCE

H.A.Aslanova, Associate Professor, PhD, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiyning so'nggi nasriy asari «Mahbub ul-qulub», maqola matnida «Maqolatnoma» sifatida ham tilga olingan asar, mutafakkirning uzoq yillik hayotiy tajribasi asosida yaratilgan adabiy-axloqiy umumlashma sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning tuzilishi, uch asosiy qismi, tarbiyaviy va axloqiy yo'nalishi hamda komil inson g'oyasini ochishdagi o'rni yoritiladi. Navoiyning ijtimoiy tabaqalar, adolat, insondagi ijobiy va salbiy sifatlar, podshoh va amaldorlar mas'uliyati hamda adabiyotning tarbiyaviy vazifasi haqidagi qarashlari tahlil etiladi. Shuningdek, asardagi saj', she'riy parchalar, hikoya va rivoyatlar, iqtiboslar hamda pand-

hikmatlarning badiiy vazifasi ko'rsatiladi. Navoiy nasri o'zbek mumtoz nasrining yetuk namunasi va axloqiy tarbiya, ijtimoiy hushyorlik hamda ma'naviy kamolotga yo'naltirilgan dasturiy asar sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: *ta'lim, tarbiya, ilm, ijod, tajriba, dunyo, inson, tahlil, janr, ijtimoiy muhit, komil inson, adolat, nasr, saj', axloq, Alisher Navoiy, «Mahbub ul-qulub».*

Аннотация. *В статье рассматривается последнее прозаическое произведение Алишера Навои «Махбуб ул-кулуб», в тексте также обозначенное как «Маколатнома», как литературно-этический синтез, созданный на основе большого жизненного опыта мыслителя. Основное внимание уделяется структуре произведения, его трем частям, воспитательно-нравственной направленности и роли в раскрытии идеи совершенного человека. Анализируются взгляды Навои на социальные слои, справедливость, положительные и отрицательные качества человека, ответственность правителей и чиновников, а также воспитательная функция литературы. Отдельно рассматриваются художественные особенности произведения: саж, стихотворные фрагменты, рассказы, цитаты и дидактические наставления. Проза Навои трактуется как зрелое выражение узбекской классической прозы и как практическое руководство, направленное на нравственное воспитание, социальную осознанность и духовное совершенствование.*

Ключевые слова: *образование, воспитание, знание, творчество, опыт, мир, человек, анализ, жанр, социальная среда, совершенный человек, справедливость, проза, саж, нравственность, Алишер Навои, «Махбуб ул-кулуб».*

Abstract. *This article examines Alisher Navoi's final prose work Mahbub ul-Qulub, also known in the article as Maqolatnoma, as a literary and ethical synthesis created on the basis of the thinker's long life experience. The study focuses on the structure of the work, its three main parts, its educational and moral orientation, and its role in developing the idea of the perfect human being. Particular attention is paid to Navoi's views on social groups, justice, good and bad human qualities, the responsibilities of rulers and officials, and the ethical function of literature. The article also discusses the artistic features of the work, including saj' (rhymed prose), poetic fragments, narratives, quotations, and didactic maxims. Navoi's prose is interpreted as a mature expression of Uzbek classical prose and as a practical guide aimed at moral education, social awareness, and spiritual perfection.*

Keywords: *education, upbringing, knowledge, creativity, experience, world, human being, analysis, genre, social environment, perfect human being, justice, prose, saj', morality, Alisher Navoi, Mahbub ul-Qulub.*

Nizamiddin Mir Alisher Navoi's final work, Mahbub ul-Qulub (The Beloved of Hearts), written on the basis of the experience accumulated over nearly sixty years of life, is one of the most important works devoted to human education and moral perfection. He evaluates each phenomenon through the criteria of reason, conscience, justice, and truthfulness. It is well known that every section, chapter, and admonition of Mahbub ul-Qulub is devoted to human education. Whatever topic Navoi addresses, he tries to reveal both its positive and negative aspects.

In terms of structure, Mahbub ul-Qulub consists of three parts: the first part is devoted to social groups, the second to morals and habits, and the third to admonitions and wise sayings. In terms of genre, the work is written in prose, although poetic fragments are inserted in certain explanatory passages. Throughout the work, the poet skillfully employs saj', that is, rhymed prose. This artistic device gives the prose a special rhythm, emotional expressiveness, and memorable didactic force.

Navoi's language sounds as sharp as a blade when he speaks about unjust, ignorant, corrupt, and oppressive rulers. The fourth chapter deals with such negative figures. In the section devoted to social groups, Navoi's views on society, statehood, and law are also expressed. If the chapters on kings, ministers, and officials discuss what state governance should be like, then the chapters devoted to the shaykh al-Islam, muftis, and judges explain the conditions and requirements for the supremacy of law from the standpoint of Navoi's understanding of justice.

Mahbub ul-Qulub is a work with the character of a practical guide intended for the upbringing of future generations. The idea of the perfect human being occupies a central place in the creative heritage of Alisher Navoi. Through this idea, the poet approaches all questions related to the economic, social, and spiritual life of society. Navoi explains the reason for this as follows:

The purpose of creation is the human being; among all created beings, the human is placed as the one who should be free from selfishness.

This idea means that among all beings created by God, the most complete and miraculous is the human being. In order to fulfill the task assigned to him—to make the earth prosperous and to bring it to a more perfect state—a person must constantly strive for perfection [2, p. 56].

The first part of Mahbub ul-Qulub is entitled The State, Deeds, and Words of Different Classes of People and consists of forty chapters. It discusses the qualities of people belonging to different social groups and, more importantly, what they should be and what they should not be. Each group is described in a generalized way. Among them are the just king, Islamic-minded beys, unjust rulers, ministers, military commanders, the shaykh al-Islam, judges, muftis, teachers, physicians, poets, scribes, schoolteachers, imams, singers, musicians, storytellers, preachers, astrologers, merchants, intermediaries, craftsmen, guards, farmers, orphans, the poor, beggars, falconers, soldiers, household heads and women, fraudulent sheikhs, rinds, dervishes, and others.

Through this part, Alisher Navoi presents the results of his observations and life experience concerning almost all the social groups of his period. In a broad sense, this section expresses the qualities of the perfect human being and the qualities of those who are far from perfection. The necessary qualities of the perfect human being are embodied in such figures as the just ruler, the merciful emir or official, the knowledgeable teacher, the physician, the honest merchant, the farmer who provides the people's sustenance, and the skilled craftsman.

The first part of Mahbub ul-Qulub also contains a chapter devoted to poets. In this chapter, the creative styles of Persian-speaking poets active between the twelfth and fifteenth centuries are classified with remarkable skill. In this process, Alisher Navoi appears not only as a poet and thinker, but also as a mature literary critic who can assess the artistic tendencies and stylistic features of earlier literary traditions.

In the first part, which is devoted to the social classes of society, Navoi strongly criticizes all unjust, deceitful, lying, and morally corrupt people, regardless of whether they are kings, teachers, craftsmen, or representatives of any other profession. The views expressed in this section are a generalization of Navoi's life experience. Through concrete examples, the author calls people to vigilance, moral learning, service to the homeland and the people, and the pursuit of perfection.

The second part of the work considers the question of achieving perfection through the principles of Sufi thought. This shows the spiritual connection between the first and second parts. In the first part, social groups are evaluated according to justice, conscience, and public responsibility, while in the second part the inner moral path of the human being becomes more prominent. Thus, Navoi combines social ethics with spiritual self-discipline.

When Navoi speaks about human qualities, character, habits, social groups, offices, and officials, he proceeds from his own rich and meaningful life experience. He evaluates everything from the point of view of reason, conscience, justice, and truth. As mentioned above, every section, chapter, and admonition of Mahbub ul-Qulub is devoted to the education of the human being. Regardless of the topic, Hazrat Navoi tries to show both its positive and negative sides. The juxtaposition of good and bad qualities and the drawing of comparative conclusions from them correspond to one of the leading stylistic principles of the Qur'an.

In one of the admonitions of Mahbub ul-Qulub, Hazrat Navoi writes about slanderers and calumniators:

"The one who carries a word from one place to another takes upon his own neck the sins that have passed among people. Tale-bearing is forbidden even when the word is true. If the truth has such a result, imagine what a lie may bring. Know that every collector of words, whether great or small, becomes fuel for the fire of hell."

Couplet: "Whoever gives words to the mouth of a tale-bearer, Malik will throw him into the smoke of the fire of hell" [1, p. 23].

The analysis of Mahbub ul-Qulub shows that this work is the culmination of Alisher Navoi's life experience, social observations, ethical reflections, and artistic mastery in prose. The work brings together questions of education, morality, justice, statehood, social responsibility, spiritual perfection, and literary artistry. Its three-part structure allows the author to move from the description of social types to the analysis of moral qualities and then to generalized wisdom and admonition.

Navoi's prose demonstrates that literature is not merely a form of artistic expression, but also a means of educating the human being and improving society. In Mahbub ul-Qulub, the poet and thinker evaluates human conduct through the criteria of justice, conscience, knowledge, humility, and service. The work remains valuable because its ethical ideas are not limited to one historical period. They continue to speak to later generations as a source of moral guidance, social reflection, and spiritual self-awareness.

REFERENCES:

1. Muhiddinov, M. Q. The Concept of the Human Being in the Works of Alisher Navoi and His Predecessors: Based on the First Poems of the Khamsa Tradition. Doctoral dissertation in Philology. Tashkent, 1995. 238 p.
2. Muhiddinov, M. Q. The Perfect Human Being as the Ideal of Literature. Tashkent: Ma'naviyat, 2005. 208 p.
3. Muhiddinov, M. Q. The Garden of Luminous Hearts. Tashkent: Fan, 2007. 168 p.
4. A Concise Dictionary for the Works of Uzbek Classical Literature. Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 1953. 454 p.

UO'K 81'23:008.001

“MIQDOR” KONSEPTINING MADANIY-KOGNITIV TUZILMASI

M.A.Axunova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada “miqdor” konseptining tilda voqelanish jarayoni kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Konsept tushunchasining tuzilishi, uning tafakkur va lisoniy faoliyat bilan munosabati, shuningdek miqdor kategoriyasining turli tillarda (xususan, o'zbek va boshqa tillarda) namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqotda miqdor konseptining prototipik tuzilmasi, uning aniq va noaniq miqdor ko'rinishlari, shuningdek ushbu konseptning milliy-madaniy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Maqola Sh.Safarovning “Kognitiv tilshunoslik” risolasida bayon etilgan konsept, kategoriyalashtirish va prototip nazariyalariga tayangan holda yozilgan.

Kalit so'zlar: konsept, miqdor, kognitiv tilshunoslik, kategoriyalashtirish, prototip, kvantifikatsiya, lisoniy-madaniy tuzilma, milliy-madaniy xususiyat.

Аннотация. В данной статье процесс вербализации концепта «количество» в языке анализируется с точки зрения когнитивной лингвистики. Освещаются структура понятия концепта, его взаимосвязь с мышлением и языковой деятельностью, а также особенности проявления категории количества в различных языках (в частности, в узбекском и других языках). В исследовании рассматриваются прототипическая структура концепта количества, его определенные и неопределенные формы, а также национально-культурная специфика данного концепта. Статья написана с опорой на теории концепта, категоризации и прототипов, изложенные в трактате Ш. Сафарова «Когнитивная лингвистика».

Ключевые слова: концепт, количество, когнитивная лингвистика, категоризация, прототип, квантификация, лингвокультурная структура, национально-культурная специфика.

Abstract. This article analyzes the process of linguistic realization of the “quantity” concept from the standpoint of cognitive linguistics. The structure of the concept, its relation to thought and linguistic activity, as well as the features of the manifestation of the category of quantity in different languages are examined. The study considers the prototypical structure of the quantity concept, its definite and indefinite forms, and the national-cultural characteristics of this concept.

Key words: concept, quantity, cognitive linguistics, categorization, prototype, quantification, linguo-cultural structure, national-cultural feature.

Kirish. So'nggi yillarda tilshunoslik fanida kognitiv yo'nalishning rivojlanishi natijasida til birliklarini nafaqat tizim-struktur, balki inson tafakkuri, bilish faoliyati va madaniyati bilan uzviy bog'liqlikda o'rganish dolzarb masalaga aylandi [1]. Bu borada "konsept" tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi, chunki u tafakkur birligi sifatida voqelikni inson ongida aks ettiruvchi mental tuzilmadir.

Miqdor tushunchasi insoniyat tafakkurida eng qadimiy va eng universal kategoriyalardan biri hisoblanadi. Voqelikdagi har qanday predmet yoki hodisa muayyan miqdoriy xususiyatga ega bo'ladi, shuning uchun miqdor konsepti amalda barcha tillarning leksik va grammatik tizimida o'z aksini topadi. Shu bilan birga, miqdorning qanday tilda ifodalanishi, qaysi vositalar orqali (son kategoriyasi, son otlari, o'lchov birliklari, miqdor ravishlari va h.k.) namoyon bo'lishi har bir tilning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiradi.

Maqolaning maqsadi – "miqdor" konseptining kognitiv-madaniy tuzilmasini aniqlash, uning prototipik markaz va periferiya qismlarini ajratish hamda mazkur konseptning tilda voqelanish xususiyatlarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: konsept tushunchasining nazariy asoslarini ko'rib chiqish; miqdor konseptining kognitiv tuzilishini tahlil qilish; miqdorning aniq va noaniq ko'rinishlarini farqlash; konseptning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda kognitiv tilshunoslikka xos tahlil usullari – konseptual tahlil, komponent tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil hamda definitsion tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot uchun nazariy asos sifatida Sh.Safarovning "*Kognitiv tilshunoslik*" risolasida bayon etilgan konsept, kategoriyalashtirish, prototip va freym nazariyalari, shuningdek xorijiy va mahalliy tilshunoslar (Ye.S.Kubryakova, N.F.Alefirenko, V.G.Gak va boshqalar) tomonidan ishlab chiqilgan kvantifikatsiya nazariyasi asos qilib olindi [1].

Tadqiqot materiali sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi miqdor ma'nosini ifodalovchi leksik-grammatik vositalar (son otlari, o'lchov birliklari, miqdor olmoshlari, aniq va noaniq miqdor ma'noli so'z birikmalari) tanlab olindi va ular kognitiv-semantik jihatdan tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

1. Konsept tushunchasi va uning kognitiv tuzilishi

Kognitiv tilshunoslikda "konsept" – tafakkur birligi va uning asosida tushuncha, obraz va lisoniy ma'no umumlashmasi sifatida talqin etiladi [1]. Konsept inson ongida voqelik haqidagi bilimlarning tizimlashgan majmuyi bo'lib, u tushunchadan farqli o'laroq nafaqat mantiqiy, balki hissiy-obrazli va qadriyatli qatlamlarni ham o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, konsept – milliy til sohibining ongida shakllangan, madaniy tajriba bilan yo'g'rilgan mental tuzilmadir.

Miqdor konsepti ham xuddi shunday murakkab tuzilishga ega. U bir tomondan mantiqiy-matematik kategoriya (aniq son, o'lchov, nisbat) sifatida, ikkinchi tomondan esa subyektiv-baholovchi kategoriya ("ko'p", "oz", "yetarli", "ortiqcha" kabi) sifatida namoyon bo'ladi. Bu ikki qatlam – obyektiv-miqdoriy va subyektiv-baholash qatlamlari – miqdor konseptining yagona kognitiv tuzilmasida birlashadi.

2. Miqdor konseptining prototipik tuzilishi

E.Rosh tomonidan ishlab chiqilgan prototip nazariyasiga ko'ra, kategoriyalar aniq chegaralangan bo'lmasdan, markaz (prototip) va periferiya asosida tashkil topadi [1]. Mazkur nazariyani miqdor konseptiga nisbatan qo'llasak, uning prototipik markazini aniq, sanaladigan miqdor (bir, ikki, o'nta kabi) tashkil qiladi. Periferiyaga esa noaniq, taxminiy yoki baholashga asoslangan miqdor birliklari ("bir talay", "ancha-muncha", "son-sanoqsiz") kiradi.

Shunday qilib, miqdor konsepti quyidagi asosiy subkonseptlarga ajraladi:

- 1) aniq miqdor (sanoqli sonlar, o'lchov birliklari orqali ifodalanuvchi);
- 2) noaniq miqdor (taxminiy, baholashga asoslangan miqdor ma'nolari);
- 3) nisbiy miqdor (boshqa obyekt bilan qiyoslangan holda ifodalanuvchi miqdor – "ko'proq", "kamroq");
- 4) umumiy/cheksiz miqdor ("hamma", "barcha", "son-sanoqsiz" kabi butunlikni anglatuvchi ma'nolar).

Bu subkonseptlarning har biri tilda o'ziga xos leksik-grammatik vositalar orqali voqelanadi va ularning tanlanishi ko'p jihatdan so'zlovchining kommunikativ maqsadi hamda lisoniy-madaniy an'analariga bog'liq.

3. Miqdor konseptining tilda voqelanish xususiyatlari

O'zbek tilida miqdor konsepti, asosan, son turkumi (sanoq, tartib, jamlovchi, chama sonlar), miqdor ravishlari hamda maxsus leksik vositalar ("ko'p", "oz", "mo'l", "tiqilinch") orqali ifodalanadi. Ingliz tilida esa miqdor kategoriyasi ko'proq grammatik vosita – ot turkumining sanaladigan/sanalmaydigan (countable/uncountable) toifalarga bo'linishi, shuningdek "many", "much", "few", "little" kabi kvantifikatorlar orqali namoyon bo'ladi. Bu farq ikki tilning miqdorni konseptuallashtirish yo'lidagi madaniy-kognitiv tafovutlarini ko'rsatadi.

V.G.Gakning ta'kidlashicha, kvantifikatsiya – til tizimida alohida funksional-semantik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi va u nafaqat son kategoriyasi, balki artikl, aniqlik/noaniqlik kategoriyasi, o'lchov birliklari kabi keng doiradagi vositalar bilan ham uzviy bog'liqdir [2]. Bu holat miqdor konseptining tilda voqelanishi bir necha sathda (leksik, morfologik, sintaktik) kechishini ko'rsatadi.

Shuningdek, Ye.S.Kubryakova konseptlarning guruhlanishida lisoniy ifodalanish uslublariga tayanish zarurligini ta'kidlaydi [3] va bu nuqtayi nazardan miqdor konseptini "leksik -grammatik konsept" sifatida baholash mumkin, chunki u ham alohida leksemalar (son otlari), ham grammatik ko'rsatkichlar (ko'plik affiksleri) orqali ifodalanadi.

4. Miqdor konseptining milliy-madaniy xususiyatlari

Har qanday konsept kabi, miqdor konsepti ham milliy til sohibining dunyoqarashi, turmush tarzi va madaniy an'analari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, o'zbek tilida chorva mollari, don-dun mahsulotlari yoki qarindoshlik munosabatlariga oid miqdorni ifodalovchi maxsus so'z va iboralar ("bir tup", "bir bosh", "bir dasta") mavjudki, bular milliy xo'jalik yuritish va turmush tarzining tilda iz qoldirganidan dalolat beradi.

N.F.Alefrenkonning fikricha, konseptlar milliy madaniyatning "tilda qotib qolgan" ko'rinishi bo'lib, ular orqali xalqning dunyoni idrok etish usulini tiklash mumkin [4]. Shu nuqtayi nazardan, miqdor konseptining o'zbek tilidagi voqelanishi – chorvachilik, dehqonchilik va savdo-sotiq bilan bog'liq turmush tajribasining tilda saqlanib qolgan izidir. Bu esa miqdor konseptini nafaqat mantiqiy -matematik, balki chuqur madaniy-tarixiy hodisa sifatida ham o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, "miqdor" konsepti inson tafakkurining eng qadimiy va universal kategoriyalaridan biri bo'lib, u kognitiv jihatdan murakkab, ko'p qatlamli tuzilmaga ega. Uning prototipik markazini aniq, sanaladigan miqdor tashkil etsa, periferiyada noaniq, baholashga asoslangan miqdor birliklari joylashadi. Miqdor konseptining tilda voqelanishi leksik, morfologik va sintaktik sathlarda turlicha kechadi hamda bu jarayon har bir xalqning milliy-madaniy tajribasi, turmush tarzi va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois miqdor konseptini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki lingvokulturologiya va kognitiv fanlararo tadqiqotlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida mazkur konseptni turli tillar misolida qiyosiy-tipologik jihatdan chuqurroq o'rganish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Самарқанд: "Сангзор" нашриёти, 2006. – 92 б.
2. Гак В.Г. Квантификация объектов и фактов: автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – М., 1998.
3. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
4. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
5. Rosch E. Principles of Categorization // Cognition and Categorization. – Hillsdale (N.Y.), 1978. – P. 27–48.
6. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987.

ABDULLA ORIPOV IJODIDA INSONIY TUYG'ULAR HIMOYASI VA YURT MADHI MASALASI

Z.I.Axmadjanova, o'qituvchi, Toshkent Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Bekobod manzili, Bekobod

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr she'riyatining buyuk dahosi – Abdulla Oripovning ijodiy ustaxonasida yaratilgan benazir poetik kashfiyotlar haqida so'z yuritiladi. Uning she'rlarida qalamga olingan insoniy tuyg'ular himoyasi va samimiyat masalalari, shuningdek, ona yurt tarannumi alohida tahlillar vositasida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: she'r, insoniylik, ezgulik, tuyg'u, qo'riqxona, tabiat, Vatan, yurt shamoli

Аннотация. В данной статье рассматриваются уникальные поэтические открытия, созданные в творческой мастерской великого гения поэзии XX века – Абдулла Орипов. Особое внимание уделяется проблемам защиты человеческих чувств и искренности, а также теме прославления родной земли, нашедшим отражение в его стихотворениях и раскрытым посредством литературного анализа.

Ключевые слова: стихотворение, человечность, доброта, чувство, заповедник, природа, Родина, ветер родной земли

Abstract. This article discusses the unique poetic discoveries created in the creative workshop of the great genius of twentieth-century poetry, Abdulla Oripov. Particular attention is paid to the themes of the protection of human feelings, sincerity, and the glorification of the motherland reflected in his poems, which are examined through detailed literary analysis.

Key words: poem, humanity, kindness, emotion, nature reserve, nature, Motherland, wind of the homeland

Kirish. She'riyat bo'stonini Abdulla Oripovning nomisiz tasavvur qilish qiyin. Negaki bu ijodkor uzoq yillar davom etgan sovetlar ta'qibidan zada she'riyatimizni qaytadan isloh qilib, yangi bir pog'onaga olib chiqdi, unga ruh baxsh etdi. O'zining betakror xonishlari bilan har bir adabiyotga oshufta o'qirman qalbiga kirib bordi. So'z san'atkori, notiq Rahimboy Jumaniyozov shoirga ulkan baho beradi: "Abdulla Oripov (Abdulla aka) haqida so'z ketganda o'zbekning tanti va jaydari farzandi ko'z oldimizda gavdalanadi. Katta shoir hamisha o'z vaqtida maydonga keladi, u – hamisha tarixiy. Zotan, shoir o'z xalqining ovozi, uning orzu-umidlari va inson qalbi iztiroblarining ifodachisidir". [3] Ha, chindan-da Abdulla Oripov o'ta muhim sharoitda tug'ilgan tarixiy ijodkor. U va u singari ijodkorlar tufayli o'zbek adabiyoti, xususan, she'riyatimiz muqarrar jar yoqasidan omon qoldi...

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Dunyoda mehr-oqibat, diyonat, insof, iymon, vijdon, adolat yanglig' ezgulikka egiz pokiza tuyg'ularning bora-bora anqoning urug'iga aylanib ketayotganining butun fojiasini Abdulla Oripov balki o'sha paytlardayoq bashorat qilgandir. Balki, shu sababdan ham bu tuyg'ularning nozik vujudiga sovuq "ovchi"larning sovuq panjasi yopishishidan qo'rqib, ularni metinday mustahkam "qo'riqxonalarda" vositasida himoya qilishga chaqirgandir. Axir aytishadi-ku, shoir, umuman, ijodkor zoti kelajak salkam bir asrlarning aniq manzarasini ham o'zining o'tkir nigohi ila oldindan ko'ra oladi, deb. Navoiyshunos olimlarning necha yillardan buyon ulug' mutafakkir o'z asarlarida XX asrning ilg'or yutuqlari – yaratilari bo'lmish televizor, robot, batiskaf (dengiz va okeanlar ostida okeanografik va boshqa tadqiqotlar olib borish uchun mo'ljallangan o'ziyurar apparat), dvigatel, konditsioner, eskalatorlarning dastlabki ko'rinishlari tasvirini yaratganligi to'g'risidagi farazlari ko'plab bahs va munozaralarga sabab bo'lib kelayotganligi ham yuqoridagi fikrning mubolag'a emasligini tasdiqlaydi.* Abdulla Oripovga ham xos bo'lgan ana shunday shoirona zakiylik, teran mushohada, qolaversa, o'zi yashayotgan muhitni kuzatib, undan xulosa chiqarib, keyingi yuz yilliklarni bashorat qila olish qobiliyati "Qo'riqxona" she'riyatining tug'ilishiga sababchi bo'lgandir, uni kelajak avlodni mudhish falokatdan ogohlantirib, bong urishiga chorlagandir. Balki ota-onalarimiz onda-sonda, keksa yoshli avlod – bobo-buvilarimiz esa har ikki suhbatning birida muttasil qo'msayotganlari, bizga maqtab, o'rnak olishga chaqirayotganlari – bir necha o'n yillar avval kechgan o'tmish zamonlarda mehr-oqibat, insof-iymon, diyonat, yaxshilik

singari insoniy tuyg'ularning barqaror bo'lganligi to'g'risidagi afsonaviy haqiqatlariga allaqachon putur yetib, ichiga qurt tusha boshlagan va bu falokat Abdulla Oripov yashagan davridayoq yaqqol namoyon bo'lib, nafaqat u singari ko'plab ijodkorlarni, balki qalb ko'zi xira tortmagan minglab oddiy xalqni ham tashvishga solgandir... Bu falokatdan, uning o'nglanmas oqibatlaridan butun dunyoni boxabar etish vazifasi esa Abdulla Oripovga o'xshash insonlar "yukiga tushgan" dir. Har ne bo'lganda ham qalami o'tkir, so'zi keskir shoirning "Qo'riqxon" nomi bilan mashhur bu she'r insoniy tuyg'ularni saqlab qolish yo'lidagi buyuk bir xizmat bo'ldi. Negaki, faqatgina ta'sirli she'r kuchi bilan kesaklashib borayotgan minglab vujudlarni-da uyg'otib, ularni kurtak ochishga majbur etish mumkin. "Qo'riqxon" esa o'z davrida, hatto bugun ham ana shunday she'r sifatida maydonga chiqadi.

*Olamda ko'p narsa kamyob bir qadar,
Ne-ne tuyg'ular ham kamyobdir, alhol.
Men derdim sof qalbni uchratgan safar,
Darhol o'rab oling atrofin, darhol. [1;317]*

Shoir insonlar orasidan asta-sekin ko'tarilib, siyraklashib borayotgan muqaddas tuyg'ular – insof, ezigulik, oqibat, hayo, iymon, vijdon, adolatni turli-tuman nozik, noyob xilqatlar (tojdor turna, polapon, qor odam, bulbul, yolg'iz ona)ga mengzash barobarida ularga rahna soluvchi yovuz kuchlarni esa boyqush, og'zi qon yirtqich singari jirkanch maxluqotlarga qiyos etadi. Toki dunyoda yuzsizlik, xudbinlik, dilozorlik kabi yovuzlikka farzand illatlar mavjud ekan, pokiza qalb sohiblarining qalb javohirlari bo'lmish ezgu xislatlarning zavol topishi mumkinligidan xavotirlanib, ularni mustahkam "qo'riqxonalar" bilan himoya qilish kerakligini butun dunyoga baralla jar soladi. She'r nihoyasida esa ana shunday samimiy dillarning o'zini, hatto dunyoni-da bugun tubanliklardan bezgan qo'riqxon ekanligini tan oladi:

*Dunyo ham, insonlar qalbi ham bugun
Yovuzlikdan zada Qo'riqxonadir. [1;318]*

Natijalar va muhokama. Abdulla Oripovning buyuk dahosini anglashda, u o'zidan qoldirgan ulkan ijodiy merosning nechog'liq qimmatga ega ekanligini to'laqonli tushunishda shoir tomonidan qoralangan avtobiografiyaning o'rni kattadir. Bu avtobiografiya "Ko'rgan-bilganlarim" nomi ostida 2000-yillarda yaxlit maqola holiga keltirilgan bo'lib, u vositasida shoir, uning hayot chizgilari, ijodiy yo'lining "marshrutlari" dan beqiyos bilimlarga ega bo'lamiz. Ushbu maqola go'yo Abdulla Oripov kechirgan kechmishning shonli sahifalarini ixcham, ammo juda teran, mukammal tarzda tasvirlagan qisqa metrajli filmni bizga namoyish etgandek bo'ladi. Maqolaning ibtidoiy (boshlang'ich) satrlarida kelguvchi shoirning tug'ilib o'sgan, bolalik xotiralarining eng shirin damlarini o'z quchog'iga sig'dirgan, ularning goh jo'shqin, gohi toshqin daryodan-da o'zib ketguvchi jamiiki lahzalariga guvoh zamin – Qo'ng'irtov etaklarining mo'jizakor, fusunkor manzarasining jonli ta'rif-u tasviridan Abdulla Oripovda bu o'lkaga bo'lgan mehrning naqadar buyuk ekanligiga guvoh bo'lamiz. Shuningdek, shoir qalamiga mansub she'rlarning aksariyatida duch kelganimiz – tabiat va uning bag'ridagi mo'jizalar: hayvonot va nabotot olamiga nisbatan boshqalarda uchramas yuksak mehr-muhabbatning tarannumi ushbu maqolada ham zuhur bo'ladi. Abdulla Oripov mohir rassom singari o'z yurti manzaralarining go'zal tasvirini eng yorqin bo'yoqlar vositasida chizadi. Bu tasvirlarning naqadar jonli, hayotiy chiqqanidan beixtiyor hayrat xayolotiga g'arq bo'lib, Abdulla Oripovga xos tabiatoshuftalik, jonli borliqqa shaydolik hissining qanot yoygani ana o'sha Qo'ng'irtov etaklari o'z bag'riga olgan mo'jizalarning mahsuli ekanligiga yana bir karra ishonch hosil qilamiz. Maqolada shoir o'z qondoshlari to'g'risida ham ayrim ma'lumotlarni bizga oshkor etar ekan, uning shoir maqomida bo'y cho'zib turishiga, ijodiy yuksaklikka ko'tarilishida ularning roli-yu, ular tomonidan jigarlariga in'om etilgan eng qimmatbaho hadya – kitoblarning beqiyos ahamiyati haqida bir tomondan to'lqinlanib, bir tomondan esa yuksak minnatdorlik hissiga cho'mib eslaydi. Abdulla Oripovga Alloh tomonidan berilgan quvvai hofiza shu qadar yuksak ediki, bu yuksaklik unga bolalikning ilk pallasidan boshlab buyuklik sari qadam qo'yishiga hamrohlik qila boshladi. Uni shiddatkor yel bilan ijodning bepoyon sarhadlariga uchirib yubordi. Bu sarhadda paydo bo'lgan navqiron, otashqalb shoir tez fursatlarda uning nomdor, ulkan darg'alari – Ozod Sharafiddinov, Matyoqub Qo'shjonov, Mirtemir, Abdulla Qahhor, Maqsud Shayxzoda, G'afur G'ulom, Oybek

domla, Komil Yashinlarning mehrini qozona boshladi. Ularning ko'rsatgan chinakam ustozlarga xos yo'l-yo'riqlari – "Oq yo'l" lari-yu, quloqda qo'rg'oshinday quyilib qolguvchi o'gitlari, ijod namunalariga bergan xolis baholari Abdulla Oripovga butun umrlik qanoq bag'ishladi, uni nazm sarhadlarida keng quloqch yoyib uchishiga ko'mak berdi. Shoir bu o'chmas, yorqin xotirotlarning ajib shu'lalarini esga olar ekan, bu xotirotlarning o'zi-da salmoqdor poema-yu, yirik romanlar yaratishga asos bo'la olishi mumkinligidan qalbi quvonchga to'ladi va shu bilan barobar ana shu ishni bir kun kelib ado etishni o'z diliga tugib qo'yadi. Xulosa o'rnida shuni qayd etish joizki, Abdulla Oripovning hayot va ijod chizgilari jo bo'lgan "Ko'rgan-bilganlarim" maqolasi shoir tomonidan avlodlarga tortiq etilgan chinakam xazinadir.

Shoir Abdulla Oripov Vatan ishqini, muhabbatini eng yuqori pardalarda kuylay olgan va o'zidan o'tkazib boshqa birovning bu ishq haqida bir so'z deyishiga yetarli darajada to'sqinlik qila oladigan ijodkor sifatida ham buyukdir. Shoir she'rlarida yurt tarovati, uning osmonlardan-da baland, musaffo tuyg'usi, Vatanga bo'lgan so'nmas mehr, uni sevish, ardoqlash kabi yuksak fazilatlarining go'zal tarannumi o'qirmanni bevosita bu fazilatlariga oshno etadi. Bu fazilatlar, ayniqsa, shoir qalamidan to'kilgan "O'zbekiston", "Yurtim shamoli" yanglig' ash'orlarda ochiq-oydin ko'rinadi. "O'zbekiston" she'ri ne-ne o'tmish voqeliklariga guvoh ona Vatanimiz sha'niga bitilgan eng go'zal doston sifatida jarang sochadi, o'qigan qalblarni o'zining sirli ohanglariga mast-u maftun etadi. Bu she'rni shoirning mo'jizalar yaratishga qodir qudratli qo'li, betakror shoirona mahorati bilan o'z Vatani sha'niga qo'yilgan mahobatli haykal deyish mumkin. Bu fikrning sira ham mubolag'a emasligiga birinchi misradayoq shoir tomonidan isbot keltiriladi:

*Yurtim, senga she'r bitdim bu kun,
Qiyosingni topmadim aslo
Shoirilar bor o'z yurtin butun –
Olam aro atagan tanho. [1;178]*

She'rda zarhal harflar ila tarix bitiklariga bitilmish O'zbekistonning shonli o'tmishi haqidagi lavhalar ham benihoya o'rinli, go'zal qo'llangan bo'lib, she'rning bir butun betakror poetik yaratq bo'lishiga xizmat qiladi. "Yurtim shamoli" she'ri esa shoirning hali necha-necha asrlar adabiyot atalmish maydonda ABDULLA ORIPOV bo'lib sherday savlat to'kib turishi, uni dillarda barhayot qolishi haqidagi ezgu orzusi, shoirona iqronomasi sifatida jilvalanadi. So'z san'atkori bu orzuning ushaliishiga sababchi sifatida aynan yurtining shamolini, aniqrog'i yurti haqida to'lib-toshib yozgan she'rlarini ko'rsatadi. U shamol bo'lib keldi va xuddi shamol misol bu foni dunyoni tark etdi... Ammo chindan-da shoir orzulari o'z ro'yobini topdi: uning mangu kamoli timsoli bo'lmish yurt sha'niga bitilgan ash'orlari hamon millionlab qalblarda jarang sochib kelyapti!

*Bu gulshan vodiya men ham bir shamol,
Shamol kabi keldim, shundoq keturman.
Lekin Abdullaning boqiy kamoli,
O, yurtim shamoli, yurtim shamoli. [2;29]*

Xulosa. Abdulla Oripovning yuqorida tahlil etilgan she'rlaridan shuni anglash mumkinki, shoir hamma vaqt o'z so'zini baralla ayta oldi: insoniy tuyg'ularni, insoniylikni himoya qilish lozimligini o'z asarlarida bong urdi. Vatanga bo'lgan muhabbatini esa tengsiz darajada tarannum etib, o'qirmanga ham bu muhabbatni yuqtirdi. Bir so'z bilan aytganda, shoir qalbidan she'rlariga ko'chgan ezgu maqsadlariga to'laqonli erisha oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar I jild. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. – bet 317, 318, 178.
2. Abdulla Oripov. Saylanma. – T.: Tafakkur qanoti, 2018. – bet 229.
3. <https://xabar.uz>
4. <https://21asr.uz>
5. www.ziyouz.com

O'ZBEK FOLKLORIDA MIFOLOGIK QAHRAMONLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

B.A.Avazberdiyeva, talaba, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda o'zbek xalq folklorida uchraydigan xayoliy obrazlarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada pari, dev, alvasti, ajdar, Xizr, Semurg' kabi timsollarning xalq tafakkurida va madaniyatidagi ramziy ma'nolari yoritiladi. Shuningdek, mazkur qahramonlarning xalqimizning o'tmishi, diniy dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlari bilan bog'liqligi lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: folklor, mifologiya, semantika, obraz, lingvokulturologiya, pari, alvasti, dev, Xizr.

Аннотация. В данном исследовании анализируются семантические особенности мифологических образов, встречающихся в узбекском народном фольклоре. В статье раскрываются символические значения таких персонажей, как пери, див, албасты, аждар, Хызр и Семург в народном сознании и культуре. Также рассматривается связь этих мифологических героев с историческим прошлым народа, религиозным мировоззрением и духовными ценностями с лингвокультурологической точки зрения.

Ключевые слова: фольклор, мифология, семантика, образ, лингвокультурология, пери, албасты, див, Хызр.

Abstract. This study analyzes the semantic features of mythological characters found in Uzbek folk folklore. The article highlights the symbolic meanings of such figures as Pari, Dev, Alvasti, Ajdar, Khizr, and Semurg in народ consciousness and culture. It also examines the connection of these mythological characters with the historical past, religious worldview, and spiritual values of the Uzbek people from a linguocultural perspective.

Key words: folklore, mythology, semantics, image, linguoculturology, Pari, Alvasti, Dev, Khizr.

Kirish. O'zbek xalq og'zaki ijodi o'tmishi nihoyatda buyuk va betakror bo'lib, millatimizning tarixiy va ma'naviy xotirasini o'zida jamlagan bebaho merosdir. Qaysi xalq og'zaki ijodi namunasiga qaramaylik, ularning zamirida totuvlik, sabr-u qanoat, mehr-muruvvat, o'zaro hamjihatlik ulug'lanadi. Bundan tashqari folklorimiz namunalarida xalqimizning urf-odat, dunyoqarashi shakllanishida muhim hisoblangan tabiat, borliq, hayot va o'lim haqidagi qarashlari o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, bular haqida hozirgi kunda tasavvur qilishga yordam beruvchi mifologik qahramonlarning o'rni beqiyosdir. Mifologik qahramonlar inson tafakkurining dastlabki bosqichlarida tabiat hodisalar in'ikosidir. Ular shamolning esishini, yomg'ir yog'ishini, tun qorong'usini, hattoki baxt va falokatni ham turli ruhlar va g'ayritabiiy kuchlar, mavjudotlarga bog'lashgan. "Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni ibtidoiy ajdodlarimiz jonli holda tasavvur qilishgan: tabiat o'lik emas, tirik, inson tabiatning bir bo'lagi emas, balki tabiatning o'zidir. Shuning uchun insonda kechadigan ruhiy kechinmalar tabiatga xos va unga bog'liq deb tushunilgan"[1;3]. Shuning uchun ham mifologik obrazlar semantikasi orqali xalqning qadimgi fikrlashidan xabardor bo'lishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Mifologik qahramon – xalq tasavvurida shakllangna hamda real hayot bilan xayolat oralig'ida kishilar shuurida mavjud bo'lgan badiiy timsoldir. Bunday qahramonlar insoniy xususiyat bilan birgalikda g'ayritabiiy kuchga ham ega bo'lib, ko'pincha ramziy ma'no tashiydi. Xalq ijodiyotida ular yaxshilik va yomonlikni ifodalaydi, ba'zan qahramonni sinaydi, ba'zan himoya qiladi, ba'zan qo'rquv uyg'otadi, ba'zan esa ularga ma'naviy g'oya yetkazguvchi bo'lib xizmat qiladi. Bundan bir fikrga kelishimiz mumkinki, mifologik obrazlar semantik jihatdan xalqning qo'rquvi, orzusi, umidi va e'tiqodini aks ettiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mifologik obrazlar semantikasini shartli ravishda ikki asosiy guruhga ajratishib o'rganishimiz mumkin:

- 1) ezgulik timsollari: pari, Xizr, Semurg' va boshqalar.
- 2) yovuzlik timsollar: dev, alvasti, ajdar va boshqalar.

Ba'zi obrazlar ikki tomonlama ma'noga ega bo'lib, pari bir vaqtning o'zida go'zallik va sinovni, dev esa yovuzlik va kuch-qudratni, ajdar esa xavf va himoyani anglatadi. Bundan tashqari mifologik qahramonlar xalqning kundalik muloqotida ham uchraydi. Masalan, paridek go'zal, devday kuchli, Xizrdek yo'ldosh, ajdar domidek nafs kabilar. Bular esa xalqning estetik qarashi, axloqiy mezonini, dunyoqarashini chuqurroq o'rganishda lingvokulturologik jihatdan beqiyosdir.

Natijalar va ularning tahlili.

Pari obrazi semantikasi. Pari so'zi forscha bo'lib, go'zal ayol, yaxshilik qiluvchi ruh ma'nolarini anglatadi [2]. Parilar adabiyotimizdagi eng go'zal va umumdunyoviy, murakkab mifologik obrazlardan biridir. Parilar ko'pincha nihoyatda chiroyli va oqila, ba'zan sehrli qudratga ega qahramonlar sifatida ko'rsatiladi. Ba'zi ertak va dostonlarda parilar bosh qahramonga yo'l ko'rsatadi, sehrli buyum beradi, mushkul vaziyatlardan xalos etadi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, parilar, asosan, ruhiy poklik orzu ramzi, umuman olganda esa ilohiy yaqinlik ifodasidir. Fikrimiz dalilini "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlarda uchrovchi Go'ro'g'lining ikki yori Og'a Yunus pari va Misqol pari timsollarida ko'rishimiz mumkin [3].

Dev obrazi semantikasi. Dev so'zi *iblis, jin; yovuz, zolim* degan ma'nolarni anglatib, fors tilidan olingan [2;832]. Folklorimizda bu qahramon salbiy xarakterga bo'lish bilan birga odatiy tilimiz semantikasida ham salbiy bo'yoqqa ega. Ular odatda bahaybat, vahimali, kuchli va yovuz mavjudot sifatida tasvirlanadi. "Dev obrazining "Avesto"da ham iblis, ham iloh sifatida tasvirlanishining o'ziyoq bu obraz chetdan kirib kelmaganligi, aksincha, ajdodlarimizning qadim tasavvurlari mahsuli ekanligidan darak beradi" [1;10]. Bundan ko'rinib turibdiki, obrazning ildizlari uzoq asrlarga borib taqaladi. Jabbor Eshonqul "Avesto"da Akuman, Bushasp, Sidi, Xich kabi devlar uchrashi, ularning rang-barang ekanligini qayd etadi [1;10]. Bundan tashqari Alisher Navoiyning "Xamsa" siga kiruvchi "Farhod va Shirin" dostonidagi Ahraman dev ham mashaqqatlar ramzi sifatida uni komillik sari yetaklovchi qiyinchiliklardan biri sifatida tasvirlanadi [4]. Xalq og'zaki ijodining ko'plab namunalarida devlar odatda qizlarni asir qiladi, ba'zan xazinani qo'riqlaydi, markaziy obrazning yo'lini to'sadi va ba'zan esa ular bilan ayovsiz kurashga kirishadi. Ular odatda bosh qahramonga yengilishadi, shu sababli bu so'z semantikasida yovuz kuchni yengish mumkin degan g'oya ham ifodalanadi.

Alvasti obrazi semantikasi. Sharq mifologiyasi va xurofiy tasavvurda: go'yo har xil qiyofada ko'rinadigan afsonaviy maxluq, ko'chma ma'noda esa shu maxluqqa nisbatlash, ko'pincha ayollarni [2;97]. Alvasti odatda tun yarmini, zulatni, xavfni va ruhiy iztirobni ifodalaydi. Turkiy xalqlar mifologiyasida alvasti tug'ruq jarayonida ayollarga va yolg'iz odamlarga zarar beruvchi yovuz ruh sifatida ko'rilgan, ayrim tadqiqotchilar alvasti dastlab ezgu suv ilohasi bo'lganini qayd etishsa, ayrimlari "al" turkiycha *qizil*, "basti" esa *bosmoq* ma'nosida kelganligini, tug'ruq jarayonida omon qolmagan ayollar qoniga nisbat berilgani haqida qayd etishgan. Umuman olganda mazkur so'z semantikasida noma'lum qo'rquv, himoyaga ehtiyoj segan insonlarning ahvoli, tabiat sirining ifodasi sifatida talqin qilishimiz mumkin. Bu obraz qadqadimgi insonning izoh topa olmagan hodisalarga munosabatini ham ifodalaydi.

Ajdar obrazi semantikasi. Afsonaviy katta ilon [2;64]. Folklorimizda ajadar ko'p boshli ulkan va olov purkovchi mavjudot hisoblanadi. Ajdar vayronkor kuch, zulm, yovuzlik ma'nolarini ha tashiydi. Ertaklarda suv manbaini egallab, kasallik tarqatishi yoki qishloqqa tahdid solishi, go'zal qizlarni yoki malikani o'g'irlab ketishi va oxir oqibatda mard va jasur jangchi, botir yoki shahzodaga yengilishi aks ettiriladi. Umuman olganda, semantik jihatdan insonning yovuzlik bilan ayovsiz kurashini ham jamlagan bo'lsa mumtoz adabiyotimizda nafs timsolidir.

Xizr obrazi semantikasi. Xizr o'zbek folklorida ijobiy qahramon hisoblanadi. U odatda qiyinchiliklarga yuzlangan qahramonlarning baxt-u iqbolga erishishi ramzi sanaladi. U odatda oqsoqol, nuroniy, donishmand sifatida gavdalanadi. Xizrning semantik ma'nolari baraka, himoya, yo'l ko'rsatish, ilohiy rahmat kabilarni o'z ichiga oladi. Bu obraz insonning umidi, ishonchi, ezgulikka talpinishi va oxir-oqibatda maqsadiga erishishini ifodalovchi mujda bo'lib ham xizmat qiladi.

Semurg' ba'zi xalqlar mifologiyasida ham uchraydi, uni xalq og'zaki ijodimizda Humo va Anqo, Samandar, Qaqnus kabi afsonaviy qushlar bilan bitta obraz ekanligi aytiladi. Semurg'

obrazining semantikasida qayta tug'ilish, ma'naviy yuksalish, najot va ba'zan ruhiy poklanish kabi ma'nolarni ko'rishimiz mumkin. Ertaklarda mazkur afsonaviy qush qahramonlarni balo-qazolardan qutqarib qoladi, to'g'ri yo'lga boshlaydi. Ba'zan patini qoldirib ketib, qiyin vaziyatlarda uni yordamga chaqirishini aytadi. Umuman olganda, afsonaviy qush timsolida doimiy haqiqat yo'liga yetaklovchi yaxshilik va ezgulik semalari aks etgan.

Xulosa. Izlanishlar ko'rsatishicha, o'zbek folklorida keng uchraydigan mifologik qahramonlarning semantik xususiyatlari tahlil qilindi. Tahlillar natijasida har bir obraz xalq tafakkurida ma'lum ma'no va vazifaga ega bo'lib, ular o'zaro yaxshilik va yomonlik, qo'rquv va umidi kabi qarama-qarshi tushunchalarning semantik tizimlarini tashkil etadi.

O'zbek folkloridagi mifologik obrazlar semantikasidan biz xalqimizning qadimiy turmush-tarzi, atrofdagi va jamiyatdagi sodir bo'layotgan voqealarga munosabati, odobi, ilmiy va aqliy darajasini bilish bilan birgalikda boshqa madaniyat va tillarda ham uchraydigan yuqoridagi kabi obrazlarning o'zaro o'ziga xos jihatlarini qiyoslab, millatlararo tarixiy aloqalarni ham chuqurroq anglashimiz mumkin. Ularni o'rganish esa nafaqat folklorshunoslik, balki tilshunoslik, madaniyatshunoslik, lingvokulturologiya uchun ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. J. Eshonqul. Folklor: obraz va talqin. Toshkent, 1999.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. VI jildlik. Toshkent, 2022.
3. Xorazm dostonlari. Go'ro'g'li. Urganch, 2004.
4. A.Navoiy. Xamsa. Farhod va Shirin. Toshkent, 1975.
5. V.Propp. Folklor va ertak poetikasi. Moskva, 2001.
6. C.Levi-Strauss. Myth and meaning. University of Toronto Press, 1978.
7. N.Lawrence. Enchanted Creatures and their meanings. Weidenfeld&Nicolson, 2024.

UO'K 811.111:811.512'242'38

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRAGMATIC FUNCTIONS OF POLITENESS STRATEGIES IN ENGLISH AND UZBEK

M.O.Azimova, teacher, Kokand University Andijan Branch, Andijan

Annotatsiya. Xushmuomalalik ijtimoiy munosabatlarni saqlash va madaniy qadriyatlarni aks ettirish orqali muloqotda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada Braun va Levinsonning (1987) Xushmuomalalik nazariyasi asosida ingliz va o'zbek tillaridagi xushmuomalalik strategiyalarining pragmatik funksiyalari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: pragmatika, xushmuomalalik strategiyalari, madaniyatlararo muloqot, ingliz tili, o'zbek tili, yuz nazariyasi (*Face Theory*), madaniyatlararo pragmatika.

Аннотация. Вежливость играет важную роль в коммуникации, поддерживая социальные отношения и отражая культурные ценности. В данной статье сравниваются прагматические функции стратегий вежливости в английском и узбекском языках на основе Теории вежливости Брауна и Левинсона (1987).

Ключевые слова: прагматика, стратегии вежливости, межкультурная коммуникация, английский язык, узбекский язык, теория лица (*Face Theory*), межкультурная прагматика.

Abstract. Politeness plays an important role in communication by maintaining social relationships and reflecting cultural values. This article compares the pragmatic functions of politeness strategies in English and Uzbek using Brown and Levinson's (1987) Politeness Theory.

Key words: pragmatics, politeness strategies, cross-cultural communication, English language, Uzbek language, face theory, intercultural pragmatics.

Introduction. Language serves not only to convey information but also to maintain social relationships. Politeness helps speakers achieve communicative goals while respecting others' feelings, dignity, and social status. In pragmatics, politeness is viewed as a context-dependent phenomenon shaped by cultural and social norms. As perceptions of politeness vary across cultures, its study requires attention to both language and culture. This article provides a theoretical comparison of politeness strategies in English and Uzbek, examining their pragmatic functions, cultural foundations, and implications for intercultural communication and language learning.

Literature Review.

Pragmatic and Politeness. Pragmatics studies meaning in context, focusing on how speakers produce and interpret language according to intentions and situational factors (Levinson, 1983).

Politeness is a major area of pragmatic research. While Lakoff (1973) and Leech (1983) made important contributions, Brown and Levinson's (1987) Politeness Theory remains the most influential framework for analyzing politeness across cultures.

Brown and Levinson's Face Theory

Brown and Levinson's (1987) theory is based on Goffman's concept of *face*, or public self-image. They distinguish between *positive face* (the desire for approval and respect) and *negative face* (the desire for autonomy and freedom from imposition).

Many communicative acts, such as requests, criticisms, refusals, and disagreements, can threaten either the speaker's or hearer's face and are known as Face-Threatening Acts (FTAs).

To mitigate these threats, speakers employ various politeness strategies:

1. *Bald-on-record strategies;*
2. *Positive politeness strategies;*
3. *Negative politeness strategies;*
4. *Off-record (indirect) strategies.*

Social distance, power dynamics, and the gravity of the communication act all influence these tactics.

Methodology.

In many Asian and Central Asian cultures, politeness is closely linked to collectivism, social harmony, and hierarchical relationships. Respect for age, social obligations, and reputation plays a central role in communication. Uzbek culture reflects these values through strong traditions of hospitality, modesty, respect for elders, and community-oriented behavior, all of which shape perceptions and expressions of politeness in everyday interactions.

Brown and Levinson's (1987) theoretical model serves as the basis for the analysis, which also incorporates knowledge from recent cross-cultural pragmatic investigations.

Comparative Analysis of Politeness Strategies in English and Uzbek

Positive Politeness

Reducing social distance and fostering a sense of unity among conversants are the goals of positive politeness. It conveys the speaker's intention to meet the hearer's positive face demands by showing collaboration, warmth, and approbation.

In English, positive politeness frequently appears through compliments, inclusive language, and expressions of shared interests:

- "That was an excellent presentation."
- "Let's solve this problem together."
- "I really appreciate your help."

Such expressions create rapport and reinforce interpersonal relationships.

In English, positive politeness frequently appears through compliments, inclusive language, and expressions of shared interests:

- "That was an excellent presentation."
- "Let's solve this problem together."
- "I really appreciate your help."

Such expressions create rapport and reinforce interpersonal relationships.

Similarly, Uzbek speakers employ positive politeness to strengthen social bonds. However, positive politeness in Uzbek often incorporates markers of respect and cultural warmth:

- "Juda yaxshi ish qilibsiz."
- "Rahmat, yordamingiz uchun."
- "Birgalikda hal qilamiz."

The use of respectful suffixes such as *-siz* enables speakers to express both friendliness and respect simultaneously, a feature less prominent in English.

Negative Politeness. Negative politeness seeks to respect the hearer's autonomy and minimize imposition. This strategy is particularly common when making requests or asking favors.

English speakers frequently employ modal verbs and hedging expressions:

- "Could you help me with this?"
- "Would you mind closing the window?"
- "I was wondering if you could assist me."

These expressions reduce directness and acknowledge the hearer's freedom to refuse.

Uzbek speakers also use indirect requests, often combined with honorifics and respectful expressions. These forms not only reduce imposition but also demonstrate respect for social hierarchy.

Forms of Address. Forms of address are important expressions of politeness that reflect social relationships, cultural norms, and status. In English-speaking societies, first names are commonly used, even in professional settings, reflecting relatively equal social relationships. Formal titles such as *Mr.*, *Mrs.*, *Dr.*, and *Professor* are generally reserved for formal contexts.

In contrast, Uzbek communication places greater emphasis on respect and social hierarchy. Speakers often use honorifics and kinship terms such as *aka*, *opa*, *ustoz*, *domla*, and *ota* to show respect and acknowledge age or status. As a result, social relationships are expressed more explicitly through address forms in Uzbek than in English.

Apologies as Politeness Strategies. Apologies represent another important aspect of politeness. They help restore social harmony after a perceived offense or inconvenience.

In English, apologies are often direct and explicit. Common expressions include:

- "I'm sorry."
- "I apologize."
- "Excuse me."
- "I didn't mean to cause any trouble."

These expressions emphasize personal responsibility and demonstrate the speaker's awareness of the hearer's feelings.

Uzbek apologies similarly aim to repair interpersonal relationships, but they frequently incorporate additional markers of respect. Examples include:

- "Kechirasiz."
- "Uzr so'rayman."
- "Meni afv eting."
- "Noqulaylik uchun uzr."

These expressions acknowledge responsibility and help maintain social harmony. Uzbek speakers often accompany apologies with nonverbal gestures of respect, reflecting the importance of positive interpersonal relationships.

Expression of Gratitude. Expressions of gratitude constitute another essential component of politeness behavior. They acknowledge assistance, kindness, or cooperation and strengthen social bonds.

English speakers frequently employ expressions such as:

- "Thank you."
- "Thank you very much."
- "I appreciate your help."
- "That's very kind of you."

These expressions often appear in everyday interactions and contribute to maintaining positive social relationships.

Similarly, Uzbek speakers regularly use expressions of gratitude, including:

- "Rahmat."
- "Katta rahmat."
- "Yordamingiz uchun rahmat."
- "Minnatdorman."

In Uzbek culture, gratitude often extends beyond verbal expressions. Hospitality, mutual assistance, and maintaining social relationships can also serve as signs of appreciation, reflecting broader social obligations and collectivist values.

Discussion and Conclusion. The study shows that English and Uzbek politeness strategies share common functions, including maintaining social harmony, avoiding conflict, and protecting face. In both languages, politeness is expressed through indirectness, apologies, gratitude, and respectful forms of address. However, cultural values shape these strategies differently. English politeness emphasizes individualism and equality, whereas Uzbek politeness reflects collectivism, social hierarchy, and respect for age and status. These findings highlight the close relationship between language, culture, and politeness, as well as the importance of pragmatic competence in language learning. Future research may examine authentic conversational data from English and Uzbek speakers.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. Anchor Books.
3. Lakoff, R. (1973). The logic of politeness; or, minding your p's and q's. *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292–305.
4. Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
5. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
6. Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An introduction* (2nd ed.). Blackwell.
7. Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.

UDC 81'25:612

SEMANTIC BROADENING AND NARROWING IN THE TRANSLATION OF ENGLISH CARDIOLOGICAL TERMS INTO UZBEK

Kh.E.Batirova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ingliz tili kardiologik terminologiyasini o'zbek tiliga tarjima qilishda semantik kengayish va torayishning lisoniy va kognitiv mexanizmlarini o'rganadi. 627 ta termindan iborat maxsus korpus asosida ingliz tili kabi boy manbalarga ega tildan rivojlanayotgan terminologik tizimga (o'zbek tili) bilim o'tkazishda konseptual chegaralarning siljishi tahlil qilinadi. Maqolada konkretizatsiya, generalizatsiya va tavsifiy tarjima strategiyalari Umumiy terminologiya nazariyasi va sotsiokognitiv yondashuv doirasida tahlil etilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, semantik siljishlar muloqot va diagnostika funksiyalariga xizmat qilsa-da, klinik aniqlikni saqlash uchun tizimli standartlashtirishni talab etadi.*

Kalit so'zlar: kardiologik terminologiya, semantik kengayish, torayish, konkretizatsiya, generalizatsiya, tavsifiy tarjima, termema, anglash birligi.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются лингвистические и когнитивные механизмы семантического расширения и сужения при переводе английской кардиологической терминологии на узбекский язык. На основе специального корпуса из 627 терминов анализируется смещение концептуальных границ при передаче знаний из языка с богатыми ресурсами (английского) в развивающуюся терминосистему (узбекскую). В статье анализируются стратегии конкретизации, генерализации и описательного перевода в рамках Общей теории терминологии и социокогнитивного подхода. Результаты показывают, что семантические сдвиги часто служат коммуникативным и диагностическим функциям, но требуют системной стандартизации для сохранения клинической точности.

Ключевые слова: кардиологическая терминология, семантическое расширение, сужение, конкретизация, генерализация, описательный перевод, термема, единица понимания.

Abstract. This research examines the linguistic and cognitive mechanisms of semantic broadening and narrowing in the translation of English cardiological terminology into Uzbek. Based on a specialized corpus of 627 terms, the study analyzes how conceptual boundaries shift when transferring knowledge from a high-resource language (English) to a developing terminological

system (Uzbek). The article explores strategies such as concretization, generalization, and descriptive translation within the frameworks of the General Theory of Terminology and the Sociocognitive approach. Results indicate that while semantic shifts often serve communicative and diagnostic functions, they require systematic standardization to maintain clinical precision and international intelligibility.

Key words: *cardiological terminology, semantic broadening, narrowing, concretization, generalization, descriptive translation, termeme, unit of understanding.*

Introduction. The rapid globalization of medical sciences has established English as the primary lingua franca for cardiological discourse. For clinical practice and scientific research in Uzbekistan to remain integrated with global standards, the precise translation of this terminology is essential. However, cardiological terms are not merely labels for physical objects; they are complex cognitive structures representing specialized clinical knowledge [12, p. 447]. When moving between the structurally disparate systems of English and Uzbek, terms often undergo semantic transformations – broadening or narrowing – due to the need for diagnostic clarity or the absence of established equivalents in the target language.

This article utilizes an empirical corpus of 627 terms to analyze these phenomena through the lenses of both traditional and modern terminology theories.

Theoretical Background. Modern terminology management began with Eugen Wüster, whose onomasiological approach emphasized the "univocity principle" – the idea that each concept should map to one unique designation to ensure international harmonization.

This perspective is reflected in ISO 704:2022, which provides the methodological framework for linking objects, concepts, and designations through essential and delimiting characteristics. D.S. Lotte similarly advocated for systemic precision, cautioning against the ambiguity introduced by unrefined borrowings and calques. However, the late 20th century saw a shift toward more flexible models. Vladimir Leychik described the term as a synthesis of a natural language substrate and a scientific theory superstrate. His concept of the "Termeme" suggests that a term is not a single word but the sum of all its linguistic variants, including synonyms and abbreviations [4, p. 31]. Rita Temmerman's sociocognitive approach further expanded this by introducing the "Unit of Understanding," arguing that clinical terms often have flexible boundaries shaped by human experience rather than rigid logic [3, p. 224]. In the field of translation, Mona Baker identifies generalization (using a superordinate) and concretization as primary strategies for addressing non-equivalence [8, p. 239, 246]. Peter Newmark emphasizes the communicative value of the term in professional contexts, while Juan Sager highlights the distinction between primary term formation (in the source language) and secondary formation (through translation). Finally, Kyo Kageura's quantitative analysis shows that terminological growth inevitably leads to structural and semantic shifts as sub-domains become more specialized.

Analysis and Discussion. The analysis of 627 cardiological terms reveals that semantic shifts are systematic rather than accidental. They occur primarily through three mechanisms: narrowing (concretization), broadening (generalization), and descriptive restructuring.

Semantic Narrowing (Concretization)

Narrowing occurs when a broad English term is translated into a more specific Uzbek equivalent to fit a particular clinical frame. This is often necessary when the literal translation of the English word lacks medical weight. For instance, the term cardiac event is a high-level category in English. In the Uzbek corpus, it is frequently rendered as *yurak xuruji* (heart attack), effectively narrowing the scope to acute coronary incidents for clinical clarity.

Similarly, coronary artery disease is narrowed to *yurak ishemik kasalligi* (ischemic heart disease), substituting a general anatomic reference with a specific pathological process.

Semantic Broadening (Generalization)

Broadening, or translation by a superordinate, is used when the target language lacks a specific hyponym. Ischemic episode refers to a specific, transient event. In Uzbek, it is often translated as *ishemik holat* (ischemic condition), where the specific temporal nuance of "episode" is generalized

into the broader category of "condition". This aligns with Baker's observation that superordinates prevent "information overload" when precise equivalents are missing.

Descriptive Translation and Stylistic Adaptation

Where structural equivalents are non-existent, translators resort to descriptive translation. Shortness of breath, a symptomatic term, is translated as *nafas qisishi* or the more general *harsillash*. While this ensures understanding, it shifts the term from a specific clinical sign to a broader descriptive "unit of understanding".

The AMA Manual of Style recommends avoiding medical jargon in such instances to ensure intelligibility among international scientists.

Table-1

Semantic and Strategic Analysis of Translated Cardiological Terms

English Term	Uzbek Translation	Semantic Phenomenon	Translation Strategy	Explanation
Cardiac event	Yurak xuruji	Narrowing	Concretization	"Event" is a broad term; "xuruji" (attack) adds clinical urgency.
Heart disease	Yurak nuqsoni	Narrowing	Concretization	"Disease" is broad; "nuqson" (defect) specifies structural issues.
Cardiovascular disease	Yurak-qon tomir kasalligi	Stability	Structural Calque	Maintains conceptual hierarchy and "termeme" integrity.
Ischemic episode	Ishemik holat	Broadening	Generalization	Temporal specificity of "episode" is lost to general "condition".
Vascular damage	Tomir shikastlanishi	Narrowing	Concretization	General "damage" is mapped to medical "shikastlanish".
Heart failure	Yurak yetishmovchiligi	Stability	Calque	Acts as a standardized "unit of understanding" in both systems.
Acute myocardial infarction	O'tkir miokard infarkti	Stability	Mixed (Borrowing + Calque)	Adheres to high-precision AMA standards.
Coronary artery disease	Yurak ishemik kasalligi	Narrowing	Functional Substitution	Specifies the most common pathological type (ischemia).
Chest pain	Ko'krak qafasidagi og'riq	Stability	Descriptive	Direct mapping of symptomatic description.
Shortness of breath	Nafas qisishi (harsillash)	Broadening	Descriptive Paraphrase	/ Moves from a symptom to a general physical state.
Irregular heartbeat	Aritmiya	Narrowing	Functional substitution	Replaces a descriptive English phrase with a Greek-Latin "neonym".
Hypertension	Gipertenziya	Stability	Transliteration	Retains international morphemic transparency.
Arrhythmia	Aritmiya	Stability	Transliteration	Full equivalence at the "termeme" level.
Cardiac arrest	Yurakning to'xtashi	Broadening	Functional Calque	The cessation of function is generalized to the act of stopping.

Conclusion. The study concludes that semantic broadening and narrowing are not necessarily translation errors; rather, they are often intentional strategies used to bridge the conceptual asymmetry between English and Uzbek medical discourses. Narrowing (concretization) enhances clinical utility by providing actionable diagnostic labels that resonate with the specialist's internal cognitive models. Broadening (generalization) serves to bridge terminological gaps in the target language, ensuring that communicative function is maintained even when lexical precision is compromised.

However, in clinical documentation and standardized research, such semantic shifts must be carefully monitored. Uncontrolled broadening can lead to terminological confusion, while excessive narrowing may exclude valid clinical cases from a diagnosis. To mitigate these risks, the translation of cardiological terms into Uzbek should prioritize the use of international Greek-Latin morphemes (as seen in arrhythmia and hypertension) and adhere to the systematic principles of ISO 704:2022. Future efforts should focus on creating bilingual parallel corpora to stabilize the "termemes" of Uzbek cardiology, ensuring they remain intelligible to both national experts and the global scientific community.

REFERENCES:

1. ISO 704:2022. Terminology work – Principles and methods. Geneva: ISO, 2022.
2. AMA Manual of Style. A Guide for Authors and Editors. 11th ed. New York: Oxford University Press, 2020.
3. Temmerman, R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive-Approach. Amsterdam: John Benjamins, 2000.
4. Leychik, V. M. Terminovedenie: predmet, metody, struktura. Moscow: LKI, 2007.
5. Cabré, M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
6. Wüster, E. Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. Vienna: Infoterm, 1979.
7. Sager, J. C. A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins, 1990.
8. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. London: Routledge, 2018.
7. Newmark, P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
8. Kageura, K. The Dynamics of Terminology: A Descriptive Theory of Term Formation and Terminological Growth. Amsterdam: John Benjamins, 2002.
9. Lotte, D. S. Osnovy postroeniya nauchno-tekhnicheskoy terminologii. Moscow: Nauka, 1961.
10. Abrayeva, Sh. E. Linguistic features of Latin and Greek synonymous morphemes. Scientific Text, 2018.
11. Bobojonova, Sh. Yo. Semantic analysis of medical lexicon in Uzbek and English. Scientific Text, 2019.
12. Smirnova, E. V. Strukturno-semanticheskie i leksikograficheskie aspekty meditsinskoy terminologii. Yaroslavl, 2012.

UO'K 81.25:81.373.22

LANDSHAFT LEKSIKASINI TARJIMA QILISHDA DESKRIPTIV VA TRANSFORMATSION USULLAR

M.Begimqulova, o'qituvchi, 6-maktab, Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani, Jarqo'rg'on

Annotatsiya. Ushbu maqola landshaft leksikasini tarjima qilishda deskriptiv va transformatsion usullarning nazariy asoslari hamda funksional imkoniyatlariga bag'ishlangan. Tabiiy-geografik obyektlarni ifodalovchi leksik birliklar badiiy matnda makon tasviri, obrazlilik va milliy-madaniy mazmunni shakllantiradi. Ularni tarjima qilishda denotativ va konnotativ ma'no, uslubiy yaxlitlik hamda estetik ta'sirchanlikni saqlash muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: landshaft leksikasi, deskriptiv usul, transformatsion usul, tarjima adekvatligi, badiiy tarjima, lingvokulturologik mazmun, konnotativ ma'no, qiyosiy tahlil.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим основам и функциональным возможностям дескриптивного и трансформационного способов перевода ландшафтной лексики. Лексические единицы, обозначающие природно-географические объекты, формируют пространственную организацию художественного текста, его образность и национально-культурное содержание. При переводе особое значение приобретает сохранение денотативного и коннотативного значения, стилистической целостности и эстетической выразительности.

Ключевые слова: ландшафтная лексика, дескриптивный способ, трансформационный способ, адекватность перевода, художественный перевод, лингвокультурное содержание, коннотативное значение, сопоставительный анализ.

Abstract. This article addresses the theoretical foundations and functional potential of descriptive and transformational methods in the translation of landscape lexis. Lexical units denoting natural and geographical features contribute to spatial representation, imagery, and culture-specific meaning in literary texts. Their translation requires the preservation of denotative and connotative meaning, stylistic coherence, and aesthetic effect.

Key words: landscape lexis, descriptive method, transformational method, translation adequacy, literary translation, linguocultural content, connotative meaning, comparative analysis.

Landshaft leksikasi tabiiy-geografik obyektlar, relyef shakllari va atrof-muhit unsurlarini ifodalovchi lug'aviy birliklar majmuasidir. Ushbu qatlamga tog', vodi, cho'l, o'rmon, jarlik, qir, botqoqlik, qirg'oq kabi nomlar kiradi. Bunday birliklar tilning lug'at tarkibida muhim o'rin egallab, tabiat manzarasini aniq va ixcham ifodalashga xizmat qiladi. Har bir tilda landshaftga oid leksemalar shu xalqning geografik tajribasi va til taraqqiyoti jarayonida shakllangan bo'lib, ularning ma'no hajmi va qo'llanish xususiyatlari o'ziga xoslik kasb etadi.

Biz bilamizki, tilshunoslikda asosiy o'rganilish obyekti leksika va uning ichki qatlamlaridir. Leksik – (yun. lexis – so'zga oid, lug'aviy) tildagi barcha so'zlar va iboralar yig'indisi, tilning lug'at tarkibi. Leksika ma'lum qonun-qoidaga bo'ysunuvchi izchil va murakkab tizimdan iborat. Tilning leksikasi to'xtovsiz o'zgarib turishi bilan ajralib turadi [1]. O'zbek tilshunoslaridan bir qator olimlar leksika va leksikalogiyaning rivojiga ulkan hissa qo'shganlar. Ulardan, o'zbek tili leksikalarining B.Xudarganova, I.G'afforova, A.Buranov, M.Suvanov, U.Radjabova, B.Bahodirova va boshqalar o'rganganlar.

Ikki tilning leksikasini o'rganish borasida o'z - o'zidan ularning har ikkala tildagi muqobil tarjimasini aniqlash, muqobil tarjima bo'lmagan holatlarda esa ularning turli tarjima metodlari yordamida tarjima qilish zarurati tug'iladi. Bunday holatlarda diskriptiv va transformatsion tarjima metodlar juda ham foydalidir.

Diskriptiv tarjima metodi – (tavsifiy tarjima usuli) manba tilidagi leksik birlikning mazmunini tarjima tilida bevosita ekvivalent orqali emas, balki uning semantik komponentlarini izohlash va tavsiflash yo'li bilan ifodalashga asoslanadi. Ushbu metod, ayniqsa, tarjima tilida aniq muqobili mavjud bo'lmagan, ma'no hajmi jihatidan to'liq mos kelmaydigan yoki milliy-madaniy xususiyatga ega bo'lgan birliklarni o'g'irishda qo'llanadi. Tavsifiy ifoda orqali leksemaning asosiy denotativ belgilarini, funksional xususiyatlarini va zarur hollarda konnotativ mazmunini saqlash imkoniyati yaratiladi. Tarjimashunoslikda deskriptiv metod semantik kompensatsiyaning samarali ko'rinishlaridan biri sifatida talqin etiladi. P.Newmark tavsifiy tarjimani madaniy va terminologik jihatdan xoslangan birliklarning ma'nosini kengroq izoh orqali yetkazish usuli sifatida baholaydi [2].

Transformatsiya – (lotincha) o'zgartirish, almashtirish degan ma'nolarni ifodalaydi, tarjimada ularning leksik, stilistik va grammatik turlarini uchramiz. Leksika so'zlardan, so'zlar majmuidan iborat bo'lib, unga tilning asosiy til birligi, til va nutqning eng muhim omillaridan biri, tilning eng kichik asosiy birligi deb ta'rif berilgan. Ammo so'z til birligi sifatida juda murakkab xususiyatga ega va har bir so'z qandaydir ma'no-mazmun kasb etadi.

Ikki tarjima metod yordamida landshaft leksikalarini tarjima qilish maqsadida bir qator ingliz jurnallari matnlariga murojaat qildik va bir necha misollarni tahlilga oldik. Quyida ularning natijasini ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

№	Ingliz tilidagi gap	So'zma-so'z tarjima	Tarjima muammosi	Diskriptiv tarjima (tavsifa etilgan variant)
1	The travelers crossed a vast moor before sunset.	Sayohatchilar quyosh botishidan oldin ulkan dashtni kesib o'tdilar.	Moor leksemasi oddiy "dasht" emas, balki nam, torfli va butazor bilan qoplangan keng hududni anglatadi.	Sayohatchilar quyosh botishidan oldin butazor bilan qoplangan nam va keng dashtni kesib o'tdilar.
2	Purple flowers covered the open heath.	Binafsha gullar ochiq yaylovni qoplagan edi.	Heath qumloq yoki quruq tuproqda past bo'yi butalar o'sadigan ochiq yer maydonini bildiradi.	Binafsha gullar past bo'yi butalar o'sadigan keng ochiq quruq maydonni qoplagan edi.
3	A narrow ravine separated the two hills.	Ikki tepalikni tor jarlik ajratib turardi.	"Jarlik" umumiy ma'noga ega; birlikning chuqurlik va torlik xususiyatlari to'liq aks etmaydi.	Ikki tepalik orasini chuqur va tor jarlik ajratib turardi.
4	Birds nested in the coastal marsh.	Qushlar qirg'oqdagi botqoqlikda in qurgan edi.	Marsh suvga to'yingan, qamishzor pasttekislikni anglatadi.	Qushlar qirg'oqdagi suv bosgan, qamishzor botqoqli hududda in qurgan edi.
5	The village stood beneath a steep cliff.	Qishloq tik qoya ostida joylashgan edi.	"Qoya" leksemasi baland va keskin tik shaklni har doim to'liq ifodalamaydi.	Qishloq baland va tik qoyatosh etagida joylashgan edi.
6	The river carved a deep canyon through the desert.	Daryo cho'l orqali chuqur dara hosil qilgan edi.	Canyon juda chuqur va tik devorli darani anglatadi.	Daryo cho'l bag'rida tik yonbag'irli chuqur dara hosil qilgan edi.

Ingliz tilidagi landshaft leksikasi qatnashgan gaplar tavsifiy tarjima usuli asosida o'zbek tiliga o'girildi. Tahlil jarayonida ayrim leksemalarning semantik hajmi o'zbek tilidagi bir so'zli ekvivalent orqali to'liq ifodalanmasligi kuzatildi. Ayniqsa, moor, heath, estuary, tundra kabi birliklarda tabiiy-

geografik obyektning shakli, tarkibi va funksional belgilari qo'shimcha izohni talab qiladi. Tavsifiy tarjima ushbu semantik komponentlarni kengaytirilgan ifoda orqali qayta yaratib, landshaft nomlarining referensial aniqligi va mazmuniy to'liqligini ta'minlaydi.

Transformatsion tarjima usuli yordamida ham bir qator misollarni tarjima qildik. Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek transformatsion tarjima usulining uch turi mavjud. Landshaft leksikasini tarjima qilishda mazkur transformatsiyalar tabiiy-geografik obyektlarning ma'nosini aniq yetkazish, ularning tasviriy xususiyatlarini saqlash hamda tarjima matnining ravonligini ta'minlashda keng qo'llanadi. Jumladan:

Leksik transformatsiyalar – manba tilidagi so'zning ma'nosini konkretlashtirish, umumlashtirish yoki semantik jihatdan yaqin birlik bilan almashtirish orqali amalga oshiriladi.

1. *The hikers descended into the valley.* = *Sayyohlar vodiya tushib bordilar.*

Bu misolda descended fe'li "*pastga qarab harakatlanmoq*" ma'nosiga ega bo'lsa-da, o'zbek tilida "*tushib bordilar*" shakli tanlanib, harakatning yo'nalishi konkretlashtirildi.

2. *A narrow stream crossed the meadow.* = *Tor soy o'tloqni kesib o'tardi.*

Stream leksemasi umumiy ma'noda "*kichik daryo*"ni bildiradi. Tarjimada "*soy*" varianti qo'llanib, geografik obyektning tabiiy ko'rinishi aniqroq ifodalandi.

3. *Dark clouds gathered above the cliffs.* = *Qoramtir bulutlar tik qoyalar ustida to'plandi.*

Cliffs ko'plik shaklida bo'lsa-da, "*tik qoyalar*" birikmasi orqali leksemaning asosiy semantik belgisi saqlandi.

Stilistik transformatsiyalar – manba matndagi obrazlilik va ekspressivlikni tarjima tilining uslubiy imkoniyatlari asosida qayta yaratishga xizmat qiladi.

1. *The mountains stood like silent guardians.* = *Tog'lar go'yo sukutga cho'mgan posbonlardek qad rostlagan edi.*

O'xshatishning obrazli ta'siri o'zbek tiliga tabiiy uslubiy vositalar orqali ko'chirildi.

2. *The river whispered through the forest.* = *Daryo o'rmon orasida shivirlagandek oqardi.*

Whispered fe'lining metaforik mazmuni "*shivirlagandek oqardi*" shaklida qayta ifodalandi.

Grammatik transformatsiyalar – so'z turkumini almashtirish, sintaktik qayta tuzish yoki gap bo'laklari tartibini o'zgartirish orqali amalga oshiriladi.

1. *Beyond the hill lay a small lake.* = *Tepalik ortida kichik ko'l joylashgan edi.*

Inversiya o'zbek tilining odatiy sintaktik tuzilishiga moslashtirildi.

2. *The valley was surrounded by forests.* = *Vodiyini o'rmonlar o'rab turardi.*

Majhul nisbat faol konstruktsiyaga aylantirildi.

Landshaft leksikasi tabiiy-geografik obyektlarni nomlash bilan birga, ularning semantik xususiyatlari va nominativ chegaralarini ham o'zida mujassamlashtiradi. Ingliz va o'zbek tillarida ushbu birliklarning ma'no hajmi, qo'llanish doirasi va struktur tuzilishi har doim ham o'zaro mos kelavermaydi. Ayrim leksemalar bir tilda torroq yoki kengroq semantik mazmunga ega bo'lsa, boshqa tilda ularni ifodalash uchun qo'shimcha izoh yoki turli transformatsion o'zgartirishlarga murojaat etiladi. Tarjima jarayonida ekvivalentlik faqat lug'aviy moslik bilan emas, balki landshaft nomlarining denotativ mazmuni, konnotativ qatlami va funksional xususiyatlarini qayta yaratish orqali ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Newmark, P. A Textbook of Translation. New York and London: Prentice Hall, 1988. – pp. 83-84.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М., «Международные отношения», 1975. – С.24
3. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. М., «Воениздат», 1973. – С.104-111
4. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Пособие по переводу с английского языка на русский. М., «Высшая школа», 1973. – 248 с.
5. Odilova G, Mahmudova U., O'zbek tarjimonlari va badiiy tarjimalar. – T., 2012 – 300 b.
6. Mo'minov O., Turg'unov R., Rashidova A., Alimova D., - Translation – Yozma tarjima – Pismenniy perevod. –T., 2008. – 280 b.
7. Н.В.Владимирова. Развитие узбекской прозы XX века и вопросы художественного перевода. – Т., 2011. – 420 с.

BOG'LOVCHILARNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI VA FUNKSIONAL VAZIFALARI

Sh.R.Berdikulova, o'qituvchi, Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi bog'lovchilarning grammatik xususiyatlari, tasnifi hamda nutqdagi funksional vazifalari tahlil qilinadi. Bog'lovchilarning so'z va gaplarni o'zaro bog'lashdagi o'rni, teng va ergashtiruvchi bog'lovchilarning o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Shuningdek, bog'lovchilarning matn yaxlitligini ta'minlash, fikrlar o'rtasidagi mantiqiy munosabatlarni ifodalashdagi ahamiyati misollar asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: bog'lovchi, yordamchi so'zlar, grammatik xususiyatlar, teng bog'lovchilar, ergashtiruvchi bog'lovchilar, sintaktik aloqa, gap, matn, funksional vazifa, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье анализируются грамматические особенности союзов в узбекском языке, их классификация и функциональные задачи в речи. Рассматривается роль союзов в связывании слов и предложений, а также особенности сочинительных и подчинительных союзов. Особое внимание уделяется значению союзов в обеспечении целостности текста и выражении логических отношений между частями высказывания.

Ключевые слова: союз, служебные слова, грамматические особенности, сочинительные союзы, подчинительные союзы, синтаксическая связь, предложение, текст, функциональная роль, узбекский язык.

Abstract. This article examines the grammatical features, classification, and functional roles of conjunctions in the Uzbek language. It discusses the role of conjunctions in linking words and sentences, as well as the specific characteristics of coordinating and subordinating conjunctions. Particular attention is paid to the importance of conjunctions in ensuring textual cohesion and expressing logical relationships between parts of an utterance.

Key words: conjunction, function words, grammatical features, coordinating conjunctions, subordinating conjunctions, syntactic relation, sentence, text, functional role, Uzbek language.

Yordamchi so'z turkumlari tilning grammatik tuzilishida muhim rol o'ynaydi. Ular mustaqil leksik ma'noni ifodalaymaydi, balki so'zlar va gaplar o'rtasidagi turli grammatik va mantiqiy bog'liqliklarni aniqlashga xizmat qiladi. Yordamchi so'zlar orasida bog'lovchilar ayniqsa muhimdir, ular nutqda izchillik, semantik yaxlitlik va mantiqiy bog'liqlikni ta'minlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bog'lovchilar so'zlar, iboralar va gaplarni bog'lash orqali fikrning ravon va aniq ifodalanishini ta'minlaydi. Ular tenglik, qarama-qarshilik, sabab, maqsad, shart va natija kabi turli semantik munosabatlarni ifodalaydi. Shuning uchun bog'lovchilarning grammatik xususiyatlari va funksional vazifalarini o'rganish tilshunoslikda dolzarb masala hisoblanadi[1].

O'zbek tilshunosligida bog'lovchilarning tasnifi, grammatik tabiati va nutqdagi funksiyalari bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Biroq, bog'lovchilarning funksional salohiyatini zamonaviy til taraqqiyoti, matn tilshunosligi va kommunikativ yondashuv nuqtai nazaridan chuqurroq tahlil qilish zarurligicha qolmoqda. Ingliz tilida gaplarni mantiqiy jihatdan to'g'ri tuzish va fikrni aniq ifodalash uchun bog'lovchilarning turlari hamda ularning o'rinli qo'llanilishini bilish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ingliz tilida muvofiqlashtiruvchi (coordinating), korrelyativ (correlative) va ergashtiruvchi (subordinating) bog'lovchilar farqlanadi.

Mahalliy tadqiqotchilardan biri M.G'apporov qo'shma gaplarning ikki asosiy turini ajratadi: muvofiqlashtiruvchi va ergashtiruvchi bog'lovchilar. Rus olimlaridan N. A. Miltseva va T. M. Jimalenko ham "Universal grammatika" asarida qo'shma gaplarni aynan shu ikki turga bo'lib o'rganadi. M. A. Rustamov va M. I. Asriyanlar esa *and*, *but*, *or*, *nor*, *for*, *so*, *yet* kabi birliklarni muvofiqlashtiruvchi bog'lovchilar sifatida ko'rsatib, ularning bir xil grammatik turkumga mansub so'z, so'z birikmalari yoki gaplarni bog'lashini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, *so* va *yet* bog'lovchilarining kontekstga qarab turli funksional vazifalarda qo'llanishi ham qayd etiladi[2].

And bog'lovchisi qo'shish ma'nosini ifodalaydi va o'zbek tiliga ko'pincha "va", "hamda", "bilan" kabi vositalar orqali tarjima qilinadi: *Six and two make eight* – "Olti va ikki sakkizni tashkil etadi". *Rice and potatoes are important foods for human life* – "Guruch va kartoshka inson hayoti uchun muhim mahsulotlardir".

But bog'lovchisi esa zidlik ma'nosini bildiradi va o'zbek tilida "ammo", "lekin", "biroq" kabi so'zlar bilan ifodalanadi: *Many trees lose their leaves in winter, but evergreen trees do not* – "Ko'p daraxtlar qishda barglarini to'kadi, ammo doim yashil daraxtlar bunday emas".

Grammatika tilshunoslikning keng tarmog'i bo'lib, to'g'ri nutq va yozishni o'rgatadi hamda morfologiya va sintaksisni o'z ichiga oladi. Morfologiya nutq qismlarini o'rganadi. Nutq qismlari mustaqil, yordamchi va alohida guruhlariga bo'linadi[3].

Yordamchi so'z turkumlari mustaqil leksik ma'noga ega bo'lmagan, nutq qismlari sifatida mustaqil ravishda ishlatilmaydigan va grammatik munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladigan so'zlardir. Ular mustaqil so'zlar va nutq qismlari o'rtasida sintaktik va semantik bog'lanishlarni ta'minlaydi va nutqqa qo'shimcha grammatik ma'no qo'shadi. Yordamchi so'z turkumlariga ko'makchi, bog'lovchilar va yuklamalar kiradi. Yordamchi so'z ot yoki ravishdan keyin keladigan va ularni boshqa so'zlar bilan bog'laydigan, ularga bo'ysundiradigan yordamchi so'zdir. Masalan: *"U qo'li bilan yozdi"*. Bu yerda ko'makchi "bilan" so'zi bo'lib, u o'zidan oldin kelgan "qo'li" so'ziga bog'lanib kelgan, ikki so'z ya'ni "qo'li bilan" birikmasi bir so'roqqa javob bo'ladi va bitta gap bo'lagi vazifasini bajaradi[4].

Tuzilishiga qarab, yordamchi so'zlar sof va qo'shma funksiyalarga bo'linadi. Sof ko'makchilar lug'aviy ma'nolarini butunlay yo'qotib, vazifa jihatidan kelishik qo'shimchalariga yaqin turadi. Ular oz bo'lganligi sababli yodlab olish qiyinchilik tug'dirmaydi. *Bilan, uchun, kabi, sari, singari, tufayli, sayin, uzra, qadar, yanglig', orqali, haqida* ko'makchilari sof ko'makchilarga misol bo'ladi. Sof ko'makchilarning yana bir o'ziga xos jihati shundaki, ular urg'u olmaydi, urg'u ko'makchidan oldingi so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi[5].

Vazifadosh ko'makchilar atash ma'nosini butunlay yo'qotib, ma'lum so'roqqa javob bo'lmaydigan, asli ot, sifat, fe'l, ravish kabi mustaqil so'zlarga tegishli bo'lgan so'zlardir. Hozir ularni ham ko'makchi, ham mustaqil so'z sifatida qo'llab ma'nolarini anglashga harakat qilamiz. Ot turkumiga oid bo'lgan ko'makchilar: *old, o'rta, yon, orqa, ket, ich, ust, tepa, ost, tag, ora, bosh, o'rin, qosh, yoqa, ro'para, tomon, tashqari, bo'yi, chamasi, holda, yo'sinda*. Avval ko'makchi sifatida misol keltiramiz: *Kechagi o'tilgan ko'makchi mavzusi ustida gap ketyapdi*. Bu yerda rostdan ham ko'makchining ustki qismida gap ketayotgani yo'q, ustida so'zi lug'aviy ma'nosini yo'qotgan holda qo'llangan[6].

Endi mustaqil so'z ko'rinishida qo'llaymiz: *Stolning ustida qalam turibdi*. Nimaning ustida qalam turibdi? *Stolning ustida*. Ko'rinib turganidek, ikkinchi gapimizda ustida so'zi so'roqqa javob bo'lyapdi ya'ni lug'avig ma'no anglatayapdi. Ravish turkumiga oid ko'makchilar: *oldin, avval, so'ng, keyin, burun, ilgari, beri, buyon, asosan, binoan*. Gapirmasigandan avval yaxshilab o'yla. *Avval o'yla, keyin so'yla*. Birinchi gapda ko'makchi -dan kelishik qo'shimchasini olgan so'zdan keyin qo'llanib, bitga so'roqqa javob bo'lmoqda. Keyingi gapda esa alohida ma'no anglatmoqda[7].

Fe'l turkumiga oid ko'makchilar: *deya, deb, atab, qaramay, qarata, qaraganda, degan*. Guruhimizga Muxlisa degan qiz keldi. Oyim menga: *"Sayoq yurgan tayoq yeydi"*, – degan edi. Sifat turkumiga oid ko'makchilar: *sababli, qarshi, chog'li, doir, muvofiq, o'zga*. *Ustozimizning so'zlariga muvofiq dars o'tildi*. Bu kitob bilan, *Diyora aytgan kitob birbiriga muvofiq kelmayapdi*. Ko'makchilarning turlari shu bilan yakunlanadi. Endi esa ko'makchilar va qo'shimchalar ma'nodoshligiga to'xtalamiz.

Ko'makchilar vazifa jihatidan ayrim kelishik qo'shimchalariga o'xshaydi. Ayrim hollarda ko'makchilar tushum, jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi o'rnida almashib qo'llanadi. Jumladan: *Ko'rganini gapirdi - Ko'rgani haqida gapirdi. Onasiga oldi - Onasi uchun oldi. Qalamda yozdi - Qalam bilan yozdi. Televizordan ko'rdi - Televizor orqali ko'rdi. Kabi, sari, yanglig'* ko'makchilari esa -dek, -day qo'shimchalari bilan ma'nodoshlik hosil qiladi. *Shamol kabi yeldi - Shamolday yeldi*. Lekin hamma joyda ham kelishik qo'shimchalarini ko'makchilar bilan almashtirib bo'lmaydi:

“Do‘stiga yordamlashdi” gapida jo‘nalish kelishigi qo‘llangan bo‘lib, uning o‘rniga ko‘makchini qo‘ya olmaysiz, chunki bu uslubiy xatolik hisoblanadi. Shu bilan ko‘makchi haqidagi ma’lumotlarimiz o‘z nihoyasiga yetdi. So‘zlarni va qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bir-biriga bog‘lash uchun xizmat qiladigan yordamchi so‘zlar bog‘lovchi deb ataladi. *Maysa va daraxtlarga jon kiryapti, chunki bahorning iliq nafasi sezila boshlagan edi*[5].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, yordamchi so‘z turkumlarining muhim qismi sifatida bog‘lovchilar so‘zlar, iboralar va gaplar o‘rtasida sintaktik va semantik bog‘lanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bog‘lovchilar nutqning mantiqiy izchilligini saqlash, fikrlarni uyg‘unlashtirish va matnning yaxlitligini ta’minlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Ular teng va tobe turlarga bo‘linadi va turli semantik munosabatlarni – masalan, bog‘lash, qarama-qarshilik, sabab, natija va shartni ifodalashga xizmat qiladi. Bog‘lovchilardan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish nutqning ravonligi va ifodaliligini yaxshilaydi, fikrlarni aniq va tushunarli tarzda yetkazishga yordam beradi. Umuman olganda, bog‘lovchilar o‘zbek tilining grammatik tizimida muhim funksional birlik bo‘lib, ularni o‘rganish tilning sintaktik tuzilishini chuqur tushunishga hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Aksenenko B. N. Exercises in English Prepositions. – Sankt-Peterburg: SPbGU, 2012. – 148 p.
2. Hamroyev M. Ona tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 56 b.
3. Mahmudov N. Ona tili (Umumta’lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik). – Toshkent: Fan, 2009. – 87 b.
4. Nurmonov A., Sobirov A., Qosimova N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2013. – 103 b.
5. Rustamov M. A., Asriyan M. I. Ingliz tili grammatikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2006. – 44 b.
6. Баркударов Л. С. Очерки по морфологии английского языка. – Москва, 1975. – 156 с.
7. Баркударов Л. С. Язык и перевод. – Москва: Наука, 1975. – 184 с.
8. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. – Москва, 1976. – 69 с.

UO‘K 811.521:81’36

YAPON INKOR MORFEMALARINING TARIXIY VA ZAMONAVIY KO‘RINISHLARI TAHLILI

D.D.Boymurodova, o‘qituvchi, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda yapon tilidagi inkor morfemalarning tarixiy rivojlanishi va zamonaviy qo‘llanilishini tahlil qilinadi. Tadqiqot fe‘l oldida keladigan inkor qo‘shimchalarining turli bosqichlarda shakllanishi va ularning semantik ma’nosini o‘rganadi. Muallif inkor morfemalarning so‘zlarga qo‘shilish tartibini va ularning til va madaniyat kontekstidagi o‘zgarishini ko‘rsatadi. Maqola yakunida inkor shakllarining jamiyat va til bilan parallel ravishda rivojlanishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Yapon tili, inkor morfemalar, lingvokulturologiya, fe‘l, tarixiy rivojlanish, zamonaviy qo‘llanish, na, so.

Аннотация. Статья посвящена анализу исторического развития и современного использования отрицательных морфем в японском языке. Исследование рассматривает формирование отрицательных суффиксов перед глаголом на различных этапах и их семантическое значение. Автор показывает, как изменялся способ присоединения отрицательных морфем к словам и их роль в языковом и культурном контексте. В заключении подчеркивается, что отрицательные формы развиваются параллельно с обществом и языком.

Ключевые слова: японский язык, отрицательные морфемы, лингвокультурология, глагол, историческое развитие, современное использование, na, so.

Abstract. This article analyzes the historical development and contemporary use of negative morphemes in the Japanese language. The study examines the formation of negative suffixes before verbs at different stages (stages 4, 5, and 6) and their semantic meanings. The author illustrates how the attachment of negative morphemes to words has evolved and their role within linguistic and cultural contexts. The conclusion emphasizes that negative forms develop in parallel with society and language.

Keywords: Japanese language, negative morphemes, linguoculturology, verb, historical development, contemporary use, na, so.

Jamiyada til sohalari va unga yordamchi fanlar rolini o'sib borishi natijasida bu fanlarni oldida turgan muammolar ko'lamini tobora yaqqol namoyon bo'lib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar, birinchi navbatda tilshunoslik zimmasiga yanada ma'suliyatli vazifalarni yukladi. Zero, o'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi.

Zamonaviy yapon tilida zuni va zaru shakllari asosan qo'llaniladi bu qo'shimchalar zamon kategoriyasi mavjud emas va asosan fe'llarga bog'lanib qo'llaniladi. ずに va ざる suffikslari asosan yozma uslubda qo'llanilib ogzaki uslubda faqatgina turg'un grammatik birliklarda maqollarda fraziologik iboralarda ishlatiladi. Masalan:

わらうかおにやたたず kulib turga yuzga o'q uchmaydi.

ずに va ざる inkor suffikslari hozirgi zamonaviy yapon tilida quyidagi shakllarda ifodalanadi:

いう aytmoq	いわず (に) aytmaslik	いわざる aytmaslik
きく eshitmoq	かかず (に) eshitmasdan	かかざる eshitmaslik
はなす gapirmoq	はなさず (に) gapirmasdan	はなさざる gapirmaslik
まつ kutmoq	またず (に kutmasdan)	またざる kutmagan
とぶ Uchmoq	とばず (に) uchmasdan	とばなざる uchmaslik
よみ O'qimoq	よまず (に) O'qimasdan	よまざる O'qimasdan
わかる tushinmoq	わからず (に) tushinmasdan	わからざる tushinmaslik
くる Kelmoq	こず (に) kelmasdan	こざる kelmaslik

O'rta boglovchi shaklda zu qo'llanilish jixatdan nakute formasi bilan bir xil bo'ladi. Masalan: 何もみえず、つまらないえんそくだった nanimo miezu tsumaranai ensokudatta xech narsa kurinmaydigan zerikarli sayohat. Ushbu shakl bundan tashqari gazeta va jurnallarning kirish jumllarida ham qo'llaniladi. Yozma uslubdagi sushte shakl する felidan kelib chiqqan bo'lib aniqlovchi ma'nosini beradi va ずにないで formalariga ekvivalent hisoblanadi. Masalan: てけおしらずしてたたかない dushmanni bilmay turib urushish mushkil.

ずとも inkor shakli esa yozma uslubda qo'llanilib taslim ma'nosini ifodalaydi va なくとも inkor shakliga sinonim hisoblanadi. Masalan: 私たちは話さずともおたがいにりかいできる (vatashiva hanasazuni otagaini wakarimasu) biz gaplashmasak ham bir birimizni tushinamiz.

O'rta hol formasi ないで (naide) shakliga ekvivalent bo'lib qilmasdan, qilmay turib ma'nolarida qo'llaniladi. Masalan: なにもいわずにでていった (nanimo ivazuni deteita) xech narsa demasdan chiqib keti ずにいる (zuni iru) shakli ないでいる (naide iru) shaklining adabiiy shakli bo'lib harakatning amalga oshmasligini ifodalaydi.

Aniqlovchi shakl ざる (zaru) shakli qadimgi bungo yozuvidan kelib chiqqan bo'lib asosan adabiy uslubda qo'llaniladi. Zamonaviy yapon tilida zaru formasi sifatdosh sifatida qo'llanilib sifatdoshga aylangan kitoblar film va reklama nomlarini ifodalashda qo'llaniladi.

"Taqiqlangan" hali ham "amalga oshmagan" ish xarakatlarni ifodalash, oldindan taqiqlab qo'yilganligi, yana biri avvalroq sodir bo'lgan ishni yana qaytarilimasligi uchun "cheklash"ni ham ifodalaydi [1]. Ushbu teoreyaga asoslanib -na + fe'l + so formulasi orqali gap tuzilish strukturasini ochib berishimiz mumkin bo'lib bunda yetkazmoqchi bo'lgan ma'no doiramiz nisbatdan kengroq hisoblanadi. Na qo'shimchasi so'zning istalgan joyida kela oladi degan qarashlar keyinchalik o'zgara boshlangan va な ning so'z boshida ishlatilishi kamayib borgan.

な 散り乱ひそ (na chiri midarahiso)

散りな乱ひそ [2] (chiri midarahiso)

So'zlar bir biriga bog'lanish nuqtai nazaridan inkor shakl zamon o'tishi bilan fe'llarda qo'llanila boshlaydi. Yuqoridagi misolda -na shaklning qo'llanilishi uning tarkibiy o'xshashligini oshiradi. Qisqa qilib aytadigan bo'lsak -na + fe'l + so shakl qadimgi qo'llanilish shakli hisoblanib, hozirgi vaqtda fe'l so'zidan ildin -ni qo'llaniladi, so'z boshidagi -na tushib qoladi va so'z oxiridagi -so ning o'rnida ishlatilib quyidagi - fe'l +na shaklda ishlatila boshlaydi. Kech muramachi davridan boshlab Edo davrigacha bo'lgan davrda shu shakllarni o'zgarib borishi va qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin. Zamonaviy yapon tilida salbiy imperativlarini ko'rinishi fe'l + na holatida qo'llaniladi.

Yigirmanchi asrning boshlarida - na + fe'l +so shaklining pasayishi faqat yapon tilida hona emas balki butun dunyo tillarining o'z yo'nalishida o'zgarish jarayonini umumiy holatda ko'rib chiqishimiz mumkin. Men bu tillari tendensiya o'zgarishlar mos kelishini qaytadan ishonch hosil qilish uchun ko'rib chiqamiz. O'tish jarayonini aniq qilib tushuntirish uchun men uni olti bosqichga bo'laman. Ingliz tilida ham no inkori fe'ldan oldin qo'llanilgan bo'lib bu prefiksi do ning rivojlanishigacha bo'lgan davrda qo'llanilgan. Keyinchalik no ning o'rnini do egallaydi. Fransuz tilining inkor shaklini rivojlanish bosqichi hozirgi kunda to'rtinchi bosqichda rivojlanmoqda. Yapon tilida ushbu olti bosqich qanday rivojlanganligini ko'rib chiqamiz [3]. Biz bu bosqichlardan har bir bosqich uchun ularning so'zlar tarkibida murojaat qilamiz va uni soudana tushintirib berishga xarakat qilamiz.

第1段階 「な+動詞」 [1] dai 1dankai na + doushi birinchi qadamda biz na shakl fe'ldan oldin keladi va inkor so'zning boshida qo'llaniladi

第2段階 「な+動詞+そ [2]」 dai 2 dankai na + doushi + so ikkinchi shaklda esa fe'ldan so'ng ma'noni takidlovchi vazifasini bajaruvchi so ham qo'shiladi.

第3段階 「な+動詞+そ (=否定副詞)」 [3] dai 3 dankai na + doushi+ so uchinchi shaklda ham xuddi shunday shakl bu yerda ikkinchi qoida kabi ta'kidlangan shakl emas, balki inkor shaklni ifoda etadi. Hawkins aytganidek bu ikki shaklda ham shakl bir xil ammo kamroq shakl ko'proq semantik funksiyasini oshirish uchun xizmat qiladi.

第4段階 「(な+)動詞+そ」 dai 4 dankai (na+) doushi+so to'rtinchi bosqichda fe'l oldida keladigan inkor qo'shimchasi ishlatilishi namoyon bo'lib inkor ma'nosini so'z oxiridagi so ifodalaydi.

第5段階 「動詞+そ(な)」 doushi + so (na) beshinchi shaklda yani rivojlanish davriga kelib inkor so orqali ifodalanib ayrim vaqtlarda na ifodasi bilan ham qo'llaniladi. Bunda inkor fe'ldan keyin ha o'tganini ko'rishimiz mumkin.

第6段階 「動詞+な」 dai 6dankai doushi + na bu shakl hozirgi zamonaviy yapon tilida keng ko'lamda qo'llanilayotgan til hisoblanadi. Bunda sizning oxirgi qismi asosiy ma'noni beradigan qismi sanalib barcha e'tibor shu qisimga qaratiladi [4]. Bu bosqichlar yordamida qadimdan hozirgi kungacha bo'lgan inkor formasini so'zlarga qay holda qo'shilganligi va ular ifodalagan ma'no-mazmunini ko'rib chiqishga xarakat qildik. Bu yapon tilida inkor shaklning rivojlanishi, qisqa qilib qytadigan bo'lsak na inkor shaklnin so'zlarga qo'shilishning zamonlar osha rivojlanib kelish bosqichi desak ham bo'ladi. Fikrimiz oxirida shuni ta'kidlab o'tmoqchimanki har bir tilda va jamiatda inkor jamiat bilan birga hamnafas rivojlanib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 森 英樹. 日本語否定命令文の歴史的変遷 福井県立大学論集 第40号 2013. 24p
2. Roy Andrew Miller. The Japanese Language. -- Tokyo: Charles E. Tuttle company, 2009.- 125p
3. Boymurodova Dilafruz Dilshod qizi. (2026). Yapon muloqot jarayonida inkor leksemalarning lingvokulturalogik tahlili.
4. O.F. Achilova. A contrastive study of english and japanese grammar: structural, morphosyntactic and pragmatic perspectives. Vol. 13 No. 11(2025): FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.-117-120 p.
5. <https://lex.uz/>: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 16-апрелдаги ПҚ-4680-сон қарори.

HID SEZGISINING KVANTITATIV ASPEKTI

M.M.Burxanova, dots., PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada hid sezgisining kvantitativ aspektlari, ya'ni hidlarni qabul qilish, ularning intensivligini baholash va o'lchash mezonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, hid sezgisining fiziologik hamda psixolingvistik xususiyatlari va inson idrokidagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: hid sezgisi, kvantitativ tahlil, idrok, intensivlik, olfaktor tizim, sezgi, psixolingvistika, baholash mezonlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются количественные аспекты обонятельного восприятия, включая механизмы восприятия запахов, оценку их интенсивности и методы измерения. Освещаются физиологические и психолингвистические особенности обоняния, а также его роль в человеческом восприятии.

Ключевые слова: обоняние, количественный анализ, восприятие, интенсивность, olfaktorная система, ощущение, психолингвистика, критерии оценки.

Abstract. This article examines the quantitative aspects of olfactory perception, including the reception of odors, the evaluation of their intensity, and measurement criteria. The study also highlights the physiological and psycholinguistic features of the sense of smell and its role in human perception.

Key words: sense of smell, quantitative analysis, perception, intensity, olfactory system, sensation, psycholinguistics, evaluation criteria.

Inson tomonidan atrof-muhitni anglash usuli, ayniqsa uning til tizimida aks etishi nuqtayi nazaridan, kognitiv lingvistika doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar muhim hisoblanadi. Kishilarning borliqni o'zlashtirish jarayoni, avvalo, inson organizmining fiziologik faoliyat qonuniyatlariga asoslanadi. Bunday faoliyat turi ko'pincha inson tomonidan ongli ravishda idrok etilmaydi, biroq ular ilmiy jihatdan o'rganiladi. Kognitiv jarayonlarni paradigmatic kategoriya sifatida talqin qilish mumkin. Ushbu kategoriya doirasida bilish jarayoni va mexanizmlari muayyan nutqiy konstruksiyalarning yuzaga kelishini ta'minlaydi. Boshqacha aytganda, kognitiv strategiyalar lison vositasida ifodalanadigan fikr shakllarining paydo bo'lish mexanizmlarini izohlashga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvni insonning har qanday bilish faoliyatiga tatbiq etish mumkin.

Har qanday kognitiv jarayonni uning ifoda vositalari va ularning kombinatsiyalari subyekt, obyekt, bilish amali (kognitiv harakat), turli xil baholash komponentlari, makon va boshqa tarkibiy unsurlarning mavjudligi nuqtayi nazaridan tahlil qilinishi mumkin. Shuning uchun ham hid sezgisining konseptuallashtirish jarayonini miqdoriy (kvantitativ) jihatdan o'rganish muhimdir. Boshqa perseptiv moduslar – taktil (sezish), vizual (ko'rish), gustator (ta'm bilish) va audial (eshitish) sezgilar kabi hid sezgisi ham insonning individual tajribasiga asoslangan holda shakllanadi. Ma'lumki, til birliklari faqat kommunikativ vosita emas, balki insonning dunyoni anglash jarayonida shakllangan oddiy, kundalik tajribaga asoslangan bilim tizimini ham o'z ichiga oladi va uni aks ettiradi. Bu esa ilmiy-nazariy bilimlardan farqli ravishda, bevosita sezgi, hayotiy tajriba va stereotipik tasavvurlar asosida shakllanadi. Til birliklari orqali insonning borliq haqidagi tasavvurlari kodlashtiriladi va diskursda qayta ifodalanadi. Til materiallari nafaqat real olamni aks ettiradi, balki insonning dunyoni idrok etish tizimini boyituvchi va kengaytiruvchi vosita hamdir.

Olamni anglash jarayonida inson borliq va uning elementlari o'rtasidagi miqdoriy farqlarni til vositasida qayd etadi hamda o'z sezgi-idrokini moddiy xususiyatga ega bo'lgan hodisa sifatida talqin qilib, ularni taqqoslash va o'lchash mumkin bo'lgan obyektlar sifatida ifodalaydi. Fanda hid intensivligini o'lchash uchun umumiy qabul qilingan yagona o'lchov birliklari mavjud emas, biroq insonning hid sezgiriligini maxsus asbob – *olfaktometr* yordamida aniqlashga urinishlar mavjud. Olfaktometr – lotincha "*alfaseo*" *hidlayman* grekcha "metron" o'lchov so'zlaridan olingan bo'lib, hid sezgiriligini ifodalashda qo'llanadi. Asbob konstruksiyasiga qarab, hid sezgiriligini ifodalash uchun turli o'lchov birliklari qo'llaniladi. Masalan, "Svardemaker olfaktometri yordamida o'lchashda asosiy birlik sifatida "*olfaktiya*" qabul qilinadi va u santimetr bilan ifodalanadi. Elsberg va Levi

olfaktometridan foydalanilganda esa hid sezgirligining birligi sifatida burunga yuboriladigan havo miqdorining minimal darajasi olinadi, u ham santimetr ko'rsatkichlari orqali ifodalanadi"[1]. Mazkur jarayonning texnik tafsilotlariga chuqur to'xtalmasdan shuni ta'kidlash lozimki, til tizimida ifodalanadigan miqdoriy baholash hidning miqdoriy jihati sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Demak, hid sezgisi ham lingvistik ifoda darajasida kvantitativ parametr sifatida namoyon bo'ladi.

Insonning hid sezgisi perseptiv modusning bir turi bo'lib, u nafas olish jarayonida havodagi uchuvchan moddalar molekularining inson retseptorlariga ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ushbu molekular hid sezgi retseptorlarini qo'zg'atib, olfaktor idrokini hosil qiladi. Mazkur turdagi sezgining miqdoriy jihati, avvalo, insonning bir yoki bir nechta hidni farqlay olish qobiliyati bilan, ikkinchidan esa hid intensivligini aniqlay bilish imkoniyati bilan uzviy bog'liqdir. Shu ma'noda hid sezgisi nafaqat sifat jihatidan, balki miqdoriy – intensivlik va differensiallik parametrlari asosida ham idrok etiladigan murakkab kognitiv-perseptiv hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Birinchi holatda hidning miqdoriy aniqligini bilish natijasi aniq baho shaklida ifodalanishi mumkin bo'lib, u mohiyatan aniqlangan hidlar soni bilan belgilanadi. Ikkinchi holatda esa natija taxminiy baho ko'rinishida namoyon bo'ladi va u intensivlik parametrini o'rtacha daraja bilan taqqoslash asosida, muayyan vaziyatga mos keluvchi o'lchov shkalasiga tayangan holda aniqlanadi. Turli xil olfaktor obrazlar tizimiga ega bo'lgan inson bir vaqtning o'zida ma'lum miqdordagi hidlarni farqlash va ularning har birini aniq identifikatsiya qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Tipik jihatdan keng leksik ifodalanish xususiyatiga ega shakl hidlarning miqdori hamda intensivligiga oid taxminiy bahodir. "Insonning hid sezgisi bilan bog'liq miqdoriy farqlar til tizimida uzual gradual shkala bo'yicha qayd etilganda, u shartli ravishda uch qismga ajratilishi mumkin: "me'yordan yuqori", "me'yoriy" va "me'yordan past"[2]. Ushbu tasnif ham hidlar soniga, ham ularning intensivlik darajasiga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Birinchi holatda "me'yoriy" sifatida hid intensivligining ko'pchilik odamlar tomonidan salbiy hissiyot uyg'otmaydigan, muayyan vaziyat uchun yetarli va zarur darajada bo'lgan ko'rsatkichi tushuniladi. Shuning uchun u odatda til tizimida maxsus belgilanmaydi, nol-markirovka, nol ifoda bilan tavsiflanadi. Ikkinchi holatda esa "me'yoriy" muayyan vaziyatga mos keluvchi yagona hidning mavjudligi sifatida talqin qilinadi, ya'ni kommunikativ va situativ jihatdan o'rinni bo'lgan bitta hid birlik sifatida qabul qilinadi.

"Me'yordan yuqori" qismining til vositasida ifodalanishi "me'yordan past" qismiga nisbatan leksik rang-barangligi bilan xarakterlanadi. Bunda gap nafaqat eksplitsit ifoda birliklar haqida, balki kontekst doirasida yashirin tarzda ifodalanuvchi implitsit ifoda vositalar haqida ham bormoqda. Nutqiy vaziyatda inson tomonidan bir vaqtning o'zida idrok etilayotgan barcha hidlarni sanab o'tish zarurati yoki imkoni bo'lmagan hollarda, til tizimida noaniq miqdorni ifodalovchi pronominitiv birliklar hamda jamlovchi otlar qo'llaniladi. Shuningdek, farqlanayotgan hidlarning ko'pligiga nisbatan implitsit ishora ham mavjud bo'lishi mumkin. Bu holat metaforik jihatdan qayta talqin qilingan leksik birliklardan foydalanish orqali amalga oshiriladi. "Me'yordan past" darajasi til tizimida miqdoriy ko'rsatkichlar orqali ifodalanadi.

Subyektiv hid sezgilarini intensivlikning uzual gradual shkala bo'yicha taqsimlash jarayoni miqdoriy antonimik pronominitiv birliklar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Mazkur holatda hidning "me'yordan yuqori" miqdoriy bahosini ifodalashning eksplitsit ifoda usuli bilan bir qatorda, tadqiq etilgan materiallari asosida hid ta'sirida insonda yuzaga kelgan taassurot asosida shakllanadigan baholash birliklari ham aniqlangan. Birinchidan, bu yerda mos fe'llardan hosil qilingan sifatdash shakllari nazarda tutiladi. Ikkinchidan, hid intensivligi haqidagi tasavvur bevosita leksik birlikning o'zida ham mujassam bo'lishi mumkin. Masalan, "Atirning o'tkir hididan boshi aylandi" birikmasi odatda yoqimsiz hidni ifodalash uchun qo'llanadi, aslida bu holat yoqimli bo'lgan hidning me'yordan ortiq darajada kuchayib ketishi natijasida salbiy taassurot uyg'otishini ham bildirishi mumkin. Mazkur leksik birlik semantikasida hidning ortiqcha intensivligi bilan bog'liq baholash komponenti implitsit tarzda mavjud bo'lib, u hidning sifat xususiyatidan ko'ra uning miqdoriy parametrining oshib ketishi natijasida yuzaga keladigan salbiy hisni aks ettiradi. Uchinchidan, miqdoriy baholashning implitsit ifoda usuliga shunday holatlar kiradiki, bunda alohida bir leksik birlik kontekstga "me'yordan ko'p" yoki "me'yordan kam" degan miqdoriy bahoni olib kiradi. Masalan, "simirib hidlamoq" birikmasi hidni ko'p miqdorda yutishga bo'lgan kuchli istakni

anglatib, “ko‘p” bahosini bildiradi. Aksincha, “is” leksemasi “oz”, “nihoyatda kam” kabi bahoni ifodalab, hidning juda past intensivligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, mazkur turdagi miqdoriy baho butun gap kontekstida, ya’ni “me’yordan ortiq” holatni ifodalovchi vaziyatni tasvirlash orqali ham ifodalanishi mumkin. “Ko‘pincha hidga oid kognitiv sohada miqdoriy farqlar inson tomonidan “total-partitiv shkala” asosida baholanadi. Ushbu shkala cheklovchi va gradual miqdoriy munosabatlarning semantik sintezi bo‘lib, u asosiy “mavjudlik-yo‘qlik” binar oppozitsiyasiga tayanadi”[3].

Total-partitiv shkalasi bu miqdoriy baholash modeli bo‘lib, u hidning mavjudlik darajasini to‘liq (total) va qisman (partitiv) ko‘rinishlarda ifodalaydi. Ushbu model kognitiv lingvistika doirasida hidni faqat sifat emas, balki miqdoriy-kognitiv kategoriya sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Total holatning lingvistik xususiyatlari hidning makonni to‘liq qamrab olishi, yuqori intensivlikda namoyon bo‘lishi “hamma joyda”, “to‘liq tarqalgan” kabi birliklar bilan ifodalanishi hamda diskursda dominant sezgi sifatida namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi. Partitiv holatning lingvistik xususiyatlari esa hidning cheklangan hududda sezilishi past intensivlikda namoyon bo‘lishi va “biroz”, “yengil”, “is”, “zaif” kabi indikatorlar bilan ifodalanishi hamda oniy sezgi sifatida namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Кондаков И. М. Психологический словарь. С.491.
2. Н.Ю.Шнякина. Концептуализация обонятельных ощущений в немецкой языковой картине мира (количественный аспект). Вестник ТГПУ. 2013.3. С.51-56.
3. Галич Г. Г. Когнитивные стратегии и языковые структуры: моногр. Омск: Изд-во ОмГУ, 2011. 232 с.

UO‘K 808.3

LINGVOSENSORIKANING UMUMIY METODOLOGIK TAMOYILLARI

M.Burxanova, dots., PhD, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada lingvosensorikaning nazariy-metodologik asoslari hamda uning fanlararo tadqiqot yo‘nalishi sifatidagi xususiyatlari tahlil qilinadi. Xususan, sensor tajribaning tildagi ifodalanishini o‘rganishda qo‘llaniladigan asosiy metodologik tamoyillar, jumladan, fanlararo yondashuv, komplekslik, tizimlilik va antropotsentrik tamoyillarning ilmiy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: lingvosensorika, metodologiya, fanlararo yondashuv, sensor tajriba, antropotsentrizm, tizimlilik, kompleks tahlil, olfaktorika.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретико-методологические основы лингвосенсорики и ее особенности как междисциплинарного научного направления. Особое внимание уделяется основным методологическим принципам, применяемым при изучении языковой репрезентации сенсорного опыта, включая междисциплинарный подход, комплексность, системность и антропоцентризм. Раскрывается научное значение данных принципов в исследовании сенсорных феноменов и их языкового воплощения.

Ключевые слова и фразы: лингвосенсорика, методология, междисциплинарный подход, сенсорный опыт, антропоцентризм, системность, комплексный анализ, ольфакторика.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of linguosensorics and its characteristics as an interdisciplinary field of research. Particular attention is paid to the key methodological principles employed in the study of the linguistic representation of sensory experience, including interdisciplinarity, complexity, systematicity, and the anthropocentric approach. The scientific significance of these principles for the investigation of sensory phenomena and their linguistic manifestation is highlighted.

Keywords: linguosensorics, methodology, interdisciplinary approach, sensory experience, anthropocentrism, systematicity, comprehensive analysis, olfactorics.

Ma’lumki, har qanday Ilmiy yo‘nalish maxsus tamoyil va metodlar bilan ish ko‘radi. Ayniqsa, fanning yangi sohaları haqida so‘z borganda tadqiqot tamoyil va metodlarni aniqlab olish eng asosiy masalalardan hisoblanadi. Lingvosensorika yo‘nalishi tilshunoslikning o‘ziga xos yangi sohasi

hisoblangani uchun ham uning umumiy metodologik tamoyillari ham o'ziga xosdir. Lingvosensorikaning yangi ilmiy yo'nalish siatida paydo bo'lishi va rivojlanishi, avvalo, uning metodologik asoslarining aniqlanganlik darajasi va konseptual tiniqligi bilan belgilanadi. Mazkur soha uchun umumiy metodologik tamoyillarni belgilash va shakllantirish yangi ilmiy paradigmaning umumiy nazariy qonuniyatlarini belgilashda muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, tadqiqot obyekti, maydoni va chegarasini ajratib olish o'rta tashlangan muammoning ilmiy yechimi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Eng muhimi, lingvosensorika muammolari yuzasidan kuzatishlar olib borish jarayoni o'z tarkibiga ikki aspektni qamrab oladi.

Lingvosensorikaga oid tadqiqotning birinchi aspektida sohaga oid ilmiy adabiyotlar sharhi va yo'nalishning mundarijasini aniqlash asnosida tadqiqot predmeti belgilab olinadi. Kuzatishning ikkinchi aspektida lingvosensorika muammolariga oid badiiy manbalar bilan ishlash mexanizmi yo'lga qo'yiladi. Badiiy-lisoniy manbalar tahlili orqali nazarda tutilgan g'oya va fikrlar yuzasidan olib borilgan Ilmiy xulosala mustahkamlanadi. Natijada lingvosensorika sohasiga oid ilmiy kuzatishlar jarayonida yangi ilmiy tushuncha va bilimlar yo'nalishning fundamental asosi sifatida shakllanadi.

Ma'lumki, har qanday fan va yo'nalishlarning tadqiqot obyekti va materiallari u yoki bu mezonlarga asoslangan tamoyillar bilan o'rganiladi, tahlil qilinadi, guruhlariga ajratiladi. Olib borilgan kuzatish va izlanishlar mohiyatida o'rganish tamoyillari hamda ularning mantiq ko'zga tashlanib turadi. Shuning uchun tahlil uchun tanlab olingan lisoniy dalillar tasnifida mantiqqa asoslangan tamoyillar olinadigan Ilmiy xulosalarni to'g'riligini belgilashga xizmat qiladi. Inson tafakkuri shunday murakkab mexanizmlar bilan ishlaydiki, u to'g'ri no'to'g'ridan, aniqni noaniqdan, oqni qoradan farqlashda mantiqiy tamoyillarga tayanadi. Mantiqqa asoslangan tamoyillarni ajratib olish, ular asosida lisoniy dalillarni tahlil qilish, analitik usul bilan amalga oshirilgan kuazatish materiallarini umumlashtirish jarayoni Ilmiy tafakkurning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tafakkurning mohiyati esa analiz va sintezning umumiyliigi bilan bog'liq bo'ladi. Kuzatishlar bir soha doirasida olib borilsa, tadqiqot tamoyillari unga mos tarzda lisoniy dalillar bir tizimda tahlil qilinadi va umumlashtiriladi. Lisoniy dallillar fanning u yoki bu sohasiga oid bo'lsa, tahlil tamoyillari ham har ikki soha uchun taalluqli bo'lgan mezonlar asosida amalga oshiriladi.

Lingvosensorika ham lingvistika va sensorika uyg'unligidagi fan sohasi bo'lib, bu yo'nalishda izlanish olib borish har ikkala sohaga oid tamoyillar bilan ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishni talab qiladi. Lingvosensorikaning muhim tamoyillaridan biri tadqiqot materiallariga sohalararo yondashuv asosida ishlashdir. Lingvosensorika oziga xos fundamental metodologik tamoyillar bilan ish ko'rar ekan, lingvistika va sensorikaga oid tushuncha va tamoyillar mantiq prinsiplari asosida ishlab chiqiladi. Fanning sohalararo o'rganishga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqilsa, tadqiqot uchun tanlangan birliklar tadqiqiga har ikki soha tamoyillari asosida yondashiladi. Bunda ustuvorlik sohalar uyg'unligida amalga oshiriladigan yetakchi predmetga qaratiladi. Buni shunday tushunish mumkinki, so'z faqat bir fan sohasi bo'lgan lingvistik tadqiqotlar doirasida amalga oshirilsa, tahlil va umumlashtirishlar mohiyati shakl va ma'no izohi bilan yakunlanadi. Buni lingvistika yo'nalishi asosiy e'tiborni so'z va ma'no masalasiga qaratadi deb tushunish mumkin. Lingvistik poetikada tadqiqot obyekti sifatida bundan oldingi jumlada ta'kidlanganidek, inson tili tanlanadi. Biroq lingvistikadan farqli tarzda lingvopoetika inson tilini ijodkorning poetik tafakkuri nuqtayi nazardan tadqiq qiladi. Bu o'rinda uyg'un tushuncha va tamoyillar tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarining o'lehov mezonlari asosida ish ko'radi. Lingvosensorika ham fanning lingvistika va sensorika yo'nalishlariga oid bo'lgan bilim fondlari bilan ish ko'radi, bunday bilim fondlarining mezon va o'lehovlari uyg'unlashgan parametrlar sifatida lingvosensorik elementlar tahlili uchun fundamental tamoyillar sifatida namoyon bo'ladi. Lingvosensorika yo'nalishining tadqiqot obyekti ham inson tili bo'lib, til orqali inson tafakkuridagi konseptual strukturalar genezisi qaysi sezgi a'zosiga borib taqalishi yo'nalishning asosiy obyekti deb baholanadi. Uyg'un sohalarga oid tadqiqotlar natijasida paydo bo'lgan lingvosensorika tilshunoslikning yangi yo'nalishidir. U lisoniy va konseptual manzaralar yaxlitligidan iborat bo'lgan va sezgi a'zolari funksiyalari tahlili bilan shug'ullanuvchi konseptdan til tomon, tildan konsept tomon tamoyiliga asosan ish ko'ruvchi sohadir.

Sezgi a'zolari funksiyalariga asoslangan sensor fenomeni ko'p o'lchovli tamoyil parametrlari bilan ish ko'radi. Sensor birliklarga xos lo'p o'lchovlilik tabiati bir necha omillarni o'z tarkibiga qamrab oladi. Ayni vaqtda u sezish, idrok qilish, ongda tasavvur qilish kabi jarayonlar bilan bog'liq bo'lganligi uchun tabiiy fan sohalariga oid tamoyillar bilan ish ko'radi. Biroq ichki va tashqi omillar mohiyatiga ko'ra sensor birliklar tadqiqi va undan olingan xulosalar farqlanadi. Ichki omil mohiyati tabiiy va ijtimoiy fan tamoyillariga asoslanganligi uchun ilmiy xulosalar tashqi omillar asosida amalga oshirilgan tadqiqot natijalaridan farqlanadi. Jumladan, insonning atrof-muhitni idrok etishini ta'minlovchi anatomik va fiziologik xususiyatlari, sensor jarayonlar kechadigan tabiiy hamda ijtimoiy-madaniy muhitning o'ziga xos jihatlari, idrok subyekti sifatida namoyon bo'luvchi shaxsning psixologik xususiyatlari, shuningdek, tilda sensor tajribani ifodalash va qayd etishga xizmat qiluvchi tayyor lisoniy vositalarning mavjudligi ana shunday omillar sirasiga kiradi. Shu bois sensorika mustaqil ilmiy soha sifatida gumanitar, ijtimoiy va tabiiy fanlarning turli ilmiy diskurslari kesishgan nuqtada shakllanadi va rivojlanadi. Sensor hodisalarning faqat bitta jihatini boshqa omillar bilan bog'lamasdan o'rganish nafaqat tadqiqot natijalarining mazmunan torayishiga olib keladi, balki o'rganilayotgan fenomenning umumiy manzarasini sezilarli darajada buzib talqin qilishga ham sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun sensor tajriba va uning tildagi ifodalanishini tadqiq etishda kompleks hamda fanlararo yondashuv metodologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, fanlararo yondashuv muayyan fenomenni ko'p qirrali va kompleks tarzda tadqiq etishning muhim usullaridan biri hisoblanadi. U bitta fan doirasidan chiqib, boshqa fan sohalarida shakllangan bilimlar, nazariy qarashlar, metodlar va tadqiqot yondashuvlaridan foydalanishni nazarda tutadi. Lingvosenorika o'z mohiyatiga ko'ra keng fanlararo yo'nalishlar qatoriga kiradi. Chunki u sensor tajriba va uning tildagi aksini tadqiq etishda nafaqat gumanitar fanlar, balki tabiiy va aniq fanlar tomonidan to'plangan ilmiy ma'lumotlar hamda tadqiqot natijalariga tayanadi. Shu bois lingvosenorika sensor fenomenlarning murakkab tabiatini yoritishda turli fanlar yutuqlarini integratsiyalovchi kompleks ilmiy yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нагорная А.В. Лингвосенсорика как перспективное направление современных лингвистических исследований. Москва 2017. 4 с.
2. Житков А. В. Функционально-семантическое поле восприятия запаха и синтеза одорической лексики в произведениях И. А. Бунина: дисс... канд. филол.наук. – Екатеринбург, 1999. – 190 с.
3. Вайнштейн О. Б. Грамматика ароматов // Ароматы и запахи в культуре. Кн. 1. М.: Новое литературное обозрение, 2010. С. 5-6.

UO'K 81'42

VERBAL VA NOVERBAL BIRLIKLARNING MULTIMODAL MULOQOTDA INTEGRATSIYALASHUVI

Ch.S.Choriyeva, tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. *Kommunikatsiya jarayonida verbal va nonverbal vositalar doimiy ravishda bir-birini to'ldiruvchi, xabarining hissiy ta'sir darajasini kuchaytiruvchi va tuzatuvchi muloqotning asosiy birliklari sanaladi. Mazkur vositalarning integratsiyalashuvi tilning emotsional ko'lamini, madaniyatning kontekstual xususiyatlarini va muloqotning milliy-madaniy o'ziga xosligini yuzaga chiqaradi. Maqolada muloqot samaradorligi bevosita lingvistik va paralingvistik omillarning birgalikda qo'llanishiga bog'liqligi ilmiy asoslangan.*

Kalit so'zlar: *verbal muloqot, nonverbal vositalar, integratsiya, paralingvistika, nutqiy diskurs, emotsionallik, kommunikativ samaradorlik.*

Аннотация. *В процессе коммуникации вербальные и невербальные средства рассматриваются как основные единицы коммуникации, постоянно дополняющие друг друга, усиливающие и корректирующие уровень эмоционального воздействия сообщения. Интеграция этих средств раскрывает эмоциональную сферу языка, контекстуальные особенности культуры и национально-культурную идентичность коммуникации. В статье научно обосновывается тот факт, что эффективность коммуникации напрямую зависит от комбинированного использования лингвистических и паралингвистических факторов.*

Ключевые слова: вербальная коммуникация, невербальные средства, интеграция, паралингвистика, устная речь, эмоциональность, коммуникативная эффективность.

Abstract. In the process of communication, verbal and non-verbal means are considered the main units of communication, constantly complementing each other, enhancing and correcting the level of emotional impact of the message. The integration of these means reveals the emotional scope of the language, the contextual features of culture, and the national-cultural identity of communication. The article scientifically substantiates the fact that the effectiveness of communication directly depends on the combined use of linguistic and paralinguistic factors.

Key words: verbal communication, nonverbal means, integration, paralinguistics, spoken discourse, emotionality, communicative effectiveness.

Bugungi globalashuv davrida muloqotning samaradorligi axborotning qanchalik tez va ixcham shaklda yetkazilishiga, ya'ni matnning pragmatik tuzilishiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Til ijtimoiy hodisa o'laroq, jamiyatdagi shiddatli taraqqiyot jarayonlari bilan birgalikda doimiy rivojlanib, yangilanib bormasa, o'zining amaliy qiymatini va hayotiyiligini yo'qotadi. Aynan ana shu omil internet tilshunosligida inson idroki uchun multimodal ta'sir kuchiga ega bo'lgan verbal hamda noverbal vositalar sinteziga ehtiyojni oshirdi. Natijada ijtimoiy tarmoqlar muloqotida "adresant — texnik vosita — adresat" zanjiridan iborat yangi kommunikativ model shakllandi. Mazkur model esa hozirda turli toifadagi, millatdagi va yoshdagi insonlarni yagona axborot makonida, umumiy maqsadlar atrofida jipslashtirishga xizmat qilmoqda.

Paralingvistika sohasiga munosib hissa qo'shgan olimlardan biri G. V. Kolshanskiyning fikricha, paralingvistik vositalar subyektning verbal kommunikatsiyasining chala tomonlarini to'ldiradigan kommunikativ podsystemadir.[1,11] Darhaqiqat, inson tili qanchalik mukammal qilib yaratilgan bo'lmasin, muloqot jarayonida faqatgina so'zlar yordamida fikrni to'liq yetkazishning imkoni yo'q. Biz faqatgina yozib olingan ma'lumotni stenogramma yoki xat ko'rinishida o'qiganimizda unda faqatgina axborot borligini, lekin hissiy "ruh" yetishmasligini his qilamiz. Badiiy asarlarda ham yozuvchi insonning hissiy-emotsional holatini tasvirlash jarayonida uning tana holati, yuz holati haqida batafsil axborot beradi. Quydagi jadvalda paralingvistik birliklarning verbal kommunikatsiyaning "chala" tomonlarini to'ldirishiga oid misollar berilgan:

1-jadval.

Paralingvistik birliklarning verbal kommunikatsiyadagi bo'shliqlarni to'ldirishiga misollar

Verbal vosita	Paralingvistik vosita (Ohang/Mimika)	Muloqotdagi to'liq ma'no
Juda yaxshi qilding.	Keskin ohang, qoshlarni chimirish	Kinoya, norozilik (juda yomon ish bo'lgani)
Mayli...	Uzoq pauza, ovoz pasayishi	Majburlik, ikkilanish, istaksiz rozi bo'lish
Men shu yerdaman.	Mayin tabassum, iliq ohang	Dalda berish, "qo'rqma, men yoningdaman"
Sen kelding!	Ovozning ko'tarilishi, ko'zlar kattalashishi	Kutilmagan quvonch yoki hayrat

Zamonaviy tadqiqotlarni tahlil qilish natijasida multimodal birliklar qo'llangan kontekstlarda noverbal muloqot birliklari ta'siri ostida verbal muloqotdagi birliklar aksariyat holatlarda o'z ma'nosi va vazifasini o'zgartirishining guvohi bo'lamiz. Verbal va noverbal birliklarning integratsiyalashuvi zamonaviy muloqotdagi istalgan nutqiy vaziyatda xabarning yangi ma'no qirralarini ochish uchun muhim vazifani bajaradi. Noverbal vositalar og'zaki nutqning boyitilishida muhim birliklar sanaladi. S.Karimovning e'tirof etishicha, nutqning mukammalligi va ta'sirli bo'lishi uchun yordamchi vositalar ham kerak. Noverbal muloqot inson "men"i namoyon bo'lishining muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.[2,96]

Dunyo miqyosida xalqlarning madaniy, etnik, ijtimoiy jihatdan asrlar osha shakllanib kelgan qadriyatlar tizimi noverbal nutq vositalarida aks etadi. Madaniyatlararo muloqot jarayonida so'zlardan ham ko'ra noverbal vositalarga jiddiy e'tibor qaratiladi, shuning uchun ham boshqa xalq tilini o'rganish jarayonida, eng avvalo, o'sha xalqning milliy-mental qadriyatlar tizimini o'rganishga asosiy e'tibor qaratiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, insonning qaysi so'zlarni tanlashi va ularni qanday noverbal harakatlar bilan boyitishi uning qaysi ijtimoiy guruhga, yosh toifasiga, kasbga yoki madaniyatga mansubligini belgilab beradi. Yoshlarning virtual muloqotda vizual-grafik belgilardan (emoji, stiker, gif kabilar) tezkor va o'ziga xos tarzda foydalanishi ularning yoshga doir xususiyatini ko'rsatsa,

ayrim shaxslarning rasmiy noverbal muloqotda masofa saqlashi ularning ijtimoiy maqomini namoyon etadi. Shu jihatlarni inobatga olgan holda, noverbal vositalarni ijtimoiy markerlar sifatida tushunishimiz mumkin.

Jahon tilshunosligida paralingvistik vositalarning tabiati va ularning muloqotdagi o'rni tizimli o'rganilgan bo'lib, tadqiqotchi M.N. Nikolayeva ularning oltita asosiy funksiyasini guruhlashtiradi:

M.N. Nikolayeva paralingvistik elementlarning asosiy funksiyalari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

1. G.V.Kolshanskiyning fikricha, muloqotning "bir ma'noliligi"ga xizmat qiluvchi qo'shimcha axborotni kiritish [1,53];
2. Verbal (lisoniy) komponentning tushib qolgan o'rmini bosish (kompensatsiya qilish);
3. Verbal vositalar bilan kombinatsiyalashish (uzviy birikish);
4. Til ortiqchaligini muvozanatlash (lisoniy tejamkorlikni ta'minlash);
5. Grafik tasvirlar bajaradigan psixolingvistik funksiyani ham hisobga olish zarur (buni G.V. Kolshanskiy alohida ajratgan) – tasvirning "ko'rgazmaliligi" ko'rish kanalini ishga solish orqali axborotning "xotirada saqlanishiga" xizmat qiladi;

6. Badiiy bayonning lakonizmi (lo'ndaligi va ixchamligi) [3,295].

Bizning kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, o'zbek virtual muloqotida faol qo'llanilayotgan emojilar (ideogrammalar) mazkur tasnifdagi "muloqotning bir ma'noliligini ta'minlash" hamda "til ortiqchaligini kompensatsiya qilish" funksiyalarini to'liq namoyon etadi. Yozma nutqning intonatsiyadan xoli bo'lishi natijasida kelib chiqadigan semantik noaniqliklar aynan paralingvistik belgilar yordamida bartaraf etiladi.

Verbal nutqni inson ongli ravishda nazorat qila oladi, ya'ni so'zlarni o'ylab, saralab gapirish mumkin. Biroq noverbal belgilar ko'pincha beixtiyoriy va ongsiz ravishda namoyon bo'ladi. Shu sababli, insonning asl ichki kechinmalari, stress, hayajon, quvonch yoki ishonchsizlik kabi psixologik holatlari aynan paralingvistik va noverbal vositalar orqali aniq ifodalanadi. Virtual diskursda esa emojilar aynan shu bo'shliqni to'ldirib, ekranning ortidagi foydalanuvchining his-tuyg'ularini ko'rsatib beradi.

Paralingvistik vositalar – bu bevosita lingvistik bo'lmagan, biroq nutq mazmuniga emotsional yoki ekspressiv rang beruvchi unsurlar bo'lib, yozma nutqda bu vazifani ko'pincha quyidagilar bajaradi:

- emotikonlar / emojilar (😊, 😞, 😡);
- grafik vositalar (katta harflar: "I AM HAPPY!", takroriy tinish belgilari: "!!!", "so'z" orqali urg'u berish);
- ijtimoiy media stilistikasi (memlar, gif-fayllar, stikerlar); -imitatsion yozuvlar (masalan, hahaha, mmm, wow).[4,118]

Verbal (nutqiy) muloqotning noverbal (nutqiy bo'lmagan) muloqotdan asosiy farqi shundaki, nutqiy muloqot ma'lum bir tayyor qoliplar yordamida quriladi [5,80] Noverbal muloqot esa oldindan belgilangan tayyor nutqiy qoliplarga ega emas, biroq muloqot jarayonining samarali, ta'sirchan bo'lishida muhim vazifalarni bajaradi.

2-jadval.

Media matnlarda verbal va noverbal vositalarning uyg'unligi

Vosita turi	Vazifasi va roli
Verbal vositalar	So'z va matn orqali nominativ, mantiqiy va argumentativ axborot uzatish.
Noverbal vositalar	Karikatura, rasm, shriftlar. Ta'sirchanlikni (ekspressivlikni) oshirish va yashirin subyektiv ma'noni ifodalash.
Multimodal Uyg'unlik	Xabar mazmunini vizual tasvir orqali konkretlashtirish va adresatda emotsional reaksiya uyg'otish.

Zamonaviy o'zbek internet muloqoti foydalanuvchisi quruq matndan ko'ra, emojilar va stikerlar bilan boyitilgan matnni kognitiv jihatdan tezroq va osonroq qabul qiladi. Kishilar o'zaro munosabatlarda aksariyat holatlarda his-tuyg'ularini so'zlardan ko'ra noverbal vositalar yordamida bildirishadi. "Verbal va noverbal kodlarning muloqot jarayonida integratsiyalashuvi muloqotdoshlarning fikrlari, g'oyalari, istaklarini ifodalash nuqtayi nazaridan obyektiv cheklavlari

bilan belgilanadi. Bir qator emotsional munosabatlarni noverbal vositalar (paralingvistik) bilan ifodalash, etnosferik, milliy madaniyatga tegishli hisoblanadi.”[6,19]

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy virtual muloqotda verbal va noverbal birliklarning integratsiyasi mutlaqo yangi ko‘rinishlarda namoyon bo‘lmoqda. An’anaviy jonli muloqot jarayonidagi mimika, jest, imo-ishoralar o‘rnini raqamli muloqotda emoji, stiker va grafik vositalar egallamoqda. Bu esa lingvistik bilimlarning kengayishiga, matnning emotsional ta’sir kuchi va ixchamligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Binobarin, lingvistik hamda paralingvistik vositalarning o‘zaro ta’siri endilikda faqatgina nutqiy hodisa emas, balki zamonaviy tilshunoslikda alohida ahamiyatga ega multimodal kommunikatsiya tizimi sifatida tadqiq qilinishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Колшанский Г.В. Паралингвистика.– Москва: Наука, 1974.– с. 11
2. Karimov S.A. Nutq madaniyati va mutolaa san’ati. O ‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2020. – 96-240 b.
3. Николаева Т.М. Паралингвистика. Большая российская энциклопедия: в 35 т. Т. Москва: Большая российская энциклопедия, 2014; Т. 25. с.295
4. Ubaydullayeva Z. Turli tizimli tillarda hissiyot ifodalovchi vositalarning lingvomadaniy va psixolingvistik tadqiqi. filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Farg‘ona, 2025. — 118 b.
5. Madaminova M. S. Matn pragmatik tavsifida sintaktik birliklarning o‘rni: monografiya. – Toshkent: Bookmany print, 2023. 80– 100 b.
6. Abdurazzoqov B. Ingliz va o‘zbek tillarida emotsiya konseptlarining verballashuvi. filol. fan. bo‘yicha falsafa dokt. (PhD) diss. avtoreferati – Samarqand, 2025. – 19-44 b.

UO‘K 81‘342.9

NUTQ OHANGI VA MODALITET

G.T.Cho‘lliyeva, doktorant, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq ohangi va modalitet kategoriyalarining o‘zaro munosabati lisoniy va kommunikativ nuqtai nazardan o‘rganiladi. Zamonaviy tilshunoslikda ohang va modalitet munosabati ko‘p jihatdan o‘rganilmagan masalalar sirasiga kiradi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va funksional tahlil metodlari qo‘llanilgan bo‘lib, o‘zbek tilidagi so‘zlashuv nutqi va badiiy matn namunalari empirik asos sifatida xizmat qilgan. Olingan natijalarga ko‘ra, nutq ohangi modalitetning yuzaga chiqishida asosiy prosodik vosita sifatida faoliyat yuritadi va kontekstga bog‘liq holda turlicha modal ma’nolarni ifodalash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: nutq ohangi, modalitet, prosodiya, kommunikatsiya, lisoniy kategoriya, modal ma’no, ohang va matn.

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь интонации речи и категории модальности с лингвистической и коммуникативной точки зрения. В современном языкознании соотношение интонации и модальности остаётся одной из малоизученных проблем. В исследовании применялись описательный, сравнительный и функциональный методы анализа; эмпирическую базу составили образцы разговорной речи и художественного текста на узбекском языке.

Ключевые слова: интонация речи, модальность, просодия, коммуникация, языковая категория, модальное значение.

Abstract. This article examines the interrelationship between speech intonation and the category of modality from linguistic and communicative perspectives. In contemporary linguistics, the correlation of intonation and modality remains among insufficiently studied problems. The study employs descriptive, comparative, and functional analysis methods, with spoken discourse and literary text samples in Uzbek serving as empirical material. The findings indicate that speech intonation functions as the primary prosodic means for the expression of modality and enables the conveyance of various modal meanings depending on context.

Key words: speech intonation, modality, prosody, communication, linguistic category, modal meaning, intonation and text.

Kirish. Tilshunoslikda nutq ohangi (intonatsiya) va modalitet masalalari alohida-alohida ko'plab tadqiqotlarda o'z aksini topgan bo'lsa-da, bu ikki hodisaning birgalikdagi lisoniy va funksional tahlili hali etarlicha o'rganilmagan. Ayniqsa, o'zbek tilshunosligida ohang-modalitet munosabatiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar son jihatidan cheklangan bo'lib, bu sohaning chuqur o'rganilishiga ehtiyoj mavjud.

Ohang — nutqning ajralmas prosodik komponenti bo'lib, u tovush balandligi, tezligi, kuchi va davomiyligi parametrlari orqali ifodalanadi [1; 14-b.]. Modalitet esa tilshunoslikda gapning real voqelikka munosabatini bildiruvchi grammatik-semantik kategoriya sifatida talqin etiladi [2; 87-b.]. Ayni paytda, nutqda ohang modalitetning shakllanishi va ifodalanishida hal qiluvchi vosita sifatida ishtirok etadi, chunki bir xil leksik-grammatik qurilmaga ega bo'lgan gap turli ohang tuzilmalari orqali turlicha modal ma'no kasb etishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Nutq ohangini o'rganish tarixi tilshunoslik fanida chuqur ildizlarga ega. Rus tilshunosi L.V.Shcherba intonatsiyani nutqning mazmun birliklarini shakllantirishda asosiy vosita deb hisoblagan va uning fonologik maqomini ilk bor asoslagan [3; 56-b.]. Keyinchalik G.P.Torsuyeva intonatsiyaning kommunikativ funksiyalarini batafsil o'rgangan va uning sintaktik qurilmalar bilan munosabatini tahlil qilgan [4; 102-b.].

Modalitet nazariyasi esa, avvalo, V.V.Vinogradov ishlarida tizimli tarzda rivojlangan. Vinogradov modalitetni gapning voqelikka munosabatini ifodalaydigan grammatik kategoriya sifatida belgilab, uning subyektiv va obyektiv turlarini ajratgan [5; 243-b.]. Ushbu konsepsiya keyingi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

O'zbek tilshunosligida modalitet masalasi A.G'ulomov va M.Asqarova tomonidan grammatika doirasida ko'rib chiqilgan [6; 178-b.]. Biroq mazkur ishlarda modalitetning ohang bilan munosabatiga alohida e'tibor berilmagan. N.Mahmudov esa nutq pragmatikasi va modalitet munosabatlarini o'rganib, modal ma'nolarning matndagi ifodalanish mexanizmlarini tahlil qilgan [7; 34-b.]. O'zbek tilida ohang-modalitet munosabatiga bag'ishlangan maxsus monografik tadqiqot hozircha mavjud emas — bu holat ushbu sohaning tadqiq etilmagan «bo'sh joyi» (research gap) sifatida baholanadi.

Xorij tilshunosligida D.Crystal intonatsiyaning pragmatik va diskursiv funksiyalarini batafsil tahlil qilib, uning modal ifoda vositasi sifatidagi roliga alohida urg'u bergan [8; 19-b.]. J.Lyons esa modalitetni epistemik, deontik va dinamik turlarga ajratgan holda ularning prosodik ifodalanish imkoniyatlarini ko'rsatib bergan [9; 307-b.]. Shu bilan birga, M.A.K.Halliday matn tilshunosligi nuqtai nazaridan intonatsiyani interpersonal metafunksiyaning asosiy tashuvchisi deb belgilagan [10; 64-b.].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-funksional, komponent va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Ular orqali ohang tuzilmalarining modal ma'nolari, modal semantika tarkibi hamda ohangning kontekst bilan bog'liq xususiyatlari o'rganildi.

Tadqiqot materiali sifatida quyidagilardan foydalanilgan: (1) o'zbek so'zlashuv nutqining yozib olingan namunalari (jami 150 dan ortiq nutq akti); (2) o'zbek badiiy adabiyoti asarlari (Said Ahmad, Pirimqul Qodirov, Abdulla Qahhor asarlari)dan olingan muloqot parchalar; (3) o'zbek tilida yaratiladigan radio va televidenie nutqi namunalari.

Tahlil va natijalar.

1. Nutq ohangining asosiy funksiyalari. Nutq ohangi tilshunoslikda bir qator asosiy funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, u *delimitativ funksiya*ni amalga oshiradi, ya'ni nutq oqimini ma'noli bo'laklarga ajratadi. Ikkinchidan, *integrativ funksiya* orqali u nutq bo'lagini bir butunlikka birlashtiradi. Uchinchidan va bizning tadqiqotimiz uchun eng muhimi, ohang *modal funksiya*ni bajaradi — so'zlovchining bayonot, savol, buyruq yoki undov kabi kommunikativ munosabatini ifodalaydi [4; 107-b.].

O'zbek tilidagi nutq tahlili shuni ko'rsatdiki, ohangning modal funksiyasi faqat savol-darak ajratish bilan cheklanmaydi. Ohang epistemik modalitetni (ishonch darajasi), deontik modalitetni (majburiyat, ruxsat, taqiq) va ekspressiv modalitetni (so'zlovchining hissiy munosabati) ham ifodalash qodir. Masalan, «Keldi» jumlasini tushuvchi ohang bilan aytilganda — darak; ko'tariluvchi

ohang bilan — istihola yoki shubha; o'ta baland ohang zirvasi bilan, hayrat, modal ma'nosini kasb etadi.

2. Modalitet turlari va ularning ohangli ifodasi. Tadqiqot davomida o'zbek tilidagi nutq namunalari modalitetning quyidagi ohang tuzilmalari bilan bog'liq ifodalanish shakllari aniqlandi:

Epistemik modalitet (bilishga oid munosabat): so'zlovchining bayonotiga bo'lgan ishonch darajasi ohang orqali farqlanadi. Baland ohang zirvasi va so'nggi bo'g'inda ohangning keskin tushishi yuksak ishonch bildiradi; aksincha, nisbatan tekis ohang chiziqchasi va tushuvchi-ko'tariluvchi ohang shubha yoki taxmin bildiradi [9; 312-b.]. Misollar:

— *U albatta keladi.* (baland zirva + keskin tushish = ishonch)

— *U... keladi, ehtimol.* (tekis + ko'tariluvchi = taxmin/shubha)

Deontik modalitet (majburiyat va ruxsat): o'zbek tilidagi so'zlashuv nutqida majburiyat ma'nosi odatda biroz balandroq va qat'iy ohang bilan, ruxsat esa pastroq, «muloyim» ohang bilan ifodalanadi. «Ketish kerak» jumlasida majburiyat ma'nosida baland va keskin ohangli bo'lsa, «Keting, mayli» ruxsat ma'nosida past, cho'ziq ohang bilan aytiladi [6; 181-b.].

Ekspressiv modalitet (hissiy-baholovchi munosabat): Bu modalitet turi ohang orqali eng boy ifodalanadi. Hayrat, quvonch, xafa bo'lish, istehzo kabi modal ma'nolar leksik vositalardan mustaqil ravishda faqat ohang orqali ham yuzaga chiqishi mumkin [10; 70-b.]. Bir xil «Oshxonaga kiring» gapi ohangga qarab buyruq, taklif, iltimos yoki ogohlantirishni ifodalay oladi.

3. O'zbek tilidagi savol ohangining modal xususiyatlari. O'zbek tilida savol olmosh yoki -mi yuklamasi bo'lmagan hollarda savol ma'nosi deyarli to'liq ohang orqali ifodalanadi. Ko'tariluvchi ohang o'zbek tilidagi umumiy savol belgisi hisoblanadi. Biroq ko'tariluvchi ohangning turli xillari turli modal ma'no keltiradi [3; 61-b.]:

Ketdingizmi? — tez ko'tariluvchi ohang: oddiy, neytral savol

Ketdingizmi?! — baland ko'tariluvchi + past tushish: hayrat aralash savol.

Ketdingizmi? — past ko'tariluvchi ohang: takroriy, tasdiqni kutuvchi savol (so'zlovchi javobni taxminan biladi)

Shunday qilib, o'zbek tilida ohangning modal funksiyasi grammatik vositalardan ham ko'proq ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, *birinchidan*, nutq ohangi o'zbek tilida modalitetni ifodalashning mustaqil va samarali prosodik vositasi hisoblanadi. Leksik-grammatik vositalar yo'q bo'lgan holda ham ohang modal ma'noni to'liq yetkazish qobiliyatiga ega;

ikkinchidan, o'zbek tilidagi nutq namunalari tahlili ohangning epistemik (ishonch/shubha), deontik (majburiyat/ruxsat/taqiq) va ekspressiv (hissiy-baholovchi) modalitetni ifodalashda farqli tuzilmalar bilan ishlatilishini ko'rsatdi;

uchinchidan, ohang va modal leksika o'zaro munosabatda bo'lib, bir-birini kuchaytirishi, zaiflashishi yoki qarama-qarshi ma'no hosil qilishi mumkin. Bu hodisa ohangning modal semantika shakllanishidagi ustuvor rolga ishora qiladi;

to'rtinchidan, badiiy matndagi ohang tasvirlari personaj nutqining modal munosabatini o'quvchiga yetkazishning asosiy uslubiy vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shcherba L.V. Fonetika frantsuzskogo yazika. — Leningrad: Uchpedgiz, 1953. — 312 b.
2. Vinogradov V.V. O kategorii modal'nosti i modal'nix slovax v russkom yazike. — Moskva: Nauka, 1950. — 324 b.
3. Shcherba L.V. Yazikovaya sistema i rechevaya deyatel'nost'. — Leningrad: Nauka, 1974. — 428 b.
4. Torsuyeva G.I. Intonatsiya i smysl viskazivaniya. — Moskva: Nauka, 1979. — 208 b.
5. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: O'qituvchi, 1987. — 340 b.
6. Mahmudov N. O'zbek tilining pragmatik imkoniyatlari. — Toshkent: Fan, 2002. — 186 b.
7. Crystal D. Prosodic Systems and Intonation in English. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — 381 b.
8. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. — London: Arnold, 1985. — 387 b.

QISSA JANRIGA ADABIY TANQIDNING MUNOSABATI (80-90-YILLAR)

M.Sh.Dehqonova, dots., PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1980–1990-yillarda o'zbek adabiy tanqidida qissa janriga bo'lgan munosabat tahlil qilinadi. Davr adabiy tanqidchilari tomonidan qissalarning badiiy xususiyatlari, g'oyaviy mazmuni va janr taraqqiyotiga oid qarashlar yoritilib, tanqidiy baholash mezonlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: qissa janri, adabiy tanqid, 80–90-yillar, o'zbek adabiyoti, badiiy tahlil, janr taraqqiyoti, tanqidiy qarashlar, adabiy jarayon.

Аннотация. В данной статье анализируется отношение литературной критики к жанру повести в узбекской литературе 1980–1990-х годов. Рассматриваются взгляды литературных критиков на художественные особенности, идейное содержание и развитие жанра повести, а также критерии её критической оценки.

Ключевые слова: жанр повести, литературная критика, 80–90-е годы, узбекская литература, художественный анализ, развитие жанра, критические взгляды, литературный процесс.

Abstract. This article examines the attitude of literary criticism toward the novella genre in Uzbek literature during the 1980s and 1990s. It analyzes critics' views on the artistic features, ideological content, and development of the genre, as well as the criteria used in its critical evaluation.

Keywords: novella genre, literary criticism, 1980s–1990s, Uzbek literature, literary analysis, genre development, critical perspectives, literary process.

Adabiy tanqidchilik 80-90-yillar prozasini keng tadqiq etdi. Xususan, o'zbek qissachiligi yuzasidan ham salmoqli tadqiqotlar yaratildi. Shunga qaramay, ba'zi muammolar mavjud edi: *obrazning ijtimoiyligiga e'tibor qaratilishi; jamiyatdagi ma'naviy inqirozning chetda qolayotgani; murakkab shaxslarni chuqur psixologik tahlilga qadam qo'yish.*

Munaqqidlar bir qancha maqolalarda, monografiya va dissertatsiyalarda qissalarini tahlilga tortdi. Xususan, Ozod Sharafiddinovning Odil Yoqubov qissalari haqidagi tahlillari[1]da yozuvchining yangilikka intilganligi va hayotiylik va tabiiylik prinsipiga amal qilishini ta'kidlaydi. U ba'zi yozuvchilar qatori muhabbatni ikki yoshning hijroni, visol, rashk kabilarni tasvirlash bilan cheklanmagan, qissalarida muhabbat tenglik, ishonch, hurmat asosiga qurilgan. Munaqqid fikricha, yozuvchi “Tilla uzuk”, “Matluba”, “Qanot juft bo'ladi” qissalarida zamonaviy yoshlar psixologiyasidagi yangi qirralarni, ularning hayotga bo'lgan munosabatini badiiy tadqiq etadi. “Tilla uzuk”, “Matluba” qissalarida turli fikrlovchi shaxslarning muhabbat haqidagi turfa xil qarashlari va ularning oqibatida zomin bo'lgan baxt tasvirlanadi. “Qanot juft bo'ladi” qissasida yozuvchining hayotga bo'lgan qarashlari ancha chuqurlashgan. Qissa ancha murakkab vaziyatlarni, chinakam dramatik hodisalarni tasviri bilan yuqoridagi qissalardan farq qilgan. Shuningdek, “Bir felyeton qissasi”, “Larza” qissalarida 50-yillarning ikkinchi yarmida qishloqlarda kolxoz hayoti, paxta mexanizatsiyasi va uning oqibatida inson psixologiyasidagi katta o'zgarishlarni tasvirlagan. Yozuvchi qissalarida davr ruhi chuqur ifodalab berilishi bilan birga, kitobxonga insoniylik, ezgulik kabi fazilatlaridan saboq beradi. O.Yoqubov qissalarida muhabbat mojarolari orqali insonning ma'naviy olami, ruhiyati, go'zalligini ifodalasa, oilaviy munosabatlar orqali davrning mohiyatini ochib berishga intilgan. Barcha qissalarida hayotning murakkabligini ifodalab kitobxonga hayotiy saboq bergan. O.Sharafiddinov[2] O.Yoqubovni o'zbek adabiyotining ijtimoiy-estetik mavqeini qayta mustahkamlashda jonbozlik ko'rsatgan adib deb hisoblaydi. Uning “Muqaddas” qissasida ana shu yangi tendensiyalar ifodalagan. Tanqidchi fikricha, qissada yozuvchi loqayd bayonchilikdan voz kechib, voqealar mohiyatini tadqiq etish yo'lidan borgan. Muhim hayotiy muammolarni ko'targan, voqea va obrazlarni oq yoki qoraga, ijobiy yoki salbiyga ajratmagan. Muallif haqidagi umumiy xulosalarida uning hayotning dolzarb, muhim muammolarini ko'taradigan, chuqur umumlashmalar

beradigan yozuvchi bo'lib yetishganini yozadi. Munaqqid yozuvchining dastlabki qissalaridagi badiiy saviyasi keyingi qissalarda ancha o'sganini aytib o'tadi. Odil Yoqubovning ijodidagi yangi bosqich "Muqaddas" qissasidan boshlangan. Shuningdek, tanqidchi yozuvchining birinchi qissasi "Tengdoshlar" 1951-yilda yaratilgan bo'lsada, uning yozuvchi sifatidagi tug'ilgan yili 1961-yil "Muqaddas" qissasi nashrdan chiqqanda deb bilaman, degan edi.

Olim mustaqillikdan keyingi tadqiqotlarida A.Qahhorning "Sinchalak" qissasiga munosabat bildiradi. Unga ko'ra, "Sinchalak" qissasining yuksak g'oyaviy asar sifatida ko'rinish olgani tanqidchilarning xatosi. Qissa maydonga kelgan paytda yuzlab maqolalar yozildi. Bu haqida o'zim ham qator maqolalar yozib sotsialistik realizmning eng yaxshi namunasi deb baholaganman, deydi. Bunday umumiy qarashlarga sabab tanqidchilarning mafkura ta'siriga tushib qolganida. Munaqqid qissani qayta o'qib chiqadi. Biz sotsialistik realizmni yopishtirgan qissada A.Qahhor "Bo'ston" kolxozi misolida tuzumning tanazzulga kelayotgani, ichdan chiriyotganini ko'rsatgan ekan. Saida obrazi ham qissa g'oyasining keskinligini yumshatishga xizmat qilgan. Saida hayotiylikka hilof tarzda yaratilgan. Aks holda, Qalandarovdek odamning qo'lida "ma'naviy" halok bo'lar edi. Yozuvchining maqsadi Saida orqali Qalandarovni, tuzumni fosh qilish bo'lgan, degan xulosaga keladi. "Sinchalak" tanqidchilar tominidan yuksak baholanishi bilan birga. O'z davrining muhokamalariga ham sababchi bo'lgan. Tanqidchi M.Sheverdinning asossiz ayblovlari ham eslab o'tadi. Yozuvchi hayot haqiqatini buzib ko'rsatishda, partiya hodimini qandaydir "sinchalak"ka o'xshatishda ayblanadi. Katta muhokamadan keyin asar oqlanadi. Asarning birinchi muhokamasi shu tarzda yakunlanadi. Munaqqid bu kabi muhokamalar A.Qahhor atrofidagi ig'volarning "eng beozori", degan edi. Olimning xulosalaridan ko'rinadiki, adabiy tanqidda mustaqillikdan keyin tafakkur, metodologiya, metod, uslub yangilandi. Ular o'z xatolari va kamchiliklarini tan oldi. Badiiy asarlarni qayta baholadi. Mustaqillik adabiy tanqidchilikka tom ma'noda mustaqillikni berdi.

A.Rasulovning qissalar haqidagi qarashlarida O.Yoqubovning mahoratini qissadan qissaga o'sib borgani aytiladi. Uning "Muqaddas", "Tilla uzuk" qissalarida yarq etgan obraz uchramaydi. "Larza" qissasidan boshlab obrazlar o'sgan. Olimning aytishicha, O.Yoqubovning mahorati obrazlarni o'stirib borish bilan birga, mavzularni ham qamrovini kengaytira olganida, hayotni chuqur tadqiq eta olganida ko'rinadi. Uning "Muqaddas" qissasi lirik proza ham deb atalgan. A.Rasulov liriklik uning "Matluba", "Qanot juft bo'ladi" qissalariga xos fazilatlardan biri ekanini yozadi. Shuningdek, "Larza", "Bir feleton qissasi" uning mahorat sirlarini egallashida muhim qadam bo'lgan. Uning qissachilikdagi mahorati shundaki, birinchi sahifalardan oq kitobxonga dramatik hodisani taqdim etadi. Yozuvchi avvalgi qissalardagi kamchiliklarni keyingisida takrorlamaydi. "Larza", "Bir feleton qissasi"ni egizak qissalar, deyish mumkin. Yozuvchi "Larza"da yo'l qo'yilgan kamchilikni keyingi asarida to'g'riladi, mahoratning yana bir sirini egalladi"[3]. O.Yoqubovning 60-yillarda yaratgan qissalarida davr manzarasini to'laonli tasvirlash, mukammal obraz yaratishga intilish, davr ma'naviy qiyofasini yoshlarda ko'rsatishi, uning obrazlari yoshlar ekani bilan xarakterlanadi. Abdug'afur Rasulov o'zining o'zbek adabiyotidagi qissalar xususidagi yana bir mulohazalari[4]da "Buxoroning jin ko'chalari", "Jar yoqasida chaqmoq", "Chorrahada qolgan odamlar" qissalari o'zbek prozasining eng yaxshi namunalari sifatida ko'rsatadi. Asqad Muxtor teran psixologizm, koloriti boy tilda yozsa, Tohir Malik asarlari fantastik ruhda yaratiladi. Bu asarlarning asosiy qahramoni masalasi ham keng o'rganilgan bo'lib, barcha voqealar bosh qahramonning mukammallashuvi uchun xizmat qilishi yoritiladi. A.Rasulovning fikricha, Asqad Muxtor psixologik-sarguzasht, Tohir Malik fantastik qissa talabi bo'yicha qahramon tanlagan va shu asosda syujet qurilishini belgilagan. Tanqidchi Asqad Muxtor va Tohir Malik qissalari prozada yangi mavzu emas, ularning yutug'ini eski mavzularni yangi talqinda berilishida, deb biladi. Shu yillar qissachiligi haqida Sanjar Sodiqning ham o'z mulohazalari mavjud. Uning "Yoshlar qissachiligi haqida o'ylar"[5] nomli maqolasida o'zbek qissachiligi taraqqiyotiga hissa qo'shayotgan Tohir Malik, Hayriddin Sultonov, Murod Muhammad Do'st, Nurali Qobul, Erkin A'zamov, Alisher Ibodinovlar ijodiga munosabat bildiradi. Ularning ijodiga Chingiz Aytmatovning badiiy olami ta'siri sezilayotgani haqida fikr yuritadi.

Hozirgi o'zbek qissalarini tadqiq etgan U.Rasulovning tadqiqotlarida[6] ham 80-90-yillar qissachiligi haqida tahlillar mavjud. O'zbek qissalarida 80-yillardan milliy g'urur, e'tiqod

tushunchalarini sharq islom tafakkuri asosida badiiy tadqiq etish tamoyili ko'zga tashlandi. Qissalarda yurt taqdiriga mas'ul, aloqador qahramonlar yaratildi. Xususan, Erkin A'zam, Murod Muhammad Do'st, X.Sulton qissalariga to'xtalib, ularda o'zbekning o'zligi, bag'rikengligi, qat'iyatliligi davr manzarasini ichdan yoritishga harakat boshlangani, 90-yillarda T.Malik, N.Eshonqul, H.Do'stmuhammad qissalarida qahramon olamidagi po'rtanalarni ta'sirli ifodalash, xayol va tush motivini kompozitsion sathga singdirish usuli ortib borgani, shuningdek, qissalarda inson bajaruvchi vazifasidan fikrlovchi, o'zini taftish etuvchi maqomiga ko'tarilgan.

Istiqolol adabiyoti qissalari haqida to'xtalar ekan, yangi tasvir, yangi qahramon, insonni murakkab mavjudot sifatida talqin etish, jahon an'alarini sintez qilish tamoyili ortgani, tarixiy haqiqatni tiklash, sho'ro tuzumini tanqidiy tahlil etish kabilar ko'zga tashlanganini qayd etadi. Mustaqillik davrida qissa janri yanada taraqqiy etdi. Dunyo tajribalarini o'zlashtirdi. Mazkur janrga yangi uslub, yangi tamoyil, yangi so'z, yangi tafakkur kirib keldi.

80-90-yillar adabiy tanqidchiligidagi qissalar bo'yicha bir qator tadqiqotlar yaratildi. Qissalarda ijtimoiy hayotda faol oddiy xalq vakillari tasviri, ijtimoiy muammolar yoritildi. Dastlab mafkuraviy mezonlar asosida baholash kengaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шарафиддинов О. Истеъдод жилолари. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 206.\
2. Шарафиддинов О. Биринчи мўъжиза. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – Б. 436.
3. Расулов А. Янги замон - янги қаҳрамон. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. – Б. 95.
4. Расулов А. Эски мавзунинг янги талкини. Ҳаёт кўзгуси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.
5. Содиқов Санжар. Ёшлар киссачилигига доир // Шарқ юлдузи, 1983. – № 12. – Б. 160 – 166.
6. Расулова У. XX аср ўзбек киссачилиги (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари): Филол. фан. д-ри автореф. – Тошкент, 2020. – Б. 70.

UO'K 808.3

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SOHASIDA INGLIZCHA TERMINLARNING QO'LLANILISHI

Sh.D.Dilshodbekova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
D.S.Turdaliyeva, dots., DSc, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar sohasida ingliz tilidan kirib kelayotgan terminlarning o'zbek tilida qo'llanilishi, ularning leksik-semantik xususiyatlari hamda til taraqqiyotiga ta'siri tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari, dasturlash, internet va sun'iy intellekt bilan bog'liq terminlarning o'zbek tiliga o'zlashish jarayonlari misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, terminologik birliklarni milliyashtirish va me'yorlashtirish masalalariga ham e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, termin, inglizcha o'zlashma, axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, internet, leksika.

Аннотация. В данной статье анализируется использование терминов, заимствованных из английского языка, в области цифровых технологий в узбекском языке, их лексические и семантические особенности, а также их влияние на развитие языка. На примерах иллюстрируются процессы ассимиляции в узбекский язык терминов, связанных с информационными технологиями, программированием, интернетом и искусственным интеллектом. Также уделяется внимание вопросам национализации и стандартизации терминологических единиц.

Ключевые слова: цифровые технологии, терминология, освоение английского языка, информационные технологии, искусственный интеллект, интернет, лексика.

Abstract. This article analyzes the use of terms imported from English in the field of digital technologies in the Uzbek language, their lexical and semantic features, and their impact on language development. The processes of assimilation of terms related to information technologies,

programming, the Internet, and artificial intelligence into the Uzbek language are illustrated using examples. Attention is also paid to the issues of nationalization and standardization of terminological units.

Key words: digital technologies, terminology, English acquisition, information technologies, artificial intelligence, internet, vocabulary.

Kirish. XXI asrda raqamli texnologiyalar inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Kompyuter texnologiyalari, internet, mobil ilovalar va sun'iy intellektning jadal rivojlanishi natijasida yangi tushunchalar va atamalar paydo bo'lmoqda. Ushbu terminlarning katta qismi ingliz tilida yaratilgani sababli ular boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham kirib kelmoqda. Bugungi kunda "software", "hardware", "browser", "server", "cloud computing", "artificial intelligence", "machine learning", "startup", "online platforma" kabi terminlar keng qo'llanilmoqda. Ularning ayrimlari tarjima qilinsa, boshqalari asl shaklida yoki qisman moslashtirilgan holda ishlatiladi. Shu sababli inglizcha terminlarning o'zbek tilidagi o'rni va xususiyatlarini o'rganish dolzarb masalalardan biriga aylanib ulgurdi.

Asosiy qism. Inglizcha terminlarning kirib kelish omillari. Raqamli texnologiyalar sohasida inglizcha terminlarning keng qo'llanilishiga bir necha omillar sabab bo'lmoqda. Avvalo, axborot texnologiyalarining asosiy markazlari AQSH va Buyuk Britaniya kabi ingliz tilida so'zlashuvchi davlatlarda shakllangan. Natijada yangi texnologik tushunchalar avval ingliz tilida nomlangan. Ikkinchi omil – xalqaro kommunikatsiya jarayonlaridir. Dasturlash tillari, texnik hujjatlar va ilmiy maqolalarning asosiy qismi ingliz tilida yoziladi. Bu esa mutaxassislarni inglizcha terminlardan foydalanishga undaydi. Uchinchi omil sifatida globallashtirishni ko'rsatish mumkin. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi terminlar tez sur'atlarda ommalashib, milliy tillarga kirib bormoqda.

Terminlarning o'zlashish usullari. Inglizcha terminlar o'zbek tiliga bir necha usul orqali kirib keladi: 1. To'g'ridan-to'g'ri o'zlashish usuli orqali: "server", "blog", "startap", "fayl" 2. Transkripsiya va transliteratsiya orqali: "scanner → skaner", "computer → kompyuter", "printer → printer" 3. Tarjima orqali: "artificial intelligence → sun'iy intellekt", "social network → ijtimoiy tarmoq", "database → ma'lumotlar bazasi" 4. Aralash hakllar: "onlayn ta'lim", "mobil ilova", "raqamli platforma"

Inglizcha terminlarning afzalliklari. Inglizcha terminlar xalqaro miqyosda yagona tushunchalarni ifodalash imkonini beradi. Bu esa ilmiy va texnik axborot almashinuvini osonlashtiradi. Shuningdek, mutaxassislar o'rtasida muloqot samaradorligini oshiradi. Masalan, "cloud", "startup", "blockchain", "big data" kabi terminlar dunyoning ko'plab mamlakatlarida deyarli bir xil shaklda qo'llanadi. Natijada turli davlat vakillari bir xil mazmundagi tushunchani tez anglay oladilar. Bundan tashqari, dunyodagi eng yirik ilmiy bazalar, dasturlash tillari va texnik qo'llanmalar asosan ingliz tilida yaratilgan bo'ladi. Qolaversa, ko'plab inglizcha atamalar ixcham bo'lib, boshqa tillarda bir necha so'z talab qiladigan tushunchalarni bitta so'z bilan aniq ifodalaydi.

Terminologik muammolar. Inglizcha terminlarning o'zbek tiliga moslashtirish paytida bir nechta qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ulardan biri tarjima variantlarining ko'pligi. Ya'ni bitta inglizcha termin uchun o'zbek tilida bir nechta termin bo'lishi mumkin. Masalan, blog so'zini blog, internet kundaligi yoki shaxsiy sahifa deb tarjima qilish mumkin. Bu esa terminologik bir xillikning yo'qligiga olib keladi. Yana bir muammo bu terminning mohiyatini to'liq ifodalash qiyinligi. Ba'zi ingliz tilidagi terminlar o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'nosini yo'qotishi mumkin. Misol uchun, cloud computing so'zi bulut haqidagi tasavvurlardan ko'ra ko'proq ma'lumotni ifodalaydi. Milliyalashtirish va o'zlashtirish muvozanati. Yangi terminlarni qabul qilishda yagona qat'iy qoida yo'q: ba'zi atamalar asl shaklida qo'llanadi (masalan, kompyuter, internet), boshqalari esa o'zbekchallashtirilgan tarjimada ishlatiladi (software → dasturiy ta'minot). Masalan, e-mail uchun "elektron pochta" shakli keng qabul qilingan bo'lsa-da, ko'pchilik hali ham asl variantidan foydalanadi. Terminologiyaning jadal rivojlanishi. Ilm-fan va texnologiya sohalarining tez sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida yangi terminlar uzluksiz ravishda yuzaga kelmoqda. Bu esa o'zbek tilshunoslari oldida muhim vazifa qo'yadi: yangi atamalarni o'z vaqtida chuqur o'rganish va ularga mazmun jihatidan aniq, qulay o'zbekcha muqobillar yaratish zarurati ortib bormoqda.

XXI asrda raqamli texnologiyalar insoniyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylandi. Kompyuter texnologiyalari, internet, sun'iy intellekt, dasturlash va telekommunikatsiya kabi sohalarning jadal rivojlanishi natijasida yangi tushuncha va atamalar paydo bo'ldi. Mazkur terminlarning aksariyati ingliz tilida yaratilgan bo'lib, bugungi kunda dunyoning ko'plab tillariga, jumladan o'zbek tiliga ham kirib bormoqda. Shu sababli inglizcha terminlar raqamli texnologiyalar tilining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ingliz tilining xalqaro texnologik til sifatidagi mavqeyi. Hozirgi kunda ingliz tili xalqaro muloqot, ilm-fan va texnologiyalar tili sifatida e'tirof etiladi. Dastlabki kompyuterlar va dasturiy ta'minotlarning aksariyati AQSh va Buyuk Britaniyada yaratilganligi sababli texnologik terminologiya ingliz tilida shakllangan. Inglizcha terminlarning keng qo'llanilishi axborot almashinuvini yengillashtiradi, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar rivojiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy terminologiyani rivojlantirish, yangi tushunchalar uchun o'zbekcha muqobillar yaratish va terminlardan me'yoriy foydalanishni ta'minlash ham muhim vazifa hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar tilida inglizcha terminlar va milliy til birliklari o'rtasidagi muvozanatni saqlash til taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar sohasida inglizcha terminlarning qo'llanilishi zamonaviy til taraqqiyotining tabiiy jarayonidir. Ushbu terminlar yangi texnologik tushunchalarni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Biroq ularni o'zbek tilining fonetik, grammatik va semantik me'yorlariga moslashtirish zarur. Terminologik siyosatning izchil olib borilishi milliy tilning rivojlanishiga hamda ilmiy-texnik kommunikatsiyaning samaradorligiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2019.
3. Ilm-fan, texnika va texnologiya rivojlanishi sababli yangi tushunchalar va ularning. nomlari o'rtasidagi aloqadorlik faqatgina konsepsiya yordamida amalga oshirish <https://www.researchgate.net/publication/>
4. So'z birikmasi - Vikipediya <https://uz.wikipedia.org/wiki/So%25CA%25BBz>

UO'K 821.21'06:82-1

BEGZOD FAZLIDDIN SHE'RLARI TAHLILI VA UNDAGI RAMZLARNI BOSHQA IJODKORLARINING SHE'RLARIDAGI RAMZLAR BILAN QIYOSLAB O'RGANISH

M.Egamberganova, talaba, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada Begzod Fazliddin she'rlari tahlili va undagi ramzlarni boshqa ijodkorlarning she'rlaridagi ramzlar bilan qiyoslab o'rganilgan. Shoir she'rlarida inson ichki kechinmalari: dard, alam, qayg'u, g'am va inson tabiati o'zgaruvchanligi, bundan tashqari inson umrining qanchalik qisqaligi haqida va uni xuda-bexudaga sarflamaslik kerakligi uqtiriladi.

Kalit so'zlar: she'riyat, azob, dard, yomg'ir, tun, tong, tikan, lahza, hayot, inson tabiati, Alloh, tosh, maysa osmon yer dunyo.

Аннотация. В данной статье анализируются стихотворения Бегзода Фазлиддина и проводится сравнительное изучение символов в его творчестве с символикой других авторов. В стихотворениях поэта глубоко раскрываются внутренние переживания человека: боль, страдание, печаль, грусть, а также изменчивость человеческой натуры. Кроме того, подчеркивается быстротечность человеческой жизни и важность того, чтобы не растрачивать её впустую.

Ключевые слова: поэзия, страдание, боль, дождь, ночь, рассвет, шип, мгновение, жизнь, человеческая натура, Аллах, камень, трава.

Abstract. This article analyzes the poems of Begzod Fazliddin and conducts a comparative study of the symbols in his work with the symbolism of other authors. The poet's verses deeply reveal the inner experiences of a human being: pain, sorrow, grief, sadness, and the transient nature of human emotions. Furthermore, it emphasizes the brevity of human life and underscores the importance of not wasting it in vain.

Key words: poetry, suffering, pain, rain, night, dawn, thorn, moment, life, human nature, Allah, stone, grass.

Hozirgi zamonaviy o'zbek she'riyatida o'z o'rni va mavqeyiga ega bo'lgan iste'dodli, yuragida o'ti bor, dardi bor, ko'ngli doim o'z vatanini madh etish va inson ruhiyati, ichki dunyosi, kechinmalarini ro'y-u rost qog'ozga bitadigan zamonaviy o'zbek she'riyati rivojiga o'z hissasini ayamadan qo'shayotgan ijodkorlardan biri bu Begzod Fazliddin hisoblanadi. U o'zini she'rlariga go'yo yuragini berib yozadi. U real hayotdagi voqealarni, jamiyatdagi qora illatlarni, insonlarni naqadar ikkiyuzlamachi ekanligini tasvirlaydi. U ichidagi dardi, alomini ko'nglida, xayolida neki narsa bo'lsa barini ikkilanmasdan ro'y-u rost yozadi. Balki, shuning uchun ham uning qalbdan chiqqan so'zlari qalblarga yetib boradi va shu sababli shoir she'rlari yosh bo'lajak shoir va shoirlar tomonidan balki barcha insonlar tomonidan sevib o'qiladi.

Uning "Suyunchi" she'rini boshdan -oxirigacha tahlil qiladigan bo'lsak,

Osmonda yig'lab keldim,

Dardlarim maysa bo'ldi.

Yerda bitta bo'lsa ham,

Baxtsiz kamaysa bo'ldi.

Ushbu baytda shoir dardlarini dastidan ko'z yoshini xuddi yuzlab, minglab balki, millionlab yomg'ir tomchilariga qiyoslaydi. Yomg'ir yerni ko'kartirib, maysalar undirgani kabi, shoirning chekkan dardlari ham dunyoga ezgulik bo'lib qaytadi. Uning oliyjanob niyati - o'zi azob cheksa ham, dunyoda kimdir baxtli bo'lishidir. Va baytdagi Osmonda yig'lab kelish - Ruhning bu dunyoga kelishidan oldingi ilohiy dunyoni (pastroq tushishni) sokinga, poklikka iqror bo'lishini yoki chin dildan, baland martabada turib tavba qilishni anglatadi.

Va baytdagi Dard, g'am - Qalbni uyg'otuvchi, ko'zni ochuvchi ilohiy ne'mat. Tasavvufda dard chekmagan odamning qalbi o'lik hisoblanadi.

Behzod Fazliddin foydalangan ramzlar to'g'ridan-to'g'ri sharq falsafiy-tasavvufiy she'riyatidan sug'orilgan:

Jaloliddin Rumi: Rumi ijodida dard va g'am insonni kamolotga yetaklovchi eng oliy ne'matdir. Uning "Dard bo'lmasa, darmon ham bo'lmaydi", "Yig'lagan ko'z yosh yerni ko'kartiradi" kabi satrlari "Suyunchi"dagi "Dardlarim maysa bo'ldi" va "G'amlaringga ming shukur" g'oyasiga to'liq mos keladi. Rumi uchun dard - ruhni Xudoga bog'lovchi va uni nafs kishanlaridan ozod qiluvchi eng oliy vositadir.

She'riy misol (Masnaviyidan):

Dard kelganda ko'z yoshi to'k, yig'lagil,

Yig'lagan ko'z yosh bilan yerni ko'kartirgil.

Dard bo'lmasa, darmon ham bo'lmas aslo,

G'am chekmasang, yo'l senga ochilmas aslo.

Ramzlar ma'nosi: Bu yerda ko'z yosh yerga hayot beruvchi yomg'irga, dard esa qalb darmoniga (shifosiga) o'xshatilgan.

Zamonaviy o'zbek adabiyotidagi Begzod Fazliddin ijodi Rauf Parfinikiga o'xshash ya'ni

1. Yomg'ir (Ko'z yosh) ramzi

O'xshash tomoni: Har ikki shoirda ham yomg'ir va ko'z yoshi - ichki poklanish, qalb iztiroblarining tashqariga chiqishi va ezgulik timsolidir. Yomg'ir shunchaki tabiat hodisasi emas, balki qalbning holatidir.

Farqli tomoni: Behzod Fazliddinda: Yomg'ir (osmondan yig'lab kelish) - ijobiy va unumdor kuch. Uning ko'z yoshlari yerga tushib, darhol maysaga (yaxshilikka) aylanadi va dunyodagi baxtsizlikni kamaytiradi. Bu - tasavvufiy ma'nodagi, boshqalar uchun o'zini fido qiluvchi, darmon keltiruvchi ko'z yoshdir.

Rauf Parfida: Yomg'ir - mung, og'riq va ijtimoiy iztirob. Parfida yomg'ir ko'pincha "yurakni ezib", dunyoning g'amlarini yuvish uchun yog'adi. Undagi yomg'ir tasviri ko'proq inson ruhiyatining tushkun, ammo go'zal va mag'rur holatini ifodalaydi.

Endi yana Begzod Fazliddin ijodiga qaytsak,

Garchi yig'lab har kecha

Tunlarimni qon qildim,

Tongda guldan toshgacha

Tabassum ehson qildim.

Ushbu baytda shoir garchi tun bo'yi darlari dastidan yig'lab Allohga nola qilsa-da, (hattoki tunlari uni ko'z yoshidan qon bo'ladigan darajada edi) kunduzi hech narsa bo'lmagandek barchaga yaxshilik, tabassum qilib yurishi (baytda hatto guldan- toshgacha deb shoir bo'rttirish orqali tasvirlagan) va bundan insonlar dardlarini boshqalarga dasturxon qilib ularning ham ko'nglini og'ritmasdan ichiga yutadi.

Bu baytdagi asosiy ramzlar tun va tong hisoblanadi. "Tong" ramzini Fazliddin va Rauf Parfi ijodida keltirilishi:

Tong - har ikki shoir ijodida ham umid, najot, yorug'lik va yangilanish timsolidir. Tundan keyin albatta tong kelishi haqidagi falsafiy ishonchdir.

Lekin, Behzod Fazliddinda: Tong - shukronalik va cheksiz muhabbat. Tungi iztiroblardan tozalangan qalb tong otgach, dunyoga, hattoki toshga ham tabassum ehson qiladi. Bu tong — kibrdan xoli, butun borliqni sevuvchi qalbning uyg'onishidir.

Rauf Parfida esa: Tong - hurlik (ozodlik) va uyg'onish. Parfining tongi ko'pincha millatning uyg'onishi, ruhan va jismonan ozod bo'lish ramzidir. U tundan tongga intilar ekan, bu harakatda isyonkorlik va erksevarlik kayfiyati yetakchilik qiladi.

"Tun" ramzi esa

Behzod Fazliddinda: Tun - Xudo bilan yolg'iz qolish va tavba qilish davri ("Tunlarimni qon qildim"). Shoir tunda o'z nafi bilan kurashadi, gunohlariga yig'laydi. Bu yerdagi tun - nur (tong) oldidagi tayyorgarlik va ma'naviy ibodat pallasi hisoblansa, Rauf Parfida: Tun - zulmat, tushkunlik va sirlilik. Parfi tunga ergashadi, lekin uning tuni ko'proq erkinlik qidirayotgan qalbning iztiroblari bilan to'la. Bu tun - tushkun ijtimoiy borliq yoki shoirni o'z domiga olgan cheksiz xayollar olamidir.

Yana Begzod Fazliddin ijodiga qaytamiz:

Azoblaring – muhtaram,

Men dardingga xaridor.

Tovonimni o'psa ham,

Tikanlarning haqqi bor.

Ushbu baytda shoir Yaratgandan kelgan har bir sinov va azob ulug'lamoqda ("Azoblaring – muhtaram"). Shoir hayot yo'lidagi qiyinchiliklarni (tikanlarni) ham minnatdorlik bilan qabul qiladi. Chunki bu tikanlar uni uyg'oq saqlaydi, xatolardan asraydi. Ushbu baytdagi "Tikan" ramzi Begzod Fazliddinda insonni uyg'oq saqlasa va xatolardan asrasa

Shavkat Rahmonning "Daraxtdirman..." she'rida

Tikan - hayot yo'lidagi xiyonatlar, adolatsizliklar va shaxsiy iztiroblarni ifodalaydi. Biroq Shavkat Rahmon tikanlar orasida ham o'z go'zalligini va mag'rurligini saqlab qolgan daraxt qiyofasida namoyon bo'ladi.

She'rdan parcha:

Unda ko'rinar ba'zan gullar misoli tikan,

Muhabbat deb shovullagan, tinmagan,

Daraxtdirman singaniga ko'nmagan!..

Shoir hayotini tikanlar qoplagan, ammo qaddini mag'rur tutgan daraxtga o'xshatadi. Tikanlar qanchalik botmasin, u o'zining ezgu niyatidan ("muhabbat deb shovullashdan") to'xtamaydi va "singaniga ko'nmaydi". Tikanlar uning tanasini jarohatlasa ham, ruhini yenga olmaydi.

Ya'ni

Behzod Fazliddinda: Tikan va toshlar qarshisida sabr va shukronalik bilan qalbni poklash ustunlik qiladi ("Tovonimni o'psa ham tikanlarning haqqi bor", "Tongda guldan toshgacha tabassum ehson qildim").

Shavkat Rahmonda: Tosh va tikanlarga qarshi isyonkorlik, matonat va sinmas iroda yetakchilik qiladi ("singaniga ko'nmagan daraxt", "gullaydigan tosh").

Begzod Fazliddin "Suyunchi" she'rini keyingi bayti

Yuragimni uyg'otgan

G'amlaringga ming shukur.

*Gardlarimni yo'qotgan
Dardlaringga tashakkur!*

Bu yerda shoir Fazliddin Alloh bergan g'amlari tufayli yuragi, ko'ngli qaytadan jonlanadi, uyg'onadi. Hamda Alloh unga bergan dardlari uning zang bosib, chang bosib yotgan qalbini tozalaydi va bunga shoir chin dildan tashakkur aytadi. Ba'zan bizga berilgan dard-u g'amlar bizni yuragimizni og'ritgandek bo'ladi va biz bundan xafa bo'lamiz. Alloh bizga bergan dardga rozi bo'lmaymiz vaholanki, biz bilmaymiz Alloh hech narsani o'ylamasdan, bilmasdan qilmaydi (Alloh mukammal va nuqsonsiz zot). Ushbu joyda bir rivoyat keltirsak,

“Allohdan xafa bo'lgan chumchuq voqeasi”

Kuz kunlarining birida qattiq shamol va bo'ron turibdi. Bir kichkina chumchuq bor kuchi bilan daraxt shoxiga qurgan jajji inini asrashga harakat qilibdi. Ammo shamol shunchalik kuchli ekanki, baribir chumchuqning uyini buzib, yer bilan bitta qilibdi.

Chumchuqning bo'rondan panoh topadigan boshqa joyi yo'q edi. U qattiq xafa bo'libdi, yuragi og'ribdi va Allohdan gina qilib, bir necha kun U zotga hech qanday ovoz chiqarmay (chivirlamay) jim bo'lib olibdi.

Farishtalar Allohdan so'rashibdi: “Yo Robbiy, bu chumchuq nega senga dardini aytmay qo'ydi, nega chivirlamayapti?”

Alloh taolo: “[Uning mendan ginalari bor, uydan ayrildi, hozir qalbida dardi bor, yaqin orada baribir keladi], — debdi.

Darhaqiqat, bir kuni chumchuq yig'lagancha o'z dardi bilan Allohga yuzlanibdi. U hayajon va g'am bilan shunday debdi:

— “Yo Robbim! Men senga nima yomonlik qilgandim? Dunyoda shuncha katta joy bor edi, sening cheksiz mulkingda mening kichkinagina inim senga torlik qildimi?! Nega o'sha bir parcha inimni ham asramading? Kuchli shamol yuborib, uni nega yakson qilding? Men endi qayerda yashayman?” - deb ko'z yosh to'kibdi.

Shunda Alloh taolo chumchuqqa mehribonlik bilan shunday javob beribdi:

— “Ey mitti chumchuqvoy! Sen o'sha iningda uxlab yotganingda, sening oldingga bir zaharli ilon o'rmalab kelayotgan edi. U seni yeyish uchun senga juda yaqinlashgandi. Men seni o'sha ilondan qutqarish uchun shamolga buyurdim. Shamol sening iningni uchirib yubordi, sen esa ining buzilganidan qo'rqib, uyg'onib, osmonga uchib ketding va joning omon qoldi. Agar o'sha ining buzilmaganida, hozir sen tirik bo'lmasding... Men iningni vayron qilib, sening joningni saqlab qoldim!”

Bu gapni eshitgan chumchuq o'zining asossiz ginasi va shoshqaloqligidan qattiq uyalibdi. U ko'z yoshlarini tiya olmay, shunday debdi:

— “Mening mehribon Robbim, men seni tushunmabman, ginalarim uchun meni kechir...”

Xulosa:

Bu rivoyat inson hayoti bilan bevosita bog'liq. Biz ham hayotda biror muvaffaqiyatsizlikka uchasak, rejamiz buzilsa, ishimiz o'xshamasa yoki yaqin narsamizdan ayrilsak, darhol tushkunlikka tushamiz, xafa bo'lamiz.

Aslida esa:

Biz yo'qotgan narsa orqali Alloh bizni balki kattaroq balolardan, xavf-xatarlardan asrayotgandir. Biz uchun nima yaxshi va nima yomonligini faqat Yaratganning o'zi biladi. Insonning ishi yurishmay qolishi - bu baxtsizlik emas, balki uning foydasiga xizmat qiladigan ilohiy himoya bo'lishi mumkin.

“Suyunchi” she'ri keyingi bayti matni

*Endi Senda parvoyim,
Dunyoni yutib ketdim.
Suyunchi ber, Xudoyim,
O'zimdan o'tib ketdim.*

Bu yerda shoir endi faqat Allohni o'ylashi, uning amrlariga bo'ysunishi, dunyoni o'tkinchi xoy-u havaslaridan voz kechib, nafsiga qul bo'lmasdan, har neki yomonliklardan holi bo'lgan holda

yashash kerakligi uqtiriladi. Va shoir xuddi shunday yashagan va hatto o'zidanda (ya'ni nafsidan) o'tib ketganidan quvonib, Allohdan suyunchi so'raydi.

Boshqa bir shunga o'xshash she'rda esa:

Dunyo sinov, dunyo misli dars,

Kimdir osmon, kimdir esa past

Kimligingni unutsan mayli,

Insonliging unutmasang bas.

“Dunyo sinov, dunyo misli dars” - Hayot inson uchun shunchaki yashash joyi emas, balki tinimsiz imtihon va saboqlar maydonidir. Har bir qiyinchilik yoki muvaffaqiyat insonni tarbiyalash uchun berilgan bir darsdir. “Kimdir osmon, kimdir esa past” - Jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, odamlarning mavqeyi, boyligi yoki mansabi har xil bo'lishiga ishora. Kimdir juda baland martabaga erishadi (osmon), kimdir esa oddiy va kambag'al hayot kechiradi (past). “Kimligingni unutsang mayli, Insonliging unutmasang bas” - She'rning bosh g'oyasi (kulminatsiyasi). Inson hayotda o'z mansabini, boyligini, kimlarning farzandi ekanligini yoki o'tmishini unutishi, adashishi mumkin - bular kechiriladi. Biroq, qaysi tabaqa yoki darajada bo'lishidan qat'iy nazar, o'zida mehr, shafqat, adolat va vijdon kabi oliy tuyg'ularni (insonlikni) yo'qotmasligi eng muhim shartdir. Mansab va boylik o'tkinchi, insoniylik esa abadiydir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begzod Fazliddin “Kutmagan kunlarim” kitobidan. Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti, 2011-yil.
2. Jaloliddin Rumiy “Masnaviyi ma'naviy” (6 daftardan iborat epik doston, Jamol Kamol tarjimai) Toshkent: “NAVRO'Z” nashriyoti, 2019-yil.
3. Rauf Parfi “Sukunat” (She'rlar). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989-yil.
4. Shavkat Rahmon “Gullayotgan tosh” (She'rlar). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1985-yil.
5. “Sharq xalqlari og'zaki ijodidagi majoziy rivoyat”.

UO'K 821.512.1

SAIDA ZUNNUNOVA IJODIDA BADIY MAHORAT MASALASI

Z.A.Egamberdiyeva, tayanch doktorant, O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada shoira Saida Zunnunovaning hayoti va ijodiy faoliyati, adabiy merosining o'ziga xos xususiyatlari hamda asarlarida aks etgan badiiy-estetik qarashlar tadqiq etiladi. Xususan, adibaning badiiy mahorati, obraz yaratish uslubi va asarlarida namoyon bo'lgan umuminsoniy g'oyalarning o'zbek adabiyoti taraqqiyotidagi o'rni ilmiy-estetik nuqtayi nazardan yoritiladi.

Kalit so'zlar: Saida Zunnunova, Vatan, “Orzu yo'lida” pyesasi, sadoqat, sofdillik, ibo-hayo, badiiy-estetik tendensiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается жизнь и творческая деятельность поэтессы Саиды Зуннуновой, особенности её литературного наследия, а также художественно-эстетические взгляды, отражённые в её произведениях. В частности, с научно-эстетической точки зрения освещаются художественное мастерство писательницы, её стиль создания образов и роль универсальных идей, отражённых в её произведениях, в развитии узбекской литературы.

Ключевые слова: Саида Зуннунова, Родина, пьеса «На пути мечты», преданность, искренность, красноречие, художественно-эстетические тенденции.

Abstract. This article examines the life and creative activity of the poetess Saida Zunnunova, the specific features of her literary heritage, and the artistic and aesthetic views reflected in her works. In particular, the writer's artistic skill, her style of image creation, and the role of universal ideas reflected in her works in the development of Uzbek literature are highlighted from a scientific and aesthetic point of view.

Keywords: Saida Zunnunova, Motherland, the play "On the Path of a Dream", devotion, sincerity, eloquence, artistic and aesthetic tendency.

Kirish. Saida Zunnunova 1926-yil 15-fevralda Andijon shahrida xizmatchi oilasida dunyoga kelgan. Hali o'smir(13-14) yoshidaligidan ijodga, so'zga ishtiyoqmand qiz dastlabki ijod namunalarini bir daftarga qoralab yuradi. Otasi Ergashvoy Zunnunov o'z davrining zamonaviy kishilaridan bo'lib qizlarining o'qimishli, kasb-u korli bo'lishlari tarafdori edi [8]. Saida Zunnunovaning ilk she'riy mashqlarini ham birinchilardan bo'lib Ergashvoy aka o'qib, fikr bildirar ekan. Shu yillari shoiraning birinchi pyesasi yaratiladi. Ushbu pyesa "Orzu yo'lida" deb nomlanib, Andijon va Qo'qon teatrlarida sahnaga qo'yilgan. O'rta maktabni bitirgach, Andijon pedagogika institutiga o'qishga kiradi, so'ngra, O'rta Osiyo Davlat universitetining filologiya fakultetiga o'qishga topshiradi.

Adabiyotlar tahlili. Saida Zunnunovaning ilk she'ri 1945-yili Andijon viloyati "Paxta fronti" gazetasida bosilgan. "Qizingiz yozdi" (1948), "Yangi she'rlar" (1950), "Gullar vodiysi" (1954), "Qizlarjon" (1962), "She'rlar" (1964), "Bir yil uylari" (1967), "Nilufar" (1972) she'riy to'plamlari muntazam nashrdan chiqadi. Shuningdek, Saida Zunnunova o'zini iqtidorli nasrnavis sifatida ham namoyon etadi, har xil davrlarda uning "Gulbahor" (1956), "Yangi direktor" (1957), "Gulxan" (1958), "Olov" (1962), "Odamlar orasida" (1964), "Oydin ko'chalar" (1965), "Sen bilan zavqlanaman" (1972), "Direktor" kabi qissa va hikoyalar to'plamlari chop etiladi. Saida Zunnunova nasri mehnat va oila hayotidan so'zlab, ulardagi bosh qahramon ayol timsolida gavdalanadi.

Shoira go'zal lirik she'rlar bilan bir vaqtda „Sodiq va Anor“ (1947), „Xayrixon“ (1949), „Surat bilan suhbat“ (1966), „Qo'shnilarim“ (1968) singari dostonlar ham yaratdi. Shoira bu she'riy asarlarida inson ruhiy hayotining nozik qirralari va tebranishlari, tuyg'u va kechinmalarning murakkab harakati, dard-u alamlari va orzu-armonlarning kamalak ranglarini mahorat bilan ifodalay oluvchi shoira sifatida shakllanganini namoyish etdi. Bu hol uning, ayniqsa, „Surat bilan suhbat“ dostonida yorqin ko'rinadi. Zunnunova o'zbek xotin-qizlari hayotini o'rganish, ular turmushidagi mashaqqatli jihatlar va murakkabliklarga jamoatchilik e'tiborini jalb etish niyatida oila va muhabbat mavzuida bir qancha hikoya va qissalar yozdi. Ayniqsa, „Yangi direktor“, „Olov“, „Odamlar orasida“ qissalarida eskilik sarqitlarini fosh etish niqobi ostida sovet jamiyatidagi illatlarni keskin fosh etdi. Shoiraning „Ona“ (1966) va „Ko'zlar“ (1968) nomli pyesalari ham bor. Toshkentdagi ko'chalardan biri, Andijon shahridagi ko'cha va maktablardan biriga hamda Bo'z tumanidagi akademik litseyga Saida Zunnunova nomi berilgan. 2013-yil 10-iyunda Toshkentdagi Adiblar xiyoboniga Said Ahmad va Saida Zunnunova haykali o'rnatildi.

Saida Zunnunova asarlarida betakrorlik, samimiylilik, ayollarga xos bo'lgan matonat, sadoqat haqida fikr yuritiladi. O'zbek adabiyoti shunday bir chamanzorki, unda gul va chechaklar bisyor. Saida Zunnunova ayollarga xos nazokat, matonat, sabr-toqat kabi xislatlarga ega, elimiz ardog'idagi shoiradir. Shoira haqiqiy o'zbek ayoli. Unda millatimiz ayollariga xos bo'lgan sadoqat, sofdillik, ibo-hayo, mehr muhabbat tuyg'ulari mujassamdir. Iste'dotli shoira jozibador, nasriy asarlar muallifi hamdir. Saida Zunnunova o'zbek xotin qizlarining hayotini o'rganish, ular turmushidagi mashaqqatli jihatlar va murakkabliklarga jamoatchilik e'tiborini jalb etish niyatida oila va muhabbat mavzusida ham sermahsul ijod qiladi. Shoira sevimli adibimiz Said Ahmadning turmush o'rtog'i edi. Said Ahmadning boshiga og'ir kunlar tushib, tuhmat bilan "xalq dushmani" sifatida qamalganda Saida opa umr yo'ldoshining hayotga, ijodga qaytishiga madad bo'ldi. O'zining boshiga tushgan sinovlarga ham bardosh berdi. Undan turmush o'rtog'i xalq dushmani bo'lgani uchun oilasidan voz kechishni talab qilishadi. Lekin sadoqatli shoira to'g'ri, halol va pok deb bilgan turmush o'rtog'ini kutdi. Shoira ezgulik, adolat uchun kurashni, halol mehnatni o'zining maslagi deb bilgan. Bu dunyoqarash, e'tiqod, ko'ngil aqidasi barcha she'rlarning va asarlarining mahzunini tashkil etadi [9].

Tahlillar va natijalar. Shoiraning ona yurtga muhabbati cheksiz edi. Shuning uchun ham uning ijodida "Mening Vatanim" alohida ahamiyatga ega.

Yuz yil tarifingni etsam mutassil

Baribir, sevgili yor rasmini

Chizmoqqa munosib rang topolmayin

Chamanda tentirab yurgan rassomday,

Seni tasviringa so'z axtaraman

So'zlar sarasidan shu bugungiday
 Yuz yilgi she'rimni yig'salar hamki,
 Bo'lmaydi dildagi sevgimday asl
 Ey, mening Vatanim, mening Vatanim!

Bu satrlar bizni bir haqiqat ustida o'ylashga undaydi: Vatan — oddiy tushuncha emas. U inson qalbining eng nozik, eng muqaddas tuyg'ulari bilan chambarchas bog'liq. Vatanga bo'lgan sevgi so'z bilan emas, yurak bilan his etiladi. Shu bois ham u hech qachon to'liq ta'riflab bo'lmaydigan, lekin har bir inson uchun bebaho bo'lgan qadriyatdir. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Muxtarama Ulug'ova ham bejizga uni ibratli shaxs sifatida e'tirof etmaydi. Saida Zunnunova – bu faqat shoira yoki adiba emas. U – hayotning o'zidan saboq olgan, uni teran anglagan va boshqalarga ham anglatishga intilgan inson. Uning shaxsiyati ham, ijodi ham ayollar uchun, qolaversa, butun jamiyat uchun o'rnatilgan.

Har narsaga kuyma, deyishar menga,
 Kuymagan yurakni nima qilaman.
 Ortiqcha yuk olib uni tanaga,
 Yonmagan yurakni nima qilaman.
 Men-ku, shoir axir, har bir inson ham,
 Bebaxtdir qalbining qo'ri bo'lmasa.
 Chiroq ardoqlanmas edi dam-badam,
 Parpirab yonmasa, nuri bo'lmasa. [1]

Ushbu parchada shoiraning ayol sifatida, ona sifatida, uy bekasi sifatida va eng muhimi, ijtimoiy hayotga befarq bo'lmagan ziyoli sifatida e'tiborga loyiq inson ekani o'z ifodasini topgan.

Ramziy obraz yaratish konsepsiyalarining ustunlik qilishi Saida Zunnunova ijodida yetakchi badiiy-estetik tendensiya sifatida namoyon bo'ladi [6]. Shoira asarlarining g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlashda hamda muallif konsepsiyasini obrazlar tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Uyquga bosh qo'ydi oftob ohista,
 Kechki shabadada to'lg'ondi gulzor.
 Rang nusxa ko'chirib, izlab payvasta,
 Kapalakning shunda tunagisi bor. [3]

Mazkur she'rda **oftob, gulzor, gular va kapalak** obrazlari asosida inson xarakteri va ruhiy holatini ifodalovchi **ramziy obrazlar** darajasiga ko'tarilgan. Shoira kech kirib tabiatda sodir bo'ladigan muayyan davr(oqshom kirishi)ni tasvirlar ekan, har kungi tabiiy jarayonni jonlantirish orqali ushbu go'zal ifodani yaratgan. Bu esa Saida Zunnunova poetikasida ramziy obraz yaratishning muhim tamoyillaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek adabiyotiga ulkan hissa qo'shgan, mard va sadoqatli ona, mehribon umr yo'ldosh hamda iste'dodli shoira Saida Zunnunova xotirasi hamisha barhayotdir. U o'zining samimiy va teran mazmunli she'rlari orqali milliy adabiyotimizni yanada boyitdi, inson qalbining nozik kechinmalarini yuksak badiiy mahorat bilan ifodaladi. Bugungi kunda esa biz, yosh avlod zimmasiga uning boy adabiy merosini chuqur o'rganish, asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazishdek muhim va sharaflil vazifa yuklatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zunnunova S. Tanlangan asarlar: 3 jildlik. 1-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976. – 384 b.
2. Zunnunova S. Tanlangan asarlar: 3 jildlik. 2-jild. Qissalar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977. – 392 b.
3. Zunnunova S. Tanlangan asarlar: 3 jildlik. 3-jild. Dramalar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – 368 b.
4. Zunnunova S. She'rlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982. – 240 b.
5. Ahmad S. Yo'qotganlarim va topganlarim. – Toshkent: Sharq, 2000. – 432 b.
6. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 406 b.
7. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2001. – 254 b.
8. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – 544 b.
9. Xo'jamberdiyeva G. Saida Zunnunova she'riyatida takror va uning o'ziga xos xususiyatlari // Qo'qon universiteti xabarnomasi. – 2026. – №17. – B. 228–230. <https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1410>.

KOREYS VA O'ZBEK ADABIYOTIDA SHAXS KONSEPTINING LINGVOPOETIK QIYOSI

U.M.Elmuratova, mustaqil tadqiqodchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada koreys va o'zbek adabiyotida shaxs konseptining lingvopoetik talqinini qiyosiy aspektida o'rganishga bag'ishlangan. Ishda shaxs tushunchasining badiiy matndagi ifodalanish xususiyatlari, uning individual-psixologik va ijtimoiy-madaniy qirralari lingvopoetika tamoyillari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, adabiyotshunoslik, stilistika, lingvopoetika, badiiy asar, metafora, metonimiya, ramz, allegoriya

Аннотация. Данное исследование посвящено сопоставительному анализу лингвопоэтической интерпретации концепта личности в корейской и узбекской литературе. В работе рассматриваются особенности выражения понятия личности в художественном тексте, включая его индивидуально-психологические и социокультурные аспекты, на основе принципов лингвопоэтики.

Ключевые слова: лингвистика, литературоведение, стилистика, лингво поэтика, художественное произведение, метафора, метонимия, символ, аллегория

Abstract. This study is devoted to the comparative analysis of the linguopoetic interpretation of the concept of personality in Korean and Uzbek literature. The research examines the features of the representation of the concept of personality in literary texts, including its individual-psychological and socio-cultural aspects, based on the principles of linguopoetics.

Keywords: linguistics, literary studies, stylistics, linguopoetics, literary work, metaphor, metonymy, symbol, allegory

Poetika poetik matnlarni tushuntirishda boshlang'ich nuqtadir. Bu, albatta, ularni boshqa jihatdan tahlil qilishga monelik qilmaydi. Lingvopoetika tadqiq etilayotgan asarning o'ziga xosligini aniqlashda yordamlashadi va keng miqyosdagi umumlashmalar uchun material beradi.

A.Lipgart lingvopoetikaga quyidagicha ta'rif beradi: "Lingvopoetika – bu filologiyaning bir bo'limi bo'lib, lingvopoetika masalalari doirasida badiiy matnda uslubiy markerlangan birliklar qo'llanishi, matnda ular estetik effekt berishga yo'nal tirilgan bo'lishi hamda shu maqsadda badiiy matn mazmuniy strukturasi qo'llanishidir [1]".

Koreyada ham XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab adabiy matnning til-estetik qirralarini tahlil qilishga alohida e'tibor berildi. Jumladan, Kim Hyun (김현) poetikaning zamonaviy metodlarini koreys adabiyotiga tadbiq qilgan [2], Lee O -ryeong (이여령) esa til va milliy tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni adabiyotshunoslik asosida o'rgangan [3].

Xuddi shunday, koreys adabiyotshunosligida Pak Chong - hwa (박종화) va Cho Tong - il (조동일) o'z tadqiqotlarida badiiy matn tilini faqat estetik hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy - madaniy kontekst bilan uyg'unlikda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi [4]. Bu esa o'zbek va koreys filologiyasi o'rtasida umumiylik mavjudligini ko'rsatadi: filologiyaning yaxlitligi uchun lingvistika (언어학), adabiyotshunoslik (문학연구), she'rshunoslik (시학) hamkorligi shart hisoblanadi.

XX asrning 90-yillari oxirida lingvopoetika ko'p hollarda stilistika (문체론) bilan aralashtirib yuborildi. Natijada ko'plab olimlar lingvopoetika ham stilistika singari fan degan xulosaga keldilar.

Koreys adabiyotshunosligida ham shunga o'xshash vaziyat kuzatildi. Masalan, 문체론 (muncheron – stilistika) ko'pincha lingvopoetika o'rniga qo'llanib, asar tilining faqat uslubiy jihatlari tahlil qilingan. Biroq, Cho Tong - il o'z tadqiqotlarida lingvopoetika (언어미학) ni stilistikadan ajratib, uni "badiiy nutqning estetik mexanizmlari"ni ochib beruvchi fan sifatida talqin etadi [5].

Lingvopoetika adabiyot tanqidi (문학비평) va til tanqidi (언어비평) bilan ham kesishadi. O'zbek tilshunosligida Mirzaev I.K. filologik triadida – tilshunoslik, adabiyotshunoslik, she'rshunoslik birligi haqida gapirgan, koreys tadqiqotchilaridan Lee O-ryeong adabiyot tanqidida lingvopoetik yondashuvning zarurligini ta'kidlagan [6]. Uning fikricha, adabiy matnni faqat

g'oyaviy mazmuni bilan emas, balki til estetikasi (언어미학) asosida tahlil qilish milliy adabiyotning ichki qonuniyatlarini ochishga yordam beradi.

Badiiy matnda inson konsepti nafaqat biologik mavjudot, balki ijtimoiy, ma'naviy va estetik qiyofa tarzida gavdalanadi. Shaxsning ichki olami, jamiyatdagi o'rni hamda milliy madaniy qadriyatlar bilan uyg'unlashib, lingvopoetik shaklda quyidagicha ifodalanadi.

Semantik ko'p qavatlilik (многослойность значения / 의미의 다층성). Inson konsepti bir vaqtning o'zida "individ - shaxs - xalq - umuminsoniyat" darajalarida talqin qilinadi. O'zbek adabiyotida inson - dehqon, mehnatkash, milliy sabr ramzi kabi ifodalansa, koreys adabiyotida inson urushdan aziyat chekkan, ammo ruhiy jihatdan mustahkam qahramon sifatida obrazlilik (образность / 심상성) orqali ifodalanadi. Inson konsepti metafora, ramz, allegoriya orqali estetiklashib,

- o'zbek adabiyotida "yerga bog'liq odam" – inson va tabiat uyg'unligi timsolida,
- koreys adabiyotida esa, "ona obrazi" – inson va millat uyg'unligi kabilari orqali ifodalanadi.

Lingvopoetik strukturalilik (структурированность/구조화) orqali, konsept matnda takror, parallelizm, ramziy detal, xalqona iboralar orqali mustahkamlanadi. Masalan, "yer" va "ona" obrazlarining qayta-qayta takrorlanishi konseptni lingvopoetik darajaga ko'taradi.

Dinamiklik (динамичность/역동성). Inson konsepti o'zgarasiz emas, u tarixiy kontekst va muallif pozitsiyasiga qarab yangilanadi. Mustamlaka davrida inson - erkinlik kurashchisi, zamonaviy davrda - shaxsiy erkinlik va ijodiy izlanish timsoli kabilardir. Badiiy matnlarda inson konsepti ko'p qatlamli mazmun kasb etib, obrazlilik orqali estetiklashadi, emotsional-ekspressiv kechinmalar bilan boyitiladi, milliy-madaniy xoslikni mujassam etadi, lingvopoetik strukturalilikda mustahkamlanadi va dinamik o'zgaruvchanlikda yangilanib boradi. Shu bois inson konsepti oddiy til birligisi emas, balki shaxsiy hamda milliy ruhiyatni yorituvchi estetik konseptdir.

Lingvopoetikaning eng muhim manbalaridan biri A.Lipgartning "*Lingvo poetika asoslari*" asaridir. Unda lingvistika va poetikaning kesishgan nuqtasida yuzaga kelgan lingvopoetikaning predmeti, maqsadi va vazifalari chuqur tahlil etilgan. Asar 400 dan ortiq manbalarga tayangan holda yozilgan bo'lib, V. Vinogradov, V.Tomashevskiy, A.Potebnya, R.Yakobson, O.Axmanova, I.Galperin, M.Baxtin, V.Zadornova kabi filolog olimlarning qarashlari ilmiy asos bo'lgan. Lipgart, xususan, V.Vinogradovning tilning kommunikativ funksiyalari haqidagi qarashlarini lingvopoetik tadqiqotning metodologik poydevori sifatida e'tirof etadi.

Olimning fikricha, tilning aloqa, xabar va ta'sir triadasi estetik vazifani ham qamrab oladi deb takidlagan. Badiiy adabiyot tilning aynan ta'sir kuchi bilan ajralib turadi. Alliteratsiya, assonans, qofiya, sintaktik parallelizm, ramziy birliklar kabi vositalar estetik samaradorlik yaratishda muhimdir va yana uning ta'kidlashicha, lingvopoetik tahlil muallif qo'llagan barcha til birliklariga emas, balki faqat estetik samara beruvchi markerlangan birliklarga qaratilishi zarur [7] Shuningdek, lingvopoetik tahlil lingvostilistikadan farqli ravishda faqat badiiy matn uslubini o'rganadi. I.Sobornaya ning ta'kidlashicha, "lingvopoetik tahlil – bu lingvostilistik tahlilning estetik ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan shakli" dir [8].

Ayniqsa, M.Yo'ldoshevning "*Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi*" nomli doktorlik dissertatsiyasi mazkur yo'nalishga metodologik asos yaratdi. Olimning fikricha, badiiy matnning ikki darajadagi mazmuni mavjud: obyektiv (neytral) mazmun va estetik mazmun [9]. Estetik mazmun matnda qo'llangan poetik vositalar, ramzlar va uslublar orqali yuzaga keladi.

Koreys tilshunosligida lingvopoetika (언어시학) masalalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol o'rganila boshladi. Bu jarayon birinchi navbatda stilistika (스타일학) va adabiyotshunoslik (문학이론) tadqiqotlari doirasida shakllandi. Chunki Koreya ilmiy muhitida poetik matnning (시적 텍스트) tili ham nazariy, ham estetik nuqtayi nazardan o'rganilishi zaruriy hisoblangan.

Kognitiv va lingvokulturologik yondashuv (인지적·언어문화적 접근) 2000-yillardan boshlab Cho'ng Byo'nguk (정병욱) va Ch'oe Yunja (최윤자) tadqiqotlarida inson konsepti, milliy identitet va madaniy kodlar poetik matn orqali tahlil qilinmoqda.

Nasr lingvopoetikasi (소설 언어시학) – Koreys prozasida (현대소설), xususan Pak Vanso (박완서) va Hvang Sok-yong (황석영) asarlarida shaxs konsepti (인간 개념) lingvopoetik tahlil orqali o'rganiladi. Ularning asarlarida inson konsepti milliy fojiaiy tarix (전쟁, 분단) bilan uyg'unlashgan holda til vositalari orqali gavdalanadi.

Qiyosiy lingvopoetika (비교 언어시학) – so'nggi yillarda koreys va chet el adabiyotlari (jumladan, o'zbek adabiyoti) qiyosiy tahlil qilinmoqda. Bu yo'nalishda Ch'oe Hyon (최현) o'z tadqiqotlarida Sharq va G'arb poetikasidagi umumiylik va farqlarni ko'rsatib bergan.

Har ikkala adabiyotda lingvopoetika shaxs konsepti, milliy-madaniy obrazlar, emotsional - ekspressivlik asosida shakllanadi. Tilning estetik imkoniyatlari ham metafora, ramz, allegoriya, parallelizm kabi vositalar orqali tahlil qilinadi. O'zbek lingvopoetikasida inson konsepti asosan "yer", "ona", "sabr" timsollari orqali talqin qilinsa, koreys lingvopoetikasida esa inson konsepti "urush jarohati", "milliy bo'linish", "ona obrazi" kabi motivlarda ifodalanib, badiiy matnni tahlil etishda asosiy maqsad uning g'oyaviy - badiiy mohiyatini ochish, estetik zavq uyg'otish va o'quvchi tafakkurini tarbiyalashdir. Shu nuqtayi nazardan lingvopoetika tilshunoslik, adabiyotshunoslik, poetika va estetika fanlari kesishmasida shakllangan keng qamrovli ilmiy soha hisoblanadi.

Tadqiqot davomida shaxs konseptining verbalizatsiyasi turli leksik-semantik birliklar, metaforik va ramziy ifodalar orqali amalga oshirilishi aniqlandi. Bu esa lingvopoetik tahlilning badiiy matnni chuqur anglashdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Umuman olganda, mazkur ish koreys va o'zbek adabiyotida shaxs konseptini qiyosiy o'rganish orqali qiyosiy adabiyotshunoslik va lingvopoetika sohaslarini boyitadi hamda kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar uchun muhim nazariy va amaliy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Липгарт А.А. Основы лингвопоэтики. – М.: URSS, 2016. –18-19с.
2. 김현. 《문학과 언어》. 1974
3. 이어령. 《언어의 민족성》. 1962.
4. 박종화. 《장미촌》. 1925. 조동일. 《한국문학통사》. 1982–1989
5. 조동일. 《한국문학통사》. 1982–1989.
6. 이어령. 《언어의 민족성》. 1962
7. Липгарт А.А. Основы лингвопоэтики. – М.: URSS, 2016. – 168 с.
8. Соборная И.С. Этнокультурные особенности сказочного дискурса: лингвориторический аспект (на материале русских, польских и немецких сказок): Автореф. дис. канд. филол наук. – Сочи, 2004. – 21 с.
9. Ёўлдошев М. Бадий матнинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. дисс. –Тошкент, 2008. – 313 б.

UO'K 81'276.6:34

LINGVO-MANTIQUIY EKSPERTIZA YURIDIK LINGVISTIKANING MUSTAQIL YO'NALISHI SIFATIDA

*D.Q.Elova, dots., Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
Toshkent*

Annotatsiya. Maqolada sud-lingvistik ekspertizaning metodologik imkoniyatlari hamda leksik-semantik tahlil, implikatura va argumentativ manipulyatsiya bilan bog'liq ayrim cheklanishlari tahlil qilinadi. Soliq kodeksining aniq moddalari misolida normativ talqin jarayonida yuzaga keladigan pragmatik va inferensial muammolar yoritiladi. Tadqiqot natijasida til, mantiq va huquqiy kontekstni birlashtiruvchi integrativ lingvo-mantiqiy yondashuvning (ILM modeli) metodologik imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: lingvo-mantiqiy ekspertiza, yuridik lingvistika, sud lingvistikasi, nutq akti, implikatura, inferensiya, argumentatsiya, ekspertologiya, yuridik diskurs, integrativ model.

Аннотация. В статье анализируются методологические возможности судебно-лингвистической экспертизы и её ограничения, связанные с лексико-семантическим анализом, имплицатурой и аргументативной манипуляцией. На материале конкретных статей Налогового кодекса рассматриваются прагматические и инференциальные проблемы,

возникающие в процессе толкования правовых норм. По результатам исследования обосновывается лингво-логический подход (модель ILM), объединяющий лингвистический, логический и юридико-контекстуальный уровни анализа.

Ключевые слова: лингво-логическая экспертиза, юридическая лингвистика, судебная лингвистика, речевой акт, импликатура, инференция, аргументация, экспертология, юридический дискурс, интегративная модель.

Abstract. The article examines the methodological capabilities of forensic linguistic expertise and its limitations related to lexical-semantic analysis, implicature, and argumentative manipulation. Drawing on specific provisions of the Tax Code, the paper discusses pragmatic and inferential problems that arise in the interpretation of legal norms. Based on the findings, the study justifies the linguistic-logical approach (the ILM model), which integrates linguistic, logical, and legal-contextual levels of analysis.

Key words: linguistic-logical expertise, legal linguistics, forensic linguistics, speech act, implicature, inference, argumentation, expertology, legal discourse, integrative model.

Kirish. Bugungi sud-huquqiy amaliyotda nutqiy dalillarni tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Guvohlik ko'rsatmalarining ishonchliligi, yozma matnlardagi tahqirlash yoki tuhmat belgilari, shartnoma bandlaridagi noaniqliklar, ijtimoiy tarmoqlardagi konfliktli izohlar - bularning barchasi tilshunos ekspertning maxsus bilimlariga ehtiyoj tug'diradi. Shu bois XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xalqaro ilmiy adabiyotda forensic linguistics, ya'ni sud lingvistikasi nomi bilan tanilgan yo'nalish shakllandi va asta-sekin o'z metodologik asoslarini ishlab chiqdi.

Shu bilan birga, sud lingvistikasining klassik modellari ko'pincha tilning fonetik, leksik, grammatik yoki stilistik xususiyatlariga tayanadi. Bunday yondashuv zarur, ammo har doim ham yetarli emas. Yuridik ahamiyatga ega matnlarda nutqning qanday shaklda aytilgani bilan birga, u qanday maqsadda aytilgani, qanday mantiqiy bog'lanishga ega ekani, qanday implikativ mazmun hosil qilgani ham muhimdir. Ayniqsa, tahdid, tuhmat, tahqirlash, manipulyativ kommunikatsiya, shartnomaviy noaniqlik yoki normativ matn interpretatsiyasi bilan bog'liq holatlarda faqat leksik-semantik tahlil bilan cheklanish ekspert xulosasining to'liqligiga ta'sir qilishi mumkin.

Mazkur ilmiy ehtiyoj lingvo-mantiqiy ekspertiza tushunchasini alohida nazariy muammo sifatida ko'rib chiqishni talab etadi. Lingvo-mantiqiy ekspertiza yuridik ahamiyatga ega nutq mahsullarini tilshunoslik, pragmalingvistika, argumentatsiya nazariyasi va mantiqiy tahlil vositalari asosida o'rganishga qaratilgan yondashuvdir. Uning asosiy vazifasi matnda nafaqat "nima deyilganini", balki "nutq orqali nima amalga oshirilgani" va "bu fikr qanday mantiqiy asoslanganini" aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi lingvo-mantiqiy ekspertizaning nazariy asoslarini belgilash, uning yuridik lingvistika va sud lingvistikasi doirasidagi o'rnini aniqlash hamda fanlararo integrativ tahlil modelini taklif etishdan iborat. Ushbu maqsad doirasida sud lingvistikasining evolyutsiyasi, yuridik lingvistika va ekspertologiya o'rtasidagi munosabatlar, lingvo-mantiqiy ekspertizaning obyekti va predmeti, metodologik chegaralari hamda integrativ tahlil modeli tahlil qilinadi.

Tadqiqotda deduksiya, kontrastiv tahlil va modellastirish usullaridan foydalanildi. Deduksiya umumiy pragmatik va mantiqiy tamoyillardan yuridik matn tahliliga oid xulosalar chiqarish imkonini berdi. Kontrastiv tahlil an'anaviy lingvistik ekspertiza bilan lingvo-mantiqiy yondashuv o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun qo'llandi. Modellastirish esa lingvistik, pragmatik, mantiqiy va yuridik-kontekstual qatlamlarni birlashtiruvchi tahlil tizimini ishlab chiqishda asos bo'ldi.

Sud lingvistikasining shakllanishi va metodologik chegaralari. Sud lingvistikasi tilshunoslik va huquq kesishgan nuqtada shakllangan fanlararo sohadir. Dastlab bu yo'nalish grafologiya, qo'lyozma identifikatsiyasi va mualliflikni aniqlash masalalari bilan bog'liq holda rivojlandi. Keyinchalik matn muallifini aniqlash, guvohlik ko'rsatmalarining lingvistik xususiyatlarini baholash, sud jarayonidagi nutq va huquqiy matnlar interpretatsiyasi kabi masalalar ham sud lingvistikasi doirasiga kirdi.

J.Svartvikning "The Evans Statements" ("Evans ko'rsatmalari") asari mazkur sohaning shakllanishida muhim bosqichlardan biri sifatida qaraladi [19]. Ushbu tadqiqotda guvohlik ko'rsatmalarining lingvistik tahlili sud amaliyoti uchun muhim daliliy ahamiyatga ega bo'lishi

mumkinligi ko'rsatib berilgan. Keyinchalik R. Shuy sud zalida lingvistik dalillarning qo'llanishi, M. Coulthard esa diskurs-tahlil va muallif identifikatsiyasi masalalari bilan sud lingvistikasining nazariy hamda amaliy doirasini kengaytirdi [17,5].

XXI asrda kompyuter lingvistikasi va korpus yondashuvlarining rivojlanishi sud lingvistikasida miqdoriy usullarning qo'llanishiga yo'l ochdi. J. Olsson forensic stilistika va matn tahlili mezonlarini alohida yo'nalish sifatida asoslab berdi [14]. Biroq mavjud tadqiqotlarda nutqning mantiqiy tuzilishi, argumentativ asoslanganligi va inferensial mexanizmlari hali ham yetarli darajada mustaqil tahlil birligi sifatida ajratilmagan. Bu holat sud lingvistikasida yangi metodologik qatlamga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Rossiya tilshunosligida ham lingvistik ekspertiza bo'yicha muhim nazariy tajriba shakllangan. Y.I.Galyashina sud lingvistik ekspertizasining nazariy asoslarini ishlab chiqqan, A.N. Baranov lingvistik ekspertiza apparatini tizimlashtirgan, N.D.Golev esa tilning yuridik aspektlarini lingvistik nuqtai nazardan yoritgan [6,3,7]. Ushbu ishlar sud lingvistikasi uchun muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Shunga qaramay, mantiqiy tahlil ko'pincha umumiy lingvistik tahlil tarkibidagi yordamchi komponent sifatida qoladi.

O'zbek tilshunosligida sud lingvistikasi nisbatan yosh yo'nalishdir. N.Mahmudov, Sh.Safarov, A.Nurmonov kabi olimlarning umumlingvistik va pragmlingvistik merosi bu soha uchun nazariy zamin yaratadi [9,15,13]. Keyingi yillarda K. Musulmonova, N. Najmiddinova, A. Murtazayev singari tadqiqotchilar lingvistik ekspertiza, yozma matn tahlili, haqorat mazmunidagi matnlar va normativ-huquqiy hujjatlar ekspertizasi bo'yicha muhim ishlar olib bordilar [10,12,11]. Bu izlanishlar o'zbek tilida lingvistik ekspertizaning amaliy asoslarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Biroq mazkur tadqiqotlar asosan leksik-semantik, stilistik, imloviy yoki pragmatik tahlil doirasida olib borilgan. Nutq mahsulining mantiqiy strukturasini, argumentativ bog'lanishlarini va yashirin inferensial mexanizmlarini alohida ekspertiza obyekti sifatida o'rganish hali tizimli shaklga ega emas. Lingvo-mantiqiy ekspertiza aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratiladi.

Yuridik lingvistika va ekspertologiya kesishuvida lingvo-mantiqiy ekspertiza. Yuridik lingvistika sud lingvistikasiga nisbatan kengroq tushunchadir. U qonunchilik tili, huquqiy terminologiya, huquqiy diskurs, normativ matnlarning tuzilishi va yuridik kommunikatsiyaning til xususiyatlarini o'rganadi. P.Tiersma yuridik tilning performativlik, normativlik va interpretatsion murakkablik kabi belgilarini ko'rsatgan bo'lsa, L.Solan qonun matnlarini lingvistik interpretatsiya qilishda tabiiy tilning noaniqligi va kontekstga bog'liqligi muhim omil ekanini asoslagan [20,18].

Yuridik matn oddiy axborot matnidan farq qiladi. U nafaqat ma'lumot beradi, balki huquqiy munosabatni tartibga soladi, majburiyat yuklaydi, huquq beradi yoki muayyan harakatga ruxsat etadi. Masalan, shartnomada *"Tomonlar qo'shimcha xizmatlar ko'rsatishi mumkin"* degan band mavjud bo'lsa, *"mumkin"* modal birligi majburiyat emas, imkoniyat ma'nosini bildiradi. Bu farq shartnomaviy nizoda hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi mumkin.

Ekspertologiya esa sud ekspertizasining umumiy nazariyasi bo'lib, ekspert faoliyatining metodologik asoslari, ekspert xulosasining ilmiy asoslanganligi, ekspertiza turlarining predmeti va obyekti kabi masalalarni o'rganadi. T.V.Averyanova konsepsiyasiga ko'ra, mustaqil ekspertiza turi sifatida shakllanish uchun har qanday yo'nalish aniq predmet, obyekt, maxsus bilimlar tizimi va tekshiriladigan usullarga ega bo'lishi lozim [2].

Lingvo-mantiqiy ekspertiza aynan yuridik lingvistika va ekspertologiya kesishgan joyda shakllanadi. Bir tomondan, u yuridik lingvistikaning nutq aktlari, pragmatik interpretatsiya, diskursiv strategiya va huquqiy terminologiya haqidagi nazariy apparatidan foydalanadi. Ikkinchi tomondan, u ekspertologiyaning ilmiy asoslanganlik, obyektivlik, kompetensiya chegarasi va xulosaning tekshiriluvchanligi kabi talablariga tayanadi.

An'anaviy lingvistik ekspertiza ko'pincha *"matnda nima deyilgan?"* degan savolga javob beradi. Lingvo-mantiqiy ekspertiza esa bu savolni kengaytiradi. *Matnda qanday hukm ilgari surilgan, u qanday asoslangan, qanday implikatura hosil qilgan, qanday inferensial xulosa keltirib chiqargan* - kabi savollarga javob izlaydi. Ayniqsa, tuhmat, tahqirlash, tahdid, aldov yoki shartnomaviy noaniqlik bilan bog'liq holatlarda bunday savollar muhim ahamiyatga ega. Masalan, *"Bu kishi o'g'ri"* degan gap bilan *"Bu kishining xatti-harakatlari o'g'rilik belgisiga o'xshaydi"* degan gap bir

xil yuridik oqibatga ega emas. Birinchi holatda qat'iy da'vo mavjud. Ikkinchi holatda esa taxmin yoki baholovchi mulohaza kuchliroq. Lingvo-mantiqiy tahlil aynan shu farqni aniqlashga yordam beradi.

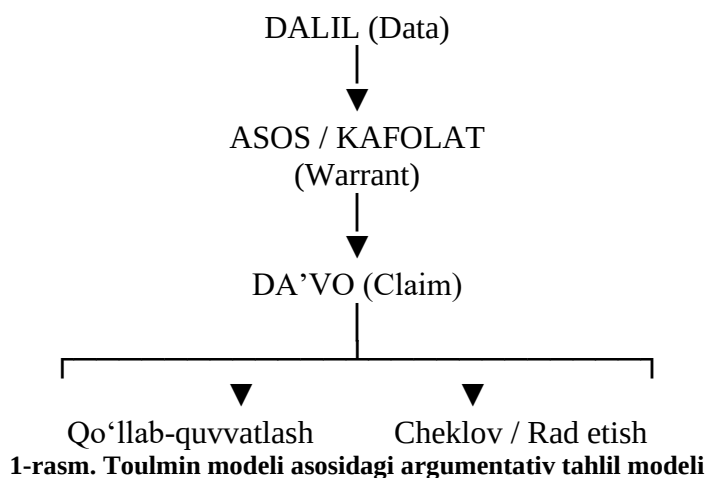
Lingvo-mantiqiy ekspertiza tushunchasi va uning nazariy asoslari. Lingvo-mantiqiy ekspertiza yuridik ahamiyatga ega nutq mahsullarini lingvistik va mantiqiy tahlil vositalari asosida o'rganishga qaratilgan ekspertiza yo'nalishidir. Uning mohiyati shundaki, matn faqat so'zlar yig'indisi sifatida emas, balki hukmlar, dalillar, xulosalar, implikaturalar va nutqiy harakatlar tizimi sifatida tahlil qilinadi.

Mazkur yondashuvning nazariy ildizlaridan biri J.L.Austin va J.R.Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasidir [1, 16]. Austin til vositasida nafaqat voqelik tasvirlanishi, balki muayyan harakat amalga oshirilishini ko'rsatgan. Searle esa illokutiv kuch tushunchasini rivojlantirib, nutqiy aktlarning kommunikativ maqsadga ko'ra farqlanishini asoslagan. Yuridik kontekstda bu farq nihoyatda muhim. Bir gap xabar, buyruq, ogohlantirish yoki tahdid sifatida talqin qilinishi mumkin. Buni aniqlash uchun faqat grammatik shakl yetarli emas.

H.P.Grice tomonidan ishlab chiqilgan implikatura nazariyasi ham lingvo-mantiqiy ekspertiza uchun muhim metodologik manba hisoblanadi [8]. Implikatura bevosita aytilmagan, ammo kontekstdan anglashiladigan ma'nodir. Yuridik kommunikatsiyada bunday yashirin ma'nolar ko'pincha asosiy baholash predmetiga aylanadi. Masalan, yuzaki jihatdan neytral bo'lgan ibora kontekstual sharoitda salbiy baho, yashirin ayblov yoki tahdid ma'nosini hosil qilishi mumkin.

O'zbek tilida implikatura ko'pincha bevosita aytmaslik, ishora qilish, kinoya, madaniy ehtiyotkorlik yoki kontekstual tushunishga asoslanadi. *"Siz bilasiz"* kabi iboralar turli vaziyatda tasdiq, ogohlantirish, kinoya yoki bosim ma'nosini ifodalashi mumkin. Shu sababli Grice nazariyasini o'zbek yuridik diskursiga tatbiq etishda milliy pragmatik xususiyatlarni ham hisobga olish zarur.

S.Toulminning argumentatsiya modeli lingvo-mantiqiy ekspertizaning yana bir tayanch nazariy asosidir [21]. Ushbu modelda da'vo, dalil, kafolat, qo'llab-quvvatlash, cheklov va rad etish kabi elementlar ajratiladi. (1-rasm)

Yuridik matnlar ko'pincha aynan argumentativ tuzilma asosida quriladi. Ekspert matndagi da'vo qanday dalil bilan asoslanganini, dalil va xulosa o'rtasida qanday mantiqiy bog'lanish borligini aniqlashi mumkin.

F.H. van Eemerenning pragmadialektik nazariyasi esa argumentativ xatolarni aniqlashda muhimdir [22]. Shaxsga qarshi hujum, soxta dilemma, sababiyat xatosi yoki asossiz umumlashtirish kabi holatlar yuridik matnlarda ham uchraydi. Lingvo-mantiqiy ekspertiza bunday xatolarni faqat uslubiy kamchilik sifatida emas, balki mantiqiy asoslanganlik darajasiga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'radi.

An'anaviy ekspertiza bilan farqni oddiy misolda ko'rish mumkin. Telefon muloqotida *"Bu ish bajariladi"* degan gap ishlatilgan bo'lsa, grammatik tahlil uni darak gap sifatida tavsiflaydi. 2-rasm.

Tahlil bosqichi	Tavsifi
Lokutiv daraja	Gapning yuzaki, bevosita mazmuni

Tahlil bosqichi	Tavsifi
	(“Bu ish bajariladi”)
Illokutiv daraja	Nutqning kommunikativ maqsadi: Va'da / buyruq / tahdid / ko'rsatma
Perlokutiv daraja	Nutqning adresatga ko'rsatadigan psixologik yoki huquqiy ta'siri

2-rasm. Nutq aktining lingvo-mantiqiy tahlili

Adresatga psixologik yoki huquqiy ta'sir Lingvo-mantiqiy tahlil esa bu gapning illokutiv kuchini, kontekstual implikaturasini va argumentativ aloqasini aniqlashga urinadi. U va'da, buyruq, ogohlantirish yoki tahdid bo'lishi mumkin. Xulosa kontekst va dalillar asosida ehtimoliy shaklda beriladi.

Lingvo-mantiqiy ekspertizaning obyektini yuridik ahamiyatga ega nutq mahsullari tashkil qiladi. Bunga qonun hujjatlari, shartnomalar, sudga berilgan arizalar, guvohlik ko'rsatmalari, so'roq bayonnomalari, OAV materiallari, ijtimoiy tarmoq xabarlar, audio va video yozuvlar kiradi. Biroq har qanday nutq mahsuli ekspertiza objekti bo'la olmaydi. U muayyan huquqiy vaziyatda baholanishi, dalil sifatida ishlatilishi yoki yuridik oqibat tug'dirishi mumkin bo'lgan hollardagina lingvo-mantiqiy ekspertiza objekti sifatida qaraladi.

Predmetini esa nutq mahsulining lingvistik va mantiqiy xususiyatlari majmui ifodalaydi. Uni bir necha komponent asosida izohlash mumkin:

- ropozitsional tarkib, ya'ni matnda ilgari surilgan hukmlar va ularning mazmuniy tuzilishi.
- illokutiv kuch, ya'ni nutq orqali amalga oshirilgan kommunikativ harakat turi.
- argumentativ tuzilma, ya'ni da'vo, dalil, asos va xulosalar o'rtasidagi bog'lanish.
- inferensial mexanizmlar, ya'ni matndan bevosita aytilmagan holda kelib chiqadigan xulosalar.
- pragmatik kontekst, ya'ni vaziyat, adresant, adresat, kommunikativ maqsad va ijtimoiy-madaniy omillar.

Obyekt va predmetni bunday ajratish ekspertologik nuqtai nazardan muhimdir. Agar predmet faqat lingvistik birliklar bilan cheklansa, lingvo-mantiqiy ekspertiza an'anaviy lingvistik ekspertizadan farqlanmaydi. Agar u faqat mantiqiy shakllar bilan chegaralansa, tilshunoslik bilan aloqasi zaiflashadi. Shu bois lingvo-mantiqiy ekspertizaning o'ziga xosligi aynan lingvistik va mantiqiy komponentlarning integratsiyasida namoyon bo'ladi.

Tabiiy tilning ko'p ma'noliligi va kontekstga bog'liqligi ekspert xulosasining ehtimoliy xarakterini ham belgilaydi. Har doim ham yagona va qat'iy xulosa chiqarish mumkin emas. Bunday holatda ekspert xulosasi muqobil talqinlarni ham hisobga olishi, tahlil dalillarini ochiq ko'rsatishi va o'z kompetensiyasi chegarasidan chiqmasligi kerak.

Metodologik chegaralar. Lingvo-mantiqiy ekspertizaning mustaqil yo'nalish sifatida shakllanishi uning metodologik chegaralarini aniq belgilashni talab qiladi. Bu chegaralar, avvalo, usullar tizimi, tahlil darajasi, ekspert kompetensiyasi va xulosaning ishonchlilik mezonlari bilan bog'liq.

Usullar tizimiga propozitsional tahlil, illokutiv tahlil, pragmatik tahlil, argumentativ tahlil va diskursiv tahlil kiradi. Propozitsional tahlil matndagi hukmlarni va ularning mantiqiy munosabatlarini aniqlaydi. Illokutiv tahlil nutq aktining maqsadini belgilaydi. Pragmatik tahlil implikatura, presuppozitsiya va kontekstual ma'nolarni ochib beradi. Argumentativ tahlil matndagi da'vo va dalillar o'rtasidagi bog'lanishlarni tekshiradi. Diskursiv tahlil esa matnning umumiy kommunikativ strategiyasini aniqlashga xizmat qiladi.

Tahlil darajasi ham ko'p qatlamli bo'ladi. Mikrodarajada so'z, ibora va gap birliklari tahlil qilinadi. Mezodarajada alohida argumentlar va ularning o'zaro bog'lanishi tekshiriladi. Makrodarajada esa butun matn yoki kommunikativ hodisaning umumiy mantiqiy izchilligi baholanadi. Bu yondashuv ayniqsa ko'p qatlamli konfliktli matnlar, OAV materiallari va shartnomaviy nizolarni tahlil qilishda muhimdir.

Ekspert kompetensiyasi masalasi alohida e'tibor talab qiladi. Lingvo-mantiqiy ekspert matnning lingvistik va mantiqiy xususiyatlarini aniqlashi mumkin. Biroq yakuniy huquqiy xulosa chiqarish uning vakolatiga kirmaydi. Masalan, ekspert *“mazkur gap tahdid nutq aktiga xos lingvistik-*

pragmatik belgilarni o'z ichiga oladi” degan xulosa berishi mumkin. Ammo *“bu shaxs jinoyat sodir etgan”* degan hukm sud vakolatiga tegishlidir.

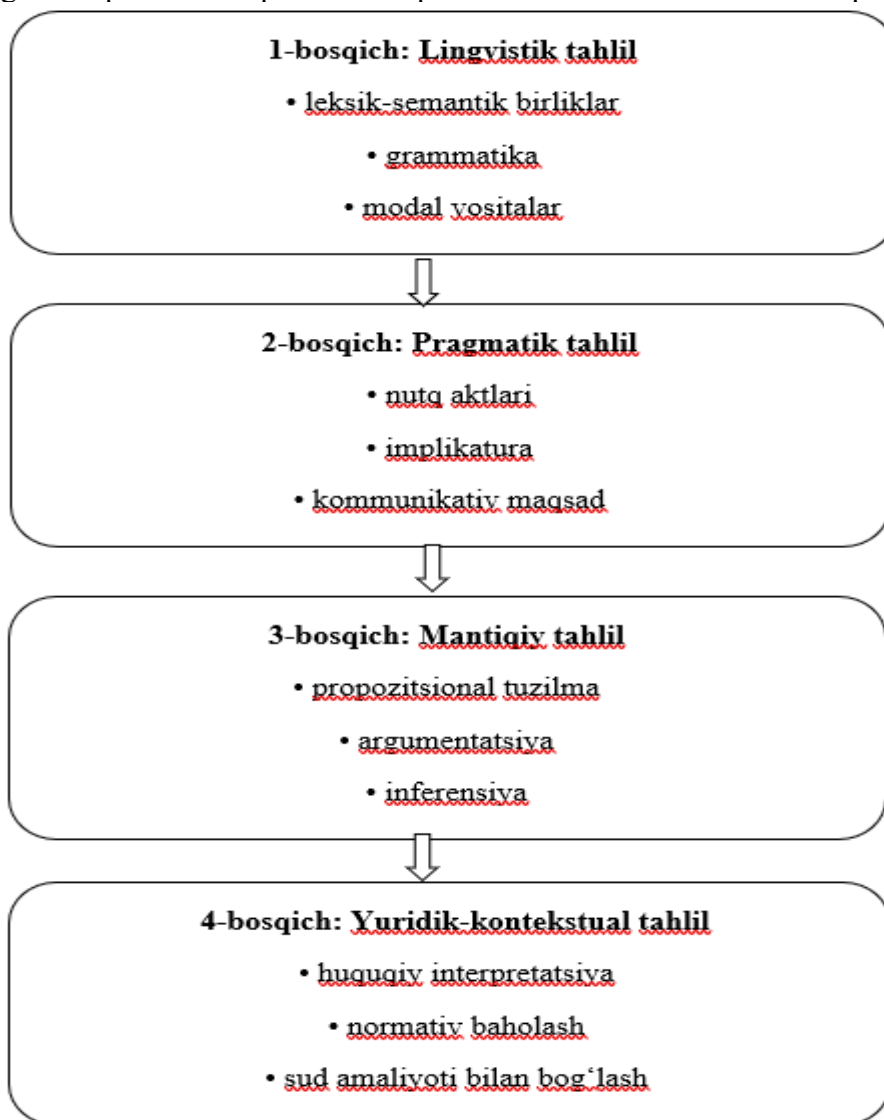
Xulosaning ishonchliligi bir necha mezon asosida baholanadi. Bu mezonlarni tahlilning izchilligi, dalillarning yetarliligi, xulosaning tekshiriluvchanligi, muqobil talqinlarning ko'rib chiqilishi va ekspert kompetensiyasi chegarasining saqlanishi kabi toifalar bilan belgilash mumkin. Bu mezonlar ekspert xulosasini subyektiv talqindan himoya qiladi.

Lingvo-mantiqiy ekspertizaning cheklovlarini ham ochiq ko'rsatish zarur. Tabiiy til ko'p ma'noli bo'lgani uchun har doim mutlaq xulosa chiqarish imkoniyati bo'lmaydi. Pragmatik kontekst ham ba'zan to'liq tiklanmaydi. Mantiqiy tahlil esa matnning shakliy izchilligini ko'rsatadi, lekin har doim ham faktik haqiqatni aniqlamaydi. Shu bois lingvo-mantiqiy ekspertiza ehtiyotkor, dalillarga tayangan va kompetensiya chegarasini saqlagan holda qo'llanishi kerak.

Fanlararo integratsiya modeli. Lingvo-mantiqiy ekspertizaning nazariy asoslarini umumlashtirish uchun to'rt qatlamli integrativ tahlil modelini taklif etish mumkin. Ushbu model shartli ravishda Integrativ sud lingvistikasi modeli deb nomlanadi. (3-rasm)

Model yuridik ahamiyatga ega nutq mahsullarini lingvistik, pragmatik, mantiqiy va yuridik-kontekstual qatlamlarda izchil tahlil qilishga asoslanadi.

Birinchi qatlam – *lingvistik tahlil*. Bu bosqichda so'zlarning denotativ va konnotativ ma'nolari, grammatik tuzilish, modal birliklar, baholovchi vositalar, matnning kogerensiyasi va kogeziyasi aniqlanadi. Lingvistik qatlam boshqa tahlil bosqichlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

3-rasm. Integrativ sud lingvistikasi (ILM) modeli.

Ikkinchi qatlam – *pragmatik tahlil*. Bu bosqichda nutq aktining lokutiv, illokutiv va perllokutiv tomonlari, kommunikativ maqsad, implikatura, presuppozitsiya va kontekstual ma'nolar aniqlanadi. Tahdid, tahqirlash, kinoya yoki yashirin ayblovlari kabi hodisalarni baholashda aynan shu qatlam muhim o'rin tutadi.

Uchinchi qatlam – *mantiqiy tahlil*. Bu bosqichda matndagi hukmlar propositsiyalar sifatida ko'riladi, ularning o'zaro bog'lanishi va argumentativ tuzilmasi tekshiriladi. Toulmin modeli asosida da'vo, dalil, kafolat va rad etish elementlari ajratiladi. Pragmadialektik yondashuv yordamida argumentativ xatolar aniqlanishi mumkin.

To'rtinchi qatlam – *yuridik-kontekstual tahlil*. Bu bosqich oldingi uch qatlam natijalarini huquqiy vaziyat bilan bog'laydi. Ekspert bu yerda huquqiy hukm chiqarmaydi, balki lingvistik va mantiqiy xususiyatlarning yuridik kategoriya bilan aloqasini ko'rsatadi. Yakuniy baho sud yoki vakolatli organ tomonidan beriladi.

Modelning muhim jihati shundaki, u qatlamlar o'rtasidagi teskari aloqani ham nazarda tutadi. Masalan, pragmatik tahlil natijasi lingvistik qatlamdagi ayrim birliklarning kontekstual ma'nosini qayta baholashni talab qilishi mumkin. Yoki mantiqiy tahlil matndagi avval sezilmagan ziddiyatni ochib, diskursiv strategiyani qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Shu sabab model chiziqli emas, dinamik xususiyatga ega.

Amaliy misolda buni ko'rish mumkin. OAV materialida "*U pul yuvish bilan shug'ullanadi*" degan gap ishlatilgan bo'lsa, lingvistik qatlam "*pul yuvish*" birligining huquqiy va semantik ma'nosini aniqlaydi. Pragmatik qatlam gapning fakt sifatida aytilganmi yoki taxmin tarzida berilganini tekshiradi. Mantiqiy qatlam mazkur da'voning qanday dalil bilan asoslanganini baholaydi. Yuridik-kontekstual qatlam esa ushbu lingvistik-mantiqiy natijani tuhmat yoki sha'n-qadr-qimmatga daxldor kommunikatsiya doirasida ko'rib chiqish imkonini beradi.

O'zbek tiliga tatbiq etishda tilning agglutinativ xususiyati, modal birliklarning ko'pligi, baholovchi qo'shimchalar, kinoya va ishora orqali ma'no berish an'analari alohida hisobga olinishi kerak. Masalan, "*mumkin*", "*kerak*", "*lozim*", "*shart*" kabi modal birliklar yuridik matnda turli normativ yuklama hosil qiladi. Bunday farqlarni aniqlash lingvo-mantiqiy ekspertizaning amaliy ahamiyatini oshiradi.

Raqamli kommunikatsiya sharoitida bu yondashuv yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va elektron yozishmalar sud jarayonlarida ko'p hollarda dalil sifatida taqdim etilmoqda. Qisqa xabarlar, emotsikonlar, kinoyaviy ifodalar, kontekstga bog'liq javoblar an'anaviy lingvistik tahlil uchun murakkab obyekt hisoblanadi. Lingvo-mantiqiy ekspertiza esa bunday materiallarda yashirin ma'no, kommunikativ maqsad va argumentativ bog'lanishni aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy sud lingvistikasi va lingvistik ekspertiza yuridik ahamiyatga ega nutq mahsullarining barcha qatlamlarini to'liq ochib bera olmaydi. Ayniqsa, illokutiv kuch, implikatura, inferensiya va argumentativ tuzilma bilan bog'liq holatlar mantiqiy tahlilni ham talab qiladi. Shu sabab lingvo-mantiqiy ekspertiza yuridik lingvistikaning istiqbolli va zaruriy yo'nalishi sifatida qaralishi mumkin.

Maqolada lingvo-mantiqiy ekspertizaning obyekti, predmeti va metodologik chegaralari belgilandi. Predmet propositsional tarkib, illokutiv kuch, argumentativ tuzilma, inferensial mexanizmlar va pragmatik kontekst kabi komponentlar asosida izohlandi. Bunday yondashuv nutq mahsulini bir vaqtning o'zida lingvistik va mantiqiy hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Taklif etilgan integrativ model lingvistik, pragmatik, mantiqiy va yuridik-kontekstual qatlamlarni birlashtiradi. Bu model mavjud lingvistik ekspertizani inkor etmaydi. Aksincha, uni yangi tahlil darajasi bilan boyitadi. Leksik-semantik, stilistik va diskursiv tahlil saqlanadi, biroq ularga mantiqiy va argumentativ o'lcham qo'shiladi.

O'zbek tilshunosligida lingvistik ekspertiza bo'yicha dastlabki muhim tadqiqotlar mavjud. K.Musulmonova, N.Najmiddinova, A.Murtazayev kabi tadqiqotchilarning ishlari mazkur yo'nalish uchun ilmiy asos vazifasini bajaradi. Lingvo-mantiqiy ekspertiza esa ushbu tajribani davom ettirib, unga mantiqiy tahlil komponentini qo'shadi.

Kelgusida lingvo-mantiqiy ekspertiza asosida amaliy metodikalar ishlab chiqish zarur. Ayniqsa, tuhmat, tahqirlash, tahdid, shartnomaviy noaniqlik va normativ-huquqiy matnlarni interpretatsiya qilishga oid maxsus tahlil algoritmlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Bu esa o'zbek sud lingvistikasi va yuridik lingvistikasi rivojiga amaliy hissa qo'shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962. 167 p.
2. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: курс лекций. М.: Норма, 2006. 480 с.
3. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теоретические основания и практика. М.: Флинта, 2007. 592 с.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.
5. Coulthard M. Author Identification, Idiolect, and Linguistic Uniqueness // Applied Linguistics. 2004. Vol. 25, № 4. P. 431-447.
6. Галяшина Е.И. Основы судебной лингвистической экспертизы. М.: Стэлс, 2003. 236 с.
7. Голев Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении // Юрилингвистика. 2006. № 7. С. 8-35.
8. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P. Cole, J.L. Morgan. New York: Academic Press, 1975. P. 41-58.
9. Махмудов Н.М. Ўзбек тили стилистикаси. Тошкент: Фан, 2010. 312 б.
10. Musulmonova K. O'zbek yozma matnlarida lingvistik ekspertiza o'tkazish maqsadi va asoslari // Wissenschaftliche Ergebnisse und Errungenschaften. München, 2020. B. 97-99.
11. Murtazayev A. Normativ-huquqiy hujjat matni lingvistik ekspertizasida imlo qoidalariga moslik masalasi // Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar. Toshkent, 2023.
12. Najmiddinova N. Haqorat mazmunidagi matnlarni lingvistik ekspertizadan o'tkazish // Huquq va burch. Toshkent, 2022.
13. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослигининг шаклланиш тарихи. — Тошкент: Ўзбекистон, 2002. 280 б.
14. Olsson J. Forensic Linguistics. 2nd ed. London: Continuum, 2008. 296 p.
15. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент: Фан, 2008. 286 б.
16. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
17. Shuy R.W. Language Crimes: The Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom. Cambridge: Blackwell, 1993. 227 p.
18. Solan L.M. The Language of Statutes: Laws and Their Interpretation. Chicago: University of Chicago Press, 2010. 288 p.
19. Svartvik J. The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics. Göteborg: University of Göteborg Press, 1968. 45 p.
20. Tiersma P. Legal Language. Chicago: University of Chicago Press, 1999. 314 p.
21. Toulmin S. The Uses of Argument. Updated ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 247 p.
22. van Eemeren F.H. A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-dialectical Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 225 p.

UO'K 81'342.3:81'27

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ORNITONIMLARNING SINONIMIK HAMDA GIPERONIMIK-GIPONIMIK MUNOSABATLARI: CHOG'ISHTIRMA TAHLIL

M.H.Erdonova, tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi ornitonimlarning sinonimik hamda giperonimik-giponimik munosabatlari qiyosiy-semantik aspektda tadqiq etiladi. Ornitonimlar tilning leksik tizimida muhim o'rin tutuvchi birliklar bo'lib, ular nafaqat biologik obyektlarni nomlash, balki xalqning madaniyati, tafakkuri va dunyoqarashini aks ettirish vazifasini ham bajaradi. Tadqiqot davomida qush nomlari o'rtasidagi paradigmatic munosabatlar, semantik ierarxiya va tasniflash tamoyillari tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi ornitonimlarning o'xshash hamda farqli jihatlari aniqlanib, ularning leksik-semantik tizimdagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari ornitonimlarning semantik tashkil topishida giperonimik-giponimik munosabatlar yetakchi o'rin egallashini, sinonimik munosabatlar esa nisbatan cheklangan holda namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ornitonim, sinonimiya, giperonimiya, giponimiya, leksik-semantik munosabatlar, qush nomlari, qiyosiy tilshunoslik, semantik maydon.

Аннотация. В данной статье исследуются синонимические и гиперонимическо-гипонимические отношения орнитонимов в английском и узбекском языках в сравнительно-семантическом аспекте. Орнитонимы являются важным компонентом лексической системы языка и выполняют не только номинативную функцию, связанную с обозначением птиц, но и отражают культурные, когнитивные и мировоззренческие особенности народа. В ходе исследования анализируются парадигматические отношения между названиями птиц, их семантическая иерархия и принципы классификации. Выявляются сходства и различия в системе орнитонимов английского и узбекского языков, а также определяется их место в лексико-семантической структуре языка. Результаты исследования показывают, что гиперонимическо-гипонимические отношения являются основным механизмом организации орнитонимической лексики, тогда как синонимические отношения представлены в более ограниченной форме.

Ключевые слова: орнитоним, синонимия, гиперонимия, гипонимия, лексико-семантические отношения, названия птиц, сопоставительное языкознание, семантическое поле.

Abstract. This article examines synonymous and hypernymic–hyponymic relationships of ornithonyms in the English and Uzbek languages from a comparative semantic perspective. Ornithonyms represent an important component of the lexical system of language and perform not only a nominative function related to the naming of birds but also reflect the cultural, cognitive, and worldview characteristics of a people. The study analyzes paradigmatic relations between bird names, their semantic hierarchy, and principles of classification. It identifies similarities and differences in the ornithonym systems of English and Uzbek, as well as their place within the lexical-semantic structure of language. The results show that hypernymic–hyponymic relations constitute the main mechanism for organizing ornithonymic vocabulary, while synonymous relations are relatively limited.

Key words: ornithonym, synonymy, hypernymy, hyponymy, lexical-semantic relations, bird names, comparative linguistics, semantic field.

Jahon tilshunosligida leksik birliklarning semantik tizimini o'rganish, ular o'rtasidagi paradigmatic munosabatlarni aniqlash hamda muayyan tematik guruhlarining ichki tuzilishini tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tabiat bilan bog'liq leksik qatlamlar, jumladan, flora va fauna nomlari tilning milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim birliklar sifatida alohida e'tibor qozonmoqda. Fauna nomlari tarkibida ornitonimlar, ya'ni qush nomlari nafaqat biologik obyektlarni nomlash vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, madaniyati va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi lisoniy birliklar sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslikda ornitonimlar turli aspektlarda o'rganilgan bo'lsa-da, ularning leksik-semantik tizimdagi paradigmatic munosabatlari, xususan sinonimik va giperonimik-giponimik aloqalari qiyosiy aspektda yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikkala tilda ham qush nomlari ma'lum semantik tizim asosida shakllangan bo'lib, ular o'rtasida murakkab leksik munosabatlar mavjud.

J.Lyonsning ta'kidlashicha, semantik tizimdagi birliklar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash tilning konseptual tuzilishini tushunish imkonini beradi [1]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ornitonimlar tizimi ham ma'lum semantik maydon sifatida o'z ichida ierarxik va paradigmatic munosabatlarni mujassamlashtiradi. Leksikologiyada tematik va leksik-semantik guruhlar til lug'at tarkibini tizimlashtirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Ornitonimlar ham fauna nomlarining tarkibiy qismi sifatida alohida leksik-semantik maydonni tashkil qiladi. Ushbu maydonga kiruvchi birliklar umumiy "qush" semasi asosida birlashadi va shu bilan birga o'zaro differensial semalar orqali farqlanadi. Yu.D. Apresyan leksik-semantik maydonni umumiy integral sema asosida birlashgan va differensial semalar orqali o'zaro ajralib turadigan birliklar tizimi sifatida izohlaydi [2]. Ushbu nazariy qarashni ornitonimlarga tatbiq etadigan bo'lsak, ingliz tilidagi *eagle*, *falcon*, *hawk*, *owl*, *sparrow*, *swallow* kabi birliklar hamda o'zbek tilidagi *burgut*, *lochin*, *qirg'iy*, *boyo'g'li*, *chumchuq*, *qaldirg'och* kabi leksemalar umumiy "qush" semasi asosida

yagona semantik maydonni hosil qiladi. Biroq ushbu birliklarning har biri o'ziga xos differensial semalarga ega. Masalan, *eagle* va *falcon* leksemalari yirtqich qushlarni ifodalashi bilan o'xshash bo'lsa-da, ularning biologik turi, ov qilish usuli va tashqi ko'rinishiga oid semantik belgilar turlicha hisoblanadi.

Xuddi shuningdek, o'zbek tilidagi *burgut* va *lochin* leksemalari ham umumiy "yirtqich qush" semasi bilan birlashadi, ammo differensial belgilar orqali o'zaro farqlanadi. Shu jihatdan qaraganda, ornitonimlar tizimi murakkab semantik tuzilishga ega bo'lib, unda giperonimik-giponimik va qisman sinonimik munosabatlar bir vaqtning o'zida namoyon bo'ladi. Ushbu munosabatlarni aniqlash qush nomlarining til tizimidagi o'rnini va ularning semantik tashkil topish mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Sinonimiya til tizimidagi eng murakkab leksik-semantik munosabatlardan biri hisoblanadi. Tilshunoslikda sinonimlar umumiy ma'no komponentiga ega bo'lgan, biroq ayrim semantik, uslubiy yoki funksional jihatlari bilan farqlanuvchi birliklar sifatida tavsiflanadi [3]. Biroq fauna nomlari, xususan ornitonimlar tizimida mutlaq sinonimiyaning uchrashi nisbatan cheklangan hodisa sanaladi. Buning asosiy sababi har bir qush nomining muayyan biologik tur yoki kichik turni ifodalashi bilan izohlanadi.

D.A. Cruse sinonimik munosabatlar biologik nomenklaturaga oid birliklarda boshqa leksik qatlamlarga nisbatan kamroq uchrashini ta'kidlaydi [4]. Chunki bunday birliklarning har biri ma'lum referent bilan bog'langan bo'lib, ularni to'liq almashtirish imkoniyati cheklangan. Mazkur holat ingliz va o'zbek tillaridagi ornitonimlar tizimida ham kuzatiladi.

Ingliz tilidagi *eagle*, *golden eagle*, *sea eagle* birliklarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ular o'rtasida umumiy semantik yaqinlik mavjud. Ushbu birliklarning barchasi yirtqich qushlarni ifodalab, umumiy "katta yirtqich qush" integral semasi bilan birlashadi. Biroq ularning differensial semalari turlicha hisoblanadi. *Golden eagle* birlikida rang belgisi va muayyan biologik tur semasi aktuallashtirilgan bo'lsa, *sea eagle* birlikida yashash muhiti asosiy semantik belgi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ular mutlaq sinonimlar emas, balki qisman sinonimik munosabatdagi birliklar sifatida qaraladi [5].

O'zbek tilidagi ornitonimlar orasida ham semantik yaqinlikka asoslangan munosabatlar mavjud. Masalan, *boyo'g'li*, *boyqush* va *ukki* leksemalari ko'pincha tungi hayot tarziga ega qushlarni ifodalash uchun qo'llanadi. Mazkur birliklarning barchasi "tungi qush" semasi bilan birlashadi. Biroq biologik nuqtai nazardan ular turli turlarga mansub bo'lishi mumkin. Shu sababli ular o'rtasidagi munosabat mutlaq sinonimiya emas, balki qisman sinonimiya sifatida baholanadi. O'zbek tilida xalq og'zaki ijodi va shevalar ta'sirida yuzaga kelgan ayrim ornitonimik variantlar ham uchraydi. Masalan, ayrim hududlarda *boyo'g'li* o'rnida *boyqush* birlikining faol qo'llanishi kuzatiladi. Bunday holatlar leksik dubletlar va hududiy variantlarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Natijada sinonimik qatorlar nafaqat semantik, balki hududiy va uslubiy omillar ta'sirida ham yuzaga keladi [6]. Sinonimik munosabatlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular til egalarining qushlarni idrok etish va kategoriyalarga ajratish mexanizmlarini aks ettiradi. Ayrim hollarda bir xil biologik obyekt turli nomlar bilan atalishi mumkin. Bunday nomlar referensial jihatdan bir obyektни bildirsa-da, ularning semantik va uslubiy yuklamalari farqlanadi. Natijada ornitonimlar tizimida sinonimiya tilning nominativ imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Leksik-semantik tizimning muhim tarkibiy qismlaridan biri giperonimik-giponimik munosabatlar hisoblanadi.

Bunday munosabatlarda bir leksema umumlashtiruvchi ma'noni ifodalasa, boshqa birliklar uning tarkibidagi xususiy tushunchalarni anglatadi. Tilshunoslikda giperonim kengroq semantik hajmga ega bo'lgan birlik sifatida, giponim esa shu ma'no tarkibiga kiruvchi torroq tushuncha sifatida talqin qilinadi [7]. Ornitonimlar tizimida giperonimik-giponimik munosabatlar ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek tilida ham xuddi shunday semantik ierarxiya mavjud. *Qush* leksemasi umumlashtiruvchi giperonim sifatida namoyon bo'lib, uning tarkibiga *burgut*, *lochin*, *qirg'iy*, *boyo'g'li*, *qarg'a*, *chumchuq*, *qaldirg'och*, *oqqush* kabi giponimlar kiradi. O'z navbatida *burgut* leksemasi ham semantik jihatdan torroq birliklarga ajralishi mumkin. Masalan, *oltin burgut* va *dasht burguti* kabi nomlar uning quyi sathdagi giponimlari sifatida qaraladi. Har ikkala tilda ham "bird/qush" giperonimlari asosida shakllangan ierarxik tizim mavjud bo'lib, u til egalarining tabiatni

kategoriyalash mexanizmlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, ingliz tilida ornitonimlar tizimi biologik tasnifning rivojlanganligi sababli ancha batafsil differensiallashgan.

Natijada ingliz va o'zbek tillaridagi ornitonimlar tizimida sinonimik hamda giperonimik-giponimik munosabatlar muhim o'rin egallashini ko'rsatdi. Har ikki tilda qush nomlari ma'lum semantik ierarxiya asosida tashkil topgan bo'lib, bunda giperonim birliklar umumlashtiruvchi, giponim birliklar esa aniqlashtiruvchi vazifani bajaradi. Tadqiqot davomida ornitonimlar tizimida mutlaq sinonimiyaning kam uchrashishi, aksariyat hollarda qisman sinonimiya kuzatilishi aniqlandi. Shuningdek, ingliz tilidagi ornitonimlar biologik va ilmiy tasnifning rivojlanganligi sababli yuqori darajada differensiallashgani, o'zbek tilida esa xalqona tasnif va lingvokulturologik omillar kuchliroq namoyon bo'lishi kuzatildi. Mazkur holat ikki xalqning tabiatni idrok etishidagi o'xshash va farqli jihatlarni yoritish bilan birga, ornitonimlarning leksik-semantik tizimdagi o'rnini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, semantika, kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya yo'nalishlaridagi keyingi izlanishlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lyons J. Semantics. Vol. I–II. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – Москва: Наука, 1974.
3. Leech G. Semantics. – London: Penguin Books, 1981.
4. Cruse D.A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge University Press, 2010.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
7. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.
8. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
9. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
10. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.

UO'K 44:494.3

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA OT SO'Z TURKUMINING GRAMMATIK VA SEMANTIK TAVSIFI

Z.R.Eshmurodova, doktorant, dots., Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand

D.Norkuziyeva, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ot so'z turkumi (le nom) har bir tilning asosiy leksik-kategoriya birliklaridan biri bo'lib, u narsa, hodisa, shaxs, joy yoki tushunchani ifodalaydi. Tilshunoslikda otning o'rni ikki jihatdan o'rganiladi: grammatik va semantik. Grammatika jihati otning shakl va funksiyalarini, semantika jihati esa uning ma'no xususiyatlarini o'rganadi. Ushbu maqolada fransuz va o'zbek tillari misolida ot so'z turkumining o'ziga xosligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ot so'z turkumi, grammatik tavsif, semantik tavsif, fransuz tili, o'zbek tili, qiyosiy tahlil, morfologik kategoriyalar, vizual yondashuv, analitik interpretatsiya.

Аннотация. Существительное (le nom) — одна из основных лексико-категориальных единиц каждого языка, представляющая вещь, событие, человека, место или понятие. В лингвистике роль существительного изучается с двух точек зрения: грамматической и семантической. Грамматический аспект изучает формы и функции существительного, а семантический — его семантические свойства. В данной статье анализируется уникальность именной группы на примере французского и узбекского языков.

Ключевые слова: существительное, грамматическое описание, семантическое описание, французский язык, узбекский язык, сравнительный анализ, морфологические категории, визуальный подход, аналитическая интерпретация.

Abstract. The noun (le nom) is one of the main lexical-categorical units of each language, which represents a thing, event, person, place or concept. In linguistics, the role of the noun is studied from two perspectives: grammatical and semantic. The grammatical aspect studies the forms and functions of the noun, and the semantic aspect studies its semantic properties. This article analyzes the uniqueness of the noun phrase using the example of the French and Uzbek languages.

Key words: noun, grammatical description, semantic description, French language, Uzbek language, comparative analysis, morphological categories, visual approach, analytical interpretation.

Kirish. Til insonga xos eng murakkab kommunikatsiya tizimi bo'lib, unda so'z turkumlari ma'no va struktur jihatdan o'zaro uzviy bog'langan. Tilshunoslikda so'z turkumlarining tahlili tilning leksik-morfologik tuzilishini chuqur anglashga asos yaratadi. Xususan, **ot so'z turkumi (partie nominale du discours)** tilning eng muhim leksik-morfologik toifasi hisoblanadi, chunki u bizning atrofimizdagi ob'ekt, tushuncha, makon, vaqt va shaxslar haqida fikrlash hamda ifoda etishda poydevor vazifasini bajaradi.

Ot kategoriyasining o'ziga xosligi **grammatik** va **semantik** jihatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Grammatik tuzilish tilning sintaktik funktsiyalarini belgilaydi (raqam, jins, hol, egalik, artikl va boshqalar), semantika esa obyektlarning ma'nosini, ularning til ichidagi rolini va kontekstual moslashuvchanligini ochib beradi. Shu bois til qiyosiy tahliliga kirishishda har bir tilning ot turkumi qanday ishlashi, uning grammatik mexanizmlari va semantik toifalari chuqur o'rganilishi shart.

Ushbu maqolada **o'zbek va fransuz tillarida** ot so'z turkumining grammatik va semantik strukturalari solishtirma tahlil qilinadi. Maqsad — ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, til ichidagi grammatik belgilarning semantik rolini aniqlash va tilshunoslik nazariyasi uchun qo'shimcha bilimlar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar birma-bir qo'llanildi:

Korpus tahlili. Ikkala til bo'yicha keng miqyosli til materiallari korpuslari ishlatildi:

- O'zbek tilida — adabiyot va o'quv matnlari (publikatsiyalar, ilmiy asarlar, darslik matnlari, rasmiy hujjatlar).

- Fransuz tilida — zamonaviy publitsistika (Le Monde, France24, RFI matnlari) va akademik matnlar (analitik maqolalar, tilshunoslik tadqiqotlari, darslik matnlari).

Har bir korpusdan olingan namunalar chuqur semantik va grammatik tahlil uchun toifalarga ajratildi.

Qiyosiy tahlil. Tahlil jarayonida:

- Otlarning grammatik kategoriyalari (jins, raqam, hol, artikl, egalik) ajratildi;
- Semantik toifalar (konkret/abstrakt, shaxs, hayvon, joy, tushuncha) asosida solishtirildi.

Bu solishtirma tahlil tilning universallarini hamda farqli struktur elementlarni aniqlashga imkon berdi.

Vizual yondashuv. Natijalar jadval shaklda vizual ko'rinishda berildi, bu esa ilmiy maqolaning o'quvchi uchun tushunarli va foydali bo'lishini ta'minlaydi.

Analitik interpretatsiya. Har bir grammatik yoki semantik fenomenga dialektik tahlil usuli tadbiiq etildi — ya'ni uning nafaqat til ichidagi funktsiyasi, balki tilning umumiy ma'nosiy tuzilishidagi roli ham o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Grammatik xususiyatlar, ot so'z turkumining grammatik xususiyatlari tilning sintaktik mexanizmlariga bevosita ta'sir etadi. Quyidagi jadval ikki tilning asosiy grammatik parametrlarini solishtiradi:

1-jadval

O'zbek va Fransuz tillarida otlarning grammatik kategoriyalarini solishtirma tahlili

Grammatik kategoriyalar	O'zbek tili	Fransuz tili
Jins	Yo'q	Mavjud (erkak/ayol)
Raqam	Bor (birlik/ko'plik)	Bor (un/une → les)
Artikl	Yo'q	Bor (belgilangan/belgisiz)
Egalik	Qo'shimcha orqali	Predlog orqali
Hol	Qo'shimchalar orqali	Predlog bilan ifodalanadi
Sintaktik o'rindoshlik	Erkin	Ko'proq majburiy (artikl talab qilinadi)

Jins kategoriyasi. O'zbek tilida ot jins kategoriyasini grammatik shaklda ifodalamaydi.
Misol:

- *kitob* — jins ko'rsatmaydi.
- *daraxt* — ayol yoki erkak jins bilan bog'lanmaydi.

Fransuz tilida esa grammatik jins juda muhim, u artikl bilan birga ishlaydi, bu esa semantik ko'rsatkichga ham aylanadi:

- *le garçon* (o'g'il bola) — erkak jins ko'rsatkichi;
- *la fille* (qiz bola) — ayol jins ko'rsatkichi.

Jins kategoriyasining mavjudligi fransuz tilida sintaktik va semantik cheklovlarni yuzaga keltiradi, masalan, predlog yoki fe'l bilan bog'langan turli ekvivalent tuzilmalar paydo bo'ladi.

Raqam (*singulier/pluriel*). Har ikki tilda ot birlik va ko'plik shaklida bo'lishi mumkin:

- O'zbek tilida: *uy* → *uyalar*; *bolaga* → *bolalar*;
- Fransuz tilida: *le livre* → *les livres*; *la table* → *les tables*.

Ko'plik fransuz tilida artikl bilan birgalikda shakllanadi, bu esa grammatik moslashuv tizimini yanada murakkablashtiradi.

Artikl. O'zbek tilida artikl mavjud emas. Bu til strukturasida ma'no va aniqlik kontekstdan kelib chiqadi. Fransuz tilida artikl asosiy grammatik belgi bo'lib, u quyidagicha tasniflanadi:

- Belgilangan: *le, la, les*;
- Belgisiz: *un, une, des*.

Artikl otning aniqligini, umuman til ichidagi ma'no tuzilishini sozlashda muhim rol o'ynaydi.

Egalik. O'zbek tilida egalik qo'shimchalar orqali ifodalanadi:

- *kitob* → *kitobim* (meniki);
- *uy* → *uyimiz* (bizniki);

Fransuz tilida egalik **predlog “de”** orqali ifodalanadi:

- *le livre de Marie* (Marieniki);
- *la maison du professeur* (ustozning uyi).

Hol. O'zbek tilida ot hol qo'shimchalari bilan ifodalanadi:

- *kitob* → *kitobni* (to'g'ridan-to'g'ri hol);
- *shaharga* (yo'nalish).

Fransuz tilida hol odatda predloglar orqali amalga oshadi:

- *à la maison* (uyga);
- *au parc* (parkga).

Semantik xususiyatlar. Otlarning semantik toifalari tilning konseptual xaritasini yaratadi — ya'ni dunyoqarashimizni til orqali strukturaviy modelga soladi. Quyidagi jadval ikki tilda semantik toifalarni solishtiradi:

2-jadval

O'zbek va fransuz tillarida semantik toifalar

Semantik toifa	O'zbek tilida misollar	Fransuz tilida misollar	Tahlil
Aniq	kitob, daraxt, stol	le chien, la table	Hissiyot bilan seziladigan obyektlar
Mavhum	sevgi, baxt, bilim	l'amour, la liberté	G'oyaviy tushunchalar
Shaxs	o'qituvchi, bola	le roi, la reine	Insonlar yoki rollar
Hayvon	mushuk, it	le chat, le cheval	Tabiiy mavjudotlar
Joy	shahar, maktab	Paris, la maison	Makon nomi
Vaqt	tun, bahor	l'été, la nuit	Vaqt birligi

Aniq va mavhum otlar. Aniq otlar bizning sezgir tajribamiz bilan bevosita bog'liq:

- *kitob* — real obyekt;
- *daraxt* — ko'rinadigan narsa.

Mavhum otlar esa hissiyot yoki tushuncha sohasiga mansub:

- *sevgi* — inson tajribasining umumiyati;
- *l'amour* — fransuz tilida ham shu ma'noda ishlatiladi.

Ushbu semantik toifalarning mavjudligi tilning leksik ko'lami va ma'no maydonini shakllantiradi.

Shaxs va hayvonlar. O'zbek tilida shaxs nomlari jinsga qarab o'zgarishsiz qoladi:

- *o'qituvchi, shifokor, bola*.

Fransuz tilida shaxs nomlari ko'pincha jins bilan bog'liq:

- *le roi* (qirol) — erkak;
- *la reine* (qirolicha) — ayol.

Bu jins belgisining semantik komponent sifatida rolini ochib beradi.

Joy va vaqt. Ikkala til ham joy va vaqt tushunchalarini nomlaydi:

- O'zbek: *shahar, maktab, tun, bahor*
- Fransuz: *Paris, la maison, l'été, la nuit*

Bu toifalar til orqali kognitiv xaritani shakllantiradi, ya'ni til dunyoni qanday "kartalashtiradi".

Xulosa va takliflar. Grammatikning semantikaga ta'siri. Natijalar shuni ko'rsatdiki, grammatik kategoriyalar tilning semantik strukturasi shakllantiradi. Masalan:

- Fransuz tilida **jins** semantik ma'noni mustahkamlash vositasi sifatida xizmat qiladi, chunki u shaxs rolini va jinsiy orientatsiyani bevosita til orqali ko'rsatadi.

- O'zbek tilida esa jins semantik jihatdan to'g'ridan-to'g'ri etkazilmaydi, ammo kontekst, predlog yoki qo'shimchalar orqali noaniqlik bartaraf etiladi.

Bu farq ikkala tilning dunyoqarashi va tilfikrlash mexanizmi orasidagi lingvistik tamoyillarni ham ochib beradi.

Korpusga asoslangan tahlilning roli. Korpus tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, til materiallarida otlar turlicha kontekstlarda ishlatiladi. Misol uchun, fransuz matnlarida jins kategoriyasi statistik jihatdan juda tez-tez uchraydi, chunki artikl va predloglar sintaktik majburiyat hisoblanadi. O'zbek tilida esa kontekst grammatik belgilarga qaraganda ko'proq semantik yo'nalish beradi.

Mazkur tadqiqotda o'zbek va fransuz tillarida ot so'z turkumining grammatik va semantik jihatlari chuqur tahlil qilindi. Quyidagilar asosiy ilmiy natijalar sifatida aniqlangan:

O'zbek tilida jins kategoriyasi mavjud emas, lekin grammatik funksiya boshqa vositalar orqali amalga oshiriladi (qo'shimcha, kontekst).

Fransuz tilida jins va artikl grammatik strukturani semantik darajada mustahkamlaydi, bu esa tilning struktur integratsiyasiga olib keladi.

Ikkala til ham konkret va abstrakt otlarni tasniflaydi, ammo grammatik mexanizmlar ularni til ichida farqlash usullarida farq qiladi.

Qiyosiy tahlil tilshunoslik nazariyasini tilning struktur va ma'no tuzilishi bo'yicha yanada chuqur anglashga xizmat qiladi.

Ushbu maqola tilshunoslikda tilning qiyosiy grammatikasi, leksik semantik xaritalash va til modeli yaratish sohalariga amaliy hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, A. O'zbek tili sintaksisi. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Abduvaliyev, O. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Sintaksis. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
3. Bally, Ch. Linguistique générale et linguistique française. – Paris: A. Francke, 2004.
4. Bonnot, J.-F. La syntaxe du français contemporain. – Paris: Armand Colin, 2012.
5. Comrie, B. Language Universals and Linguistic Typology. – Chicago: University of Chicago Press, 1981.
6. Foley, W., & Van Valin, R. Functional Syntax and Universal Grammar. – Cambridge: CUP, 1984.
7. G'ulomov, A., & Rahmatullayev, Sh. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1978.
8. Haspelmath, M. Understanding Morphology. – Oxford: Blackwell, 2002.
9. König, E. Typology of Languages: Word Order. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2005.
10. Larson, R. Syntax: Structure, Meaning, and Function. – Oxford: Blackwell, 2010.
11. Mahmudov, N. Hozirgi o'zbek tili: Nazariy sintaksis. – Toshkent: O'zMU, 2015.
12. Perlmutter, D. Studies in Relational Grammar. – Chicago: University of Chicago Press, 1983.
13. Tesnière, L. Éléments de syntaxe structurale. – Paris: Klincksieck, 1993.
14. Uzokov, E. O'zbek tilida so'z tartibi va uning kommunikativ xususiyatlari. – Toshkent: Universitet, 2009.
15. Valin, R. van. An Introduction to Syntax. – Cambridge: CUP, 2001.

UO'K 81'276.6:61

TIBBIYOT LEKSIKASIDA SINONIMIYA HODISASI VA TAVSIFLASH MUAMMOSI

K.R.Fatullayeva, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada tibbiy terminologiyada sinonimiya hodisasining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Terminologik tizimda sinonimlarning o'rni, ularning paydo bo'lish sabablari,

ilmiy muloqot va tibbiy diskursdagi vazifalari yoritilgan. Tibbiy terminologiyada sinonimiya masalasiga oid turli olimlarning qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, sinonim terminlarning ilmiy tushunchalarni aniqlashtirish, takrorlarning oldini olish va kommunikativ samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan. Ingliz va o'zbek tillari tibbiy terminologiyasi materiallari asosida tibbiy termin-sinonimlarning qo'llanish xususiyatlari, ularning funksional imkoniyatlari hamda terminologik tizimdagi o'rni ochib berilgan. Tadqiqot natijalari tibbiy terminlarni tizimlashtirish, standartlashtirish va ikki tilli terminologik lug'atlar yaratishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, sinonimiya, terminologik sinonimlar, tibbiy termin, terminologik tizim, tibbiy diskurs, ilmiy kommunikatsiya, dublet terminlar, termin standartlashuvi, sinonimik munosabatlar, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты явления синонимии в медицинской терминологии. Анализируется место терминологических синонимов в системе медицинской терминологии, причины их возникновения и функции в научной коммуникации и медицинском дискурсе. На основе трудов отечественных и зарубежных исследователей раскрываются различные подходы к изучению терминологической синонимии. Особое внимание уделяется роли синонимических терминов в уточнении научных понятий, предотвращении лексических повторов и повышении эффективности профессионального общения. На материале английского и узбекского языков исследуются особенности функционирования медицинских терминов-синонимов и их значение для развития терминологической системы. Полученные результаты могут быть использованы при стандартизации медицинской терминологии и создании двуязычных терминологических словарей.

Ключевые слова: медицинская терминология, синонимия, терминологические синонимы, медицинский термин, терминологическая система, медицинский дискурс, научная коммуникация, термины-дубликаты, стандартизация терминологии, синонимические отношения, английский язык, узбекский язык.

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of synonymy in medical terminology. It explores the role of terminological synonyms within the medical terminological system, the reasons for their emergence, and their functions in scientific communication and medical discourse. Different scholarly approaches to the study of terminological synonymy are analyzed, highlighting the significance of synonymous terms in clarifying scientific concepts, avoiding lexical repetition, and improving communicative efficiency. Based on materials from English and Uzbek medical terminology, the study identifies the functional features of medical synonymic terms and their contribution to the development of terminological systems. The findings may serve as a theoretical basis for the standardization of medical terminology and the compilation of bilingual terminological dictionaries.

Key words: medical terminology, synonymy, terminological synonyms, medical term, terminological system, medical discourse, scientific communication, doublet terms, terminology standardization, synonymic relations, English language, Uzbek language.

Kirish. Barcha sohalarning terminologik lug'at fondida turli xil sinonimlar mavjud bo'lib, o'zlashtirilgan atamalar, yangi so'zlar va eskirgan atamalar o'rtasida ma'nodoshlik hosil etadi. Terminologiya har qanday til lug'aviy tizimining tarkibiy qismi bo'lib, umumiy adabiy til tarkibiga kiruvchi boshqa leksik tizim kabi qonuniyatlar asosida rivojlanadi. Binobarin, terminologik tizim har bir quyi tizimga ega bo'lgan barcha xususiyatlarga, shu jumladan, sinonimiyaga ham ega. Terminologiyada sinonimiya bu – istalmagan hodisa, lekin muqarrar.

Terminologik tizimda sinonimlarning mavjudligi ilmiy tushunchalarning to'g'ri ifodalanishi va tavsiflanishini qiyinlashtirishi, bu esa, o'z navbatida, turli mamlakat olimlari o'rtasidagi muloqotni murakkablashtirishi, ilmiy tibbiy monografiya, ilmiy maqolalarni tarjima qilishda muayyan qiyinchiliklar tug'dirishi xususida ham fikrlar bildirilgan.

Terminologiyada sinonimiya muammosi ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini tortadi. Uzoq vaqt davomida sinonimlarning mavjudligi terminologiyaning kamchiliklaridan biri hisoblangan, ammo endi terminlar sinonimiyasiga munosabat yanada pragmatikroq bo'lib qoldi. Bunday yondashuv mazkur terminga uning mohiyatini zamonaviy tushunish uchun juda mos keladi. Unga ko'ra, terminlar maxsus so'zlar emas, balki umuman leksik birliklarning barcha xususiyatlariga ega bo'lgan maxsus funksiyali so'zlardir.

O.V.Cherneyko sinonimlarni tavsiflash muammosi mutaxassislarning allaqachonlar diqqatini tortganiga qaramay, ushbu hodisaga bo'lgan katta va doimiy qiziqish hanuz aniq yechimini topmaganligini ta'kidlasa, S.B.Lebedova "Sohada keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilganiga qaramay, ko'pgina savollar hanuz javobsiz qolmoqda. Ma'nodoshlik fenomenining amaldagi terminologik fiksatsiyasi (talqini) aniq belgilanmaganligi va hodisa mohiyatini to'la aks ettirmagani uni qayta ko'rib chiqish zarurligiga shubha qoldirmayapti", deydi. A.A.Shumilova til egalarining millati, jinsi, yoshi va boshqa omillarga ko'ra sinonimik munosabatlar farqlanishi, sinonimiya o'ziga xos mental-lingvistik kategoriya ekanini isbotlab beradi.

Boshqa tilshunos olimlar (O.S.Axmanova, V.P.Danilenko) sinonimik atamalar foydali, chunki ularning har biri tushuncha mazmunini turlicha ochib berishini, sinonimik atamalarning mavjudligi, umuman, terminologik tizimning semantik rivojlanishiga yordam berishini, tanlash orqali topishga yordam berishini ta'kidlaganlar. Ma'lum bir konsepsiyani belgilash uchun terminologiyada sinonimlarning mavjudligi materialni taqdim etishda takrorlashdan qochish imkonini beradi. Qolaversa, sinonimiya hodisasi zamonaviy fan va tibbiyot amaliyoti uchun katta amaliy va umumiy uslubiy ahamiyatga ega. Tibbiy atamalar uchun yangi sinonimlarning paydo bo'lishi allaqachon ma'lum bo'lgan hodisaning torroq belgilari bo'lgan va eski atama bilan almashtirilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha atamalarni aniqlashtirishdir.

Barchaga ma'lumki, termin/atama aniq, ixcham, bir ma'noli bo'lishi lozim. Bundan tashqari, soha nutqida foydalanish uchun juda qulay hamda iloji boricha aniq fonetik va grafik farqqa ega bo'lishi kerak. Artefact – artifact – artifakt; fetus – foetus – homila (embrion rivojlanishining 9-haftasidan to tug'ilishgacha); homeopathic – homoeopathic – gomeopatik; hygroma – hydroma – gigroma; lipidosis – lipoidosis – lipidoz; scissura – scissure – yorish. Yuqoridagi fasllarda kuzatganimizdek, tibbiyot tilida terminlar bilan ma'nodoshlikni hosil qiluvchi, bir paradigmadagi turuvchi lisoniy birliklar ham mavjudki, bular orasidagi sinonimiyani o'rganishning dolzarbligi sinonimik birliklar orqali uzatiladigan ilmiy tushunchalarni aniq ajratish zarurati bilan ham bog'liq. Qolaversa, olam lisoniy manzarasini yanada aniqroq tasvirlashga hissa qo'shadigan lisoniy birliklardan biri sinonimiya hodisasi sanaladi. Albatta, har bir tilning sinonimik imkoniyatlari cheksizlik xususiyatiga va kundalik nutqda sinonimlardan foydalanish shaxsning malakasi darajasini ko'rsatadi. Tibbiyot terminologiyasi inson faoliyatining eng muhim sohasi – inson hayotini saqlash va davolash bo'yicha bilimlar majmui bo'lishiga qaramay, turli tillar kesimida hali to'liq sinonimik tahlil mavzusiga aylanmagan. Shu bilan birga, shuni e'tirof etish kerakki, zamonaviy terminologiya va, xususan, tibbiy terminologiya yutuqlari terminologiyadagi sinonimik munosabatlarni keng tadqiq qilish uchun zarur nazariy asos yaratmoqda.

Sinonimiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar ta'kidlanadi:

almashtirish funksiyasi – bunda nutqiy yoki yozma muloqotda bir xil leksemalarning takrorlanish holatining oldi olinadi;

aniqlashtirish funksiyasi – ma'lumotni aniq yetkazishga qaratilgan bo'ladi; *ekspressiv-stilistik funksiya* – nutqqa ko'rkamlik, leksik birliklar semantikasiga qo'shimcha turli xil ma'no beradi.

Sinonimik (ma'nodoshlik) munosabati – bu bir xil tushunchani ifodalovchi, bir xil semali yoki yaqin ma'noli so'zlar, ular bir-biridan uslubiy bo'yoqlari, qo'llanish doirasi bilan farqlanadi. Aytish mumkinki, ilmiy bilimlar sohasi terminologiyasida ma'nodoshlik ilmiy tushunchalarni to'g'ri va aniq yetkazish uchun qo'llaniladi.

Tibbiyotning ayrim sohalarida sinonimlar atama fondining 25-40% gacha qismini egallaydi. Tibbiyot terminlarining ensiklopedik lug'atida 60 ming sarlavhali lug'at birliklaridan sinonimlarning ulushi 15 mingga yaqin. Ba'zan bir xil tushuncha o'nlab yoki undan ortiq sinonimlar bilan

ifodalanadi. Darhaqiqat, tibbiy tushuncha sanalmish “kasallik” so‘zi har ikki tilda o‘ziga xos paradigmani tashkil etadi. Masalan, ingliz tilidagi “kasallik” so‘zi *illness, ailment, disease, trouble, disorder, sickness, disturbance, distress, condition, malady, malaise, infirmity* (muammo, tartibsizlik, bezovtalik, iztirob, holat...) kabi atamalar bilan ifodalanadiki, shubhasiz, matnda tarjima jarayonida sintaktik qurilma mazmuniga qarab birlikdagi ma’no to‘g‘ri talqin qilinishi kerak va matn mazmuniga mos variantdosh tanlab olinishi kerak. O‘zbek tilida “kasallik” so‘ziga ma’nodoshlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: *kasal, betob, xasta, xastahol, nosog‘lom, bemor, kasalmand, madorsiz, notob, nimjon, davotalab* kabi. Yoki “nogironlik” bilan bog‘liq *mayib, majruh, imkoniyati cheklangan*; “aqli norasolik” bilan bog‘liq *telbanoma, telbasaro, devona, vasvas, jinni, aqli zaif*...kabi uslubiy, ma’no qirralari bilan farqlanadigan tibbiy birliklarni misol keltirish mumkin. Ushbu sinonimik qatordan shifokor yoki so‘zlovchi nutqiy vaziyatga qarab yo tibbiy atamani, yo mosini tanlaydi. Deylik, mijoz bilan suhbat paytida shifokor ko‘pincha aynan tibbiy terminni emas, balki uning birikmali variantini qo‘llaydiki, suhbat jarayonida bemor kasalligi xususida ma’lum tushunchaga ega bo‘la oladi:

revmatizm – bo‘g‘imlar, yurak, miya bilan birga biriktiruv to‘qimalar kasalligi;

infeksion-toksik shok – organizmlarning mikroblar bilan zaharlanishi;

appenditsit – oshqozon-ichak yo‘li a‘zolari zararlanishi;

sepsis – eng jiddiy asoratlardan biri bo‘lib, qon zaharlanishi (Tashxis. 2017. –B. 11.).

O.S.Axmanova til taraqqiyotining ichki lisoniy va tashqi ekstralingvistik shakllanishi haqida fikr yuritarkan, “til faktlarini tizimlashtirish usullaridan biri – ularning sinonimik qatorlarda tartiblanishidir”, deya ta’kidlab o‘tadi. Demak, shu asosda tibbiy atamalarni tartibga solish imkoniyatlaridan biri sifatida sinonimik munosabatlarni tildagi tizimli bog‘lanish turlaridan biri sifatida ko‘rish mumkin.

Nemis va rus tibbiyot terminologiyasi asosida soha leksikasini o‘rgangan G.F.Kurishko “tibbiyot tili mikrotizimi boshqa atamalar tizimi kabi juda ko‘p sinonimlarga ega” ekanligini aniqladi.

Aytish mumkinki, mazkur nuqtayi nazar “tibbiy atamashunoslikda umumiy adabiy til va umuman fan tilidan foydalaniladi, shuning uchun sinonimiya, antonimiya va boshqalar parazitologiya terminologiyasi uchun ham xarakterlidir”, degan fikrning rivoji uchun ham xizmat qildi. Nefrologiya va urologiya ingliz terminologiyasida sinonimik munosabatlarning juda ko‘p holatlari qayd etilgan, bundan tashqari, ilgari tibbiy terminologiyaga xos bo‘lmagan sinonimlar hozirda barcha yangi tibbiy atamalarning 30 foizini tashkil etishi qayd etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Fatullayeva K. Tibbiy birliklarning leksik-semantik munosabatlari // Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi. – 6/4-2023. – B. 49.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение. –М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
3. Мирханова Г.Р. Ўзбек тилининг синоним сўзлар ўқув лугатини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Қарши, 2022. – 142 б.

UO‘K 81’373.6:159.9

SINONIMIYA – O‘ZIGA XOS MENTAL-LINGVISTIK KATEGORIYA

K.R.Fatullayeva, o‘qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillari tibbiy terminologiyasida sinonimiya hodisasi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tibbiy terminlar tizimida ideografik, uslubiy va mutlaq sinonimlarning o‘rni hamda ularning terminologik tizimdagi vazifalari yoritiladi. Tadqiqotda tibbiy terminologik birliklarning sinonimik munosabatlari, dublet terminlar, metaforik va perifrastik nomlanishlar, shuningdek, milliy va o‘zlashma terminlarning o‘zaro aloqalari misollar asosida ko‘rib chiqilgan. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tibbiy matnlar tahlili asosida terminologik sinonimlarning tasnifi, ularning qo‘llanish xususiyatlari hamda tibbiy kommunikatsiyadagi ahamiyati aniqlangan. Shuningdek, tibbiy terminlarni standartlashtirish, ikki tilli lug‘atlar yaratish va elektron terminologik resurslarni takomillashtirish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, sinonimiya, terminologik sinonimlar, dublet terminlar, ideografik sinonimlar, uslubiy sinonimlar, mutlaq sinonimlar, tibbiy diskurs, metafora, perifraza, terminologik tizim, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ явления синонимии в медицинской терминологии английского и узбекского языков. Рассматриваются идеографические, стилистические и абсолютные синонимы, их место и функции в системе медицинской терминологии. На основе многочисленных примеров исследуются терминологические синонимические отношения, дублетные термины, метафорические и перифрастические наименования, а также взаимодействие национальных и заимствованных терминов. Анализ медицинских текстов на английском и узбекском языках позволил выявить особенности классификации терминологических синонимов, специфику их употребления и роль в профессиональной медицинской коммуникации. Обосновывается необходимость стандартизации медицинской терминологии, создания двуязычных словарей и совершенствования электронных терминологических ресурсов.

Ключевые слова: медицинская терминология, синонимия, терминологические синонимы, термины-дубликаты, идеографические синонимы, стилистические синонимы, абсолютные синонимы, медицинский дискурс, метафора, перифраза, терминологическая система, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article presents a comparative analysis of synonymy in the medical terminologies of the English and Uzbek languages. Particular attention is paid to ideographic, stylistic, and absolute synonyms, as well as their functions within the medical terminological system. The study examines terminological synonymic relations, doublet terms, metaphorical and periphrastic nominations, and the interaction between native and borrowed medical terms. Based on the analysis of English and Uzbek medical texts, the classification of terminological synonyms, their usage patterns, and their significance in professional medical communication are identified. The article also highlights the necessity of standardizing medical terminology, compiling bilingual dictionaries, and developing electronic terminological resources.

Key words: medical terminology, synonymy, terminological synonyms, doublet terms, ideographic synonyms, stylistic synonyms, absolute synonyms, medical discourse, metaphor, periphrasis, terminological system, English language, Uzbek language.

Soha terminologiyasini kuzatganda sinonimik munosabatlarning *ideografik* – so'zlar bir tushunchani bildiradi, lekin ma'no nozikliklari bilan farqlanadigan: beautiful – fine – handsome – pretty – pleasant; different – various; large – great – huge – tremendous – colossal; doctor – physician – medical practitioner (shifokor – vrach – amaliyotchi shifokor) hamda *stilistik* – so'zlar lug'aviy ma'nosida umumiylik, lekin semantik yoki hissiy-ekspressiv bo'yqlari, uslubiy qo'llanishi bilan farqlanadigan: doctor (official) – doc (familiar); examination (official) – exam (colloquial); to commence (official) – to begin (colloquial); lazy eye(dangasa ko'z) – amblyopia (ambliyopiya), mutlaq (absolyut); so'zlar barcha ma'no va uslubiy jihatdan mos keladi, aynan bir xil ma'noga ega sinonimlar: *scarlet fever, scarlatina nasal catharrh, distention; bloating, cyst; sac, hemopoiesis; sternum breastbone; medical history, hystemmeter* kabi turlari mavjudligi ko'zga tashlanadi. Ingliz terminologiyasida yana *congested, stuffy, runny, sore, swollen, rash, seedy, feverish, dizzy, queasy; fever, temperature, pyrexia; dizzy (dizziness), giddy, light-headed, weak at the knees, vertigo; faint, lose consciousness, pass out, black out, syncope; chest, breast, thoracic cage; measuring hopper, batcher, meter; occlusion, block, obstruction* kabi ma'nodosh bo'lgan birliklar tez-tez qo'llanadi.

Shifokor atamasi bilan bog'liq tibbiy birliklarni kuzatsak, o'zbek tilida *vrach, doktor, do'xtir, shifokor, o'rta tibbiyot xodimi, tabib, emchi, luqmoncha, hakim, siniqchi* qatoridan o'rin olgan so'zlar ingliz tilida atigi ikkita so'z *a doctor, physician* kabi birliklar bilan ifodalanadi. O'zbek tilida, odatda, vrach – tibbiyot oliygohida bilim olgan mutaxassis; shifokor – tibbiyot sohasida ta'lim olgan har bir mutaxassis (vrach, hamshira, feldsher); doktor – tibbiyot oliygohida bilim olgan malakali mutaxassis; do'xtir – tibbiyot sohasiga taalluqli barcha xodimlar; tabib – bemorni xalq tabobati asosida (giyohlar bilan) davolovchi kishi; emchi – bemorni ruhan hamda uqalash yo'li bilan

davolashga harakat qiluvchi kishi; luqmoncha – tibbiy sohadan oz-moz xabardor, dardi yengilroq bemorlarni davolashga harakat qiluvchi kichik tabib ma'nolarini ifodalab keladi.

Qadimdan kishilar bir-birlariga narsa-hodisalar haqida shunchaki ma'lumot beribgina qolmasdan, balki ularning muhim xususiyatlarini tasvirlab, qiyoslab, muhim deb hisoblagan jihatlarni bo'rttiribroq ko'rsatishga harakat qilishganki, bunday nutqiy ehtiyoj natijasida ifoda shakllarining turlicha tasviriy vositalari yuzaga kelgan. Ma'lumki, tibbiyotda qadim zamonlardan to hozirgi kungacha qat'iy terminlar emas, balki majoziy nomlar, obrazli iboralar, metaforalar qo'llangan. Bu beriladigan ma'lumotni kodlashning o'ziga xos usuli, uzoq o'tmishda, inson tanasining tuzilishini maxsus o'rganish diniy e'tiqodlar tomonidan taqiqlangan paytdan boshlangan. Darhaqiqat, bo'yoqdor so'zlar vositasida tasvirlangan ma'lumotlarning yaxshiroq va to'liq o'zlashtirilishi barchaga ma'lum. Ana shunday vositalar sirasiga lingvistik perifraza, evfemizmlar, metafora, sinonimiya hodisalari kiradi, deya ta'kidlaydi olim M.Abuzalova.

Kasbiy muloqotda ba'zan lisoniy imkoniyatlarni yetarli darajada bilmaslik oqibatida muvaffaqiyatsizliklar uchrab turadiki, bunday holat u yoki bu terminning boshqa bir variantlarini bilmaslik natijasidir. Darhaqiqat, tibbiy birliklarga variant, nomdosh sifatida xizmat qiladigan **milliy(termin bo'lmagan) atamalar** mavjudki, ular nafaqat turli ijtimoiy qatlamda so'zlashuvchilar tomonidan tushuniladi, balki shifokor-bemor muloqotining samarali kechishi, bir-birini aniq tushunishi uchun ham ishlatiladi, lotin-yunon atamalarini esa tadqiqotchilarning ko'p qismi tushunadi, odatda shu kasb egalari – professionallar o'rtasida ma'lumot almashish uchun ishlatiladi. Jumladan, 1. *Kamqonlik* (ushbu kasallik qonda eritrotsitlar soni va gemoglobin miqdorining kamayishi, deb aytiladi. Anemiya). 2. *Sarg'ayma* (ushbu kasallik sariq kasalligi va tibbiyotda gepatit deb ham yuritiladi). 3. *Xafaqon* (ushbu kasallik qon bosimining oshishi, yani gipertoniya hisoblanadi).

4. *Ko'richak* (chuvalchangsimon o'simtaning yallig'lanishi, appenditsit).

5. *Ko'kyo'tal* (o'tkir antroponoz, havo-tomchi yo'li bilan yuquvchi bakterial infeksiya hisoblanadi).

6. *Haftpo'st* (tibbiyotda karbunkul deb yuritiladi).

7. *Suvchechak* (lotincha varicella – yuqumli kasallik). 8. *Tutqanoq* (tibbiyotda epilepsiya deb yuritiladi). 9. *Parishonxotirlik* (tibbiyotda ateroskleroz deb ataladi). 10. *Bavosil* (gemorroy). 11. *Shapko'r* (yaxshi ko'ra olmaslik, geterozigota) kabilar.

Televideniye, internet, yozma OAV, turli ma'ruzalar, suhbatlarda o'rinli va ishlatilishi qulay ayrim tibbiy birliklar (tibbiy metafora, tibbiy evfemizm, tibbiy perifraza ba boshqalar) qo'llanmoqdaki, bular ham tinglovchi, ham o'quvchi uchun yoqimli va eshitimlidir. Masalan, angina – eng keng tarqalgan **nafas yo'llari xastaliklaridan** biri. Ko'pincha anginani **soxta kasallik, zaiflashgan tomoq kasali** deb atashadi. Bunday dard o'ta noxush bo'lib, vaqtida davolanmasa, jiddiy asoratlarga olib keladi (Tashxis. 2017. 23-b.); 10 yoshli qizcham **yurak nuqsoni porogi** bilan tug'ilgan. Bilim olishi, fikrlashi, xotirasi tengdoshlarinikidan ancha sust. **Hozir ko'zi bir tomonga ketib qolgan, oyoq tashlashlari boshqacha**. Qizimning ahvolini yaxshilash uchun nima qilishim kerak?

Matnda tibbiy tushunchalarning badiiy ifodalar, muloyimlashgan varianti qo'llanganki, ular o'quvchida kasallik xususida aniq, tushunarli tasavvur uyg'ota oladi, ya'ni bunda *yurak nuqsoni, ko'zi bir tomonga ketib qolgan, oyoq tashlashlari boshqacha* kabilar evfemizmlar asosida shakllangan bo'lsa, *soxta kasallik, zaiflashgan tomoq kasali* perifrastik usulda hosil qilingan. Pandemiya tufayli bir qancha birliklar nutqimizdan mustahkam o'rin egalladi. *Koronavirus* tibbiy termin bo'lib, kuchli o'tkir respirator sindromni va o'tkir respirator virusli infeksiyaning ba'zi turlarini keltirib chiqaradigan virus sanaladi. Birgina koronavirus bilan bog'liq o'ndan ortiq *ko'zga ko'rinmas yov, tojdor virus, insoniyatni ilojisiz qoldirgan virus, tojdor virusning toji, xavfli yov, tojli dushman, ko'zga ko'rinmas mitti ofat, toj kiygan virus, dunyo iqtisodini yemiruvchi kasallik, inson salomatligining kushandasi, chekinmayotgan yov, olamiy falokat* kabi perifrastik, metaforik ma'nodosh birliklarning faol qo'llanishda ekanligini kuzatamizki, bular bevosita tibbiy nutq bilan bog'liq. Quyida uning ayrim matnlarda evfemizm, perifraza, metafora orqali nomlanishlarini kuzatamiz:

evfemik birliklar: *Bizning “begonamiz” (COVID-19) yuqori va quyi nafas yo'llari to'qimalariga va tomirlar endoteliysiga tropikka ega. U qon, limfa tomirlari, yurak bo'shliqlarining ichki yuzasiga to'shalib turadigan bu to'qimaga o'rnashib oladi. Koronavirus – insoniyatning yangi dushmani* (“Darakchi”. №5. 30.01.2020, 42-b.);

perifrastik birliklar: *Qiro'l virusni aniqlash uchun tahlil topshirmagan yoki topshirgan tahlilning natijalari manfiy bo'lgan* (Koronavirus info).

metaforik birliklar: *Tojdor virus jannatmakon o'lkamizga xavf solmoqda* (O'zA. 01.04.2020). Agar biz bu *xatarga* beparvo, beg'am bo'lsak, minglab odamlarning sog'lig'i va taqdirini xavf ostiga qo'yamiz, vaziyatimiz yanayam og'irlashadi (Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 17-iyuldagi murojaatidan). Faqat tezkor va muntazam safarbarlik, temir intizom, tibbiy madaniyat, yuksak onglilik bilangina biz bu *ofatga* qarshi kurasha olamiz (Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 17-iyuldagi murojaatidan).

Xullas, aytish mumkinki, tavsifiy tilshunoslik o'z o'rnini sohaviy-tavsiyaviy tilshunoslik yo'nalishlariga bo'shatib bergan ekan, tibbiy sohaga tegishli atamalarni ham ommabop variantlarda tayyorlash – shu sohadagi ilmiy muammoning yechimiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillarida tibbiy terminologiyada sinonimiya juda keng tarqalgan hodisa, degan xulosaga kelish mumkin. Tibbiyotning barcha sohalarida sinonim terminlar mavjud, bu esa mutaxassisdan ulardan xabardor bo'lishni talab etadi. Zamonaviy tibbiy lug'atlarda sinonimlarni qayd etish muammosi hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fatullayeva K. Tibbiy birliklarning leksik-semantik munosabatlari // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. – 6/4-2023. – B. 49.
2. Бердиев Х.Х. Ўзбек тилининг ўтовсозлик лексикаси: Филол. фанлари ... фалсафа доктори (PhD)... дисс. автореф. – Т., 2017. – -B.10.
3. Nazarova S. A. So'z birikmasi – tibbiy atamalar “bunyodkori”/ ”Soha lingvistikasi: tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasining muammolari, yechimlari hamda istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.–Buxoro: Tadqiqot.uz, 2021.–B.131-136.
4. Абузалова М.К. Лингвистика ва тиббиёт ҳамкорлиги ижтимоий зарурат сифатида/ “Soha lingvistikasi: tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasining muammolari, yechimlari hamda istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Buxoro: Tadqiqot.uz, 2021.–B. 19.

UO'K 808.5

TILNING ESTETIK FUNKSIYASI HAQIDA

M.Gaziyeva, dots., DSc, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada tilning estetik funksiyasi xususida fikr yuritiladi. Bu funksiya haqidagi olimlar qarashlari o'rganilib, ular lisoniy dalillar orqali tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: estetika, lingvoestetika, badiiy matn, falsafiy kategoriya, tilning poetikligi.

Аннотация. В статье рассматривается эстетическая функция языка. Взгляды ученых на эту функцию изучаются и анализируются с помощью лингвистических доказательств.

Ключевые слова: эстетика, лингвоэстетика, художественный текст, философская категория, поэтичность языка.

Abstract. The article discusses the aesthetic function of language. The views of scientists on this function are studied and analyzed through linguistic evidence.

Keywords: aesthetics, linguistic aesthetics, literary text, philosophical category, poetic nature of language.

Estetika termini asli grekcha *aisthetikos* so'zidan olingan bo'lib, u his-tuyg'u bilan idrok qilish ma'nosini anglatadi. Estetika falsafiy kategoriyalar tizimiga oid tushuncha bo'lib, u falsafa fanining tadqiqot obyektidir. Estetika adabiy-badiiy ijodiy jarayonlar bilan bog'liq ifoda formalarini o'rganuvchi soha hisoblanadi[1, 607]. K.Fossler lingvoestetika haqida o'zining qarashlarini bildirib, “intuitsiya va estetik did tilning strukturasini aniqlashga xizmat qiladi... estetika bu ruh, intuitsiya ifodasi haqidagi fan, til esa bu o'zlikning ma'naviy ifodasidir. U til estetikasi mohiyatini barcha nafis estetik san'atlarning boshlanishi deb tushuntiradi. Jumladan, raqs – bu jestlar tili, musiqa – nozik ohang(ton)lar, naqsh va rassomlik san'atida – ranglar va chiziqlar, barcha tillarning tili bu poeziyadir.

Hozirgi tilshunoslikda barcha sohalar faqat ikkilamchidir, tilning poetikligi esa bu uning funksiyalaridan biridir” [2]. Shuning uchun ham yozuvchining faqat nimani gapirayotganligiga va nima haqida yozayotganligigagina emas, balki qanday gapirayotganligiga va qanday yozayotganligiga” nisbatan badiiy-estetik kategoriyalarni belgilash kerak. Ana shu fikrlar asosida til aloqa vositasi bo‘libgina qolmay, kommunikativ, akkumlyativ, ekspressiv, estetik, poetik funksiyalarni ham bajaradi. “Agar til va madaniyat o‘zaro bog‘liq tushunchalar sifatida e’tirof etilsa, unda tilning estetik (poetik) funksiyasini fakultativ hodisa deb bo‘lmaydi va u tilning kommunikativ, akkummulyativ va kognitiv funksiyalari bilan o‘zaro munosabatga kirishadi” [2].

Til funksiyalari ichida uning estetik vazifasi alohida ahamiyatga egadir. Tilning estetik funksiyasi ijodkor tomonidan yaratilgan badiiy asarlarda yanada aniqroq ko‘zga tashlanadi. Shuning uchun ham har qanday tilning ifoda imkoniyatlari boy va beqiyos darajada go‘zaldir. Mavjud adabiy asarlar, folklor namunalari, so‘z o‘yinlariga asoslangan nozik askiya san’ati, qo‘yingki, o‘zida badiiylik xususiyatlarini namoyon etuvchi til bilan tanishish jarayonida kommunikatsiya ishtirokchilari tilning o‘ziga xos tovlanishlari, uning benihoya go‘zalligidan zavqlanadilar. Tilshunoslikda bunday fikr va qarashlar N.Mahmudovga tegishli bo‘lib, u tilning estetik funksiyasi bilan bog‘liq tushunchalarga chuqurroq yondashadi. Bu boradagi fikrlari bilan tilning badiiy-estetik xususiyatlarining mohiyatiga kirib boradi.

Natijada o‘zbek tilshunosligida lingvoestetika haqidagi dastlabki tushuncha va qarashlar shakllana boshladi. Sohaga oid ilmiy adabiyotlarda til estetikasi haqida so‘z yuritiladi. “Til estetikasi haqida gap ketganda, faqat muayyan yozuvchining tili atrofida fikr yuritiladi. Estetikani faqat badiiy asarlar tiligagina xos, undan tashqarida til estetikasi haqida gapirish mumkin emas, deb qarash noto‘g‘ridir. Chunki til estetikasining asosi nutqning sifatiga, qandayligiga suyanadi. Jonli so‘zlashuvda ham, ko‘pincha, fikrni qanday ifodalanayotganligiga e’tibor beriladi. Ana shu e’tibor bilanoq til o‘zining kommunikativ funksiyasi bilan birgalikda estetik funksiyasini ham namoyon qiladi. Demak, nafaqat badiiy asarda, balki undan tashqarida ham til o‘zining estetik funksiyasi bilan ishtirok etishi mumkin” [3,4].

Tilning estetik funksiyasini faqat ijodiy jarayon bilan bog‘lash mumkin emas. Chunki tilning ifoda imkoniyatlari keng bo‘lib, shu tildan foydalanuvchi til sohiblari adabiy til, og‘zaki yoki yozma nutq jarayonida o‘z fikrlarini mantiqan qisqa va ixcham ifoda shakllariga asoslangan holda berishi, fikrlar ifodasida til imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishi, uni chiroyli va ta’sirchan nutqqa aylantirishi faqat badiiy asar uchungina xos emas.

“Tilning estetik funksiyasi” tushunchasi lingvistika siklidagi fanlarda turlicha talqin qilinadi. Tilning estetik vazifaga xoslanishini aksariyat olimlar uning go‘zal ifodasi bilan bog‘laydilar. Rus tilshunosi N.V.Cheremisina esa biroz boshqacharoq fikrlaydi. U tilning estetik funksiyasini kitobxon yoki tinglovchilarning ifoda vositalaridan lazzatlanishi, zavqlanishi tarzida tushunadi. G.O.Vinokur, L.A.Novikov, V.P.Kovalevalar konsepsiyasida lisoniy belgilar estetikasi turlicha semantik tovlanishlar ma’nosi orqali izohlanadi. Olimlar o‘rtasida eng keng tarqalgan umumiy qarashlarga ko‘ra, lisoniy birliklarning estetik xususiyatlari obrazli assotsiativ tasavvurlarga asoslanadi.

Lisoniy elementlarning estetik funksiyalari kutilmagan fikr, kutilmagan go‘zal ma’no ifodasi orqali yuzaga chiqadi. Tilning estetik funksiyasida asosiy e’tibor ma’lum bir xabarning o‘ziga xos ifoda bilan berilishida deb baholanadi[4]. Demak, estetika nafaqat falsafiy kategoriya, balki u badiiylik kategoriyalaridan biri bo‘lib, lingvistikaning tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi. N.Mahmudovning ta’kidlashicha, bu masala bilan dastlab italyan filosofi va siyosiy arbobi Benedetto Kroche shug‘ullangan. U nazariy jihatdan tilshunoslikni estetika bilan, “go‘zallik haqidagi fan” bilan aynan tenglashtiradi... estetika kategoriyalari qanchalik individual bo‘lsa, lingvistik kategoriyalar ham shunchalik individualdir deb hisoblaydi[3, 3].

Badiiy matnning o‘ziga xos asosiy xususiyatlaridan biri uning muallif badiiy va poetik tafakkuri asosida yaratilishidir. Badiiy tafakkur mohiyati bilan tasvirlangan voqea-hodisalar mazmuni kommunikantlar tomonidan idrok qilinar ekan, ma’lum bir xalqning turmush-tarzi, urf-odatlar va boshqa qator borliq hodisalarini o‘zida aks ettiruvchi ma’lum bir til tasvir uchun asos qilib olinadi. Masalan,

Bugun jug'rofiya o'qituvchisi darsga kelmadi. Xomtok qilaman, deb so'ridan yiqilib, oyog'ini sindiripti. Ajoyib «xushxabar»dan keyin bir zumda sinf bo'shadi-qoldi.

Bunday qulay paytdan foydalanay deb, Sotvoldi uyga emas, shahar markazidagi «Madaniy mollar» magaziniga qarab yo'l oldi. Batareyasi o'tirib qolgani uchun cho'ntakda olib yuradigan sovun qutichasidek radiosi gapirmay qo'ygan (S.Ahmad. "Bir o'pichning bahosi").

Ayni bir til badiiy matn tili funksiyasini bajarar ekan, u borliq voqealarini badiiy va obrazli tasvirlashga xizmat qiladi. Shuning uchun ham muayyan til badiiy asar tili funksiyasiga ko'chganida uning ifoda shakli poetiklashadi, g'oyaviy-estetik qimmatga ega bo'ladi. Muallif tomonidan badiiy matnda qo'llanayotgan so'z o'zining belgilik tabiatini muntazam ravishda o'zgartirib turadi. U xalq va jamoa ongi tarkibidagi nominativ funksiyasini saqlagani holda badiiy kontekstda o'zining nozik poetik ma'no ottenkalariga hamda estetik ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Ifoda shakli lisoniy-semiologik qimmatini poetik-semiologik funksiyalariga almashtiradi. Bunday asosiy vazifa ijodkorning badiiy-poetik tafakkuri orqali amalga oshadi.

Jamoa yoki xalq mulki sanalgan lisoniy birliklar asosida yaratilgan nutq hosilalari badiiy nutq maqomini oladi. Shuning uchun ham badiiy nutqda so'z o'zining belgilik tabiatini badiiy semantik ifoda shakli bilan almashtiradi. Kontekstdagi so'z ma'nosi yoki obrazli ifoda vositalari lisoniy ifoda shaklidan lingvopoetik ifoda shakliga aylanadi, so'z o'z zimmasiga tinglovchiga ta'sir etish darajasiga ega bo'lgan estetik yukni oladi. Badiiy nutq muallifi tomonidan matnning mazmuniy strukturasiga singdirilgan yashirin fikrlar va ular orqali ma'lum voqea-hodisalarga ishora implitsit ifoda shakliga ega bo'ladi. Mohir san'atkor fikrning ifoda shaklini o'zgartiradi. U fikrni ba'zida oshkora tarzda, ba'zida yashirin ifodalash orqali kitobxonni o'ziga rom etadi.

Yuqorida nomlari zikr etilgan tilshunos olimlarning qarash va nazariyalari asosida shuni aytish mumkinki, olamning real hamda badiiy manzarasini ifodalashga xizmat qiluvchi lisoniy belgilar sistemasi ham atash, ham badiiy-estetik funksiyalarni bajarishi bilan xarakterlanadi. Bunday fikrlar har qanday tilning mohiyati uning ifoda shakliga hamda ifoda mazmuniga bog'liq ekanligidan dalolat beradi. Ma'lum xalq va jamoa tili uning ongida saqlanar ekan, yillar va asrlar davomida u akkumulyatsiyalanib, ham denotativ, ham konnotativ va kontekstual xususiyatlari bilan mukammallashib boradi. Ijodkorlar tomonidan yaratilgan badiiy asarlar tili va uning ifoda vositalari tilning poetik va estetik qimmatini oshirishga va muayyan tilning yanada boyishiga xizmat qiladi. O'sha xalqqa mansub bo'lgan ijodkorlar esa jamoa ongidagi tilni boyitishga, yangi ifoda vositalari bilan to'ldirishga xizmat qiladilar. Ijodkor badiiy tafakkuri faoliyati natijasida qayta ishlangan va yangidan hosil qilingan lisoniy sistema va uning elementlari o'zining lingvoestetik, lingvopoetik funksiyalari bilan xalqning ma'naviy-madaniy mulkiga aylanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1988. – С. 607.
2. Приорова И.В. Об эстетике, норме и системе языка: дискуссия без противоречий в кратком изложении трех лингвистических концепций XX века // https://vestnik-rosnou.ru/sites/default/files/10_1.pdf
3. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б. 4.
4. Должикова С.Н. Маркеры эстетической функции языка в дискурсе маркетинга // www.gramota.net/materials/2/2011/3/13.html

UO'K 808.3

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA PROSODIK BIRLIKLARNING O'RGANILISHI HAQIDA

M.Gaziyeva, dots., DSc, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada prosodik birliklarning tadqiqi masalasi tahlil etiladi. Shuningdek, bu vositalarning eksperimental tahlili ham e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: fonetika, prosodika, prosodiya, prosodik birliklar, eksperimental fonetika.

Аннотация. В статье анализируется вопрос исследования просодических единиц. Также признается экспериментальный анализ этих средств.

Ключевые слова: фонетика, просодия, просодические единицы, экспериментальная фонетика.

Abstract. The article analyzes the issue of studying prosodic units. The experimental analysis of these tools is also recognized.

Keywords: *phonetics, prosody, prosody, prosodic units, experimental phonetics.*

Fonetika fan sohasi sifatida XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida shakllandi. Prosodika esa fonetikaning alohida tarkibiy qismi sifatida doimo tilshunoslar e'tiborini jalb etib kelgan. Prosodika masalalari mohiyatini belgilash keng qamrovli eksperimental tadqiqotlar o'tkazishni talab qiladi. Lekin bu izlanishlarni olib borish uchun zarur bo'lgan yuqori aniqlikdagi texnik-uskunaviy jihozlarning yetarli bo'lmaganligi sabab prosodika sohasini o'rganish tilshunoslikning boshqa sohalaridan sezilarli darajada ortda qolmoqda.

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi, shuningdek, tor sohalar uchun ham xizmat qiladigan zamonaviy kompyuter dasturlarining ishlab chiqilishi tadqiqotlar imkoniyatining kengayishiga sharoit yaratdi. Bu esa tilshunoslikda prosodika sohasidagi tadqiqotlarning jonlanishiga va olinayotgan ilmiy natijalarning aniqligiga olib keldi. Texnik imkoniyatlarning kengayganligi hamda oraliq sohalarning tadqiqot obyekti sifatida belgilanishi umumiy ma'noda fanning rivojlanishiga turtki bo'lmoqda.

Ma'lumki, har bir sohaning ilmiy asosi shu yo'nalishga oid atamalarining mukammal izohiga tayanadi. Prosodiya atamasiga maxsus lug'atlarda "Prosodiya (grekcha prosodia – urg'u ma'nosini anglatadi) – 1) antik poetikada metrik she'r bo'g'inlaridagi cho'ziqlikka asoslangan urg'u miqdori haqidagi bilim hisoblanib, "miqdoriy prosodiya" ma'nosida qo'llangan; 2) rus poetikasida esa prosodiya tushunchasi ostida she'rshunoslik sistemasi yoki she'riy o'lchov sistemasi tushunilgan"[1] deb izoh beriladi. Demak, prosodiya hodisasi bo'g'inga aloqador bo'lib, urg'uli va urg'usiz bo'g'inlardagi miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslanadi. Prosodiya va prosodika atamalarining sohaga oid adabiyotlarda sinonim sifatida qo'llanishi kuzatiladi. Prosodika supersegment birliklarni o'rganuvchi fonetikaning alohida bo'limidir. Shuning uchun ham fonetik birliklar segment va supersegment birliklar sifatida ajratiladi. Prosodikaga S.Axmanova quyidagicha ta'rif beradi: "prosodiya supersegment vositalarining umumiy nomi bo'lib, aynan tonning balandligi, cho'ziqlik (miqdor) va balandlikdir (kuch, amplituda)" hamda "asosiy tonning ko'tarilishi va pasayishi (melodika), kuchli va kuchsiz urg'ularning taqsimoti (dinamika), nutqning tez yoki sekinligi (temp) hamda talaffuzning uzilishi (pauza) kabi nutqning supersegment vositalari birikish tamoyillari haqidagi ta'limot"[2]dir. Prosodika fonetikaning maxsus bo'limi sifatida intonatsiya masalalarini ham qamrab oladi. Ko'rinadiki, bir atamani turlicha tushunish holatlari mavjud. Atamalar izohidagi bu kabi murakkabliklar ushbu sohada tadqiqot olib borish qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Tilshunoslikda prosodik vositalar haqidagi masalalar fonetik-fonologik sathga oid supersegment birliklar nomi bilan bog'liqdir. Prosodika masalalari bilan shug'ullanish asosan o'tgan asrning 50-80-yillariga to'g'ri keladi. Bu sohaning yirik vakillari hisoblangan M.A.Peshkovskiy, G.A.Glison, N.S.Trubetskoy, A.M.Sherbak, A.A.Reformatskiy, L.R.Zinder [3] kabi olimlarning qarashlari umumiy tipologik fonetika masalalariga bag'ishlanganligi bilan ajralib turadi.

O'zbek tilshunosligida fonetika va fonologiya sohasida bir qator tadqiqotlar [4] amalga oshirilgan bo'lib, ularning aksariyati segment fonetika masalalariga bag'ishlanganligi bilan xarakterlidir. Professor A.G'ulomov [5] o'zbek tilshunosligida birinchilardan bo'lib prosodika sohasiga oid masalalarni subyektiv metod yordamida o'rgangan olimlardan biri hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida prosodika va intonatsiya masalalariga bag'ishlangan eksperimental-fonetik tadqiqotlar barmoq bilan sanarlidir. Bunday izlanishlar A.Mahmudov, D.Niyozov, H.Yo'ldosheva, M.Yusupova, N.Hayitmetov, U.To'ychiyev, M.Mirtojiyev [6] kabi olimlarning ilmiy faoliyatida ko'zga tashlanadi. Prosodika sohasidagi bu eksperimental-fonetik tadqiqotlar bundan 40–50-yil oldin yaratilgan uskuna va jihozlar yordamida amalga oshirilgan. Biroq olingan ilmiy xulosalardan bugungi kunga qadar foydalanib kelinmoqda. Bu ham sohadagi eksperimental tadqiqotlarga ehtiyoj kattaligidan dalolat beradi.

Yuqoridagi mualliflarning qarashlari fonetikaning prosodika sohasiga bag'ishlangan bo'lsa-da, tadqiqotlar maqsad va vazifasidan kelib chiqib, bir-biridan farqlanadi. Tilning prosodik vositalari dastlab fonetik tadqiqotlar tarkibida o'rganilgan. Bu ishlarda masalaning nazariy hamda funksional belgilari yetarlicha hisobga olinmagan. Shuningdek, til va nutq hodisalarining farqlanishi tadqiqotlar

uchun prinsipial mezon vazifasini bajarmagan. Aksariyatida eksperimental kuzatishlarsiz fikrlar bildiriladi.

Prosodik vositalarni o'rganish jarayoni bilan bog'liq ikkinchi davrni eksperimental tadqiqotlar davri deb nomlandi. Bu davrda nutqning prosodik xususiyatlari maxsus apparatlar (otsillograf, intonograf) orqali eksperimental metodlar yordamida tahlil qilingan va statistik tahlillar natijasida ilmiy xulosalar chiqarilgan. Bu davr fanda eksperimental tadqiqotlarning an'anaviy davri deb nomlanadi. An'anaviy metodlar yordamida amalga oshirilgan tadqiqotlarda nuqtaning akustik xususiyatlari o'rganilgan bo'lsa-da, uning amaliyotga tatbiqi amalga oshirilmagan.

Prosodik vositalarning o'rganilishi bilan bog'liq uchinchi davr fonetika-fonologiya sohalarining farqlanishi, fanda kuzatish va nazariy bosqich davrlarining yuzaga kelishi bilan aloqadordir. Fonologiya haqidagi nazariyalarning yuzaga kelishi, til va nutq hodisalarini farqlash jarayonining boshlanishi prosodik vositalarning funksional xususiyatlarini o'rganish bilan bog'liq yangi davrni boshlab berdi. Shuning ta'sirida fanda prosodik vositalarga xos bo'lgan yangi intonatsion konstruksiya haqidagi nazariya yuzaga keldi. Tilning yuqori sathiga xos bo'lgan ilmiy paradigmalarning quyi sathda ham o'z ifodasini topa boshladi. Tilning prosodik vositalari paradigmasi yuzaga keldi. Prosodik vositalarning bu davrdagi funksional xususiyatlari nafaqat sintaktik birliklarning denotativ strukturasiga, balki ularning grammatik strukturasiga ham o'z ta'sirini ko'rsata boshladi. Shuning uchun ham zabardast olim A.G'ulomning fonetik sintaktika haqidagi qarashlarini intonatsiyaning sintaktik paradigmasi deb ta'riflash mumkin.

Ko'rinadiki, turkiyshunoslikda prosodika masalalarining o'rganilishi bo'yicha izlanishlar amalga oshirilgan, ammo soha mundarijasiga kiruvchi juda ko'p jihatlar yetarli yechimiga ega bo'lgan emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Квятковский А. Поэтический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 227.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С. 367.
- Пешковский А. М. Интонация и грамматика. – М., 1928; Глисон Г.А. Введение в дескриптивную лингвистику – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959; Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М., 1960; Щербак А.М. Грамматика староузбекского языка. – Ленинград: Изд-во Академия наук Москва, 1962; Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Просвещение, 1967; Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высшая школа, 1979; Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. – М.: Наука, 1984.
3. Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990; Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
4. Фуломов А. Ўзбек тилида ургу. – Тошкент, 1947.
5. Махмудов А. Словесные ударения в узбекском языке – Ташкент: Фан, 1960; Ниязов Д.М. Интонация повествования в современном узбекском литературном языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1969; Юлдашева Х. Интонация вопросительных фраз современного узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1988; Юсупова М. Ўзбек тилида синтагманинг интонацион хусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1979. – 1-сон. – Б. 78-82; Хайитметов Н. Алишер Навоий ғазалларида мантик ургусининг берилиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1989; Тўйчиев У. Ўзбек арузини экспериментал фонетика усули билан текшириш // Ўзбек тили ва адабиёти – Тошкент, 1993. – 4-сон. – Б. 13-21; Миртожиев М. Ўзбек тили фонетикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – 424 б.

UDC 81-13

REFLECTION OF THE STORIES OF SIR ARTHUR CONAN DOYLE

S.Giyosova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Adabiyot va madaniyat bir-biridan farqli tushunchalar bo'lishiga qaramay, bir-biri bilan chuqur bog'langan va ko'pincha bir-birining kontekstida talqin qilishda murakkab muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola ushbu ikki soha o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Ingliz adabiyoti boy va yaxshi tuzilgan an'anaga ega bo'lib, odatda Shekspir davri va Viktoriya davri kabi tarixiy davrlarga bo'linadi, ularning har biri o'z davrining ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Xuddi shunday madaniyat ham muayyan jamiyatning qadriyatlari, an'analari, e'tiqodlari va turmush tarzini o'z ichiga olgan keng va murakkab tushunchadir. Xuddi shunday, madaniyat ham ma'lum bir jamiyatning qadriyatlari, an'analari, e'tiqodlari va turmush tarzini o'z ichiga olgan keng va murakkab tushunchadir. Akademik soha sifatida madaniyathunoslik ushbu elementlarni tarixiy, siyosiy, geografik va estetik nuqtai nazardan o'rganish uchun muhim asos

yaratadi. U zamonaviy madaniyatning dinamikasiga, jumladan, uning kelib chiqishi, asosiy xususiyatlari va ichki qarama-qarshiliklariga qaratilgan. Bu sohadagi olimlar madaniy amaliyotlarning kengroq hokimiyat tizimlari, jumladan mafkura, sinfiy, milliy o'ziga xoslik, etnik kelib chiqishi, jinsi va avlodlar farqlari bilan qanday bog'liqligini tahlil qiladilar. Madaniyatni statik yoki turg'un deb ko'rish o'rniga, madaniyatshunoslik uni doimiy ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va jarayonlar tomonidan shakllantiriladigan suyuqlik va doimiy rivojlanib boruvchi sifatida ko'radi. Bundan tashqari, madaniyatshunoslik ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy kontekstlarda hokimiyat tuzilmalari tomonidan ma'no qanday yaratilishi, uzatilishi, bahslashishi va ta'sirini tushunishga intiladi. Shu doirada, ushbu maqola taniqli Viktoriya yozuvchisi ser Artur Kanon Doylning tanlangan qisqa hikoyalarida madaniyatning aksini o'rganadi. Madaniyatni statik yoki turg'un deb ko'rish o'rniga, madaniyatshunoslik uni doimiy ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va jarayonlar sifatida shakllantiriladi va doimiy rivojlanib boruvchi sifatida ko'radi. Bundan, madaniyatshunoslik ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy kontekstlarda hokimiyat tuzilmalari ma'noda qanday yaratilishi, uzatilishi, bahslanishi va ta'sirini kuchaytirilishiga intiladi. Shu doirada, ushbu maqolada taniqli Viktoriya yozuvchisi ser Artur Kanon Doylning qisqa hikoyalarida madaniyatning aksini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Kiyim tavsifi, Britaniya madaniy hayotining aksi, ovqatlanish odatlari, sarguzashtlar, adabiyotining ta'siri, adabiy nutq.

Аннотация. Литература и культура, несмотря на то, что являются различными понятиями, глубоко взаимосвязаны и часто представляют собой сложную задачу для интерпретации в контексте друг друга. В этой статье исследуется взаимосвязь между этими двумя областями. Английская литература обладает богатой и хорошо структурированной традицией, обычно делящейся на исторические периоды, такие как эпоха Шекспира и викторианская эпоха, каждый из которых отражает социокультурные особенности своего времени. Точно так же культура — это широкое и сложное понятие, включающее ценности, традиции, убеждения и образ жизни конкретного общества. Культурология как академическая область предоставляет критическую основу для изучения этих элементов с исторической, политической, географической и эстетической точек зрения. Она фокусируется на динамике современной культуры, включая ее происхождение, ключевые особенности и внутренние противоречия. Ученые в этой области анализируют, как культурные практики связаны с более широкими системами власти, включая идеологию, класс, национальную идентичность, этническую принадлежность, гендер и различия поколений. Вместо того чтобы рассматривать культуру как статичную или фиксированную, культурология рассматривает ее как изменчивую и постоянно развивающуюся, формируемую непрерывными социальными взаимодействиями и процессами. Кроме того, культурология стремится понять, как смысл создается, передается, оспаривается и подвергается влиянию структур власти в социальном, политическом и экономическом контекстах. В рамках этой концепции в данной работе рассматривается отражение культуры в отдельных рассказах сэра Артура Канон Дойла, выдающегося писателя викторианской эпохи. Выбор автора и текстов сделан без какой-либо предвзятости, что позволяет провести общее исследование культурного представления в его произведениях.

Ключевые слова: Описание одежды, отражение британской культурной жизни, пищевые привычки, влияние ранней приключенческой литературы, литературный дискурс

Abstract. Literature and culture, though distinct concepts, are deeply interconnected and often challenging to interpret in relation to one another. This article explores the relationship between these two domains. English literature possesses a rich and well-structured tradition, commonly divided into historical periods such as the Age of Shakespeare and the Victorian Age, each reflecting the socio-cultural characteristics of its time. In the same way, culture is a broad and complex concept that includes the values, traditions, beliefs, and lifestyles of a particular society. Cultural studies, as an academic field, provides a critical framework for examining these elements through historical, political, geographical, and aesthetic perspectives. It focuses on the dynamics of contemporary culture, including its origins, key features, and internal tensions. Scholars in this field analyze how

cultural practices are connected to broader systems of power, including ideology, class, national identity, ethnicity, gender, and generational differences. Rather than viewing culture as static or fixed, cultural studies considers it as fluid and constantly evolving, shaped by ongoing social interactions and processes. Furthermore, cultural studies aims to understand how meaning is created, shared, challenged, and influenced by structures of power within social, political, and economic contexts. Within this framework, the present paper examines the reflection of culture in selected short stories by Sir Arthur Conan Doyle, a prominent writer of the Victorian period. The choice of the author and texts has been made without specific bias, allowing for a general exploration of cultural representation in his works.

Keywords: *Descriptions of clothing, reflections of British cultural life, food habits, influence of earlier adventure literature, literary discourse.*

Introduction. Linguocultural Representation in Doyle's Short Stories. This article examines three of Arthur Conan Doyle's stories: *A Scandal in Bohemia* (1891), *The Adventure of the Speckled Band* (1892) and *The Lost World*. Both narratives achieved immense popularity during the Victorian Era and continue to be widely read in the 21st century. These works significantly contributed to Doyle's literary reputation. *A Scandal in Bohemia* centers on Wilhelm Gottsreich Sigismond von Ormstein, the King of Bohemia, who seeks the assistance of Sherlock Holmes to retrieve a compromising photograph from Irene Adler, his former lover. Irene Adler is portrayed as an intelligent and unconventional woman who ultimately outwits Holmes, marking a rare instance of his defeat. Her success demonstrates the limits of Holmes's otherwise exceptional reasoning abilities and highlights the power of wit over logic. Both stories provide clear reflections of British cultural life. This study particularly focuses on elements such as environment, clothing, food habits, and social structures. The narratives depict a society divided between the royal elite and the bourgeois class, a defining characteristic of the Victorian period. Distinct differences in lifestyle and cultural practices between these classes are vividly illustrated. While the stories primarily revolve around aristocratic and wealthy figures—such as the Bohemian king and Dr. Grimesby Roylott of Stoke Moran—they also offer glimpses into the lives of lower social groups, including laborers and marginalized individuals. This contrast reveals the coexistence of multiple social strata within the same society. Descriptions of clothing in the stories reflect the fashion and climate of the time. For instance, elaborate garments made from luxurious materials indicate wealth and status, while simpler, mixed-style outfits represent practicality and rural influence. The frequent mention of heavy coats and layered clothing also suggests adaptation to the cold British climate. Doyle's attention to such details enhances the authenticity of his narratives. Transportation is another cultural aspect highlighted in both stories. Horse-drawn vehicles, such as hansom cabs and dog-carts, were common means of travel during the Victorian era. Their presence in the stories reflects the transitional phase of society, where traditional and modern systems coexisted. Additionally, references to trains emphasize the growing importance of industrial advancement in shaping everyday life. Doyle also portrays the dietary habits of the period. Beverages such as tea and coffee are commonly consumed, reflecting both cultural preference and climatic necessity. The enduring appeal of these stories lies in Doyle's skillful combination of narration and dialogue. Through the voice of Dr. John Watson, readers are provided with vivid and detailed insights into Victorian society. While Holmes embodies logic, rationality, and intellectual precision, Watson's descriptive storytelling adds emotional depth and realism. Together, they create a balanced narrative that captures both the analytical and human aspects of the stories. Moreover, these works reflect key features of the period, including romanticism, social sensibility, and cultural complexity. Elements such as setting, climate, clothing, food, social etiquette, architecture, and transportation are all intricately woven into the narratives. As a result, Doyle's stories serve not only as engaging detective tales but also as valuable representations of the cultural and social dynamics of their time.

The Lost World: An Adventure of Science, Exploration, and Imagination

The Lost World, written by Arthur Conan Doyle, is a classic adventure and science fiction novel that tells the story of a daring expedition to a remote plateau deep within the Amazon basin of South

America. In this isolated and mysterious region, prehistoric creatures such as dinosaurs continue to exist, alongside hostile ape-like beings and indigenous tribes. The narrative is presented through the perspective of Edward Malone, a young journalist who joins the journey in search of recognition and personal achievement. The novel first appeared in serialized form in *The Strand Magazine* in 1912, accompanied by illustrations from Harry Rountree. Its popularity quickly spread internationally, leading to publication in book form by Hodder & Stoughton later that same year. Doyle aimed to create a story that would capture the excitement of traditional adventure tales while also appealing to adult readers, blending imagination with elements of scientific realism. At the center of the story is Professor Challenger, a bold and unconventional scientist who claims to have discovered living dinosaurs during an earlier expedition. Initially met with skepticism and ridicule, Challenger organizes a new journey to prove his claims. He is joined by Malone, the skeptical Professor Summerlee, and the experienced adventurer Lord John Roxton. Together, they embark on a perilous mission into the unknown. Upon reaching the plateau, the group encounters numerous dangers, including violent conflicts with hostile creatures and challenging environmental conditions. They discover herds of prehistoric animals, survive attacks from flying reptiles, and uncover evidence of intelligent life inhabiting the region. A significant turning point occurs when the explorers become trapped on the plateau due to betrayal, forcing them to rely on their courage and resourcefulness to survive and find a way back. As the expedition unfolds, the team faces not only physical threats but also internal tensions and moral dilemmas. They become involved in a conflict between ape-like creatures and a tribe of indigenous people, ultimately intervening with the use of modern weaponry. This highlights both the power and the ethical complexity of their role as outsiders in an unfamiliar world. After a series of dramatic events, the explorers manage to escape and return to England, where their incredible discoveries are initially doubted. Beyond its thrilling narrative, *The Lost World* draws inspiration from real scientific works, such as studies of extinct animals, as well as accounts of explorers like Percy Fawcett. It also reflects the influence of earlier adventure literature by writers such as Jules Verne and H. Rider Haggard, whose works similarly explore hidden worlds and lost civilizations. The novel's success played a significant role in popularizing the concept of the "lost world," which later became an established subgenre in adventure and science fiction literature. Its combination of vivid storytelling, imaginative settings, and memorable characters has ensured its lasting appeal, making it one of Doyle's most celebrated works. In essence, *The Lost World* is more than just a tale of exploration; it is a reflection of early twentieth-century curiosity about science, discovery, and the unknown. Through its engaging narrative, it continues to inspire readers with a sense of wonder and the timeless human desire to explore beyond the boundaries of the known world.

Conclusion. The importance of literary discourse is fundamentally derived from a harmonious integration of narration and dialogue. In the selected short stories, Arthur Conan Doyle adeptly synthesizes these narrative modes to construct a vivid and authentic representation of British cultural life during the Victorian period. The narratives are structured around a sequence of investigative episodes, centering on two principal characters engaged in the resolution of complex criminal cases. Although Sherlock Holmes functions as the primary protagonist, it is Dr. John Watson who assumes the role of narrator. Through his lucid, evocative, and meticulously detailed narration, readers are afforded significant insight into the socio-cultural fabric of mid-Victorian Britain. This historical epoch is notably characterized by the coexistence of Romanticism and Sensibility. Holmes's acute intellectual capacity and deductive reasoning exemplify the rational dimension of human cognition, whereas Watson's expressive and descriptive narrative style introduces a layer of emotional and romanticized interpretation. Furthermore, Watson's narrative perspective serves as a medium for the detailed representation of various aspects of contemporary life, including environmental setting, climatic conditions, sartorial practices, dietary conventions, social etiquette, and prevailing moral values. In addition, structural elements such as architectural forms, transportation systems, and socio-economic stratification are systematically depicted. Collectively, these components contribute to a comprehensive and nuanced portrayal of the cultural and social milieu of the period.

REFERENCES:

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge.

- 3 Holmes, O. W., Conan Doyle, A. C. (1892). The Case-Book of Sherlock Holmes.
4. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage.
5. Kramsch, C. (1998). Language and Culture. Oxford University Press.
6. Internet resources.

UO'K 808.5

BADIY MATNDA AN'ANAVIY OILAVIY MUHIT VA MILLIY MENTALITET DISKURSI

I.Habibullayev, tadqiqotchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

S.Habibullayeva, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda an'anaviy oilaviy muhit va milliy mentalitetning badiiy diskurs sifatida namoyon bo'lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Milliy xarakter shakllanishida oila, mahalla va etnomadaniy qadriyatlarning o'rni yoritilib, Said Ahmadning "Qorako'z Majnun", "Tut pishig'i" hamda O'tkir Hoshimovning "O'zbek ishi" hikoyalari misolida milliy mentalitetning badiiy ifoda mexanizmlari tadqiq etiladi

Kalit so'zlar: badiiy matn, milliy mentalitet, oilaviy muhit, milliy xarakter, lingvopoetika, etnopsixologiya, badiiy detal, mehmondo'stlik, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности репрезентации традиционной семейной среды и национального менталитета как художественного дискурса в литературном тексте. Особое внимание уделяется роли семьи, махалли и этнокультурных ценностей в формировании национального характера. На материале рассказов Саида Ахмада «Коракүз Мажнун» и «Тут пишиги», а также рассказа Ўткира Хошимова «Ўзбек иши» исследуются художественные механизмы отражения национального менталитета в произведении.

Ключевые слова: художественный текст, национальный менталитет, семейная среда, национальный характер, лингвопоэтика, этнопсихология, художественная деталь, гостеприимство, Саид Ахмад, Ўткир Хошимов.

Abstract. This article examines the representation of the traditional family environment and national mentality as a literary discourse in artistic texts. Particular attention is paid to the role of family, neighborhood community, and ethnocultural values in the formation of national character. Drawing on the examples of Said Ahmad's "Qorako'z Majnun" and "Tut pishig'i", as well as O'tkir Hoshimov's "O'zbek ishi", the study explores the artistic mechanisms through which national mentality is reflected in literary works.

Keywords: literary text, national mentality, family environment, national character, linguopoetics, ethnopsychology, artistic detail, hospitality, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov.

Badiiy asarda inson konsepsiyasi faqatgina individual xususiyatlar yig'indisi emas, balki uzoq muddatli tarixiy-ijtimoiy va etnografik jarayonlarning mahsulidir. Insonning muayyan geografik hududda, o'ziga xos ijtimoiy sharoit va turmush tarzida uzoq vaqt davomida hayot kechirishi uning ruhiyatida barqaror stereotiplarni shakllantiradi. Mazkur jarayon natijasida personaj xarakteriga singib ketgan va an'anaga aylangan belgilar majmui adabiyotshunoslikda milliylik fenomeni sifatida talqin etiladi.

Badiiy mahoratning eng muhim jihati shundaki, qahramon psixologiyasini ochishda ushbu milliylik unsurlari asosiy poydevor vazifasini o'taydi. Har qanday badiiy obraz, avvalo, muayyan bir oila strukturasining vakili sifatida maydonga chiqadi. Shu nuqtayi nazardan, qahramonning ruhiy olamida uning oilaviy genofondi va ajdodlaridan meros bo'lib o'tgan psixologik determinantlar ustuvorlik qiladi. Binobarin, shaxs xarakterining shakllanishida oila, mahalla va hududga xos bo'lgan mental xususiyatlar uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi.

Badiiy asarda milliy xarakter masalasini tadqiq etish, nafaqat qahramonning xatti-harakatlarini, balki uning ortida turgan umuminsoniy va milliy an'analarning evolyutsion taraqqiyotini anglashni talab etadi. Bugungi adabiyotshunoslik fani oldida turgan asosiy vazifalardan biri – badiiy matnda an'analarning paydo bo'lish mexanizmlarini nazariy asoslash va ularning zamonaviy adabiy

jarayondagi o'rnini aniqlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, qahramon psixologiyasidagi milliy koloritni tahlil qilish, asarning g'oyaviy-badiiy qimmatini chuqur anglash, muallifning estetik konsepsiyasini to'liq baholash va adabiy jarayonning milliy xususiyatlarini ochib berishning eng samarali vositasidir. Badiiy asarda milliy xarakterning shakllanishi yozuvchi tomonidan sun'iy ravishda amalga oshiriladigan texnik jarayon emas, balki ijodkor tafakkuridagi hayotiy materialning tabiiy filtrlanishi natijasidir. Bu jarayon ijodkorning o'z millati ruhini qay darajada his etishi va uni asar matniga qanchalik organik singdira olishi bilan belgilanadi. V.G.Belinskiy ta'kidlaganidek, "Milliylik – yozuvchining xizmati emas, balki ijodning shoir tomonidan uncha zo'r berishni talab qilmaydigan zaruriy shartidir. Shuning uchun ham asar badiiy jihatdan qanchalik yuksak bo'lsa u shunchalar milliydir..."[3,132-133]. Bu fikr milliylikning badiiy asar uchun tashqi bezak emas, balki uning ichki strukturaviy asosi ekanligini tasdiqlaydi.

Darhaqiqat, milliy xarakter o'zbek xalqiga oid an'ana, ijtimoiy hayot, mehnat, madaniyatning barcha sohalariga xos hodisa sifatida juda keng doirani qamrab oladi. O'zbek xalqining odatlari esa turmush tarzi, xatti-harakati, xulq-atvori, muloqoti va oilaviy munosabatlarida namoyon bo'ladi. Agar Belinskiy milliylikni ijodning "zaruriy sharti" sifatida baholagan bo'lsa, adabiyotshunos R.Ibrohimova ushbu shartning konkret badiiy komponentlarda qanday moddiylashishini ko'rsatib beradi hamda X.To'xtaboyevning "Qasoskorning oltin boshi" romani tahlilida shunday fikr bildiradi: "Asardagi milliylik o'ziga xos mavzu, kolorit, peyzaj, qahramonlarning kiyimi tasvirida, yozuvchi tomonidan ishlatilgan har bir shtrixda, hatto, dialog, maqol, o'xshatishlarda o'z ifodasini topish bilan bir qatorda, qahramonlar xarakteri talqinida ham o'z ifodasini topgan. Bu komponentlarning har biri o'z navbatida davrni xarakterlashga yordam bergan" [5,198] Ushbu ikki yondashuvni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, milliylik – asarning badiiy estetik qimmatini belgilovchi bosh mezondir. Belinskiy tomonidan qayd etilgan "badiiy yuksaklik" tushunchasi bevosita R.Ibrohimova ta'kidlagan "detallar tizimi" (peyzaj, libos, nutqiy o'ziga xoslik) orqali yuzaga chiqadi. Bu qarashlardan anglash mumkinki, milliylik belgisiz badiiy asar mavjud bo'lmaydi. Kishilarning har bir harakatida, nutqi yoki marosimlarida ham xalqqa xos belgilar namoyon bo'ladi va bu belgilar qahramon psixologiyasini ochishda deterministik ahamiyat kasb etadi.

Muayyan marosimlar rasmiy bayram sanalaridan tashqari vaqtlarda o'tkazilsa-da, o'zining ijtimoiy-madaniy mazmuniga ko'ra bayramona maqom kasb etadi. Masalan, Said Ahmadning "Qorako'z Majnun" hikoyasida Saodat ayaning o'g'li Bo'rixon topilib kelgandagi holatini olaylik, "Kampir hushini yeg'ib bolasini bag'ridan bo'shatdi. Serrayib turgan Qumriga: – Nega baqrayib turibsan, Rahmon qassobni chaqir, bolamning oyog'i tagiga og'ildagi qo'yni so'ysin! Qo'shnisidikida telefon bor, aka-ukalaringga, singillaringga, akam keldi, deb xabar qil! – dedi"[2,87]. Muallif Saodat aya xarakterini shakllantirishda milliy mentalitet unsurlaridan unumli foydalangan; xususan, farzand quvonchini umumjamoaviy tantanaga aylantirish motivida o'zbek onasining o'ziga xos ma'naviy qiyofasi gavdalangan. Badiiy asarda milliy ruhning ifodalanishi faqatgina mavzu ko'lami bilan emas, balki "kichik tasvirlar" va xalq hayotining ajralmas qismiga aylangan detallar orqali namoyon bo'ladi. Zero, milliy ruhi yo'q asarning "husni bor-u, hidi yo'q qog'oz gul"ga qiyoslanishi [6], badiiy to'qimadagi har bir elementning etno-psixologik yuk tashishini talab etadi. Said Ahmadning "Tut pishig'i" va O'tkir Hoshimovning "O'zbek ishi" hikoyalaridagi "ko'rpacha" detali shunchaki maishiy jihoz emas, balki "o'zbekning andisha va mehmondo'stlik kodeksi" sifatida moddiy madaniyatdan ruhiy madaniyatga o'tish bosqichini yoritib beradi. Said Ahmadning "Tut pishig'i" hikoyasida Zumrad xola timsolida o'zbekona mehmondo'stlikning instinktiv darajadagi ko'rinishi aks etgan: "...Kampir to uyidan ko'rpacha olib chiqquncha o'g'li G'apporovni ko'targanicha turardi"[1,268]. Bu epizodda ko'rpacha – hurmatning moddiy ekvivalenti. O'g'lining tik turib kutishi va onaning shoshilinch harakati o'zbek xonadonidagi "mehmonga ehtirom – muqaddas burch" degan yozilmagan qonunning amaldagi ifodasidir. Shuningdek, yo'l chetiga tutni olib chiqib qo'yish yoki tuynuk ochish kabi detallar millatning jamoaviylik tabiatini, ya'ni shaxsiy manfaatdan ijtimoiy manfaatlarni (hashar, qo'shnichilik) yuqori qo'yishni ko'rsatadi.

O'tkir Hoshimov talqinida ko'rpacha detali yanada murakkabroq psixologik yukni o'z zimmasiga oladi. "O'zbek ishi" hikoyasida oilaga musibat keltirishi mumkin bo'lgan, sovuq niyatli

Koryagin (va hamrohlariga) ko'rsatilgan izzat-ikrom o'zbek xalqining "andisha" va "mehmondo'stlik etikasini" eng yuqori nuqtaga olib chiqadi: "...O'sha ondayoq "kampir" ichkaridan yangi ko'rpachalar olib chiqdi. Xontaxta atrofiga poyondo to'shab, oppoq, ozoda dasturxon yozdi. Bir zumda to'rtta kattakon patir, patnisda oltindek tovlanib turgan uzum olib keldi. Berdiyevga qarab bir nima dedi. Dasturxonga taklif qilyapti, – dedi Berdiyev ayoldan ko'zini uzmay.

Vaqtimiz ziq! – Koryagin goh Berdiyevga, goh "kampir"ga qarab bosh chayqadi. Shunda "kampir" unchalik ham qari emasligini, harakatlari chaqqon va shiddatli ekanini his etdi.

Noqulay bo'ladi, Vasiliy Stepanovich! – Berdiyev tufisini yechib ayvonga chiqdi. – Odat shunaqa..."[4,100]. Bu yerda ko'rpacha va dasturxon – yovuzlikka nisbatan ko'rsatilgan ma'naviy qalqondir. Ayolning o'z dushmaniga (yoki xavf manbaiga) nisbatan ko'rsatgan bu lutfi "odat shunaqa" degan pragmatik tushunchadan ko'ra chuqurroq – "Mehmonga qilinadigan muomala uning kimligiga emas, balki mezbonning kimligiga bog'liq" degan falsafiy xulosani ilgari suradi.

Har ikki asarda ham ko'rpacha shunchaki to'shama emas, balki o'zbek xarakterining o'ziga xosligini jilovlovchi ma'naviy vositadir. Said Ahmad uning yordamida bag'irkengligini, O'tkir Hoshimov esa milliy andishaning yengilmas kuchini isbotlaydi. Bu orqali moddiy madaniyat unsuri (ko'rpacha) qahramon psixologiyasini ochuvchi eng yirik badiiy shtrixga aylanadi. Zero, "chaqmoq chaqsa, yomg'ir yog'ishi tabiiy hodisa" bo'lganidek, o'zbek xonadonida dushmanga ham ko'rpacha to'shash – millatning ruhiy ildizidagi o'zgaras qonuniyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аҳмад С. Киприкда колган тонг. – Тошкент: Шарк, 2008. – Б. 268.
2. Аҳмад С. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарк, 2010. – Б. 87.
3. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. – Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1955 – B. 132- 133
4. Hoshimov O'. O'zbeklar. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2009. – B. 100.
5. Иброхимова Р. Х.Тўхтабоевнинг "Қасоскорнинг олтин боши" тарихий-саргузашт романидаги миллийлик ва услубий изланишлар. Коллектив.Ҳозирги ўзбек адабиётининг миллий ўзига хослиги. – Тошкент: Фан, 1984. – Б. 198.
6. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/otkir-hoshimov-suhbat.html>. 19.07.2024. 13:14

UO'K 808.3

MATNNING KREOLIZATIV-STRUKTUR TAVSIFI GA DOIR

M.Hakimov, prof., f.f.d., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada matnning kreolizativ-struktur tavsifiga oid ma'lumotlar tahlilga tortiladi. Tilning kreolizativ birliklari lingvopoetik tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, kreolizatsiya, lingvopoetik tahlil, tilning poetikligi.

Аннотация. В статье анализируются сведения, касающиеся креолизативно-структурного описания текста. Креолизативные единицы языка анализируются лингвопоэтически.

Ключевые слова: художественный текст, креолизация, лингвопоэтический анализ, поэтичность языка.

Abstract. The article analyzes information regarding the creolization-structural characteristics of the text. Creolizative units of the language are analyzed linguopoetically.

Keywords: artistic text, creolization, linguopoetic analysis, and the poetics of language.

Dunyo tilshunosligida bo'lgani kabi, o'zbek tilshunosligida ham antropotsentrik nazariyaga asoslangan izlanishlar kundan kunga dolzarblik kasb etmoqda. Nutqiy muloqot jarayonida so'zlashuvchilar shaxsi bilan aloqador masalalar nafaqat aktuallashmoqda, balki lingvistik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, antropotsentrik paradigmaga asoslangan fan yo'nalishlarining takomillashuvi shu sohaga oid tadqiqotlar rivojiga xizmat qilmoqda.

Keyingi vaqtlarda kommunikatsiyaning noverbal vositalariga turli soha bilimlari nuqtai nazaridan katta e'tibor qaratilmoqda. Noverbal yoki paralingvistik vositalar aloqa-aralashuvning nolisoniy vositalaridir. Shuning uchun ham ular turli xil sohalarining tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda. Muloqot vositalari yoki ifoda shakllariga oid masalalar yuzasidan ilmiy adabiyotlarda turlicha qarashlar bor. Aloqa-aralashuv jarayoni yoki muloqot sistemasi ifoda shakli va vositalarining

turli-tumanligi bilan murakkab strukturani tashkil qiladi. Shuning uchun ham bu masalalar yechimi tadqiqot obyektni ajratish, ifoda vositasi va shakllarini to'g'ri nomlash hamda ular bajaradigan vazifalarga e'tibor qaratish, ularni guruhlariga ajratish kabi funksiyalarni bajarish bilan hal qilinadi. Mazkur masalalarni o'rganuvchi soha kommunikativ tilshunoslik deb yuritiladi. Dunyo tilshunosligida matn lingvistikasi sohasiga oid dastlabki qarashlar o'tgan asrning so'nggi choragidan boshlab shakllangan bo'lib, kommunikativ tilshunoslik ham matn tilshunosligi bilan uzviy aloqadorlikda ish ko'radi. Muloqot jarayoni verbal, noverbal hamda ekstralingvistik vositalar yordamida amalga oshiriladi. Bu vositalar, ularning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalarini aniqlash ushbu tadqiqot ishimizning mohiyatini tashkil qiladi. Muloqot jarayonini yuzaga chiqaruvchi vositalarning barchasi kommunikativ sistema elementlari sifatida so'zlashuvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatni ta'minlaydi.

Til aloqa-aralashuv funksiyasini bajaruvchi birlik sifatida kommunikativ sistemaga tegishli bo'lgan yetakchi komponentdir. Bu haqda sohaga oid adabiyotlarda S.D Katsnelson fikri keltiriladi: "Til nafaqat aloqa quroli, fikr va g'oyani shakllantiruvchi hamda uni ifodalovchi quroldir" (havoladagi manbaga tegishli). Tilning tafakkur faoliyatidagi rolini bilish uchun ong va tilning munosabatiga oddiy bir hol (hodisa) sifatida qaramaslik lozim. Bu munosabat ikki mustaqil hodisaning o'zaro "muloqoti"dir. Xuddi shu "muloqot" mental faoliyatning lisoniylashuviga olib keladi, zero, lisoniy va mantiqiy faoliyat bir-biriga hamroh bo'lib, ular yagona nutqiy tafakkur jarayonini tashkil qiladi. Demak, til ongni harakatlantiruvchi vositalardan biridir, u ongda eng oddiy birlamchi (elementar) tafakkur kategoriyalari paydo bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu kategoriyalarsiz "alohida nutqiy tuzilmalar –gaplarni tushunish va fikr (g'oya)ning shakllanishini hamda shu yo'sinda bilimning faollashuvini ham tasavvur qilib bo'lmaydi".

So'zlashuvchilar o'rtasidagi muloqot jarayoni birgina lisoniy sistema elementlarining o'zi bilangina ifodalanib qolmay, balki fikr almashish, axborot uzatishga xizmat qiluvchi tilga yondosh nolisoniy birliklar bilan ham amalga oshiriladi. Bu esa axborotlarning to'liq va mukammal bo'lishi hamda to'g'ri idrok qilinishiga xizmat qiladi. Ifoda vositalarining rang-barangligi so'zlashuvchilar nazarda tutgan kommunikativ maqsad yoki axborotnigina ifodalamaydi. Nutq ishtirokchilari muloqot jarayonida foydalanadigan har bir lisoniy yoki nolisoniy sistema birliklari verbal va noverbal aktlarni hosil qilish bilan birga, so'zlashuvchilar shaxsiga doir xususiyatlarni ham ifodalashga xizmat qiladi. Bu har qanday til sistemasida mavjud bo'lib, o'sha tilga mansub barcha aktlarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham har qanday tilda o'sha millatning urf-odati, milliy qadriyatlari, madaniyati aks etadi. Bu esa dunyo xalqlari tillarining o'ziga xos kodlanish sistemasiga ega ekanligidan dalolat beradi. Kodlanish sistemasi nafaqat tilda, balki nutqiy muloqot jarayonida ko'makka keluvchi boshqa ifoda vositalarida ham to'liq aks etadi. Nolisoniy sistema elementlari ham millatning urf-odati, qadriyati va madaniyatini aks ettiruvchi maxsus kodlanish tizimi sifatida e'tirof etiladi.

Muloqot jarayoni ana shu bir necha kodlanuvchi sistema elementlari yordamida amalga oshiriladi. Umuman, ifoda vositalari bir jihati bilan shaxsiga xos xususiyatlarni ko'rsatish uchun xizmat qilsa, ikkinchi jihati bilan millat tili va o'sha xalqning o'ziga xos mentaliteti, madaniyati, urf-odatini ifodalashga xizmat qiladi. Buni fan tilida ifoda vositalarining milliy-madaniy kodlanishi deb yuritiladi. Professor A.Nurmonovning qarashlari yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi: "German Vemberi arab, fors, o'zbek tillarinigina emas, balki bu xalqlarning madaniyati, urf-odatlarini ham puxta biluvchi mashhur sharqshunos olim edi. Shuning uchun u salla o'rab, mulla qiyofasida Eron va O'rta Osiyo xalqlari orasiga kirib keladi. Uning muomalasidan, gaplaridan xorijiy, g'ayridin ekani butunlay sezilmaydi.

Islomning, Sharq xalqlari tarixi va madaniyatining bilimdoni sifatida aholi o'rtasida hurmat va e'tibor qozonadi. Ammo bir o'tirishda juda yoqimli musiqadan ta'sirlanib, beixtiyor kuy maromiga qarab oyog'ini silkita boshlaydi. Bu harakati esa davra ahliga uning xorijiy ekanini oshkor qilib qo'yadi. Chunki Sharq xalqlari orasida kuy, ashuladan rohatlanish belgisi oyoq harakati bilan emas, balki boshning gorizontal holatda asta-sekin tebranishi bilan ifodalanardi". German Vamberiga berilgan ta'rifdan ayon bo'ladiki, uning tili, kiyinish bilan bog'liq salla, imo-ishora kabilar Sharq xalqlari tili va madaniyatini ko'rsatishga xizmat qiladi. Lekin uning birgina harakati orqali boshqa

xalqqa xos xususiyat namoyon bo'ladi. Shu yerda German Vamberining milliy madaniy "kodlar"ni to'g'ri egallay olmaganini ko'ramiz.

Agar matn tarkibidagi har bir element yoki ifoda vositasi alohida-alohida kod sifatida e'tirof etilsa, lisoniy birliklar kodi, nolisoniy birliklar kodi, noverbal ifodalar kodi kabi tushunchalarni o'ziga xos semiotik sistema sifatida umumlashtirish mumkin. Demak, so'zlashuvchilar o'rtasidagi muloqot jarayoni turli-tuman ifoda vositalari orqali amalga oshiriladi. Shu asosda aytish mumkinki, muloqot jarayoni faqat bir turdagi kodlanish tizimi birliklari asosida emas, balki turli sistemaga oid kodlar mushtarakligi orqali amalga oshiriladi. Jumladan, bu masalada N.V.Shvaglaning qarashlari diqqatimizni o'ziga jalb qildi.

Muloqotning bunday turiga nisbatan olim maxsus terminlardan foydalanadi. Uning ta'kidlashicha, "...tadqiqotlarning katta qismida "dikod" deb ataluvchi ikki qismli tarkibga ega bo'lgan kreolizlangan matnlar tasvirlanadi". Olim "dikod" (ya'ni ikki kodli) termini orqali har qanday matnning tarkibida verbal va noverbal struktura mavjud bo'lishiga ishora qiladi. Ko'rinadiki, dikodlangan vositalarning muloqot jarayonida qo'llanishi bir-birini kompensatsiya qilgan holda, axborotning to'liq ifodalanishi va to'la anglanishi bilan bog'liq o'ziga xos kommunikativ funktsiya bajaradi.

Yuqoridagilardan tashqari, so'zlashuvchilar muloqotida dikodlangan vositalar o'zining poetik funktsiyalari bilan ajralib turadi. So'z noverbal vositalar haqida borar ekan, bunday vositalar yordamida poetik ma'noning ifodalanishi bilan bog'liq masalalar o'zbek tilshunosligida o'rganilgan emas. Lingvopoetika ilmiy adabiyotlar va lingvistika sohasiga oid maxsus ensiklopedik lug'atlarda tilshunoslikning alohida yo'nalishi sifatida qayd etiladi. Lingvopoetika badiiy asar tilini o'rganuvchi tilshunoslikning maxsus bo'limidir.

Lingvopoetika termini negizida poetik funktsiya bajaruvchi noverbal vositalarga nisbatan paralingvopoetika atamasini qo'llash mumkin. Bu borada biz D.Andaniyazovaning "...onomastik birliklarning lingvopoetik tadqiqi masalalari tilshunosligimizda mavjud bo'lgan "fonopoetika", "morfopoetika", "sintaktik poetika" terminlariga asosan "onomapoetika" termini ostida o'rganilsa, terminlar tizimiga mos bo'ladi"- deb bergan tavsiyalariga asoslandik. Biz ham mazkur tadqiqotda kreolizativ matnlarning paralingvopoetik tadqiqi deganda, birinchidan, noverbal vositalarning matnda verballashuvi, ikkinchidan, verbal matnning noverballashuvi, uchinchidan, badiiy matnda verballashgan noverbal vositalarning poetik funktsiyalariga asosiy e'tibor qaratishni nazarda tutamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1988. – С. 607.
2. Приорова И.В. Об эстетике, норме и системе языка: дискуссия без противоречий в кратком изложении трех лингвистических концепций XX века // https://vestnik-rosnou.ru/sites/default/files/10_1.pdf
3. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б. 4.
4. Должикова С.Н. Маркеры эстетической функции языка в дискурсе маркетинга // www.gramota.net/materials/2/2011/3/13.html

UO'K 808.5

“SUV” LEKSEMASINING DUNYO TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHIGA DOIR QARASHLAR TADQIQI

M.Hayitova, tayanch doktorant, Samarqand davlat universiteti, o'qituvchi, Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada "suv" leksemasining o'rganilishiga oid tadqiqotlar tahlil qilinib, jahon tilshunosligining turli yo'nalishlarida amalga oshirilgan ishlarga tavsif berilgan hamda ularning mazmun-mohiyati yoritilgan. Shuningdek, muayyan millatning "suv" konsepti asosida shakllangan madaniy tafakkuri va uning til birliklarida aks etish xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. "suv" leksemasi, etnolingvistik, xususiyat, milliy tafakkur, ramz

Аннотация. В статье анализируются исследования лексемы «вода», описывается работа, проделанная в различных областях мировой лингвистики, и выделяется их содержание. Также рассматривается культурное мышление одной конкретной нации, основанное на концепции «воды», и особенности её отражения в языковых единицах.

Ключевые слова. лексема “вода”, этнолингвистика, особенность, национальная идеология, символ

Abstract. The article analyzes research on the study of the lexeme “water”, describes the work carried out in various areas of world linguistics, and highlights their content. It also examines the cultural thinking of a particular nation based on the concept of “water” and the features of its reflection in linguistic units.

Key words. “water” lexeme, ethnolinguistics, feature, national ideology, symbol.

Kirish. Suv inson hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan eng muhim unsur bo‘lib, uning fizik va kimyoviy xossalari, tabiatdagi holati ko‘proq tabiiy fanlar doirasida o‘rganilgan. Uning tabiatda mavjud bo‘lishi, miqdori, agregat holatlari, qanday tarkibiy qismlardan iborat ekanligi uzoq yillardan buyon asosiy tadqiqot manbayi bo‘lib kelmoqda. Tilshunoslikda ham yangi-yangi nazariyalar, qarashlar va sohalar paydo bo‘lishi bilan qachonlardir tabiiy fanlar obyekti bo‘lgan tushunchalarni endi til nuqtayi nazaridan tadqiq etish kun tartibiga chiqdi. Xususan, suv leksemasini ham jahon tilshunosligida keng miqyosda o‘rganishga harakat qilindi. Bu borada bir qancha ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Aniq va tabiiy fanlarda ko‘proq suvning borliqdagi fizik xossalari muhim o‘rin tutgan bo‘lsa, ijtimoiy-gumanitar, xususan, tilshunoslikda suv konsept sifatida tadqiq etildi, uning xalq madaniyatiga va inson xarakteriga bog‘liqligi, til lug‘at tarkibida tutgan o‘rni va bu orqali kishilarning olamni idrok etish xususiyatlari borasida ham ilmiy izlanishlar olib borildi. Qadimgi turkiy tillardagi “suv” leksemasining paydo bo‘lish etimologiyasi bir-biriga o‘xshagani kabi jahon tillarida, xususan, hind-yevropa tillarida ham bu so‘zning kelib chiqishi tarixan bir so‘zga borib taqaladi. Faqat vaqtlar o‘tib buyuk ko‘chishlar yuz bergani, xalqlarning bir-biridan uzoqlashib, tillar o‘rtasidagi tafovutning kuchayishi bu so‘zning ham talaffuzi va yozilishidagi farqlarni keltirib chiqardi. Bu tafovutlar suv borasidagi tushunchalarni, inson tafakkurini ham o‘zgartirishga sababchi bo‘ldi. Quyida “suv” leksemasi borasida amalga oshirilgan ishlar tadqiqiga to‘xtalib o‘tamiz.

G.M.Telejko o‘z maqolasida hind-yevropa tillarida suv so‘zining aynan bir o‘zakdan wetV dan kelib chiqqanligini ta’kidlaydi: hind-yevropa oilasida: *dō(w)-*; oltoy oilasida: *t’uja*; ural oilasida: *toye*; dravid oilasida: *ta-*. Shuningdek, mazkur maqolada qadimda suv va yomg‘ir so‘zlarining semantik tarkibida “sovg‘a” va “berish” semalari bo‘lganligi ham qayd etilgan. [7, B. 86] A.V.Borisova esa rus va polyak tillaridagi *voda/woda* so‘zlarining semantik tahlilini o‘tkazadi. Olima har ikkala so‘z o‘zaro ekvivalentlikka ega bo‘lsa ham, rus va polyak tillarining etnik-madaniy xususiyatlari bilan bog‘liq ma’lum farqlarga ham egaligini ta’kidlaydi. [1, B. 166-168] Rus va ingliz tillaridagi suv leksemasini semantik jihatdan qiyosan o‘rgangan tilshunos olimlardan biri A.P.Popkovadir. U o‘z maqolasida tarkibida suv leksemasi mavjud bo‘lgan har ikkala tilda uchraydigan frazeologik birliklarni tahlil maydoniga tortadi. Muallif iboralarni ikki xil guruhga bo‘lgan holda tasniflaydi. Bir-birining o‘rnini to‘laonli egallay oladigan ekvivalent iboralar hamda ayrim semantik xususiyatlari bilangina bir-biriga mos keluvchi o‘zaro analog iboralarni ajratadi. A.P.Popkova ko‘pchilik frazeologik iboralarning boshqa tillarda ekvivalenti yoki analogi bo‘lsa-da, bir-biridan lingvistik va semantik jihatdan farq qilishini ham ta’kidlab o‘tadi. Va shu asosda olima suv leksemasining quyidagi semantik guruhlarini ajratib ko‘rsatadi:

Insonning yordamchisi – o‘z manziliga tez yetib boradi, harakatsiz ko‘tariladi.

Qudratli element – suv deyarli hamma narsaning tarkibida uchraydi, uni ichgan odam hech qanday muammodan qo‘rqmaydi, suv olovni yengadi va u hamma narsadan ustun keladi.

Shifobaxsh davo – suv ko‘nglingni xira qilmaydi. Sovuq suv esa tanani sog‘lom qiladi. [8, B. 100-107] A.P.Popkova mazkur maqolasida suv leksemasini ko‘proq semantik jihatdan tahlil qiladi, frazeologizm va ayrim maqollar asosida uning semantik imkoniyatlarini ochib berishga harakat qiladi. Lekin bu leksemaning rus va ingliz madaniyatida tutgan lingvomadaniy ahamiyatiga deyarli to‘xtalib o‘tirmaydi.

1. *Suv – sevgi ramzi.* Suv hammamiz uchun, boylar va kambag‘allar uchun ham mo‘l-ko‘l oqadi. Demak, u insonlarni bir-biridan ajratmaydi.

2. *Suv tinchlik ramzi.* Indoneziyada “G‘azab, issiqlik va mojarolar o‘rtasida doimo tinchlik olib keladigan salqin suv kabi bo‘l” iborasi juda keng tarqalgan.

3. *Suv – quvvat ramzi.* Inson qanchalik och qolgan bo'lmasin, bir piyola suv uning quvvatini tiklashga qodir. Rote Denka xalqi orasida har qanday mashg'ulot yoki og'ir ish paytida charchoq paydo bo'lsa, birinchi navbatda suv iste'mol qilish odati bor. Ular bir stakan suv ichgandan keyin tetiklanishlariga ishonishadi.

4. *Suv – qayta tiklanish ramzi.* Qadimiy indoneziyaliklar e'tiqodiga ko'ra suv barcha yovuz kuchlar keltirib chiqaradigan kasalliklarni davolashga qodir. Barcha tabiblar aynan mana shu davo usulidan keng foydalanishgan. Suvga bunday yondashuv kosmogonik qarashlar bilan bevosita bog'liq. Suvning qayta tiklovchi va davolovchi xususiyati bizning e'tiqodlarimizda ham o'z aksini topgan. Masalan, Islom dinida suvga Qur'on oyatlarini o'qish ya'ni "dam solish" amali uning shifobaxshligini ko'rsatadi.

5. *Suv – uyg'unlik ya'ni garmoniya ramzi.* Indonez xalqida shunday jumla bor: "Ey aka, opa, singil, yangi safar oldidan suv ichish uchun to'xtang". Ya'ni har qanday safarga chiqishdan avval, albatta, bir piyola suv iching. Yana bir boshqa jihatga ko'ra, insonning tashqi ko'rinishi, etnik kelib chiqishi yoki ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar unga birdek muomala qilish lozimligi uqtiriladi.

6. *Suv – kechirim ramzi.* Qadim davrlardan buyon yoshi katta insonlar yosh er-xotinga kechirimlilik haqida gapirganida suvni namuna sifatida keltirishadi. Inson okean tomon oqib borayotgan suvga o'xshaydi. U hech qachon ortga qaytmaydi. Shunday ekan inson o'z dushmanini ham kechirishi kerak, chunki u har bir hayotida aybdorlik bilan yashay olmaydi.

7. *Suv – sabr-toqat ramzi.* Rote Denka etnik guruhida suvning sabr-toqat ramzi ekanligi haqida ajoyib ibora bor. Suv tomchilab tushadi, lekin toshni buzadi. Inson hech qachon qo'lidan kelganini qilishdan voz kechmasligi va harakat qilishdan to'xtamasligi kerak. Maqsadga erishish uchun har qanday narsa qunt bilan qilinishi kerak. Chunki eng katta muvaffaqiyat ham kichik qadamdan boshlanadi.

8. *Suv – qayta tug'ilish ramzi.* Qadimiy indonez madaniyatida og'ir gunoh qilgan inson ham daryo suviga tushsa, u barcha gunohlaridan poklanishi mumkin. U o'tmishidagi barcha xatolaridan xalos bo'lib, xuddi yangi tug'ilgan chaqaloqdek bo'ladi, deb qaraladi. Demak, suv nafaqat fizik yoki kimyoviy modda, balki milliy madaniyatda muhim o'rin tutuvchi ramziy obrazlardan biri ham hisoblanadi. Buni yuqoridagi misollar ham isbotlab turibdi.

Md. Habibur Rahman, Md. Mobashir Rahman, Imroze Asif Khanlarning Suv ramzi va boshqaruvi: Bangladesh, Hindiston, AQSH va Germaniyada yomg'ir ekologiyasini qiyosan o'rganish" nomli maqolasida esa to'rtta madaniy kontekstda: Bangladesh, Hindiston, AQSh va Germaniyada suvning mahalliy va xalq vakillarining madaniy ongidagi qiyosiy tahlilini o'tkazish maqsad qilib olinadi. [7, B. 346-350] Ushbu jamiyatlarda yomg'irni marosimlar, afsonalar va folklor orqali qanday tasvirlashini o'rganish orqali tadqiqot bir nechta asosiy savollarga javob berishga intiladi. Mualliflar tadqiqot obyekti sifaida to'rt hududga mansub bo'lgan xalq qo'shiqlari, marosimlar, maqollar va afsonalarni oladi va ularning ayrimlarini hududlar bo'yicha qiyosiy o'rganadi. Xususan, "Yomg'ir chaqirish" marosimining o'tkazilish tartibi turlicha bo'lsa ham, barcha hududda bu marosim borligi va o'tkazish jarayonida xalq qo'shiqlaridan foydalanilishi alohida ta'kidlanib, xarakterli misollar bilan asoslab beriladi.

Italiyalik olimlar Eleonora Sparano va Nicola Strizzololarning "Imaginary and Symbolic Forms of Water between Spirit and Culture" (Ruh va madaniyat o'rtasidagi suvning xayoliy va ramziy shakllari) maqolasida esa suvning turli madaniyat shakllaridagi ramziy xususiyatlariga to'xtalib o'tilgan. Qadimgi yunon, Rim, Misr, arab madaniyatida suvning ramziy ma'nolari, madaniy xususiyatlari xarakterli misollar bilan ochib berilgan va qiyosan tahlil qilingan. Xususan, mualliflar deyarli barcha xalqlar madaniyatida suvning poklash vazifasi ustuvor ekanligiga alohida urg'u beradi. Xristianlarning muqaddas suvda cho'qinishi, islom diniga e'tiqod qiluvchilarning tahorat olib poklanishi, hindlarning esa Ganga daryosi suvlarida cho'milib, gunohlardan forig' bo'lishi hamda yaponlarning ham sharshara suvlari ostida o'tkazadigan marosimlari bilan o'z fikrlarini asoslaydilar. [6, B. 346-350]

Suv leksemasi bo'yicha amalga oshirilgan yana bir tadqiqotlardan biri Яо Сюе, Ян Хайюнь, И.Я. Пак образ воды как лингвокультурный концепт (на материале китайского языка) (Suv lingvomadaniy tushuncha sifatida (xitoy tili asosida) nomli maqolasida suv konsepti lingvomadaniy

jihtadan keng tadqiq etilgan bo'lib, suvning ahamiyati inson ongiga mifologik, diniy, falsafiy va ilmiy g'oyalar, shuningdek, san'at va tilda aks ettirilgan arxetiplar to'plami – asosiy konseptual kategoriyalar orqali singib ketganligi ta'kidlab o'tiladi. Qadimgi Xitoy axloqiy-falsafiy ta'limotining asoschisi sifatida tanilgan Konfutsiy hikmatlarida ham “inson, uning hayoti suvdir” degan majoziy o'xshatishlarni uchratishimiz mumkin. Suvning oquvchanlik xususiyati bo'lganidek, inson ham tabiatan mehribondir, xuddi shu suvlar kabi hamma narsa oqib ketadi. Kiyimingizni suvda yuvasizmi yoki oyoqlaringizni toza yoki iflos suv bilan yuvishingiz sizga bog'liq va hokazo. [4] Ya'ni inson o'z umrini qanday o'tkazish tanlovini o'zi hal qiladi va buning javobini ham, albatta, o'zi beradi.

Xulosa. Yuqorida ko'rib o'tilgan tadqiqotlarning barchasida “suv” leksemasi turli xil yondashuvlar asosida tadqiq qilinganligini ko'rish mumkin. Rus tilshunosligida ko'proq uning leksik-semantik xususiyatlari, ma'no imkoniyatlari ko'rib chiqilgan bo'lsa, boshqa til vakillari tadqiqotlarida asosan uning lingvomadaniy, kognitiv, etnolingvistik xususiyatlariga ko'proq urg'u berilganligini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Борисова А.В. Особенности лексико-семантической корреляции единиц поля вода / вода в русском и польском языке / Филология и искусствоведение, 2012. – С. 166-68.
2. Eleonora Sparano, Nicola Strizzolo. Imaginary and Symbolic Forms of Water between Spirit and Culture. Ademicus Interntional Scientific Journal. Ademicus.edu.al. P. 45-46.
3. Efron Erwin Yohanis Loe¹, Dian Rahmani Putri, The Symbols of Water in Cultural Perspective of the Rota Dengka Ethnic. Z. Rarastesia et al. (eds.), Advances in Social Science, Education and Humanities Research 883,
4. Конфуций. Беседы и суждения. – URL: <http://baike.baidu.com/view/3708298.htm> (дата обращения: 10.09.2013).
5. Яо Сюе, Ян Хайюнь, И.Я. Пак образ воды как лингвокультурный концепт (на материале китайского языка) Вестник науки Сибири. 2014. №1(11)
6. Md. Habibur Rahman, Md. Mobashir Rahman, Imroze Asif Khan. Indigenous Water Symbolism and Management: A Comparative Study on Ecologies of Rain and Intellectual Appropriation in Bangladesh, India, the US, and Germany. Journal of History and Social Sciences 123 Vol. 4, No. 3 (2025)
7. Тележко Г.М. О Смысловой структуре ностратической лексемы со значением «вода» // Universum: филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. 2021. 8(86).

UO'K 81'27:811.51+811.11

O'ZBEK VA INGILIZ TILLARIDA “MEHR” SEMALI LEKSEMALARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

M.Sh.Husenova, talaba, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent
M.Xamidova, dots., Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida “mehr” semasini ifodalovchi leksemalarning lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki til tizimida insoniy munosabatlarni ifodalovchi leksik birliklarning semantik tarkibi, madaniy konnotatsiyalari hamda kommunikativ vazifalarini aniqlashdan iborat. Ish jarayonida qiyosiy-tahliliy, semantik va lingvokulturologik metodlardan foydalanildi. Tahlillar natijasida o'zbek tilida “mehr” tushunchasi umumlashgan axloqiy qadriyat sifatida namoyon bo'lishi, ingliz tilida esa ushbu sema love, kindness, affection, compassion, care kabi bir nechta leksemalar orqali differensial holda ifodalanishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berish bilan birga, qiyosiy tilshunoslik hamda madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonlari uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, mehr, sema, semantik tahlil, milliy qadriyatlar, til va madaniyat, o'zbek tili, madaniy konsept, leksik ma'no, mehr-oqibat.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ лингвокультурных свойств лексем, выражающих сема «mehr» в узбекском и английском языках. Главная цель исследования – определение семантического состава, культурных коннотаций и коммуникативных функций лексических единиц, выражающих человеческие отношения в двух языковых системах. В работе использованы сравнительно-аналитические, семантические и лингвокультурные методы. В результате анализа установлено, что в узбекском языке понятие «mehr» проявляется как обобщенная моральная ценность, тогда как в английском

языке эта сема выражается дифференцированно через несколько лексем, таких как любовь, доброта, привязанность, сострадание, забота. Результаты исследования, наряду с выявлением неразрывной связи между языком и культурой, имеют важное научное значение для сравнительной лингвистики и межкультурных коммуникационных процессов.

Ключевые слова: лингвокультурология, доброта, сема, семантический анализ, национальные ценности, язык и культура, узбекский язык, культурное понятие, лексическое значение, доброта.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the linguocultural properties of lexemes expressing the seme “mehr” in Uzbek and English. The main goal of the study is to determine the semantic composition, cultural connotations and communicative functions of lexical units expressing human relationships in the two language systems. Comparative-analytical, semantic and linguocultural methods were used in the work. As a result of the analysis, it was determined that in the Uzbek language the concept of “mehr” is manifested as a generalized moral value, while in English this seme is expressed differentially through several lexemes such as love, kindness, affection, compassion, care. The results of the study, along with revealing the inextricable link between language and culture, are of significant scientific importance for comparative linguistics and intercultural communication processes.

Key words: linguoculturology, kindness, sema, semantic analysis, national values, language and culture, Uzbek language, cultural concept, lexical meaning, kindness.

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslik fanida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonining jadallashuvi, turli xalqlar o'rtasidagi madaniy va kommunikativ aloqalarning kengayishi natijasida til birliklarining nafaqat lingvistik, balki madaniy mazmunini ham tadqiq etish zarurati ortib bormoqda. Shu jihatdan lingvokulturologiya tilda aks etgan milliy tafakkur, qadriyatlar tizimi, urf-odatlar hamda xalqning ruhiy dunyosini o'rganishga xizmat qiluvchi muhim fanlararo yo'nalish sifatida shakllandi. Til insonning borliqni anglash usuli bo'lib, unda jamiyatning tarixiy tajribasi, ma'naviy merosi va ijtimoiy munosabatlari mujassam holda namoyon bo'ladi. Har bir tilda muayyan tushunchalarni ifodalovchi leksemalar mavjud bo'lib, ular xalqning dunyoqarashi va mentaliteti bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, insoniy fazilatlarini ifodalovchi so'zlar lingvokulturologik jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Ana shunday tushunchalardan biri “mehr” semasidir. O'zbek tilida “mehr” so'zi keng semantik maydonga ega bo'lib, u nafaqat sevgi yoki muhabbatni, balki mehribonlik, g'amxo'rlik, rahmdillik, samimiylik, yaqinlik va insoniy ilqlik kabi ma'no qatlamlarini ham o'zida mujassamlashtiradi. Mazkur tushuncha o'zbek xalqining milliy qadriyatlari, oilaviy munosabatlari, kattaga hurmat va kichikka izzat kabi axloqiy me'yorlari bilan uzviy bog'liq holda shakllangan.

Ingliz tilida esa “mehr” mazmuni bitta leksema orqali emas, balki bir nechta leksik birliklar yordamida ifodalanadi. Jumladan, *love, kindness, affection, compassion, care*, kabi so'zlar turli kommunikativ vaziyatlarda ushbu semani ifodalashga xizmat qiladi. Bu holat har ikki til vakillarining hissiy va axloqiy tushunchalarni kategoriyalash usulida muayyan farqlar mavjudligini ko'rsatadi. O'zbek tilida tushunchaning umumlashtirilgan holda bitta leksema orqali berilishi milliy tafakkurda mehrning yaxlit axloqiy qadriyat sifatida qaralishini anglatadi. Ingliz tilida esa mazkur tushuncha turli semantik jihatlariga ajratilib ifodalanadi, bu esa individual hissiy holatlarni aniqroq differentsiallashga moyillikni ko'rsatadi.

Lingvokulturologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, til birliklari faqat nominativ vazifani bajarmaydi, balki ular muayyan madaniy konnotatsiyalarni ham o'zida saqlaydi. “Mehr” semali leksemalar xalq og'zaki ijodi, maqollar, badiiy adabiyot namunalari hamda kundalik nutqda faol qo'llanib, jamiyatning axloqiy ideal va ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek madaniyatida mehr tushunchasi oilaviy birlik, ota-ona va farzand munosabatlari, mehmondo'stlik hamda insonparvarlik bilan chambarchas bog'langan bo'lsa, ingliz tilida ushbu mazmun ko'proq shaxsiy hissiyot va individual munosabatlar orqali namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi “mehr” semali leksemalarning lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqot davomida ushbu

leksemlarning semantik tuzilishi, nutqdagi funksional xususiyatlari, milliy-madaniy konnotatsiyalari hamda ularning kommunikativ jarayondagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, har ikki til materiallari asosida mehr tushunchasining qanday konseptual mazmun kasb etishi, u orqali jamiyatning ma'naviy qadriyatlari qanday aks etishi aniqlanadi.

Asosiy qism. Ushbu tadqiqot natijalari lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik hamda tarjima nazariyasi uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Zero, turli tillarda bir xil tushuncha turlicha madaniy mazmun bilan ifodalanishi madaniyatlararo muloqot jarayonida to'g'ri anglash va adekvat tarjima qilish masalalarini chuqurroq yoritishga yordam beradi. Shu bois "*mehr*" semali leksemlarning lingvokulturologik jihatdan tadqiq etilishi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, lingvokulturologiya fanining shakllanishi natijasida til birliklarini faqat grammatik yoki leksik tizim doirasida emas, balki milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liq holda tadqiq etish keng tus oldi. Lingvokulturologik yondashuvga ko'ra, til xalqning madaniy xotirasi va mentalitetini saqlovchi hamda avloddan-avlodga yetkazuvchi muhim vosita hisoblanadi. Shu bois til birliklari orqali milliy dunyoqarash, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy munosabatlar tizimini aniqlash mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda konsept tushunchasi lingvokulturologiyaning asosiy kategoriyalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Konsept inson ongida shakllanadigan va til orqali ifodalanadigan murakkab semantik hamda madaniy birlik bo'lib, u nafaqat lug'aviy ma'noni, balki xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va hissiy bahosini ham o'zida mujassamlashtiradi. Tadqiqotchilar konseptni milliy ongning til orqali namoyon bo'lish shakli sifatida baholaydilar. Shu jihatdan "*mehr*" tushunchasi o'zbek madaniyatida muhim axloqiy konseptlardan biri sifatida qoraladi.

Semantik tadqiqotlarda "*sema*" atamasi so'z ma'nosining eng kichik mazmuniy komponenti sifatida izohlanadi. Har bir leksema bir nechta semalardan tashkil topadi va ular birgalikda umumiy ma'noni hosil qiladi. "*Mehr*" leksemasi tarkibida *sevgi*, *rahmdillik*, *g'amxo'rlik*, *samimiylilik*, *yaqinlik* kabi semantik komponentlar mavjud bo'lib, bu uning keng semantik maydonga ega ekanini ko'rsatadi. Lingvokulturologik nuqtai nazardan, aynan shu semantik kenglik mazkur tushunchaning milliy madaniyatdagi ahamiyatini belgilaydi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, turli tillarda bir xil tushunchalar har xil semantik struktura orqali ifodalanishi mumkin. Bu holat til egalari dunyoni qanday idrok etishi va hissiy tajribalarni qanday kategoriyalashiga bog'liq. O'zbek tilida "*mehr*" tushunchasi umumlashtirilgan holda bitta leksema orqali ifodalansa, ingliz tilida ushbu mazmun bir nechta mustaqil birliklar orqali beriladi. Masalan, *love* chuqur hissiy bog'liqlikni, *kindness* insoniy yaxshilikni, *compassion* esa hammadlik va rahmdillikni bildiradi. O'zbek tilida mehr tushunchasi nafaqat alohida so'zlar orqali, balki yuklamalar va murojaat shakllari orqali ham ifodalanadi. Masalan, "-jon", "-gina", "-da", "-ku" kabi yuklamalar nutqda mehr, yaqinlik va samimiylilik ma'nosini kuchaytiradi. Bu holat badiiy asarlarda ham ko'p uchraydi.

Jumladan, Abdulla Qahhor ning O'g'ri hikoyasida qahramonlar nutqida mehr ifodalovchi murojaat shakllari uchraydi:

"*Bolaginam, bunday ish qilma-da.*"[1]

Bu gapda "-ginam" va "-da" yuklamalari mehr va yumshoqlik ma'nosini kuchaytirib, nutqqa samimiy ohang beradi.

Ingliz tilida ham mehr (*affection*) nafaqat alohida so'zlar bilan, balki yumshoqlik beruvchi yuklama yoki murojaat shakllari (masalan *dear*, *honey*, *love*, *babe*) orqali ifodalanadi. Bu holat ingliz badiiy adabiyotida ham uchraydi.

Masalan, Charles Dickens ning *Oliver Twist* asarida mehr va achinish ohangi quyidagi murojaat orqali ifodalanadi:

"*Come here, my dear child.*"[2]

Bu gapda "*my dear*" birikmasi mehr, g'amxo'rlik va yaqinlik ma'nosini kuchaytiradi. Demak, ingliz tilida ham mehr faqat "*love*" yoki "*affection*" so'zlari bilan emas, balki murojaat shakllari orqali ifodalanadi.

Yana bir qancha misollar:

“Mehr ila qaragan ko‘zlari bolaning har bir harakatini qadrlardi.[3]”

Tahlil:

“Mehr ila” iborasi orqali mehr semasi ko‘rsatildi; grammatik jihatdan qo‘shimcha yordamida sema ochilgan.

“Come here, my dear.”

(Bu gap yumshoq, past va muloyim ohang bilan aytilganda mehr va g‘amxo‘rlik ma‘nosini bildiradi.)

Bu yerda *“my dear”* so‘zi oddiy so‘z bo‘lsa ham, muloyim va pasayib boruvchi ohang (*soft falling intonation*) bilan aytilsa, gapda mehr, yaqinlik va iliqlik ifodalanadi.

“Good morning, sweetheart.”

Agar bu gap iliq, balandroq va quvnoq ohang bilan aytilsa, u mehr va samimiy munosabatni bildiradi. Intonatsiya insonning hissiy munosabati va mehrini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologiya til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganadigan muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, ruhiyati va madaniy merosini ham o‘zida aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o‘zbek tilidagi “mehr” semasi ham milliy madaniyatimiz va mentalitetimizning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur maqolada “mehr” tushunchasining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinib, uning o‘zbek tilidagi ifodalanish shakllari, semantik imkoniyatlari va badiiy matnlardagi qo‘llanishi ko‘rib chiqildi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, “mehr” semasi o‘zbek tilida juda keng ma‘no doirasiga ega bo‘lib, u insonlar o‘rtasidagi iliq munosabat, g‘amxo‘rlik, muhabbat, sadoqat va samimiylilik kabi tushunchalarni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Bu sema ko‘pincha mehr, muhabbat, mehribonlik, g‘amxo‘rlik kabi so‘zlar orqali ifodalanadi. Biroq o‘zbek tilining boy ifoda imkoniyatlari sababli “mehr” ma‘nosi faqat leksik birliklar orqali emas, balki turli grammatik vositalar, yuklamalar va nutqiy birliklar orqali ham namoyon bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, badiiy matnlarda bu sema yanada ta’sirchan va obrazli tarzda ifodalanadi.

Shuningdek, maqolada o‘zbek adabiyoti namunalari asosida “mehr” semasining qo‘llanishi ko‘rib chiqildi. Badiiy asarlarda mualliflar insoniy tuyg‘ularni ifodalashda aynan shu semadan keng foydalanadilar. Bu esa o‘zbek xalqining mentalitetida mehr-oqibat, insonparvarlik va o‘zaro hurmat kabi qadriyatlar muhim o‘rin egallashini ko‘rsatadi. Ayniqsa, oila, ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar tasvirida “mehr” tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, bu sema nafaqat til birligi, balki madaniy qadriyat sifatida ham namoyon bo‘ladi.

FOYDALINGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Safarov Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2006-yil. 45-52-bet.
2. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent, O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2010-yil. 78-83bet.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2013-yil. 112-118-bet.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006-yil. 3-jild, 245-246 bet.
5. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2004-yil. 59-64-bet.
6. Vorkachev S. G. Lingvokulturologiya asoslari. – Moskva, 2001-yil.
7. To‘xtasinov I. Til va tafakkur masalalari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2015-yil. 92-97-bet.
8. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiyot tili. Toshkent, 2010-yil 215-bet.

UO‘K 82:81

“OSHIQNOMA” TURKUMIGA KIRUVCHI “SAYYOD VA HAMRO” DOSTONIDAGI SONLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI *Ch.Ismoilova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm xalq dostonlaridagi son so‘z turkumining o‘ziga xos bo‘lgan lingvokulturologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘z: Doston, lingvokulturologiya, to‘qson, uch, olti, besh, qirq sonlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются специфические лингвистические и культурные особенности категории числительных в хорезмских народных эпосах.

Ключевые слова: эпос, лингвистические и культурологические исследования, числа девять, три, шесть, пять, сорок.

Abstract. This article discusses the specific linguistic and cultural features of the number word category in Khorezm folk epics.

Key words: Epic, linguistic and cultural studies, numbers nine, three, six, five, forty.

Kirish. Dostonlar — xalqning tarixi, dunyoqarashi va mentaliteti aks etgan ogʻzaki ijod namunasi boʻlib ulardagi har bir element biror maʼno va vazifani ifodalash uchun xizmat qilgani juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Jumladan sonlarning ifodalanishini olsak: sonlar dostonlarda oddiy miqdorni emas, balki ramziy va lingvomadaniy maʼnoni ham ifodalaydi. Sonlar ifodalanishi hududlarga ham bogʻliq boʻlib, misol tariqasida Xorazm hududiga mansub dostonlarni oladigan boʻlsak. Xorazm dostonlarida ayrim sonlar muqaddas, anʼanaviy, barqaror obraz sifatida ishlatiladi. Sonlar doston matnida xalqning qadimiy eʼtiqodlari, mifologik tasavvurlari va milliy madaniyatini ifodalovchi muhim lingvomadaniy birlikdir. Shu jihatdan biz bu borada lingvokulturologiyaga murojaat qilamiz.

Metodologiya. Lingvokulturologiya til va madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni oʻrganadigan fan sohasi boʻlib, u tilda xalqning tarixiy xotirasi, mentaliteti, qadriyatlari va dunyoqarashi qanday aks etishini tahlil qiladi. Ushbu yoʻnalishda til nafaqat aloqa vositasi, balki milliy madaniyatni saqlovchi va avloddan avlodga yetkazuvchi muhim mexanizm sifatida qaraladi. Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalariga lingvokultura, madaniy sema, madaniy kod, konstant tushunchalar kiradi. Aynan shu birliklar orqali til birliklarining madaniy yuklamasi ochib beriladi.

Son soʻz turkumi predmet va hodisalarning miqdorini, tartibini hamda sanogʻini ifodalovchi mustaqil soʻz turkumi hisoblanadi. Oʻzbek tilida sonlar miqdor son, tartib son, jamlik son, taqsim son, kasr son kabi turlarga boʻlinadi. Anʼanaviy grammatik yondashuvda sonlar asosan miqdoriy-belgilovchi birlik sifatida talqin qilinsa, lingvokulturologik yondashuvda ular ramziy, madaniy va konseptual maʼno kasb etadi. Masalan, oddiy grammatik birlik boʻlgan “bir”, “uch”, “yetti”, “qirq” sonlari xalq ongida muayyan timsollar, eʼtiqodlar va urf-odatlar bilan bogʻlanib, madaniy kod vazifasini bajaradi. Lingvokulturologik nuqtayi nazardan sonlar faqat sanash vositasi emas, balki xalq tafakkurining mahsuli, milliy dunyoqarashning ramziy ifodasi hisoblanadi. Turli xalqlarda ayrim sonlarning muqaddas yoki omadli, ayrimlarining esa salbiy maʼnoda qabul qilinishi bu fikrni tasdiqlaydi. Oʻzbek xalq madaniyatida:

3 – mukammallik, muvozanat;

7 – muqaddaslik, yetuklik;

9 – toʻliqlik;

40 – sinov, yetilish, poklanish ramzi sifatida qaraladi. Bu sonlar xalq ogʻzaki ijodida, diniy marosimlarda, udum va anʼanalarda faol qoʻllanadi. Masalan, “qirq kun”, “qirq kecha”, “yetti iqlim”, “uch yoʻl”, “bir umr” kabi birikmalar tilda nafaqat miqdorni, balki madaniy-timsolli maʼnoni ifodalaydi.

Muhokama va natijalar. Dostondagi namunalarga toʻxtaladigan boʻlsak ularning faqat bitta emas turli xil maʼnodani oʻzida mujassam etganligining guvohi boʻlamiz. *Algʻaraz, ikkisi ham xaloyiqqa toʻy-tomosha qilib, farzandlarigʻa ot qoʻydilar. Oshiq ahmadning oʻgʻligʻa Hamro, Oshiq Muhammadning qizigʻa Salbiniyoz deb nom berdilar. Undan soʻng yetti yoshida otasi Hamroni sunnat qildirdi.* [1:9] Turkiy mifologiyadan muqaddas son sifatida qoʻllanuvchu ushbu son qadimgi Sharq kosmologiyasida yetti osmon, yetti sayyora, yetti qatlam maʼnolarida ishlatiladi. Lingvomadaniy maʼnosi esa mukammallik, ilohiy tartib va olam tuzilishi kabilarni anglatadi.

Olti nadir, yetti nadir, besh nadir,

Qavm nadir, qardosh nadir, xesh nadir.

Koʻzlaringdan oqqan qonli yosh nadir,

Qol, maralim, Salbiniyoz qol emdi. [1:11] Bu bandda qatnashgan *olti nadir, yetti nadir, besh nadir* birikmalari xalq ogʻzaki ijodida, doston va maqol ohangida uchray, son orqali hayrat,

kamyoblik, beqiyoslik ma'nosini beradi. Bu yerda aniq hisob emas, balki ramziy sanash ustun turadi. Ya'ni: "Nima bo'ldi o'zi? Qanday holat bu?" degan hayratli savol yashiringan bo'ladi.

Olti soni o'zbek xalq tafakkurida olamning olti tomoni (to'rt tomon + osmon + yer) va tugal makon tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, ba'zan me'yor, chegaraga yetish ma'nosini ham beradi. Qisqa qilib aytganda "*Olti nadir?*" – odatiy tartib buzildimi? degan ichki savoldir.

Yetti sonining lingvomadaniy xususiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu son eng kuchli muqaddas va ramziy son bo'lib, yetti osmon, yetti iqlim, yetti qavat yer, yetti avlod, yetti kecha-kunduz kabi ko'plab birikmalar tarkibida keladi. Ushbu o'rinda esa "*Yetti nadir?*" – ajablanish cho'qqisi, ya'ni "bunaqasi hatto yettida ham yo'q" degan ma'no bor. Bundan tashqari dostonning boshqa joylarida qo'llanganlardan misol keltirsak:

Qizilolma shahrinda yetti kecha-yu kunduz xaloyiqqa to'y-tomosha berib, shodmonlik qildilar. [1:101]

Ey qurboning o'lam Sayyodxon, Salbi degan bir daraxtim border, otam yettinchi martaba haj qilg'onda Makka yo'lindan ikki yog'och keltirib ekib erdi. Biri ko'p zebo daraxt erdi. [1:45]

Hamro – "Sayyodxon saning jamolingni Chin Mochindek yetti shahri azimga bermasman", – deb bir so'z dedi. [1:48]

Besh sonining lingvomadaniy xususiyati besh vaqt namoz, besh barmoq (insonning qudrati, mehnati)ni o'zida ifoda etgan bo'lib, asosan, hayotning odatiy muvozanatini o'zida mujassam etuvchi son hisoblanadi.

"*Besh nadir?*" – odatiy hayot me'yorlari ham buzildimi? Bandni umumiy qiladigan bo'lsak ular kichrayib boruvchi emas, balki ta'sirni kuchaytiruvchi ketma-ketlik hosil qilgan. Bunga quyida yana bir namuna bersak: "*Ota-o'g'il tirkalishib, besh manzil yo'l yurib Ozarbayjon yurtining ustidan chiqdilar*".

Hamro deyar, besh kun surali davron,

Bir kuni yetishar bul ajal farmon.

Sayyodxon otingga bo'layin qurbon,

Go'zal, bir so'zindan og'masa kerak [1:61]

Mazkur bandda qatnashgan besh sonini yana bir bor tahlilga tortar ekanmiz uning yana bir ma'nosi borligini ko'ramiz. Ya'ni ushbu sonni diniy tarafdin tavsiflaydigan bo'lsak Inson juma kuni aratilganligi va qiyoat ham Juma kuni bo'lishi va dunyoning (tom ma'noda) 5 kundan iboratligini aytishimiz mumkin va "*Besh kun surali davron*" birikmalarida dunyoning 5 kunligi ma'nosini uqib olamiz.

Chaqiraman, ikki qardoshim kelur,

Boshingni uzibon, joningni olur.

Vatanli joyingdan, bevatan qilur,

Olloni sevarsan, mandin al ko'tar [1:18] Ushbu bandning birinchi misrasida qatnashgan ikki so'zi o'zbek xalq madaniyatida ko'pincha yaqinlik, tenglik, muvozanat ramzi sifatida ishlatiladi. Misrada qardosh so'zining qo'llanilishi ham ushbu tahlilimizning yorqin dalilidir. Bundan tashqari ikki zulf misolida keltirilgan ushbu baytda ham tenglik va muvozanatning ifodalanganini ko'rishimiz mumkin.

Keldi yana sayl chog'i,

Piyolani ketur soqi.

Ikki zulfi bo'lub yog'I,

Hardam yonog'ina tushar. [1:25]

Yigit kerak savashmakka qahrli,

Javhar qilich, yuza tutgan qalqonli.

Ikki oshiq bir ruh, birjon, bir tanli,

Olishali, jon Hamrohim na dersan. [1:64] Ushbu misralarda qo'llangan ikki va bir sonlari lingvokulturologik xususiyatga ko'ra mazmuniy jihatdan judayam bir-biriga yaqin tarzda ifodalangan bo'lib, xususan, ikki oshiq birikmasida oshiqning o'zaro yaqinlik, tengligi va ularning birgalikda bir, ya'ni yagona ruh, jon va tanli ekanligi yoritilgan. Ushbu o'rinda bir sonining ham lingvomadaniy

xususiyatiga to'xtalib o'tsak, ushbu son diniy jihatdan Allohning yagona – birligidan olingan va yagonalik, Allohga ishora kabi ma'nolarni o'zida aks ettiradi.

“Bir necha kunlar yo'l yurib, bir choqboqqa yetdilar. Bog'ning toshini uch marta aylandilar, kirarga yer topmadilar.”

Sayyodxon Hamroning bu so'zini eshitib, “ Bularni mundog' ta'rif qiling”, – deb, hamroni zindong'a soldi. Uch kundan so'ng Sayyodxon bog' saylina chiqdi.

Xorazm xalq dostonlarida uch soni uch yo'l, uch sinov, uch kun misolida qo'llaniladi. Ushbu son qahramonning yetilishi, sinovdan o'tishi ma'nosini anglatadi. Uning kelib chishi esa qadimgi turkiy va mifologik tafakkurda olamning uch qatlam ya'ni yer osti-yer- osmon yoki boshlanish-rivoj-yakun bilan bog'liq deb qaraladi. Uch sonining madaniy ma'nosi muvozanat, takror orqali mustahkamlanish, sinovdan o'tish kabilar bilan ifodalanadi.

Siynasi dog'larning qori,

Mamasi gurgiston nori.

Qirq inja qizning sardori,

Sayyodxon bog'dadir-bog'da. [1:23]

Qirq so'zining lingvomadaniy ma'nosiga to'xtalar ekanmiz, avvalo, qirq kunlik marosimlar va qirq kunlik chilla an'anasidan kelib chiqqanini aytish o'tish kerak. Umumiy manosi esa to'liq pishish, yetishish, sinovdan keying yetuklik ma'nolarida qo'llaniladi. Bundan tashqari qirq soni diniy tomondan chiltonlardan kelib chiqqan va ma'nosi ergashuvchi, yordam beruvchi deb ham aytiladi va hozirgi misolimiz ko'proq ikkinchi fikrimizni isbotlaydi.

Bu ko'zi, qoshi qaroning,

Dod alindan, do'st alindan.

Siyoh zulfi to'rt poraning,

Dod alindan, do'st alindan. [1:27] “To'rt pora” – sochning to'rt o'rim qilib o'rilgani bo'lib, mumtoz adabiyotda bu: go'zallik timsoli, tartib va mukammallik belgisi hisoblanadi. Qolaversa, “To'rt” soni turkiy tafakkurda:

–to'rt unsur (yer, suv, havo, olov);

–to'rt tomon (sharq, g'arb, shimol, janub).

Bu yerda “to'rt” mukammallik va to'liqlik ramzi sifatida kelgan.

Ko'zi, qoshi binolining,

O'n barmog'i xinolining.

Bizdan ko'ngli ginalining,

Dod alindan, do'st alindan. [1:27] “O'n barmog'” – inson qo'lining to'liqligi hisoblanib, o'zbek madaniyatida “o'n”:butunlik, mukammallik, baraka belgisi ma'nosini o'zida ifodalaydi. Bu yerda “o'n” – go'zallikning to'liq ifodasi, bezakning mukammalligidir.

Kelin aytar, deyajagim, deyarman,

Qantu, asal, shaker, novvot yeyarman.

Soqolsiz, murtsiz o'g'lon sevarman,

Har kechada ming tumanlik nozim bor. [1:29]

“Ming” ko'pincha aniq son emas. Mumtoz adabiyotda: cheksizlik, nihoyasizlik va haddan ortiq ko'plik ma'nolarini ifodalab keladi. Bu yerda “ming” – haddan tashqari ko'plab noz qilish, mubolag'a san'atini vujudga keltirishga xizmat qilgan.

Olloni yod etar, yoziqli quli,

O'n ikki imomla ul edi vali.

Himmatining yetishsin, yo pirim ali,

Yetishar kunlaring keldi, azizim. [1:37] Bu yerda diniy-madaniy tushuncha ifodalangan bo'lib, “O'n ikki imom” – islom tarixidagi muqaddas shaxslar nazarda tutulgan. Bu yerda son: muqaddaslik, diniy e'tiqod, ruhiy poklik timsoli. Bu son oddiy miqdor emas, diniy ramz sifatida ishlatilgan.

Hamro ko'rsa Sayyodxonning yuzinda munchoq-munchoq ter oqib, yuzi o'n to'rt kechalik oydek bo'lib o'tirindir. [1:40]

“Yuzi o‘n to‘rt kechalik oydek” frazeologik birligining ma‘nosini izohlaydigan bo‘lsak: “O‘n to‘rt kechalik oy” – to‘lin oyni o‘zida ifodalab, Sharq she‘riyatida:go‘zallik, nur, komillik ramzi hisoblanadi. “O‘n to‘rt” esa go‘zallikning eng yuqori nuqtasidir

Ajalim yetishib paymonam to‘ldi,

Gul yuzim sarg‘ayib behda so‘ldi.

Dedilar:” Devdiging yori yot o‘ldi”,

Dedi:” Balki yetti yotdin Kelan bor”. [1:54] yoki

O‘n to‘rt zolim izimizdan yettilar,

Yotgan yerda qo‘l-oyoqni chottilar.

Oltimizni tirik kabob ettilar,

Zolimlar qo‘linda bandivon o‘ldim. [1:73] Ushbu misolda o‘n to‘rt va olti sonlari ishtirok qilgan bo‘lib, ularni birma-bir izohlaydigan bo‘lsak:

Yuqorida keltirilgan misolimizdagi “O‘n to‘rt kechalik oydek” jumlasida go‘zallikning eng yuqori cho‘qqisi, ya‘ni judayam suluvlikni o‘zida ifoda etgan bo‘lsa, ushbu misolimizda teskarisi, ya‘ni qabihlik va zolimlikning eng yuqori cho‘qqisi ma‘nosini ifodalash uchun qo‘llanilgan.

“Olti” soni esa guruh soni bo‘lib, bu yerda aniq miqdor bildirsa-da, ramziy jihatdan: jamoa, yaqinlik, birdamlik ma‘nolarini aks ettirib,fojia ko‘lamini ko‘rsatadi.

Xulosa. Ko‘rinib turganidek har bir xalq har bir millatning o‘ziga xoslik jihatlarida har narsada namoyon bo‘ladi. Buning yaqqol misolini sonlar misolida ko‘rishimiz mumkin, sshunday ekan qadriyatlarimizni, udum-u an‘analarimizni saqlab qoluvchi, o‘zligimizni, tariximizni bizga bildirib turuvchi har qanday narsaga e‘tibor va jiddiy yondashib, izlanishimiz va o‘rganishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Xorazm dostonlari “Oshiqnoma” turkumi. Urganch-2006
2. M.Saidova, U.Qo‘ziyev “Lingvokulturologiya” Namangan-2017
- 3.Г.Э.Хакимова “Фразеологик бирликларнинг лингвокультурологик аспекти” Toshkent-2018
4. Sh.Usmanova “Lingvokulturologiya” (darslik) Toshkent-2019
5. S.Djumayeva “Yeti va to‘qqiz raqamlarining ramziy mohiyati”
6. R.Tuychiyeva (Musayeva) “Adabiyotda sehrli raqamlar sirining ifodalanishi” Farg‘ona – 2013
7. Sh.Muxammadaliyeva “Ramz va uning lisoniy talqini”
- 8.M.Xo‘jamova “O‘zbek tilshunosligida son leksemalarining lingvokulturologik xususiyatlari”
9. M. Jo‘rayev “Sehrli raqamlar siri” – T.: 1991.

UO‘K 82.03:81‘255.2

PERSONIFIKATSIYANING NEMIS-O‘ZBEK POETIK TARJIMALARDAGI QAYTA YARATILISHI

Sh.Ismoilova, magistrant, Toshkent davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis-o‘zbek poetik tarjimalarida personifikatsiyaning qayta yaratilish xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida personifikatsiyaning poetik matndagi stilistik va estetik vazifalari tahlil qilinib, ularni tarjima qilishda uchraydigan lingvistik hamda madaniy muammolar yoritiladi. Shuningdek, nemis she‘riyatidagi personifikatsiyalarning o‘zbek tiliga tarjimasida poetik ta‘sirni saqlash, obrazlilikni qayta yaratish va funksional-ekvivalentlikka erishish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida personifikatsiyani adekvat tarjima qilishning samarali strategiyalari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar. personifikatsiya, poetik tarjima, obrazlilik, funksional ekvivalentlik, adekvat tarjima, poetik til, badiiy tarjima, stilistik vosita, nemis she‘riyati, o‘zbek tarjimasi.

Аннотация. В данной статье исследуются особенности воспроизведения персонификации в немецко-узбекских поэтических переводах. В ходе исследования анализируются стилистические и эстетические функции персонификации в поэтическом тексте, а также освещаются лингвистические и культурные проблемы, возникающие при её переводе. Особое внимание уделяется сохранению поэтического воздействия, воспроизведению образности и достижению функциональной эквивалентности при переводе немецкой поэзии на узбекский язык. В результате исследования определяются эффективные стратегии адекватного перевода персонификации.

Ключевые слова. персонификация, поэтический перевод, образность, функциональная эквивалентность, адекватный перевод, поэтический язык, художественный перевод, стилистическое средство, немецкая поэзия, узбекский перевод.

Abstract. This article examines the specific characteristics of reproducing personification in German-Uzbek poetic translations. It analyzes the stylistic and aesthetic functions of personification in the poetic text, as well as the linguistic and cultural challenges of its translation. Particular attention is paid to preserving the poetic effect, restoring imagery, and achieving functional equivalence when translating German poetry into Uzbek. The study identifies effective strategies for the adequate translation of personification.

Key words: Personification, poetic translation, imagery, functional equivalence, adequate translation, poetic language, literary translation, stylistic devices, German poetry, Uzbek translation

Kirish. Bugungi kunda badiiy tarjima xalqlar o'rtasidagi madaniy va adabiy aloqalarni rivojlantirishning muhim vositalaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, poetik tarjima tarjimashunoslikning eng murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki she'riy matnda mazmun bilan bir qatorda obrazlilik, ritm, emotsional ta'sir va estetik ohang ham muhim o'rin tutadi. Shu sababli poetik tarjima oddiy lingvistik o'girish emas, balki badiiy-estetik tizimni boshqa til vositalari orqali qayta yaratish jarayonidir [1; 17].

Poetik matnda obrazlilikni yuzaga keltiruvchi muhim stilistik vositalardan biri personifikatsiya hisoblanadi. Personifikatsiya orqali jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari yoki mavhum tushunchalarga insoniy xususiyat va harakatlar yuklanadi. Natijada poetik matnning emotsional-ekspressiv ta'siri kuchayadi, obrazlilik darajasi ortadi va muallifning individual badiiy tafakkuri yanada yorqin namoyon bo'ladi [7; 8].

Nemis she'riyatida personifikatsiya keng qo'llaniladigan poetik vositalardan biri hisoblanadi. Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Heine va Rainer Maria Rilke kabi shoirlar ijodida tabiat, tun, shamol, vaqt, sukut, muhabbat kabi tushunchalar ko'pincha insoniy xususiyatlar bilan tasvirlanadi. Bunday poetik birliklar she'ning estetik ta'siri va falsafiy mazmunini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi [14; 15].

Biroq nemis tilidagi personifikatsiyalarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida qator lingvistik va madaniy muammolar yuzaga keladi. Nemis va o'zbek tillarining grammatik tuzilishi, poetik an'analari va obrazli tafakkuri o'rtasidagi farqlar ayrim personifikatsion birliklarni bevosita tarjima qilish imkoniyatini cheklaydi. Natijada originaldagi poetik ta'sir yoki stilistik noziklik tarjimada sustlashishi mumkin. Shu sababli personifikatsiyani adekvat qayta yaratish poetik tarjimaning muhim masalalaridan biri sifatida qaraladi [3; 10].

Zamonaviy tarjimashunoslikda funksional-ekvivalent yondashuv poetik birliklarni tarjima qilishda samarali metodologik tamoyillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, tarjimada originalning tashqi shaklini emas, balki uning poetik funksiyasi, estetik ta'siri va emotsional-ekspressiv xususiyatlarini saqlash muhim hisoblanadi [2; 18]. Shu nuqtai nazardan personifikatsiyani tarjima qilishda ham asosiy mezon uning poetik vazifasini qayta yaratishdan iborat bo'ladi.

Mazkur maqolada nemis-o'zbek poetik tarjimalarida personifikatsiyaning qayta yaratilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida personifikatsiyaning poetik matndagi stilistik vazifalari, uni tarjima qilish strategiyalari hamda poetik ta'sirni saqlash bilan bog'liq masalalar ilmiy jihatdan yoritiladi.

Asosiy qism. Personifikatsiya poetik tilning eng muhim obrazli vositalaridan biri bo'lib, u orqali jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari yoki mavhum tushunchalar insoniy sifat va harakatlar bilan tasvirlanadi. Ushbu stilistik vosita poetik matnning emotsional ta'sirini kuchaytiradi, obrazlilik darajasini oshiradi va o'quvchining estetik idrokiga faol ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli personifikatsiya she'riy matnda nafaqat bezak vositasi, balki poetik ma'no va badiiy ta'sirni shakllantiruvchi muhim komponent hisoblanadi [7; 11].

Nemis she'riyatida personifikatsiya ko'pincha tabiat va inson ruhiyati o'rtasidagi ichki bog'liqlikni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, tunning "sukut saqlashi", shamolning "kuylashi",

vaqtning “shoshilishi” yoki muhabbatning “azob berishi” kabi obrazlar poetik matnning emotsional-estetik mazmunini boyitadi. Bunday personifikatsiyalar oddiy ma’no uzatish emas, balki muallifning individual poetik dunyoqarashini ifodalovchi badiiy vosita sifatida namoyon bo’ladi [13; 15].

Personifikatsiyani tarjima qilishda asosiy muammolardan biri uning obrazli va emotsional ta’sirini saqlab qolish hisoblanadi. Chunki ayrim hollarda nemis tilidagi personifikatsion birliklarning grammatik yoki semantik tuzilishi o’zbek tilida aynan takrorlanmaydi. Masalan, nemis tilida tabiat hodisalariga insoniy xususiyat yuklash poetik an’ana sifatida keng qo’llansa, o’zbek poetik tilida ayrim obrazlar boshqacha estetik vositalar orqali ifodalanishi mumkin. Shu sababli tarjimon personifikatsiyani bevosita tarjima qilish yoki uni transformatsiya qilish o’rtasida tanlov qilishiga to’g’ri keladi [8; 9].

Personifikatsiyani qayta yaratishning birinchi usuli originaldagi obrazni maksimal darajada saqlash hisoblanadi. Bu usul, asosan, ikkala tilda ham tabiiy qabul qilinadigan personifikatsion birliklar mavjud bo’lganda samarali natija beradi. Masalan, “shamol kuylaydi”, “tun jimjit”, “bahor uyg’ondi” kabi obrazlar o’zbek poetik tafakkurida ham tabiiy qabul qilinadi. Shu sababli bunday hollarda originaldagi poetik ta’sirni saqlash imkoniyati yuqori bo’ladi [1; 14].

Ikkinchi usul — stilistik transformatsiyadir. Ayrim hollarda nemis tilidagi personifikatsiya o’zbek tilida tabiiy eshitilmasligi yoki kutilgan estetik taassurotni bermasligi mumkin. Bunday vaziyatda tarjimon personifikatsiyaning funksiyasini boshqa obraz yoki stilistik vosita orqali qayta yaratadi. Natijada originaldagi poetik ta’sir saqlanadi, ammo obrazning tashqi shakli o’zgaradi. Bu usul ayniqsa milliy-madaniy tafovutlar kuchli bo’lgan hollarda muhim ahamiyat kasb etadi [4; 17].

Personifikatsiya tarjimasida funksional-ekvivalentlik tamoyili muhim o’rin tutadi. Ushbu yondashuvga ko’ra, tarjimada asosiy e’tibor obrazning tashqi shakliga emas, balki uning poetik vazifasiga qaratiladi. Agar originaldagi personifikatsiya o’quvchida muayyan emotsional yoki estetik taassurot uyg’otsa, tarjima ham shunga yaqin poetik ta’sirni hosil qilishi kerak [2; 18]. Shu sababli tarjimon ba’zan so’zma-so’z tarjimadan voz kechib, poetik ta’sirni saqlash uchun ijodiy yondashuvdan foydalanadi.

Nemis-o’zbek poetik tarjimalarida personifikatsiyani qayta yaratishda madaniy omillar ham muhim rol o’ynaydi. Chunki ayrim personifikatsion obrazlar muayyan xalqning poetik tafakkuri, tarixiy tajribasi yoki milliy estetik qarashlari bilan chambarchas bog’liq bo’ladi. Tarjimon ushbu madaniy qatlamni hisobga olmasa, originaldagi poetik birlikning ichki mazmuni va emotsional ta’siri tarjimada yo’qolishi mumkin [5; 12].

Umuman olganda, personifikatsiyani nemis-o’zbek poetik tarjimalarida qayta yaratish tarjimondan yuqori darajadagi poetik sezgirlik, lingvistik bilim va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Chunki personifikatsiya poetik matnning obrazli-estetik tizimida muhim o’rin egallaydi va uning adekvat tarjimasi original matnning badiiy qiymatini saqlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi [6; 13].

Xulosa. Nemis-o’zbek poetik tarjimalarida personifikatsiyaning qayta yaratilishi poetik tarjimaning murakkab va ko’p qirrali masalalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida personifikatsiya poetik matnning muhim obrazli-estetik vositalaridan biri ekanligi, u orqali muallifning individual badiiy tafakkuri, emotsional holati va poetik dunyoqarashi ifodalanishi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, nemis she’riyatida personifikatsiya tabiat hodisalari, mavhum tushunchalar va inson ruhiyati o’rtasidagi bog’liqlikni ifodalashda faol qo’llaniladi. Bunday poetik birliklar she’rning emotsional ta’sirini kuchaytirib, obrazlilik darajasini oshiradi hamda matnning estetik yaxlitligini ta’minlaydi. Shu sababli ularni tarjima qilish jarayonida nafaqat semantik ma’no, balki poetik funksiya va stilistik ta’sirni ham saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijasida nemis va o’zbek tillarining grammatik, stilistik hamda madaniy xususiyatlari o’rtasidagi farqlar personifikatsiyani tarjima qilishda qator murakkabliklarni yuzaga keltirishi aniqlandi. Ayrim personifikatsion birliklarni bevosita tarjima qilish imkoniyati mavjud bo’lsa, ba’zi hollarda poetik ta’sirni saqlash uchun stilistik transformatsiya yoki funksional almashtirish zarur bo’ladi.

Maqolada personifikatsiyani qayta yaratishning asosiy strategiyalari sifatida original obrazni saqlash, stilistik transformatsiya va funksional-ekvivalent tarjima usullari tahlil qilindi. Ayniqsa, funksional-ekvivalent yondashuv personifikatsiyaning tashqi shaklidan ko'ra uning poetik vazifasini ustuvor deb hisoblaydi va tarjimada aynan shu tamoyil samarali natija berishi kuzatildi.

Shuningdek, personifikatsiya tarjimasida madaniy omillar muhim rol o'ynashi ma'lum bo'ldi. Chunki ayrim poetik obrazlar xalqning milliy tafakkuri, estetik qarashlari va adabiy an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Tarjimon ushbu madaniy qatlamni hisobga olgan holda personifikatsiyaning ichki mazmuni va poetik ta'sirini qayta yaratishi zarur.

Umuman olganda, nemis-o'zbek poetik tarjimalarida personifikatsiyaning adekvat qayta yaratilishi poetik matnning obrazli tizimi, emotsional-ekspressiv ta'siri va estetik qiymatini saqlashning muhim omili hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari poetik tarjima nazariyasini rivojlantirish, badiiy tarjimalarning sifatini oshirish hamda personifikatsiyani tarjima qilish metodikasini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. — Toshkent: O'qituvchi, 1978.
2. G'afurov I. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish. — Toshkent: Mehridaryo, 2008.
3. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2005.
4. Jo'rayev K. Tarjima san'ati. — Toshkent: Fan, 1982.
5. Sharipov J. O'zbekistonda tarjima tarixidan. — Toshkent: Fan, 1965.
6. Hamroyev H. Badiiy obraz va tarjima muammolari. — Toshkent: Fan, 2012. *(tekshirish kerak)*
7. Paxson J. J. The Poetics of Personification. — Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
8. Kohl K. Metapher. — Stuttgart: J. B. Metzler, 2007.
9. Burdorf D. Einführung in die Gedichtanalyse. — Stuttgart: J. B. Metzler, 2015.
10. Lamping D. Handbuch Lyrik: Theorie, Analyse, Geschichte. — Stuttgart: J. B. Metzler, 2011.
11. Jeßing B., Köhnen R. Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft. — Stuttgart: J. B. Metzler, 2017.
12. Butzer G., Jacob J. Metzler Lexikon literarischer Symbole. — Stuttgart: J. B. Metzler, 2008.
13. Ferber M. Poetry and Language: The Linguistics of Verse. — Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
14. Goethe J. W. von. Gedichte. — München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998.
15. Heine H. Buch der Lieder. — Stuttgart: Reclam, 2006.
16. Rilke R. M. Neue Gedichte. — Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1996.
17. Apel F., Kopetzki A. Literarische Übersetzung. — Stuttgart; Weimar: J. B. Metzler, 2003.
18. Scott C. The Philosophy of Literary Translation: Dialogue, Movement, Ecology. — Cambridge: Cambridge University Press, 2023.

UO'K 81'343.2:004.891

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING PR-DISKURS VA PR-MATNLAR LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI

N.B.Jalolova, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining zamonaviy PR-diskurs, PR-matnlarning lingvopragmatik tashkili va kommunikativ janr tizimiga ta'siri filologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda generativ SI vositalari yordamida yaratilayotgan PR-matnlarning leksik-semantik, stilistik-sintaktik xususiyatlari, ularning kommunikativ-pragmatik vazifalari va intermatn (intertekstual) aloqalari o'rganildi.

Kalit so'zlar: PR-diskurs, PR-matn, generativ sun'iy intellekt, kommunikativ-pragmatika, matn stilistikasi, janr tizimi, lingvomadaniy lokalizatsiya, intermatnlilik, brend-rivoyat, diskurs-tahlil, o'zbek lingvomadaniyati.

Аннотация. В данной статье с филологической точки зрения проанализировано влияние технологий искусственного интеллекта (ИИ) на современный PR-дискурс, лингвопрагматическую организацию PR-текстов и систему коммуникативных жанров. В исследовании изучены лексико-семантические, стилистико-синтаксические особенности PR-текстов, генерируемых с помощью генеративного ИИ, их коммуникативно-прагматические функции и интертекстуальные связи.

Ключевые слова: PR-дискурс, PR-текст, генеративный искусственный интеллект, коммуникативная прагматика, стилистика текста, жанровая система, лингвокультурная

локализация, интертекстуальность, бренд-сторителлинг, дискурс-анализ, узбекская лингвокультура.

Abstract. This article analyzes, from a philological perspective, the impact of artificial intelligence (AI) technologies on modern PR discourse, the linguopragmatic organization of PR texts, and the system of communicative genres. The study examines the lexical-semantic and stylistic-syntactic features of PR texts generated by generative AI, their communicative-pragmatic functions, and intertextual relations.

Key words: PR discourse, PR text, generative artificial intelligence, communicative pragmatics, text stylistics, genre system, linguocultural localization, intertextuality, brand storytelling, discourse analysis, Uzbek linguoculture.

XXI asrning birinchi choragida ro'y berayotgan raqamli transformatsiya nafaqat texnologik, balki lingvomadaniy hodisa sifatida ham e'tibor talab etadi. Sun'iy intellekt (SI), xususan, generativ til modellari (ChatGPT, Claude, Gemini va boshqalar) zamonaviy kommunikativ amaliyotning yangi subyektiga aylanib, jamoatchilik bilan aloqalar sohasida matn yaratish, diskursni shakllantirish va kommunikativ strategiyalar ishlab chiqishning butunlay yangi paradigmasini taqdim etmoqda.

Filologik nuqtai nazardan qaraganda, ushbu jarayon bir qator dolzarb ilmiy muammolarni keltirib chiqaradi: mashina tomonidan generatsiya qilingan matnning mualliflik statusi, sun'iy yaratilgan diskursning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari, AI-matnlarining stilistik va janriy shakli, lingvomadaniy ekvivalentlik muammosi va shu kabilar. Bu masalalar zamonaviy matnshunoslik, kommunikativ stilistika, diskurs nazariyasi va kompyuter lingvistikasi chorrahasida turadi hamda filologiya fanining yangi yo'nalishi – raqamli filologiya (digital philology) doirasida o'rganilishi maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PF-158-son "2030-yilgacha Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni mamlakatda SI ni jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan, til, madaniyat va kommunikatsiya sohalariga ham keng joriy etish vazifasini qo'ydi. Ushbu kontekstda o'zbek tilidagi PR-diskursning SI bilan o'zaro ta'sirini filologik o'rganish o'zbek filologiyasi oldidagi dolzarb ilmiy vazifaga aylanmoqda[1].

PR-kommunikatsiyaning lingvistik va filologik tadqiqi xorijiy hamda mahalliy darajada keng yo'lga qo'yilgan. Rus filologiyasida A.D. Krivonosov "PR-matn" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritib, uning janr tipologiyasini ishlab chiqdi. E.S. Kara-Murza, L.V. Minaeva, M.N. Volodina kabi olimlarning ishlarida PR va reklama matnining janr-stilistik va kommunikativ-pragmatik tabiati o'rganilgan. T.A. van Dijk, R. Wodak va N. Fairclough kabi g'arb olimlari diskurs-tahlil metodologiyasini, jumladan, media va korporativ diskurs tahliliga qo'lladilar. Sun'iy intellekt va matn yaratish muammosi bo'yicha L. Floridi, E. Bender hamda T. Gebru, C. Galloway va S. Swiatek kabi mualliflarning ishlari muhim metodologik manba hisoblanadi[2].

O'zbek filologiyasida N. Mahmudov, B. Yo'ldoshev, M. Mirtojiev, S. Karimov kabi olimlarning ishlari matn lingvistikasi, funksional stilistika va kommunikativ tilshunoslik masalalariga bag'ishlangan. X.Davlatov, B. Do'stmuhamedov, F.Muminov tadqiqotlarida media-diskurs va PR-kommunikatsiyaning milliy o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Biroq SI ning o'zbek tilidagi PR-diskursga ta'siri masalasi filologik aspektda mustaqil tadqiqot obyekti sifatida hali yetarli darajada o'rganilmagan.

PR-matn – kommunikativ-pragmatik birlik bo'lib, u ma'lum bir maqsadli auditoriyaga yo'naltirilgan, brend yoki tashkilot to'g'risida ijobiy obraz shakllantirishga xizmat qiladigan, o'ziga xos janr-stilistik xususiyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy-kommunikativ hodisadir. Generativ SI ning paydo bo'lishi mazkur birlikni yaratish, tahrir qilish va ko'paytirish jarayonlarini avtomatlashtirib, matn yaratishning kollaborativ (inson – mashina) modelini shakllantirdi[3].

Tadqiqot davomida o'rganilgan AI-generativ PR-matnlarning leksik-semantik darajasidagi xususiyatlari quyidagi tendensiyalarni ko'rsatdi: ijobiy konnotativ leksikaning yuqori chastotasi (innovatsion, samarali, ustuvor, mukammal, yetakchi va shu kabilar), klishe va shtamlarning takror qo'llanilishi, terminologik birliklarning umumlashtirilgan tarzda ishlatilishi, metaforik repertuarining

cheklanganligi, ekspressiv-emotsional leksikaning kamligi. Bu xususiyatlar, bir tomondan, PR-uslubning konvensional belgilari hisoblansa, ikkinchi tomondan, AI-matnlarining “stilistik tekisligi” (stylistic flatness) hodisasini ifodalaydi.

Sintaktik darajada AI-matnlar parallelizm va anaforaga moyilligi, o'rtacha gap uzunligining barqarorligi (15-22 so'z), murakkab sintaktik konstruksiyalardan o'rinli, biroq cheklangan doirada foydalanishi bilan ajralib turadi. Inson yaratgan matnlardagi sintaktik xilma-xillik, uslubiy yangiliklar (innovatsiyalar) va individual mualliflik belgilarini ifodalovchi konstruksiyalar AI-matnlarida sezilarli darajada kamroq uchraydi. Bu generativ modellarning statistik tabiati bilan izohlanadi: model treninglik korpusidagi “o'rtacha til normasi”ni qayta ishlab chiqaradi va shu sababli individual uslubiy o'ziga xoslik nisbatan susayadi[4].

Matn darajasida ko'rib chiqadigan bo'lsak, AI-PR-matnlarning kompozitsion tuzilishi konvensional: kirish – asosiy qism – xulosa modelining qat'iy tarzda qo'llanilishi bilan tavsiflanadi. Bu, bir tomondan, PR-matnning umumiy talablariga javob bersa, ikkinchi tomondan, matn arxitektonikasidagi ijodiy noaniqlik (kreativ ambivalentlik) imkoniyatini cheklaydi.

Zamonaviy PR-diskursning janriy tizimi A.D. Krivonosov tasnifi bo'yicha asosiy janrlarga (press-reliz, bekgraunder, fakt-list, biografiya, savol-javob), tasviriy-yangilik janrlariga (intervyu, imij-maqola, keys-stori) va kombinatsiyalashgan janrlarga bo'linadi. Generativ SI mazkur janr tizimiga ikki yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi[5].

Birinchi yo'nalish – mavjud janrlarning avtomatlashtirilishi. Press-reliz, fakt-list, savol-javob, biografiya kabi standartlashgan janrlar SI tomonidan yuqori sifatda generatsiya qilinadi, sababi ularning kompozitsion va lingvostilistik tuzilishi qat'iy konvensiyalarga asoslangan. Bunday matnlarda muallifning individual uslubi minimal darajada bo'lib, formal tarafga ustuvorlik beriladi.

Ikkinchi yo'nalish yangi gibril janrlarning paydo bo'lishidir. Brend-rivoyat (brand storytelling), shaxsiylashtirilgan korporativ muloqot (personalized corporate messaging), avtomatik chatbot-dialoglari, AI-interaktiv landing-matnlar – bularning barchasi SI imkoniyatlari hisobiga keng tarqaldi va PR-diskursning yangi janriy realiyalariga aylandi. Bu janrlar an'anaviy filologik tasniflar doirasiga to'liq sig'maydi va yangi janriy modellashtirishni talab qiladi[6].

Janriy o'zgarishlarning yana bir muhim jihati janrlararo chegaralarning xiralashishi (genre hybridization)dir. AI yordamida press-reliz va blog post, korporativ bayonot va shaxsiy hikoya elementlari osongina aralashtiriladi. Bu jarayon M.M. Baxtinning janrlarning dialogik tabiati haqidagi ta'limoti yangicha talqinda davom etayotganini ko'rsatadi[7].

PR-kommunikatsiyaning pragmatik tashkili adresant (kommunikator), adresat (maqsadli auditoriya), kommunikativ niyat (illokutsiya) va kommunikativ ta'sir (perlokutsiya) komponentlaridan iborat. SI ushbu sxemaning barcha komponentlariga ta'sir ko'rsatadi. Filologik nuqtai nazardan, AI-matnda “empirik muallif” (real promptchi) va “matniy muallif” (matnda ko'zda tutilgan kommunikativ instansiya) o'rtasidagi farq yanada murakkablashadi. Adresat darajasida giper-shaxsiylashtirish (hyper-personalization) imkoniyati paydo bo'ladi: SI har bir kommunikantning lingvistik-uslubiy afzalliklariga moslashtirilgan matn yarata oladi. Bu klassik ritorikaning “ethos – pathos – logos” uchligini raqamli sharoitda qayta talqin qilishni taqozo etadi: SI auditoriyaning lingvomadaniy profilini hisobga olib, har bir komponentni individual ravishda sozlay oladi[8].

Illokutiv darajada AI-matnlarning informativ va imperativ vazifalari ustun keladi, ekspressiv va emotiv vazifalar esa nisbatan kuchsiz ifodalanadi. Bu hodisa generativ modellarning “emotsional sterilligi” (emotional sterility) hodisasi sifatida tavsiflanadi: matn formal-grammatik jihatdan to'g'ri, biroq haqiqiy ekspressivlikdan mahrum bo'lishi mumkin.

Dastlabki eksperimental ma'lumotlarga ko'ra, AI-matnlar informatsion qabul samaradorligi bo'yicha inson matnlariga teng kelsa-da, hissiy ishonch va estetik ta'sir bo'yicha sezilarli darajada past natija ko'rsatadi[3].

Yu. Kristeva tomonidan ishlab chiqilgan intermatnlilik (intertekstuallik) nazariyasiga ko'ra, har bir matn boshqa matnlar bilan murakkab dialogik munosabatlarda bo'ladi. Generativ SI mazkur xususiyatni o'zining ish prinsipiga aylantirdi: katta til modellari treninglik korpusidan olgan minglab

matnlarni statistik kombinatsiya qilish orqali yangi matnni yaratadi. Bu jarayonni “yashirin intermatnlilik” (latent intertextuality) hodisasi sifatida tavsiflash mumkin.

Yashirin intermatnlilik bir qator filologik muammolarni keltirib chiqaradi. Birinchidan, mualliflik va asillik tushunchasi qayta ko‘rib chiqilishi lozim bo‘ladi: agar matn allaqachon mavjud bo‘lgan minglab matnlarning statistik kombinatsiyasi bo‘lsa, uning ijodiy yangiligi qanday baholanadi? Ikkinchidan, intertekstual havolalar (alluziya, sitata, parafraza) AI-matnida ko‘pincha manbasiz qoladi, bu esa plagiat va ma‘naviy mulk huquqi masalalarini dolzarblashtiradi. Uchinchidan, treninglik korpusining sifatsizligi yoki bir tomonlamaligi AI-matnlarining diskursiv stereotiplarini shakllantiradi va kommunikativ etika muammosini keltirib chiqaradi.

Tadqiqot natijalari matn lingvistikasi, funksional stilistika, kommunikativ tilshunoslik, media-filologiya, kompyuter lingvistikasi va PR-amaliyoti mutaxassislari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Kelgusi tadqiqotlarda turli funksional uslublardagi (siyosiy, korporativ, ijtimoiy PR) AI-matnlarning qiyosiy diskurs-tahlili, gender va yosh tabaqalanish bo‘yicha o‘ziga xosliklarni o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi “2030-yilgacha sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. Lex.uz.
2. Van Dijk T.A. Discourse and Power. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. – 320 p.
3. Барт Р. Смерть автора // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс, 1994.
4. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1986.
5. Володина М.Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание. – Москва: Академический Проект, 2020. – 384 с.
6. Кара-Мурза Е.С. Лингвистика рекламы: коммуникативно-прагматический аспект. – Москва: МГУ, 2018. – 364 с.
7. Кривоносов А.Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2002. – 288 с.
8. Кристева Ю. Слово, диалог и роман // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – Москва: Прогресс, 2000.

UO‘K 32:070

SIYOSIY INTERVYU - SIYOSIY KOMMUNIKATSIYANING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA

M.Jo‘rayeva, tadqiqotchi, O‘zbekiston davlat jahon tillari Universiteti, Toshkent

Annotasiya. Mazkur maqolada siyosiy intervyuning siyosiy kommunikatsiya tizimidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Siyosiy intervyu siyosatchilar, davlat arboblari va jamoatchilik o‘rtasida samarali axborot almashinuvi vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy media makonida siyosiy intervyularning o‘ziga xos xususiyatlari, jurnalistning roli va intervyu jarayonida qo‘llaniladigan kommunikativ strategiyalar tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Siyosiy intervyu, siyosiy kommunikatsiya, ommaviy axborot vositalari, jurnalistika, siyosiy muloqot, jamoatchilik fikri, siyosiy imij, media, demokratik jamiyat.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение политического интервью в системе политической коммуникации. Политическое интервью рассматривается как эффективное средство обмена информацией между политиками, государственными деятелями и общественностью. Кроме того, исследуются особенности политических интервью в современном медианпространстве, роль журналиста, а также коммуникативные стратегии, применяемые в процессе интервьюирования.

Ключевые слова: политическое интервью, политическая коммуникация, средства массовой информации, журналистика, политический диалог, общественное мнение, политический имидж, медиа, демократическое общество.

Abstract. This article analyzes the role and significance of political interviews within the system of political communication. Political interviews are considered an effective means of information exchange between politicians, public officials, and the public. The study also examines the distinctive features of political interviews in the modern media environment, the role of journalists, and the communicative strategies employed during the interview process.

Key words: *political interview, political communication, mass media, journalism, political dialogue, public opinion, political image, media, democratic society.*

Kirish. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda siyosiy kommunikatsiya davlat hokimiyati, siyosiy institutlar va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Demokratik jamiyatlarda siyosiy jarayonlarning ochiqligi, shaffofligi va jamoatchilik nazoratining ta'minlanishi ko'p jihatdan ommaviy axborot vositalari faoliyati bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan, siyosiy intervyu siyosiy kommunikatsiyaning eng ta'sirchan va samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Siyosiy intervyu siyosatchilar, davlat arboblari, siyosiy partiyalar vakillari hamda jamoatchilik o'rtasida axborot almashinuvi uchun muhim kommunikativ maydon yaratadi. U orqali siyosiy subyektlar o'z qarashlari, dasturlari, qarorlari va pozitsiyalarini keng auditoriyaga yetkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, jurnalistlar siyosiy intervyu jarayonida jamiyatni qiziqtirayotgan masalalarni ko'tarish, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish va fuqarolarning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish vazifasini bajaradilar. Raqamli texnologiyalar va internet kommunikatsiyalarining rivojlanishi siyosiy intervyuning shakl va usullarini ham sezilarli darajada o'zgartirdi. An'anaviy televideniye, radio va bosma nashrlardagi intervyular bilan bir qatorda, bugungi kunda onlayn platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, podkastlar hamda video xizmatlar orqali tashkil etilayotgan siyosiy intervyular keng ommalashmoqda[1]. Bu esa siyosiy axborotning tezkor tarqalishi, auditoriya qamrovining kengayishi va fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini faollashtirishga xizmat qilmoqda. Siyosiy intervyu nafaqat axborot uzatish vositasi, balki siyosiy imijni shakllantirish, jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish va siyosiy legitimlikni mustahkamlashning muhim instrumenti hisoblanadi. Intervyu davomida siyosatchining nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi, muammolarga munosabati va yetakchilik fazilatlarini namoyon bo'ladi. Shu sababli siyosiy intervyular ko'pincha siyosiy kurashning, saylovoldi kompaniyalarining va siyosiy PR strategiyalarining ajralmas qismi sifatida qoraladi.

Adabiyotlar sharhi va metodlar. Intervyuning nazariy asoslari ko'plab jurnalistika tadqiqotchilari tomonidan o'rganilgan. Xususan, V.A. Agranovskiy intervyuni oddiy savol-javob shakli emas, balki fikr almashish va muayyan g'oyani ochib berishga xizmat qiluvchi ijodiy jarayon sifatida baholaydi. Uning fikricha, jurnalist intervyuga tayyor fikr va maqsad bilan kirishi, suhbatdoshning qarashlarini chuqur ochib berishga intilishi lozim. Bu yondashuv siyosiy intervyuda ayniqsa muhim bo'lib, siyosiy arboblarning pozitsiyasini keng jamoatchilikka aniq va tushunarli yetkazishga xizmat qiladi[2]. Intervyu janrining tasnifi masalasida A. Tertichniy muhim ilmiy qarashlarni ilgari surgan. U intervyuni informatsion va tahliliy turlarga ajratadi. Tahliliy intervyuda nafaqat voqea haqida ma'lumot beriladi, balki uning sabablari, oqibatlari va jamiyatga ta'siri ham tahlil qilinadi. Siyosiy kommunikatsiyada aynan tahliliy intervyular siyosiy jarayonlarning mohiyatini ochib berishda samarali vosita hisoblanadi. Siyosiy intervyuning mohiyatini izohlar ekan, V. Voroshilov uni ommani qiziqtirgan savollarga siyosiy shaxsning javobi sifatida ta'riflaydi[3]. Tadqiqotchining fikricha, intervyu nafaqat jurnalistik janr, balki turli axborot va tahliliy materiallar uchun ma'lumot olish usuli hamdir. Shu sababli siyosiy intervyu siyosatchilar va fuqarolar o'rtasidagi kommunikativ ko'prik vazifasini bajaradi. Amaliy jurnalistika vakili David Randall esa siyosiy intervyuni jurnalistning o'z fikrini namoyish etish maydoni emas, balki haqiqatni aniqlash va mavzuni chuqur tushunishga xizmat qiladigan mas'uliyatli jarayon sifatida tavsiflaydi. Uning ta'kidlashicha, jurnalist suhbat davomida kerakli ma'lumotni olish uchun izchil va puxta o'ylangan savollar berishi lozim. Bu tamoyil siyosiy intervyuning professional va xolis tarzda olib borilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, mazkur olimlarning qarashlari siyosiy intervyuning nafaqat axborot uzatish, balki jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi o'rnini ham yaqqol namoyon etadi. Siyosiy intervyu jarayonida jurnalist va suhbatdosh o'rtasida yuzaga keladigan muloqot natijasida fuqarolar siyosiy voqelik, davlat siyosati va dolzarb ijtimoiy-siyosiy masalalar haqida kengroq tasavvurga ega bo'ladilar[4]. Ayniqsa, tahliliy xarakterdagi intervyular siyosiy jarayonlarning ichki mohiyatini ochib berish, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash va jamoatchilikning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini

rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan siyosiy intervyu demokratik jamiyatda davlat va fuqarolar o'rtasidagi ochiq muloqotni ta'minlaydigan, siyosiy shaffoflikni kuchaytiradigan hamda jamoatchilik nazoratining muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi[5]. Natijada intervyu siyosiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiruvchi, siyosiy subyektlarning faoliyatini keng auditoriyaga yetkazuvchi va fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini rag'batlantiruvchi muhim kommunikativ vosita vazifasini bajaradi.

Natija va muhokamalar. Siyosiy intervyu nafaqat axborot berish funksiyasini bajaradi, balki u jamoatchilik fikrini shakllantirish, siyosiy jarayonlarga nisbatan munosabatni yo'naltirish hamda fuqarolarning siyosiy ongini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Siyosiy intervyularni tarjima qilish jarayoni esa ushbu kommunikativ tizimning ajralmas va juda muhim bosqichi hisoblanadi. Chunki bugungi globallashuv sharoitida siyosiy intervyular turli tillarga tarjima qilinib, xalqaro auditoriyaga ham yetib boradi. Demak, tarjimaning sifati siyosiy axborotning to'g'ri qabul qilinishi, uning mazmuni va maqsadining buzilmasligi uchun asosiy omillardan biridir. Ayniqsa, siyosiy terminologiyaning aniq va izchil qo'llanilishi tarjima jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki har qanday kichik xato ham siyosiy mazmunning o'zgarishiga, noto'g'ri talqin qilinishiga yoki hatto ijtimoiy-siyosiy tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, siyosiy intervyu tarjimasida bir qator murakkab muammolar yuzaga keladi. Jumladan, tarjimonning muallif fikrini to'liq va chuqur anglamasligi natijasida mazmuniy noaniqliklar paydo bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, fonetik va uslubiy xatolar matnning ifoda aniqligini pasaytiradi, uning ta'sir kuchini kamaytiradi. Ayrim hollarda esa matnni qisqartirish yoki tahrirlash jarayonida muhim fikrlar tushirib qoldirilishi natijasida intervyuning asl mazmuni o'zgarib ketadi va siyosiy holatga boshqacha tus berilishi mumkin. Yana bir muhim muammo tarjimonning siyosiy atamalar va terminologiyadan yetarlicha xabardor emasligi bo'lib, bu holat professional tarjima sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Tarjimonning asosiy vazifasi siyosiy mazmunni to'liq, aniq va xolis tarzda yetkazishdan iboratdir[6]. U nafaqat til bilimiga, balki siyosiy bilim va kommunikativ madaniyatga ham ega bo'lishi lozim. Tarjimon terminlarni to'g'ri qo'llashi, muallif fikrini buzmasligi, shaxsiy talqin qo'shmasligi hamda siyosiy axborotning jamiyat va davlat manfaatlariga zid shaklda talqin qilinishining oldini olishi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, siyosiy intervyu siyosiy kommunikatsiyaning eng samarali vositalaridan biri bo'lib, u jamiyat va davlat o'rtasidagi axborot almashinuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu janr orqali siyosiy qarashlar, davlat siyosati va ijtimoiy jarayonlarga oid dolzarb ma'lumotlar keng jamoatchilikka yetkaziladi hamda fuqarolarning siyosiy ongini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Siyosiy intervyularni tarjima qilish jarayoni esa mazkur kommunikativ jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki intervyuning turli tillarga tarjima qilinishi uning xalqaro miqyosda tarqalishini ta'minlaydi va siyosiy axborotning keng auditoriyaga yetib borishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Основы творческой деятельности журналиста. подред. С.Г. Корконосенко. - СПб.: Знание, СПБИНВЭСЭП, 2000. - С. 51.
2. Саидов Х., Тўхлиева Н. Репортёрлик маҳорати. – Тошкент. 2008. - Б. 68.
3. Шибаева Л. Жанры в теории и практике журналистики. Учебно-методическое пособие. – Москва, 2000. - С. 5.
4. Омонов Б. “Сиёсий етакчи нутқ маданиятининг жамиятни демократлаштириш жараёنларига таҳсири”, сиёсий фанлар ном. дисс., Т.: 2004, - Б. 8.
5. Саломов Ғ. “Таржима ташвишлари”, Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт васанҳат нашриёти, - Т.: 1983, – Б. 16.
6. Бакиев Ф. “Гид экскурсоводлик матнларида эквивалентсиз бирликлартаржимаси” мақоласи, “Тил, маданият, таржима ва мулоқот” Республика илмий- оммавий конференцияси материаллари- Самарқанд, 2016–2017 ноябр.

STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF JAPANESE
PHRASEOLOGICAL UNITS

*D.Juramurodov, independent researcher, Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Samarkand*

Annotatsiya. Ushbu maqola yapon frazeologik birliklarining strukturaviy va semantik xususiyatlarini o'rganib, so'zma-so'z va idiomatik ma'nolar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga e'tibor qaratadi. Tadqiqotda 手を切る (te o kiru – “aloqalarni uzish”), 顔が広い (kao ga hiroi – “keng ijtimoiy tarmoqqa ega bo'lish”) va 腹を立てる (hara o tateru – “g'azablanish”) kabi turli iboralar tahlil qilinib, ularning qattiq ichki tuzilishi va leksik almashtirishning cheklovlari ta'kidlanadi. Idiomatik ma'noning shakllanishi va talqin qilinishiga hissa qo'shadigan metaforik va metonimik mexanizmlarga, shuningdek, sabab-oqibat munosabatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: yapon tili, frazeologik birliklar, idiomatik iboralar, leksik semantika, metafora, metonimiya, pragmatik kontekst

Аннотация. В данной статье исследуются структурные и семантические характеристики японских фразеологических единиц, с акцентом на взаимодействие между буквальным и идиоматическим значениями. В исследовании анализируются различные выражения, такие как 手を切る (te o kiru – «разорвать связи»), 顔が広い (kao ga hiroi – «иметь широкую социальную сеть») и 腹を立てる (hara o tateru – «разозлиться»), подчеркивая их жесткую внутреннюю структуру и ограничения лексической замены. Особое внимание уделяется метафорическим и метонимическим механизмам, а также причинно-следственным связям, которые способствуют формированию и интерпретации идиоматического значения.

Ключевые слова: японский язык, фразеологические единицы, идиоматические выражения, лексическая семантика, метафора, метонимия, прагматический контекст

Abstract. This paper investigates the structural and semantic characteristics of Japanese phraseological units, focusing on the interaction between literal and idiomatic meanings. The study analyzes various expressions, such as 手を切る (te o kiru – “to sever ties”), 顔が広い (kao ga hiroi – “to have a wide social network”), and 腹を立てる (hara o tateru – “to get angry”), highlighting their rigid internal structure and the limitations of lexical substitution. Special attention is given to metaphorical and metonymic mechanisms, as well as cause-effect relationships, which contribute to the formation and interpretation of idiomatic meaning.

Keywords: Japanese language, phraseological units, idiomatic expressions, lexical semantics, metaphor, metonymy, pragmatic context

According to the Japanese linguist Tamamura Fumio, phraseological units emerge from the combination of two or more lexical elements associated with a particular semantic domain. In such constructions, the individual components do not function independently; instead, they collectively express a unified and specialized meaning [2:24]. For example, in the sentence りんごの皮をむいていて手を切った。 (ringo no kawa o muite ite te o kitta – “I cut my hand while peeling an apple”), the expression 手を切る (te o kiru – “to cut one's hand”) is used in its literal sense and does not represent a phraseological unit. However, in the sentence あんな男とは手を切りなさい。 (anna otoko to wa te o kirinasai – “Cut off relations with such a man”), the same expression acquires the idiomatic meaning “to sever ties.” In this case, 手 (te – “hand”) no longer refers to a physical body part, which qualifies the expression as a phraseologism.

Similarly, the expression 顔が広い。 (kao ga hiroi) cannot be interpreted literally as “a wide face.” Instead, it conveys the meaning “a person with many acquaintances or wide social connections.” The meanings of the individual components 顔 (kao – “face”) and 広い (hiroi – “wide”) are insufficient for understanding the idiomatic sense, as the lexical meaning becomes semantically specialized, with “face” metaphorically referring to “social relations.”

Certain phraseological units demonstrate strict structural constraints. For instance, the expression 開いた口が塞がらない。(aita kuchi ga fusagaranai – “one is left speechless,” literally “an open mouth cannot be closed”) cannot be modified into alternative forms such as 開く口は塞がる。(aku kuchi wa fusagaru) or 開いた口が塞がる。(aita kuchi ga fusagaru). Although the structure may appear flexible, the idiomatic validity of the expression depends on its fixed negative form.

The phraseological unit 油を売る。(abura o uru – “to waste time chatting during work,” literally “to sell oil”) historically derives from the slow process of pouring oil in traditional shops, which metaphorically came to represent idleness. Notably, this expression may function both literally and idiomatically depending on the context.

Expressions such as 腹を立てる。(hara o tateru – “to get angry”) and 油を売る。(abura o uru) illustrate that the components of phraseological units are rigidly fixed and exhibit a stronger degree of cohesion than ordinary word combinations. This structural rigidity is a defining feature of phraseologisms [1:116].

A crucial characteristic of such expressions is their resistance to substitution. For instance, replacing 腹 (hara – “stomach”) with おなか (onaka – “stomach”), or substituting 油 (abura – “oil”) with オイル (oiru – “oil” in a different lexical form), is not acceptable. This confirms that phraseological units possess a fixed internal structure [1:116].

Ken Machida classifies phraseological units according to the relationship between the meanings of their components. In some cases, the original meanings of the constituent words are no longer accessible, and only the idiomatic meaning remains. Examples include 腹を立てる。(hara o tateru – “to get angry,” literally “the stomach stands”), 図に乗る。(zu ni noru – “to get carried away”), 世話を焼く。(sewa o yaku – “to take care of others”), and 腕が鳴る。(ude ga naru – “to feel eager or excited”). These expressions do not yield meaningful interpretations when translated literally.

On the other hand, some phraseological units retain both literal and figurative meanings simultaneously. These are often based on metaphorical extension. Examples include 足を洗う。(ashi o arau – “to quit wrongdoing,” literally “to wash one’s feet”), 骨を折る。(hone o oru – “to work hard”), and 実を結ぶ。(mi o musubu – “to bear fruit, to yield results”). In such cases, there is a semantic connection between the literal and figurative meanings.

For instance, in 足を洗う。(ashi o arau), the literal meaning “to wash one’s feet” is conceptually linked to the figurative meaning “to cleanse oneself from wrongdoing,” which explains the semantic shift.

Other expressions develop their meanings through metonymy. For example, 頭を抱える。(atama o kakaeru – “to be in distress,” literally “to hold one’s head”) reflects the association between a physical gesture and a psychological state. Similarly, 骨を埋める。(hone o umeru – “to devote one’s life to a place,” literally “to bury one’s bones”) extends from the concept of death to lifelong dedication.

In addition, expressions such as 危ない橋を渡る。(abunai hashi o wataru – “to take a risky step,” literally “to cross a dangerous bridge”) and 煮え湯を飲ませる。(nieyu o nomaseru – “to betray someone,” literally “to make someone drink boiling water”) are based on synecdoche, where a specific situation represents a broader concept [1:117].

Machida also emphasizes the importance of cause–effect relationships in interpreting phraseological meaning. When the meaning of an utterance is not explicitly stated, the listener relies on background knowledge to infer the intended meaning [3:205].

For example, sentences such as 食事をもうすませた。(shokuji o mou sumaseta – “I have already eaten”) and おなかがすいたよ。(onaka ga suite yo – “I am hungry”) require contextual understanding. Both lexical comprehension and discourse interpretation depend on the listener’s knowledge of real-world situations.

Consider the sentence 夫が妻に手を上げる。(otto ga tsuma ni te o ageru – “the husband raised his hand against his wife”). In a neutral context, this may be interpreted as a simple gesture.

However, in a conflict situation, it implies the act of striking (殴る naguru). Thus, a cause–effect relationship exists between 手を上げる (te o ageru – “to raise one’s hand”) and 殴る (naguru – “to hit”).

Therefore, when a listener hears 手を上げる, they may infer the occurrence of the related action 殴る. This demonstrates how one event (Y) can imply another related event (X), enabling indirect expression.

The use of indirect expression is often motivated by pragmatic considerations. Speakers may avoid direct reference to unpleasant or sensitive events by employing euphemistic phraseological units. For example, 息が絶える。 (iki ga taeru – “one’s breath stops”) is used to imply death, while 床につく。 (yuka ni tsuku – “to lie down”) may indicate illness.

Conclusion. This research has examined the structural and semantic properties of Japanese phraseological units, shedding light on their distinctive linguistic and pragmatic characteristics. Idiomatic expressions are characterized by the fact that their overall meaning cannot be simply inferred from the literal meanings of their individual components. While certain expressions preserve both literal and figurative interpretations, others are strictly idiomatic, illustrating the fixedness and internal cohesion of these units.

Illustrative examples such as 手を切る (te o kiru), 顔が広い (kao ga hiroi), and 腹を立てる (hara o tateru) demonstrate that a full understanding of these units requires familiarity with conventional linguistic patterns as well as real-life contextual knowledge. The study highlights the significant roles of metaphor, metonymy, and causal relationships in shaping and interpreting idiomatic meanings. For example, phrases like 足を洗う (ashi o arau) or 夫が妻に手を上げる (otto ga tsuma ni te o ageru) reveal how physical acts or tangible events can metaphorically express psychological states or socially meaningful behaviors.

From Ken Machida’s theoretical standpoint, understanding phraseological units relies not only on linguistic competence but also on the ability to interpret context, utilize background knowledge, and recognize pragmatic signals. The frequent use of indirect expressions in Japanese, particularly to navigate socially sensitive or uncomfortable situations, further illustrates the language’s pragmatic nuance.

In conclusion, Japanese phraseological units are more than fixed lexical combinations; they serve as dynamic communicative instruments that reflect cultural, social, and cognitive dimensions. Their analysis offers crucial insights into lexical semantics, idiomatic usage, and the relationship between literal and figurative language, emphasizing the importance of an integrated approach to understanding structure, meaning, and context in Japanese linguistics.

REFERENCES:

1. Machida, K., & Momiyama, Y. (2007). *Yoku Wakaru Gengogaku Nyūmon* (Introduction to Linguistics). Tokyo.
2. Tamamura, F. (1999). *Nihongo no Goi to Imi* (Words and Meanings in Japanese).
3. Machida, K. (2001). *Gengogaku no Shikumi* (Mechanisms of Linguistics).

UO’K 808.5

MUALLIF NUTQI VA DIALOGIK NUTQ SHAKLLARINING TARIXIY ROMANLARDAGI FUNKSIYASI

Sh.X.Jurayeva, PhD, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona
ORCID ID: 0009-0005-3148-1403

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlarda hamda tarixiy romanlarda muallif nutqi, dialogik nutqning muloqot shaklidagi o‘rni, tarixiy shakllanishi, tilning vazifalari, tuzilishi, turlari, nutqning badiiy adabiyotlardagi funksiyasi haqida berilgan va mashhur tadqiqotchi olimlarning fikrlari, xulosalari to‘g‘risida misollar keltirilgan.

Kalit so‘z va iboralar: nutq, til, til vazifasi, muallif nutqi, diaologik nutq, psixolingvistik jarayon, tilning leksik, me‘yoriy, kommunikativ xususiyatlari.

Аннотация. В статье представлены примеры авторской речи в художественных и исторических романах, роль диалогической речи в форме общения, историческое

становление, задачи, структура, типы языка, функции речи в художественной литературе, а также мнения и выводы известные исследователи.

Ключевые слова и фразы: речь, язык, функция языка, авторская речь, диалогическая речь, психолингвистический процесс, лексические, нормативные, коммуникативные особенности языка.

Abstract. The article presents examples of author's speech in fiction and historical novels, the role of dialogic speech in the form of communication, historical formation, tasks, structure, types of language, functions of speech in fiction, as well as the opinions and conclusions of famous researchers.

Key words: speech, language, language function, author's speech, dialogic speech, psycholinguistic process, lexical, normative, communicative features of language.

Introduction. During the conversation, the speech should be clear and understandable. In order for people to understand each other, it is effective to use a form of communication, i.e. a speech process. This topic is global and interesting for us. Therefore, we want to focus our attention on the meaning of the speech:

Speech is a historically formed form of communication between people through language structures created on the basis of certain rules. The speech process includes, on the one hand, the formation of thoughts through the means of language (speech), and on the other hand, the perception of language structures and their understanding. Speech is oral communication. Thus, speech is a psycholinguistic process, a verbal form of the existence of human languages. The most important achievement of man, which allowed him to use his universal experience both in the past and in the present, was speech communication developed on the basis of work. Speech is language in action [1, p.456-458].

Literature analysis. A lack of oral communication can cause a language to die out or, when sufficient written documents exist, to survive at a certain level of development, as in the case of Latin and Ancient Greek. At the same time, the grammatical structure of the language remains unchanged, the vocabulary does not reflect the changes in the surrounding world and human activity, and the phonetic structure can be theoretically reconstructed only on the basis of "descendant" languages. The following features of the language are also distinguished: Lexicon; Normative; Communicative. Speech is an important element of human activity, which allows a person to learn about the world around him, to convey his knowledge and experience to other people. Speech, which is a means of expressing thoughts, becomes the main (but not the only) mechanism of human thinking in the process of development in ontogenesis. Higher, abstract thinking is impossible without speech activity.

As noted by I. P. Pavlov, only speech activity gives a person the opportunity to abstract and generalize from reality, which is a characteristic of human thinking [2, p. 326]. According to the form of communication, speech activity is divided into oral (speaking and listening) and written (writing and reading).

N.S.Rozov the origin of language and consciousness. How social orders and communicative concerns shape speech and cognitive abilities [3, p. 159].

Methods. The rules of language construction have ethno-specific features and are expressed in the system of phonetic, lexical, grammatical and stylistic tools and communication rules of a given language. Speech is closely connected with all mental processes of a person. The linguistic aspect of human speech behavior is studied by psycholinguistics. The content of the speech - the number of thoughts, feelings and aspirations expressed in it, their importance and relevance to reality;

Speech intelligibility - syntactically correct construction of sentences, as well as the use of pauses in appropriate places or distinguishing words with the help of logical emphasis;

The author's speech (lat. tor-creator) is the words in which the author directly describes his characters, evaluates their actions, describes events, conditions, and scenery [1, p. 455-457].

Discussion. Sometimes the author moves away from the events and characters of his story, expresses his personal thoughts and feelings, moves to place them. Such passages are called author's

digressions, and the main thing in them is to express the author's feelings. Phrases attributed to the author, with the help of which the direct speech of the characters is introduced, these are usually called author's words. Verbs of speech, thought, feelings are used in their composition (speak, ask, protest, confirm, notice, be surprised, angry, etc.). Direct speech is a statement that is included verbatim in the speech of the author (speaker or writer). Unlike indirect speech, it preserves the individual and stylistic features of repeated speech: dialectal features, repetitions, pauses, introductions, etc.

Results. Sometimes the author's speech in the work is not connected with the characters and events of the story. In such authorship or, in other words, lyrical digressions, the author expresses his thoughts, communicates his feelings, clarifies and completes his story. So, while using different forms of speech, we got acquainted with their classification:

1. Narrative speech. In narrative speech, the author narrates a series of events experienced by the characters: this is the story. To do this, he can use three different perspectives: the omniscient perspective, the internal perspective, or the external perspective. The indicative tenses are the past simple and imperfect or even the present tense of the narrative.

2. Figurative speech. The purpose of figurative speech is to describe a person, object, situation, place to the student. Description in the story allows the reader to better imagine the characters, living environment, and situations. The tenses used are often imperfect and present tense. The author also uses many spatial indicators.

3. Explanatory speech. Its purpose is to explain, understand, understand the rule. The words used are clear, concise, speech is often supported by examples. The text is objective. For example: Game rules, cooking recipes, school books.

4. Argumentative speech. Argumentative speech is designed to persuade and convince the reader of an opinion that he did not agree with at the beginning. He also uses many logical connectives and figures of speech such as similes and metaphors to better illustrate his arguments. Example: advertising, press articles.

5. Figurative speech. With descriptive speeches, we emphasize the features of the product, and often the latter is staged in a very aesthetic way. Hence the question of sublimating it and offering advertising beyond time and space.

6. Exhibition speech. That's why we play on the affective side, because the goal is to make people like the product, but also on the cognitive side, because the description allows us to better inform the goals and therefore play on brand recall.

Conclusion. It's about data transfer. Therefore, we are in a neutral, objective angle and want to clarify and clarify. It is a speech used in journalism, press relations and advertising. In advertising, it's perfect for highlighting specific specifications and displaying legal notices. This concept of speech is not only the most important in providing quick and easy explanatory information to people, but it is the basis of our opinion that it serves the life, tomorrow, way of life, society and development of every country. Therefore, learning and contributing to enriching our speech, which is an important factor in communicating and communicating our ideas, serves as the creator of today.

REFERENCES:

1. Vygotsky L. S. Thinking and speech / Edited and with an introductory article by V. Kolbakovsky. - M.: State socio-economic publishing house, 1934. - 326 p.
2. Jinkin N. I. Speech as a conductor of information. - M.: Nauka, 1982. - 159 p. - 6000 copies.
3. Rozov N. S. The origin of language and consciousness. How social orders and communicative concerns shape speech and cognitive abilities. Manuscript. 2022. 355 p.
4. Bickerton D. Adam's Language: How Humans Made Language, How Language Made Humans. M.: Languages of Slavic cultures, 2012. 23 p.
5. Rakhimov Z. Author's speech and its function in a historical novel. / International magazine word art, volume 4, issue 6. – B. 181.
6. Nasirov U. Creative personality, artistic style, image of the author. - Tashkent, 1981. - 200 p.
7. Russian encyclopedia. - M., 2015. - T. 28. - S. 456-458.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA BIZNES VA TADBIRKORLIK TERMINLARINING PRAGMATIK-FUNKSIONAL TAHLILI VA TARJIMADA IFODALANISH XUSUSIYATLARI

D.K.Kamilova, katta o'qituvchi, Bojxona qo'mitasi Bojxona instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi biznes va tadbirkorlik terminlarining milliy-madaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Unda globallashuv sharoitida iqtisodiy hamkorlikning kengayishi natijasida yuzaga kelgan ishbilarmonlik terminologiyasining rivojlanish tendensiyalari, terminlarning shakllanish manbalari va tarjima jarayonida uchraydigan muammolar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida ingliz tilidagi bir qator iqtisodiy terminlarning o'zbek tiliga o'zlashish jarayoni, ularning semantik transformatsiyasi va ekvivalentlik darajasi tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: biznes terminologiyasi, tadbirkorlik, qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik, termin, ekvivalentlik, lakuna, semantik transformatsiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ национально-культурных особенностей терминов бизнеса и предпринимательства в английском и узбекском языках. В ней рассматриваются тенденции развития деловой терминологии, возникшие в результате расширения экономического сотрудничества в условиях глобализации, источники формирования терминов и проблемы, возникающие в процессе перевода. В ходе исследования был проанализирован процесс заимствования ряда английских экономических терминов в узбекский язык, их семантическая трансформация и степень эквивалентности.

Ключевые слова: бизнес-терминология, предпринимательство, сравнительное языкознание, переводоведение, термин, эквивалентность, лакуна, семантическая трансформация, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the national-cultural characteristics of business and entrepreneurship terms in English and Uzbek. It examines trends in the development of business terminology resulting from the expansion of economic cooperation in the context of globalization, the sources of term formation, and problems encountered during the translation process. During the study, the process of borrowing a number of English economic terms into the Uzbek language, their semantic transformation, and the degree of equivalence were analyzed.

Key words: business terminology, entrepreneurship, comparative linguistics, translation studies, term, equivalence, lacuna, semantic transformation, English language, Uzbek language.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro iqtisodiy integratsiyaning kengayishi hamda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi biznes va tadbirkorlik faoliyatining yangi shakl va yo'nalishlarini yuzaga keltirmoqda. Xalqaro savdo, elektron tijorat, innovatsion tadbirkorlik, startap ekotizimlari, investitsiya faoliyati va moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ushbu sohalariga oid yangi tushunchalar va terminlar muntazam ravishda shakllanib bormoqda. Mazkur jarayon biznes terminologiyasining nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham takomillashishiga olib kelmoqda. Shu bois biznes va tadbirkorlik terminlarini lingvistik nuqtayi nazardan o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Jahon iqtisodiyotida ingliz tilining yetakchi mavqega ega bo'lishi biznes terminologiyasining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro moliyaviy tashkilotlar, transmilliy korporatsiyalar, elektron savdo platformalari hamda innovatsion texnologiyalar faoliyatida ingliz tili asosiy muloqot vositasi sifatida qo'llanilishi natijasida yangi iqtisodiy va biznes terminlarining aksariyati aynan ushbu tilda shakllanmoqda. Natijada *startup*, *franchise*, *outsourcing*, *crowdfunding*, *fintech*, *blockchain*, *venture capital*, *business incubator* kabi ko'plab terminlar boshqa tillar qatori o'zbek tiliga ham kirib kelmoqda va asta-sekin milliy terminologik tizimning tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

O'zbek tilida biznes va tadbirkorlik terminologiyasining shakllanishi turli lingvistik omillar bilan bog'liq bo'lib, terminlarning bir qismi bevosita ingliz tilidan, ayrimlari esa rus tili yoki boshqa

vositachi tillar orqali o'zlashtirilmoqda. Bunday jarayonda terminlarning fonetik, grafik, leksik va semantik moslashuvi, ularning milliy til me'yorlariga uyg'unlashuvi hamda muqobil variantlarining shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ayrim terminlarning o'zbek tilida to'liq ekvivalentga ega emasligi, ularning tavsifiy tarjima qilinishi yoki transliteratsiya asosida qo'llanishi terminologik standartlashtirish masalalarini dolzarb qilib qo'yimoqda.

Tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan esa biznes terminologiyasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Xalqaro iqtisodiy hamkorlikning kengayishi, xorijiy investitsiyalar hajmining ortishi, biznes hujjatlari, shartnomalar, marketing materiallari va iqtisodiy adabiyotlarning tarjima qilinishi biznes terminlarini adekvat ifodalashni taqozo etadi. Bunda terminlarning milliy-madaniy xususiyatlari, ekvivalentlik darajasi, pragmatik mazmuni va kommunikativ funksiyalarini hisobga olish zarur bo'ladi. Aks holda, terminlarning noto'g'ri talqini iqtisodiy va huquqiy mazmundagi axborotlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Shu jihatdan, ingliz va o'zbek tillaridagi biznes va tadbirkorlik terminlarini qiyosiy hamda tarjimaviy aspektda tadqiq etish nafaqat nazariy tilshunoslik va terminologiya, balki amaliy tarjimashunoslik, leksikografiya hamda maxsus maqsadlar uchun til (Language for Specific Purposes – LSP) yo'nalishlari rivojiga ham muhim hissa qo'shadi. Tadqiqot biznes terminlarining lingvistik tabiati, semantik va struktur xususiyatlari, milliy-madaniy komponentlari hamda ularni tarjima qilishning samarali usullarini aniqlash orqali o'zbek biznes terminologiyasini takomillashtirish va xalqaro terminologik tizim bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Biznes va tadbirkorlik terminologiyasi har bir tilning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi hamda boshqa tillar bilan o'zaro aloqalari ta'sirida shakllanadigan dinamik tizim hisoblanadi. Ingliz tilida biznes terminlari asosan lotin, yunon va fransuz tillaridan o'zlashgan birliklar, zamonaviy iqtisodiy neologizmlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda moliyaviy innovatsiyalar bilan bog'liq yangi atamalar hisobiga boyib bormoqda. O'zbek tilida esa biznes terminologiyasining shakllanishida milliy leksik qatlam, arab va fors tillaridan kirib kelgan tarixiy birliklar, rus tili vositasida o'zlashgan iqtisodiy terminlar hamda ingliz tilidan bevosita kirib kelayotgan xalqaro atamalar muhim o'rin tutadi. Shuningdek, iqtisodiy islohotlar, bozor munosabatlarining rivojlanishi va zamonaviy tadbirkorlik faoliyatining kengayishi natijasida milliy til imkoniyatlari asosida yangi yasama terminlar ham yuzaga kelmoqda. Mazkur omillar ingliz va o'zbek tillaridagi biznes terminologiyasining ko'p manbali, ochiq va muntazam rivojlanib boruvchi terminologik tizim ekanligini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi biznes hamda tadbirkorlik terminologiyasining qiyosiy tahlili ushbu terminotizimning lingvistik, milliy-madaniy va tarjimaviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Tahlil natijalariga ko'ra, xalqaro biznes terminlarining aksariyati ingliz tilidan o'zbek tiliga transliteratsiya yoki transkripsiya yo'li bilan o'zlashtirilgan bo'lib, business – biznes, startup – startap, marketing – marketing, blockchain – blokcheyn kabi terminlar bunga misol bo'la oladi. Shu bilan birga, ayrim iqtisodiy tushunchalar milliy til imkoniyatlari asosida muqobil nomlar bilan ifodalanib, terminologik tizimning boyishiga xizmat qilmoqda.

Biznes terminologiyasida milliy-madaniy omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Bir qarashda ekvivalent bo'lib tuyuladigan terminlar turli tillarda o'ziga xos semantik va pragmatik xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi entrepreneur termini tavakkalchilik asosida yangi biznes g'oyalarni amalga oshiruvchi shaxsni anglatga, o'zbek tilida unga tadbirkor, ishbilarmon yoki mulkdor kabi bir necha variantlar mos keladi. Xuddi shuningdek, family business tushunchasi o'zbek tilida ko'proq oilaviy tadbirkorlik sifatida talqin qilinsa, ingliz tilida u avloddan-avlodga o'tib kelayotgan oilaviy korxonalarni ham ifodalaydi. Bu holat biznes terminlarining milliy-madaniy konnotatsiyalarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Biznes terminlarini tarjima qilishda transliteratsiya, transkripsiya, kalkalash va tavsifiy tarjima kabi usullar keng qo'llaniladi. Terminning semantik tuzilishi va qo'llanish doirasiga qarab u yoki bu tarjima usuli tanlanadi. Ayniqsa, muqobili mavjud bo'lmagan yoki milliy-madaniy xususiyatlarni o'zida mujassam etgan lakunar terminlarni tarjima qilishda tavsifiy usul samarali natija beradi. Goodwill, venture capital, angel investor, bootstrap business kabi terminlar bunga yaqqol misol bo'lib, ularning mazmunini to'liq yetkazish uchun kengroq izoh berish talab etiladi. Umuman

olganda, qiyosiy va tarjimaviy tahlillar ingliz tilida biznes terminlarining ixchamlik va qisqalik tamoyiliga asoslanganligini, o'zbek tilida esa ko'pincha tavsifiy ifodalash usullaridan foydalanilishini ko'rsatadi. Xalqaro biznes terminlarining salmoqli qismi o'zlashma birliklar hisoblanib, ularning tarjima jarayonida ekvivalentlik darajasi ko'p jihatdan terminning milliy-madaniy mazmuni, funksional xususiyatlari va kommunikativ vazifalariga bog'liq bo'ladi. Shu bois biznes terminologiyasini qiyosiy va tarjimaviy aspektda tadqiq etish terminologiya, leksikografiya va tarjimashunoslikning dolzarb masalalaridan biri sifatida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'tkazilgan qiyosiy va tarjimaviy tahlillar ingliz va o'zbek tillaridagi biznes hamda tadbirkorlik terminologiyasi doimiy ravishda rivojlanib borayotgan, ochiq va dinamik terminologik tizim ekanligini ko'rsatdi. Zamonaviy iqtisodiy jarayonlar, xalqaro savdo aloqalari va raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi natijasida ingliz tili biznes terminlarining asosiy donor tili sifatida yetakchi mavqega ega bo'lib, yangi terminlarning katta qismi o'zbek tiliga bevosita yoki vositachi tillar orqali kirib kelmoqda.

Tadqiqot natijalari o'zbek biznes terminologiyasining boyishida transliteratsiya va transkripsiya usullari muhim o'rin tutishini, ayrim hollarda esa kalkalash va tavsifiy tarjima usullaridan samarali foydalanilishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, biznes sohasiga oid ayrim terminlarning milliy-madaniy xususiyatlari va pragmatik mazmuni ularning boshqa tilda to'liq ekvivalentini topishni murakkablashtiradi. Ayniqsa, lakunar terminlarni tarjima qilishda tavsifiy tarjima, funksional muqobillar va kontekstual izohlash usullarini qo'llash terminning mazmunini aniq va to'liq ifodalash imkonini beradi.

Qiyosiy tahlillar shuningdek, biznes terminlarining semantik va struktur xususiyatlari tillarning milliy rivojlanish qonuniyatlari hamda xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liqligini tasdiqladi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek tillaridagi biznes terminologiyasini ilmiy asosda tizimlashtirish, ularning standartlashtirilgan ekvivalentlarini ishlab chiqish hamda zamonaviy leksikografik manbalarni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, maxsus matnlar tarjimasi sifatini oshirish hamda biznes va tadbirkorlik sohasidagi terminologik birliklarning yagona kommunikativ makonda samarali qo'llanilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cabré, Maria Teresa Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
2. Sager, Juan C. A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins, 1990.
3. Wüster, Eugen Introduction to the General Theory of Terminology. Vienna, 1979.
4. Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean. Comparative Stylistics of French and English. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
5. Newmark, Peter. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. Тошкент.
7. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. Тошкент.
8. Ўзбекистон Республикаси “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни.

UO'K 81'42:81'255.2

BADIIY MATNDA KONNOTATIV MA'NOLARNING IFODALANISHI VA ULARNING TARJIMADA QAYTA YARATILISHI

S.S.Karimova, PhD, dots., Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda konnotativ ma'nolarning ifodalanish xususiyatlari hamda ularni tarjimada qayta yaratish masalalari lingvistik va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Konnotatsiyaning mohiyati, uning denotativ ma'no bilan o'zaro munosabati, badiiy matndagi funksiyalari va tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar yoritiladi.

Kalit so'zlar: konnotatsiya, denotativ ma'no, badiiy matn, tarjima, ekspressivlik, emotsionallik, lingvomadaniyat, pragmatika, tarjimashunoslik, badiiy uslub.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности выражения коннотативных значений в художественном тексте, а также проблемы их воссоздания в процессе перевода с точки зрения лингвистики и переводоведения. Рассматриваются сущность коннотации, её

взаимосвязь с денотативным значением, функции в художественном тексте и трудности, возникающие при переводе.

Ключевые слова: коннотация, денотативное значение, художественный текст, перевод, экспрессивность, эмоциональность, лингвокультура, прагматика, переводоведение, художественный стиль.

Abstract. This article examines the peculiarities of expressing connotative meanings in literary texts and the issues related to their recreation in translation from the perspectives of linguistics and translation studies. The paper explores the nature of connotation, its relationship with denotative meaning, its functions in literary discourse, and the challenges that arise during the translation process. Furthermore, based on examples from English and Uzbek, the study analyzes the main methods of rendering connotative meanings, including equivalent translation, compensation, adaptation, and descriptive translation. The findings indicate that preserving connotative meanings in literary translation is a crucial factor in maintaining the aesthetic value of a literary work and ensuring its pragmatic impact on the target audience.

Keywords: connotation, denotative meaning, literary text, translation, expressiveness, emotionality, linguoculture, pragmatics, translation studies, literary style.

Til inson tafakkurining mahsuli sifatida nafaqat obyektiv borliqni aks ettiradi, balki soʻzlovchining hissiyoti, munosabati, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini ham ifodalaydi. Shu sababli til birliklari maʼnosini oʻrganishda ularning denotativ va konnotativ jihatlariga alohida eʼtibor qaratiladi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda qoʻllaniladigan soʻz va iboralarning konnotativ maʼnolari asarning badiiy-estetik taʼsirchanligini oshirishda muhim rol oʻynaydi. Badiiy matn oʻz mohiyatiga koʻra obrazlilik, emotsionallik va ekspressivlikka asoslanadi. Muallif asarda voqelikni oddiy tasvirlash bilan cheklanmaydi, balki oʻquvchiga maʼlum ruhiy taʼsir koʻrsatishga intiladi. Bu maqsadga erishishda konnotativ maʼnolar muhim vosita hisoblanadi. Konnotatsiyalar qahramonlarning xarakterini ochib berish, muallif munosabatini ifodalash, milliy kolorit yaratish va badiiy obrazlarni shakllantirishda faol ishtirok etadi.

Tarjima jarayonida esa konnotativ maʼnolarni boshqa til vositalari orqali qayta yaratish murakkab vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki har bir til oʻziga xos madaniy va tarixiy tajribani aks ettiradi. Natijada bir tilda mavjud boʻlgan emotsional yoki madaniy maʼno boshqa tilda aynan takrorlanmasligi mumkin. Shu sababli tarjimon nafaqat lingvistik bilimga, balki lingvomadaniy va pragmatik kompetensiyaga ham ega boʻlishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi badiiy matnda konnotativ maʼnolarning ifodalanish xususiyatlarini oʻrganish hamda ularni tarjimada qayta yaratishning samarali usullarini aniqlashdan iborat.

Tilshunoslikda konnotatsiya tushunchasi uzoq yillardan buyon tadqiqotchilar eʼtiborida boʻlib kelmoqda. Konnotatsiya lotincha *connotatio* soʻzidan olingan boʻlib, “qoʻshimcha maʼno”, “hamroh maʼno” degan maʼnolarni anglatadi. U til birligining asosiy maʼnosiga qoʻshimcha ravishda yuzaga keladigan hissiy, baholovchi, ekspressiv yoki madaniy maʼnolar majmuasini ifodalaydi.

Denotativ maʼno predmet yoki hodisaning obyektiv mazmunini bildirsa, konnotativ maʼno soʻzlovchining unga boʻlgan munosabatini ifodalaydi.

Masalan: “uy” soʻzi yashash joyini bildiradi (denotativ maʼno); “ota uyim” birikmasi esa sogʻinch, mehr va iliqlik kabi qoʻshimcha maʼnolarni ham anglatadi (konnotativ maʼno).

Tilshunos I.V. Arnold konnotatsiyani emotsional, ekspressiv, baholovchi va uslubiy komponentlarning yigʻindisi sifatida talqin qiladi. V.N. Komissarov esa tarjimada konnotativ maʼnolarni qayta yaratish masalasini tarjima adekvatligining muhim koʻrsatkichlaridan biri deb hisoblaydi.

Konnotatsiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Emotsional komponent soʻz orqali maʼlum hissiyot ifodalanadi. Masalan: mehribon; mushtipar; bechora; aziz.

Bu birliklar nafaqat predmetni ataydi, balki unga nisbatan hissiy munosabatni ham ifodalaydi.

Ekspressiv komponent nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Masalan: sher yurak; tog'dek inson; po'lat irodali.

Baholovchi komponent ijobiy yoki salbiy munosabatni bildiradi. Masalan:

ijobiy baho: dono; oqil; fidoyi. Salbiy baho: munofiq; xasis; johil.

Milliy-madaniy komponent muayyan xalqning urf-odati, qadriyati va mentaliteti bilan bog'liq ma'nolarni ifodalaydi. Masalan: mahalla; Navro'z; sumalak; oqsoqol. Bu tushunchalar faqat lug'aviy ma'noni emas, balki butun bir madaniy konseptni o'zida mujassamlashtiradi.

Badiiy matnda konnotativ ma'nolarning vazifalari badiiy matnning asosiy maqsadi estetik ta'sir ko'rsatishdan iborat. Shu sababli unda konnotativ ma'nolar keng qo'llaniladi. Konnotativ ma'nolar badiiy matnda quyidagi vazifalarni bajaradi:

Obraz yaratish yozuvchi qahramon xarakterini ochishda konnotativ vositalardan foydalanadi. Masalan: *"U qishloqning oqsoqoli edi."*

Bu gapda "oqsoqol" so'zi shunchaki yoshi katta kishini emas, balki hurmatli, tajribali va dono inson obrazini yaratadi.

Muallif munosabatini ifodalash muallif voqea-hodisalarga yoki qahramonlarga nisbatan o'z munosabatini til vositalari orqali bildiradi.

Masalan: *"Bechora chol asta qadam tashlardi."* Bu yerda "bechora" so'zi achinish hissini uyg'otadi.

Emotsional ta'sir ko'rsatish konnotativ ma'nolar o'quvchida turli hissiyotlarni uyg'otadi. Masalan: *"Onajonim meni bag'riga bosdi."* "Onajonim" so'zi mehr va samimiyat hissini kuchaytiradi.

Milliy kolorit yaratish milliy realiyalar yordamida asarning madaniy muhiti aks ettiriladi. Masalan: mahalla; dasturxon; sumalak; tandir.

Bu birliklar milliy ruhni ifodalashga xizmat qiladi.

Konnotativ ma'nolarni ifodalovchi badiiy vositalar badiiy matnda konnotativ ma'nolar ko'pincha tasviriy vositalar yordamida yuzaga chiqadi. Metafora yashirin o'xshatish asosida hosil bo'ladi. Masalan: *"Vaqt daryo kabi oqib ketmoqda."* Bu yerda "daryo" so'zi vaqtning tez o'tishini obrazli tarzda ifodalaydi.

Epitet predmetning obrazli belgisini ko'rsatadi. Masalan: oltin kuz; musaffo osmon; qora niyat. O'xshatish

Masalan: *"U sherdek jasur edi."* Bu birikma qahramonning jasoratini kuchaytiradi. Frazologizmlar kuchli konnotativ yuklamaga ega bo'ladi.

Masalan: yuragi orqasiga tortib ketdi; ko'ngli tog'dek ko'tarildi; boshi osmonga yetdi.

Konnotativ ma'nolarni tarjima qilish muammolari badiiy tarjimada eng murakkab masalalardan biri konnotativ ma'nolarni saqlab qolishdir. Milliy-madaniy tafovutlar har bir xalqning dunyoqarashi va madaniy tajribasi o'ziga xos bo'ladi. Masalan, "mahalla" tushunchasi ingliz tilida to'liq ekvivalentga ega emas.

Emotsional bo'yoqning yo'qolishi ba'zi so'zlarning hissiy ta'sirini boshqa tilda to'liq ifodalash qiyin. Masalan: "onajonim" → "mother". Tarjima ma'noni beradi, ammo mehr ifodasi susayadi. Frazologik birliklarning tarjimasi ko'plab iboralarni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Masalan: "yuragi orqasiga tortib ketdi" iborasini ingliz tiliga so'zma-so'z o'girish mumkin emas. Uslubiy muvozanat muammosi muallifning individual uslubini saqlash tarjimaning muhim vazifasidir.

Konnotativ ma'nolarni tarjimada qayta yaratish usullari

Ekvivalent tarjima asliyatdagi birlikka ma'no va uslub jihatidan teng birlik tanlanadi. Misol: *sher yurak* → *lion-hearted*

Kompensatsiya yo'qolgan ma'no boshqa vosita orqali qoplanadi. Misol: "onajonim" → "my dear mother" Bu yerda "dear" komponenti hissiy ma'noni tiklaydi.

Tavsifiy tarjima madaniy realiyalar izoh orqali beriladi. Misol: *Mahalla – a traditional neighborhood community in Uzbekistan.*

Adaptatsiya maqsad tili madaniyatiga moslashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu usul bolalar adabiyoti va ommabop matnlarda ko'proq qo'llanadi.

Transliteratsiya milliy tushunchani asl shaklda qoldirish. Masalan: Navruz; Mahalla; Sumalak.

Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida tahlil

Misol 1. Asliyat: "Onajonim meni bag'riga bosdi."

Tarjima: "My dear mother embraced me warmly."

Bu yerda "dear" va "warmly" birliklari orqali emotsional konnotatsiya qayta yaratilgan.

Misol 2. Asliyat: "U sher yurak yigit edi." Tarjima: "He was a lion-hearted young man." Konnotativ ma'no deyarli to'liq saqlangan.

Misol 3. Asliyat: "Mahalla ahli yig'ildi." Tarjima: "The residents of the mahalla gathered together."

Bu yerda milliy realiya transliteratsiya orqali berilgan.

Misol 4. Asliyat: "Bechora kampir yig'lab yubordi." Tarjima: "The poor old woman burst into tears." "Poor" so'zi orqali achinish ma'nosi qayta yaratilgan.

Konnotativ ma'nolarni muvaffaqiyatli tarjima qilish tarjimondan quyidagi kompetensiyalarni talab etadi: lingvistik kompetensiya; madaniy kompetensiya; pragmatik kompetensiya; stilistik kompetensiya; kommunikativ kompetensiya.

Tarjimon ikki tilni bilish bilan cheklanib qolmasligi kerak. U har ikki xalqning madaniyati, mentaliteti, tarixiy tajribasi va adabiy an'analarini ham chuqur o'rganishi zarur.

Badiiy tarjimada tarjimon muallif va o'quvchi o'rtasidagi vositachi sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli u nafaqat matn mazmunini, balki uning emotsional-estetik ta'sirini ham qayta yaratishi kerak.

Badiiy matnda konnotativ ma'nolar asarning mazmunini va estetik yaxlitligini ta'minlovchi muhim semantik qatlam hisoblanadi. Ular emotsional, ekspressiv, baholovchi va milliy-madaniy komponentlar orqali namoyon bo'ladi hamda o'quvchiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, badiiy tarjimada konnotativ ma'nolarni qayta yaratish denotativ ma'nolarni tarjima qilishdan ko'ra murakkabroq jarayon hisoblanadi. Chunki bunda nafaqat lug'aviy ma'no, balki muallif munosabati, obrazlilik, emotsionallik va milliy kolorit ham saqlanishi lozim.

Konnotativ ma'nolarni tarjima qilishda ekvivalent tarjima, kompensatsiya, tavsifiy tarjima, adaptatsiya va transliteratsiya usullari samarali natija beradi. Ushbu usullarning to'g'ri tanlanishi tarjima sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Demak, badiiy tarjimaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan tarjimonning konnotativ ma'nolarni anglay olish va ularni maqsad tilida adekvat qayta yaratish mahoratiga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arnold I.V. *Stylistics of Modern English*. Moscow, 2019.
2. Komissarov V.N. *Theory of Translation*. Moscow, 2018.
3. Galperin I.R. *Text as an Object of Linguistic Research*. Moscow, 2019.
4. Nelyubin L.L. *Introduction to Translation Studies*. Moscow, 2020.
5. Newmark P. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall, 2018.
6. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, 2022.
7. Vinogradov V.S. *Translation: General and Lexical Issues*. Moscow, 2019.
8. Mahmudov N. *Til va madaniyat*. Toshkent, 2020.
9. Mamatov A. *O'zbek tili frazeologiyasi*. Toshkent, 2021.

UDC 81'42:81'255.2:821.111-31

PRAGMATIC FEATURES OF CONNOTATIVE UNITS AND TRANSLATION

CHALLENGES IN THE WORKS OF CHARLES DICKENS

S.S.Karimova, PhD, Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada Charlz Dikkensning badiiy asarlarida konnotativ leksik birliklarning pragmatik xususiyatlari hamda ularni tarjima qilish bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Dikkens romanlari boy emotsional ifoda, kuchli baholovchi leksika va ijtimoiy jihatdan belgilangan til xususiyatlari bilan ajralib turadi, bu esa konnotativ ma'nolarning murakkab qatlamlarini yuzaga keltiradi.

Kalit so'zlar: Charlz Dikens, konnotatsiya, pragmatik ekvivalentlik, badiiy tarjima, tarjima strategiyalari, emotsional ma'no, baholovchi til, adaptatsiya, kompensatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются прагматические особенности коннотативных лексических единиц и проблемы их перевода в художественных произведениях Чарльза Диккенса. Романы Диккенса характеризуются богатой эмоциональной выразительностью, сильной оценочной лексикой и социально маркированным языком, что создаёт сложные слои коннотативного значения.

Ключевые слова: Чарльз Диккенс, коннотация, прагматическая эквивалентность, художественный перевод, переводческие стратегии, эмоциональное значение, оценочная лексика, адаптация, компенсация.

Abstract. This article examines the pragmatic features of connotative lexical units and their translation challenges in the literary works of Charles Dickens. Dickens' novels are characterized by rich emotional expression, strong evaluative vocabulary, and socially marked language, which create complex layers of connotative meaning.

Keywords: Charles Dickens, connotation, pragmatic equivalence, literary translation, translation strategies, emotional meaning, evaluative language, adaptation, compensation.

1. Introduction. Charles Dickens is one of the most influential English novelists of the 19th century, whose works are widely recognized for their deep social criticism and vivid characterization. His novels such as *Oliver Twist*, *Great Expectations*, and *David Copperfield* are rich in expressive vocabulary and stylistic devices that carry strong connotative meanings. Connotative lexical units in Dickens' works serve not only to describe characters and events but also to express the author's attitude toward social injustice, poverty, and moral values. These meanings often go beyond the literal sense of words and require careful interpretation in translation. The main objective of this article is to analyze the pragmatic features of connotative units in Dickens' literary works and to investigate the challenges of translating these meanings into Russian and Uzbek languages.

2. Theoretical Framework. Connotation refers to the additional meanings associated with a word beyond its literal definition. According to Leech (1981), connotative meaning reflects emotional, social, and cultural associations.

In pragmatics, connotative meaning is closely linked to speaker attitude, implicature, and contextual interpretation. Eugene Nida's theory of dynamic equivalence emphasizes that translation should aim to produce a similar effect on the target reader. In literary translation, pragmatic equivalence involves preserving emotional intensity, evaluative meaning, and stylistic impact.

3. Connotative Features in Dickens' Works. Dickens frequently uses emotionally charged vocabulary to evoke sympathy. Example: *the poor orphan boy*. The word *poor* expresses compassion and social concern. Characters are often described with strong evaluative language. Example: *a cruel and heartless man*. This expression conveys moral judgment. Dickens reflects Victorian social class distinctions. Example: *workhouse child*. This term carries negative social connotations related to poverty and oppression. Metaphorical expressions enhance narrative expressiveness. Example: *his heart turned to stone*. This metaphor indicates emotional coldness.

4. Translation Challenges

4.1. Loss of Emotional Force. One of the most frequent problems in literary translation is the weakening or partial loss of emotional intensity encoded in connotative units. Emotional force is often expressed through evaluative adjectives, diminutives, intensifiers, and culturally loaded words. However, when transferred into another language, these emotional nuances may become neutralized or weakened due to lexical and cultural differences. For example: *English: poor child*, *Russian: бедный ребёнок*, *Uzbek: bechora bola*. Although the denotative meaning is preserved across all three languages, the degree of emotional empathy may differ. In English, *poor* often carries a nuanced sense of sympathy depending on context, while in Uzbek *bechora* has a stronger emotional and expressive coloring. Russian *бедный* may function more neutrally or context-dependently.

Thus, translators must often rely on lexical intensifiers or contextual reinforcement to restore emotional equivalence. Otherwise, pragmatic impact may be reduced.

4.2 Cultural Asymmetry. Cultural asymmetry arises when a concept in the source text has no direct equivalent in the target culture. Such units are often deeply rooted in historical and socio-cultural contexts. For instance: workhouse (Victorian England institution). This term refers to a specific social institution in 19th-century Britain where poor people were provided with basic shelter and labor in exchange for living conditions. In Uzbek or Russian cultures, there is no exact equivalent institution. Therefore, translation requires: descriptive rendering: *a Victorian poorhouse institution* or explanatory translation: *place where poor people were kept and made to work in 19th-century England*. Without explanation, the pragmatic meaning (social criticism, poverty representation, institutional oppression) may be lost.

5. Translation Strategies.

5.1. Adaptation Strategy. Adaptation is a translation technique in which a culture-specific expression is replaced with a target-language expression that conveys a similar pragmatic effect. Example: English: *He was over the moon* . Uzbek: *U juda xursand edi*. Russian: *Он был на седьмом небе от счастья* . Adaptation ensures that emotional intensity and communicative effect are preserved even when literal equivalence is not possible.

5.2 Compensation Strategy. Compensation involves restoring lost meaning in another part of the text when direct translation fails to preserve connotation. For example, if a word with strong emotional connotation cannot be translated effectively, the translator may: add an intensifier, modify sentence structure, use expressive adverbs or adjectives. This ensures that the overall pragmatic balance of the text is maintained even if local loss occurs.

6. Comparative Analysis. Example 1: Emotional + Social Connotation. English: *the poor orphan boy*. Russian: *бедный сирота* . Uzbek: *bechora yetim bola*

Analysis: This phrase combines social status (orphanhood) and emotional evaluation (sympathy). English: balanced emotional neutrality with sympathy . Russian: more neutral lexical structure . Uzbek: stronger emotional coloring (*bechora*). Pragmatic equivalence is partially achieved, but emotional intensity differs across languages. Example 2: Evaluative Connotation. English: *a heartless man*. Russian: *бессердечный человек* . Uzbek: *rahmsiz inson*

Analysis: This expression conveys moral judgment and negative evaluation. All three languages preserve semantic and pragmatic meaning. However, stylistic strength varies slightly depending on lexical usage norms.

Example 3: Metaphorical Connotation. English: *his heart turned to stone* . Russian: *его сердце превратилось в камень*. Uzbek: *yuragi toshga aylandi*

Analysis: This metaphor expresses emotional coldness and psychological transformation. Imagery is universal across cultures . Metaphor is fully preserved . Pragmatic and emotional meaning is effectively transferred. This is an example of successful cross-linguistic metaphor equivalence.

The analysis of translation challenges and strategies demonstrates that connotative meaning is highly sensitive to cultural and pragmatic variation. While some expressions are easily transferable across languages, others require complex interpretative and adaptive strategies. The translator plays a crucial mediating role in ensuring that emotional force, stylistic effect, and implied meanings are preserved. Therefore, pragmatic equivalence in literary translation is not a static correspondence but a dynamic process of cultural and linguistic negotiation.

7. Discussion. The analysis demonstrates that Dickens' language is highly connotative and pragmatically rich. His use of emotional, evaluative, and social vocabulary creates strong interpretive effects that are essential for character development and narrative tone. Translation of such units requires not only linguistic equivalence but also pragmatic reconstruction. The translator must ensure that the target reader experiences similar emotional and evaluative responses.

8. Conclusion. Connotative units in Charles Dickens' works play a significant role in shaping the pragmatic and aesthetic structure of his novels. These units present considerable challenges in translation due to cultural and emotional differences between languages. The study shows that achieving pragmatic equivalence requires the use of adaptive and functional translation strategies. Only through careful cultural and pragmatic mediation can the artistic integrity of Dickens' works be preserved in translation.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2018). *In Other Words*. Routledge.
2. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies*.
3. Catford, J. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*.
4. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*.
5. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment*.
6. Jakobson, R. (1959). *Linguistic Aspects of Translation*.
7. Leech, G. (1981). *Semantics*.
8. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies*.

UO'K 81'255.2:81'42

METHODS OF ENSURING PRAGMATIC EQUIVALENCE IN LITERARY TRANSLATION

**S.S.Karimova, PhD, Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Samarkand**

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlikka erishishning markaziy strategiyasi sifatida madaniy vositachilik o'rganiladi. Zamonaviy tarjimashunoslikda pragmatik ekvivalentlik maqsadli tilda manba matnining kommunikativ effekti, hissiy munosabati va yashirin ma'nolarini saqlab qolish sifatida tushuniladi.

Kalit so'zlar: pragmatik ekvivalentlik, madaniy vositachilik, badiiy tarjima, tarjima strategiyalari, moslashuv, o'quvchining munosabati, madaniyatlararo muloqot, tarjimashunoslik.

Аннотация. В данной статье культурное посредничество рассматривается как центральная стратегия достижения прагматической эквивалентности в художественном переводе. В современной переводоведческой науке прагматическая эквивалентность понимается как сохранение коммуникативного эффекта, эмоциональной реакции и имплицитных (скрытых) значений исходного текста в языке перевода. В статье анализируется роль культурного посредничества в воспроизведении прагматического содержания художественного текста.

Ключевые слова. прагматическая эквивалентность, культурное посредничество, художественный перевод, переводческие стратегии, адаптация, реакция читателя, межкультурная коммуникация, переводоведение.

Abstract. This article investigates cultural mediation as a central strategy for achieving pragmatic equivalence in literary translation. In contemporary translation studies, pragmatic equivalence is understood as the preservation of the communicative effect, emotional response, and implied meanings of the source text in the target language.

Keywords: pragmatic equivalence, cultural mediation, literary translation, translation strategies, adaptation, reader response, intercultural communication, translation studies.

1. Introduction. Literary translation is widely recognized as one of the most complex areas of translation studies because it involves not only linguistic transfer but also the reconstruction of cultural, emotional, and pragmatic meanings. Unlike technical or scientific texts, literary works are deeply rooted in the cultural, historical, and ideological contexts of their origin. As a result, the translator faces the challenge of reproducing not only what is said but also how it is meant to affect the reader.

One of the central concepts in modern translation theory is **pragmatic equivalence**, which refers to the ability of a translated text to produce a communicative effect equivalent to that of the original text. This includes emotional response, interpretive orientation, and pragmatic implication. In other words, pragmatic equivalence focuses on the *effect* of translation rather than its formal correspondence. However, achieving pragmatic equivalence in literary translation is complicated by cultural differences. Concepts, metaphors, idioms, and value systems embedded in the source text may not have direct equivalents in the target culture. Therefore, translators often act not merely as linguistic converters but as **cultural mediators** who bridge conceptual and pragmatic gaps between cultures.

This article explores how cultural mediation functions as a key strategy in achieving pragmatic equivalence in literary translation. It argues that successful translation requires a balance between linguistic accuracy and cultural adaptation, ensuring that the target reader experiences a response similar to that of the source reader.

2. Literature Review. The concept of equivalence in translation has been widely discussed in translation studies. Early structural approaches emphasized formal correspondence between source and target texts. However, later functional and communicative theories shifted attention toward meaning and effect.

Eugene Nida (1964) introduced the concept of **dynamic equivalence**, emphasizing that translation should aim at producing equivalent reader response rather than literal correspondence. This idea laid the foundation for pragmatic approaches in translation studies.

Peter Newmark (1988) distinguished between semantic and communicative translation, highlighting the importance of pragmatic intention in communicative translation. According to Newmark, the translator must prioritize the effect on the target reader when dealing with expressive texts such as literature.

Mona Baker (1992) further developed the notion of equivalence at different levels, including pragmatic equivalence, which involves the interpretation of implied meanings, presuppositions, and speech acts.

Hatim and Mason (1997) emphasized discourse and pragmatics in translation, arguing that translation is a communicative act shaped by context, ideology, and cultural norms. Venuti (1995) introduced the concepts of **domestication** and **foreignization**, which are directly related to cultural mediation strategies. Domestication facilitates reader comprehension by adapting cultural elements, while foreignization preserves source culture specificity. Recent studies in cultural translation (Bassnett, 2014; Schäffner, 2012) highlight the role of translators as cultural negotiators who actively reconstruct meaning across cultural boundaries. Despite extensive research, there remains a gap in understanding how cultural mediation specifically contributes to pragmatic equivalence in literary translation, which this article addresses.

Cultural Mediation as a Key Strategy for Achieving Pragmatic Equivalence in Literary Translation

3. Methodology. This study applies a qualitative comparative method based on English–Russian–Uzbek linguistic material. The research integrates contrastive analysis, pragmatic interpretation, and cultural-linguistic evaluation of literary texts.

The main focus is placed on: pragmatic meaning transfer cultural mediation, mechanisms equivalence of reader response, transformation of emotional and evaluative meaning. Data is analyzed through translation strategies that enable preservation of pragmatic effect in the target language.

4. Cultural Mediation in Literary Translation. Cultural mediation is a process in which the translator interprets culture-specific meanings and reconstructs them in a form understandable for the target audience.

Literary texts often include: culture-specific vocabulary, idioms and phraseological units, emotional-evaluative expressions, symbolic meanings, social and cultural institutions. For example, the Uzbek concept *mahalla* or Russian cultural concepts like *душа нараспашку* require interpretation beyond literal meaning.

5. Strategies of Achieving Pragmatic Equivalence

5.1 Adaptation Strategy. Adaptation replaces a source expression with a culturally equivalent target expression that preserves pragmatic effect.

Example Russian: *Он был на седьмом небе от счастья.*

English: *He was over the moon.*

Both expressions convey extreme happiness, preserving pragmatic equivalence.

5.2 Compensation Strategy. Compensation restores lost pragmatic meaning using other linguistic means. Example: Russian: *Бедная старушка заплакала.* English: *The poor old woman burst into tears.* Here, *бедная* (“poor”) maintains emotional and evaluative meaning in translation.

5.3 *Explicitation*. Implicit cultural meaning is made explicit for the target reader.

Example: *Навруз* → *Navruz, a traditional spring festival celebrated in Central Asia marking the New Year* This ensures both cultural and pragmatic clarity.

5.4 *Functional Substitution*. A source expression is replaced with a target expression that performs the same communicative function.

Example: Russian: *У него сердце ушло в пятки*. English: *He was terrified*.

Or: Uzbek equivalent idea: *Uning yuragi orqasiga tortdi*.

Although literal structure differs, pragmatic effect (fear) is preserved.

5.5.. *Borrowing and Transliteration*. Cultural terms are preserved in original form. Examples: *Navruz*, *Mahalla*, *Sumalak*. This strategy maintain cultural identity and authenticity.

6. *Comparative Analysis*. **Example 1: Emotional Pragmatics**. Russian: *Бедная мать всю ночь плакала*. English: *The poor mother cried all night*. The adjective *бедная* / *poor* preserves emotional sympathy.

Example 2: Metaphorical Expression. Russian: *Его сердце превратилось в лёд*. English: *His heart turned to ice*. The metaphor preserves emotional coldness and psychological shock.

Example 3: Idiomatic Expression. Russian: *Он был на седьмом небе от счастья*. English: *He was over the moon*.

Functional equivalence ensures pragmatic identity.

Example 4: Cultural Lexis. Russian: *деревня собралась на площади*. English: *The village gathered in the square*. Cultural setting is preserved, though lexical structure differs.

7. Discussion

The analysis demonstrates that pragmatic equivalence in literary translation cannot be achieved through purely linguistic correspondence. Instead, it requires active **cultural mediation**, where the translator functions as an intercultural negotiator. *The findings show that:*

1. *Literal translation often fails to preserve emotional and pragmatic force.*
2. *Culture-specific elements require adaptive strategies.*
3. *Reader response is a decisive factor in evaluating translation quality.*

In Russian literary examples such as «на седьмом небе от счастья» and «сердце превратилось в лёд», direct translation alone would not guarantee equivalent pragmatic effect. Only functional or adaptive translation strategies ensure that the target reader experiences similar emotional responses.

Similarly, descriptive and compensatory techniques are essential when dealing with implicit meanings and culturally loaded expressions.

Thus, pragmatic equivalence emerges as a dynamic process of meaning reconstruction, rather than a static linguistic match.

8. Results. The study reveals several key results:

- Cultural mediation is a central mechanism in achieving pragmatic equivalence.
- Adaptation and functional substitution are the most effective strategies for emotional expressions.
- Compensation ensures preservation of pragmatic force when direct equivalence is impossible.
- Explicitation improves comprehension of culture-bound elements.
- Transliteration maintains cultural identity but may require contextual support.
- The comparative analysis of English, Russian, and Uzbek examples confirms that pragmatic equivalence depends on the translator's ability to balance: linguistic accuracy, cultural accessibility, emotional impact, communicative intention

9. Conclusion. Pragmatic equivalence is one of the most important criteria in evaluating literary translation quality. Unlike formal equivalence, it focuses on the preservation of communicative effect, emotional response, and implied meaning.

The study confirms that cultural mediation plays a crucial role in achieving pragmatic equivalence in literary translation. Translators must go beyond linguistic substitution and act as cultural interpreters who reconstruct meaning according to the expectations of the target audience.

The research highlights that no single translation strategy is sufficient on its own. Instead, successful translation requires a combination of: adaptation, compensation, functional substitution, explicitation, borrowing

Ultimately, pragmatic equivalence is achieved through dynamic negotiation between source and target cultures, where the translator ensures that the literary work maintains its aesthetic, emotional, and communicative power.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies*. Routledge.
3. Bassnett, S., & Lefevere, A. (1990). *Translation, History and Culture*. Routledge.
4. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
5. Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation*. John Benjamins.
6. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge.

UDC 811.111'27

CODE-SWITCHING IN MULTILINGUAL EDUCATION

M.U.Kazakova, lecturer, Navoiy State University, Navoiy

ORCID: 0009-0001-8162-3829

Annotatsiya. Maqolada kodlarni almashtirish hodisasi ko'p tilli ta'lim sharoitida sotsiolingvistik amaliyot sifatida tahlil qilinadi; asosiy e'tibor Markaziy Osiyo oliy ta'limining o'zbek–rus–ingliz uchtili muhitiga qaratiladi. Gumperts, Mayers-Skotton, Poplak, Lin va Li asarlari, hamda O. Garsiya va J. Senoz–D. Gorterning zamonaviy translanguaging nazariyasi asosida kodlarni almashtirishning tipologiyasi va funksiyalari, til interferensiyasidan farqi va pedagogik xulosalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kodlarni almashtirish, ko'p tilli ta'lim, uchtililik, translanguaging, o'zbek–rus–ingliz oliy ta'limi, pedagogik translanguaging, sotsiolingvistika, matritsali til modeli.

Аннотация. В статье рассматривается код-переключение как социолингвистическая практика в условиях многоязычного образования, с фокусом на узбекско-русско-английскую трёхязычную среду высшего образования Центральной Азии. На основе работ Дж. Гамперца, К. Майерс-Скоттон, Ш. Поплак, А. Лин и Д. Ли, а также современной теории translanguaging О. Гарсии и Дж. Сеноз с Д. Гортером рассмотрены типология и функции код-переключения, его дифференциация от языковой интерференции и педагогические импликации.

Ключевые слова: код-переключение, многоязычное образование, трилингвизм, translanguaging, узбекско-русско-английское высшее образование, педагогический translanguaging, социолингвистика, модель матричного языка.

Abstract. The article examines code-switching as a sociolinguistic practice in multilingual education, with focus on the Uzbek–Russian–English trilingual environment of Central Asian higher education. Drawing on the work of Gumperz, Myers-Scotton, Poplack, Lin and Li, and on contemporary translanguaging theory developed by García and by Cenoz and Gorter, the study reviews typologies and functions of code-switching, distinguishes it from language interference, and identifies pedagogical implications. Code-switching is best understood not as a deficit but as a normal and functional component of the multilingual communicative repertoire.

Key words: code-switching, multilingual education, trilingualism, translanguaging, Uzbek–Russian–English higher education, pedagogical translanguaging, sociolinguistics, Matrix Language Frame Model.

Code-switching — the alternation between two or more languages in the speech of a single bi- or multilingual speaker — has moved over four decades from being viewed as a sign of linguistic deficit to being recognised as a sophisticated communicative practice. In multilingual education, particularly in the trilingual environments of post-Soviet Central Asia, this conceptual shift has substantial implications for how teachers interpret what their students actually do in the classroom. The present article reviews the principal theoretical accounts of code-switching, examines its

functions in multilingual education, distinguishes it from language interference, and identifies pedagogical implications for Uzbek–Russian–English higher education.

Theoretical foundations. The systematic study of code-switching begins with J. Gumperz [1], who distinguished situational from metaphorical switching: situational switching reflects a change in the speech situation, while metaphorical switching introduces a new communicative meaning by deliberately violating expected language use. This distinction broke with the earlier view of code-switching as random mixture or a sign of incomplete competence. C. Myers-Scotton [2] subsequently developed two influential models. The Markedness Model treats code-switching as a rational social action: the speaker selects between marked and unmarked codes based on the rights-and-obligations set associated with each language in a given situation. The Matrix Language Frame Model describes the grammatical organisation of bilingual speech through the asymmetric relationship between a matrix language, which sets the morphosyntactic frame, and an embedded language, which contributes lexical items.

Typology of code-switching. S. Poplack's classic typology [3], developed from her work on Puerto Rican Spanish–English bilinguals in New York, distinguishes three structurally defined types of code-switching: inter-sentential (between sentences), intra-sentential (within a single sentence) and tag-switching (insertion of a formulaic element or discourse marker from another language). Table 1 provides illustrative examples from Uzbek–Russian–English classroom speech.

Table 1.

Types of code-switching with Uzbek–Russian–English examples.

Type	Definition	Example (Uzbek–Russian–English)
Inter-sentential	Switching between sentences	"I finished the assignment. Endi nima qilamiz?"
Intra-sentential	Switching within a single sentence	"Menga bu deadline-ni postpone qilish kerak."
Tag-switching	Insertion of a tag or discourse marker	"It was a hard exam, demak, very tough."

Functions of code-switching. A. Lin and D. Li [4], drawing on M. Halliday's functional grammar, propose three functional categories. Ideational functions provide access to L2-mediated content through translation, annotation, or extended explanation in L1. Textual functions mark shifts of topic, activity, or focus — for example, the boundary between a formal definition and an everyday illustration. Interpersonal functions signal changes in framing, role relations, identity positioning, social distance, or appeals to shared cultural values. Empirical evidence indicates, contrary to the assumptions of traditional pedagogy, that the most frequent and grammatically complex code-switching is observed precisely among highly competent bilinguals — a finding incompatible with the view that switching reflects linguistic deficiency.

Code-switching as heteroglossia. A complementary perspective is developed by B. Bailey [13] who, drawing on the work of M. M. Bakhtin, treats every utterance of a bilingual speaker as inherently heteroglossic — carrying traces of the social and cultural histories of each of the languages involved. From this perspective, code-switching is the visible surface of a deeper multivoicedness that constitutes multilingual communication as such. S. Poplack, cited by Bailey, demonstrated empirically that code-switching by Puerto Ricans in New York and by French Canadians in Ottawa–Hull differs not structurally but sociolinguistically: for the New York Puerto Ricans bilingualism functions as an emblem of identity, while for the Ottawa francophones it remains a routine fact of daily communication without comparable identity weight. The analogous observation applies to Uzbek–Russian–English multilinguals: their switches between the three languages are not equivalent to switches observed in other trilingual environments because they reflect the specific socio-cultural history of Central Asia. Any research on code-switching in this context must therefore be context-sensitive rather than universalising.

Code-switching, interference and translanguaging. A critical distinction in the literature is between code-switching as a strategic, agentive practice and language interference [5] as the involuntary structural influence of one language on speech in another. In real classroom speech the line is often blurred: habitual code-switching, repeated over time within a community, can stabilise into patterns indistinguishable from interference for the next generation of learners. O. García [6] proposed the concept of translanguaging as a way of moving beyond this dichotomy. According to García, multilingual speakers do not possess two or more separate languages between which they

switch; rather, they have a single integrated linguistic repertoire from which they draw resources strategically. This conceptual shift dissolves the boundary between code-switching and interference by rejecting the underlying notion of bounded, separate languages [7].

Pedagogical implications. J. Cenoz and D. Gorter [8] developed translanguaging into a practical pedagogical approach termed pedagogical translanguaging. Here the learners' L1 and L2 are not excluded from the classroom as obstacles to L3 acquisition but are deliberately mobilised as resources for the development of academic competence in the target language. Empirical work suggests that the conscious use of L1 and L2 in L3 instruction accelerates the development of academic competence by mobilising existing conceptual resources, reduces language anxiety by normalising multilingual practice, enhances metalinguistic awareness, and supports a sustainable multilingual identity. The principal obstacle, as I. Gogolin [9] has shown, is the deeply entrenched monolingual habitus of contemporary educational systems — the inherited nineteenth-century assumption that “one language, one school” is the normal arrangement. Despite the manifestly multilingual character of contemporary societies, including Uzbekistan, educational institutions still largely operate on monolingual assumptions.

Application to the Uzbek–Russian–English context. In Uzbek–Russian–English higher education, code-switching is empirically ubiquitous: students switch between Uzbek and Russian in everyday communication, integrate English technical terminology into both, and produce hybrid trilingual constructions that classical bilingual models cannot fully describe. Treating these practices as “errors” obscures their communicative function and their connection to the rich heritage of Central Asian multilingualism documented by D. Hasanova [10] and M. Djuraeva [11]. A. Pavlenko [12] further documents the emotional dimension of multilingualism in post-Soviet contexts, noting that language choice in these societies is tied to identity in ways largely absent from much of the Western literature on the topic. Recognising this emotional component is essential for any pedagogical approach to code-switching in the region.

Conclusion. Code-switching is neither an error nor a curiosity but a normal and functional component of multilingual communication. In the Uzbek–Russian–English educational environment, conscious recognition of code-switching as a resource — combined with attention to its boundaries with interference and to its emotional and identity dimensions — opens the way to a pedagogy that builds on, rather than against, students' actual linguistic repertoires. Three concrete recommendations follow: classroom language regimes should permit functional code-switching while developing register-appropriate target-language production; teacher education programmes should include explicit training in distinguishing code-switching from interference; and further empirical research should investigate the specific patterns of trilingual code-switching among Uzbek students using classroom recordings combined with psychometric and sociolinguistic assessment.

REFERENCES:

1. Gumperz J. J. *Discourse Strategies*. Cambridge, Cambridge University Press. 1982. 225 p.
2. Myers-Scotton C. *Social Motivations for Codeswitching: Evidence from Africa*. Oxford, Clarendon Press. 1993. 196 p.
3. Poplack S. Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish y termino en español: Toward a Typology of Code-Switching. *Linguistics*. 1980. Vol. 18, No. 7–8. Pp. 581–618.
4. Lin A. Y. M., Li D. C. S. *Codeswitching*. The Routledge Handbook of Multilingualism / eds. M. Martin-Jones, A. Blackledge, A. Creese. London, Routledge. 2012. Pp. 470–481.
5. Weinreich U. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York, Linguistic Circle of New York. 1953. 148 p.
6. García O. *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA, Wiley-Blackwell. 2009. 496 p.
7. Makoni S., Pennycook A. *Disinventing and Reconstituting Languages*. Clevedon, Multilingual Matters. 2007. 257 p.
8. Cenoz J., Gorter D. *Pedagogical Translanguaging*. Cambridge, Cambridge University Press. 2021. 81 p.
9. Gogolin I. *Linguistic Diversity and New Minorities in Europe*. Strasbourg, Council of Europe. 2002. 47 p.
10. Hasanova D. *Teaching and Learning English in Uzbekistan*. *English Today*. 2007. Vol. 23, No. 1. Pp. 3–9.
11. Djuraeva M. *Multilingualism, Language, and Ideology Across Time and Space: Uzbekistan and Kazakhstan*. Doctoral Dissertation. Madison, University of Wisconsin–Madison. 2018. 187 p.
12. Pavlenko A. *Multilingualism and Emotions*. The Routledge Handbook of Multilingualism / eds. M. Martin-Jones, A. Blackledge, A. Creese. London, Routledge. 2012. Pp. 454–469.

UDC 004.8:004.677

LARGE LANGUAGE MODELS-BASED SENTIMENT ANALYSIS FOR ENHANCING CUSTOMER SERVICE PANEL PERFORMANCE

N.R.Khonqulova, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada mijozlarga xizmat ko'rsatish panellari samaradorligini oshirish maqsadida sentiment tahlilda Large Language Models, ya'ni katta til modellaridan foydalanish masalasi yoritiladi. Zamonaviy mijozlarga xizmat ko'rsatish platformalari qo'llab-quvvatlash so'rovlari, jonli chatlar, elektron xatlar, mahsulot sharhlari va shikoyat shakllaridan kelib tushadigan katta hajmdagi matnli ma'lumotlarni qayta ishlaydi. Maqolada katta til modellari so'rovlarni ustuvorlik bo'yicha saralash, agentlar faoliyatini monitoring qilish, murojaatlarni yuqori bosqichga yo'naltirish, mijozlar qoniqishini bashorat qilish hamda xizmat sifati tahlilini yaxshilashda qanday imkoniyatlar yaratishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: katta til modellari, sentiment tahlil, mijozlarga xizmat ko'rsatish, mijozlarni qo'llab-quvvatlash paneli, sun'iy intellekt, so'rovlarni ustuvorlashtirish, mijozlar qoniqishi, NLP.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование больших языковых моделей, Large Language Models, LLMs, в анализе тональности с целью повышения эффективности панелей обслуживания клиентов. Современные платформы клиентского сервиса обрабатывают большие объёмы текстовых данных, поступающих из заявок в службу поддержки, онлайн-чатов, электронных писем, отзывов о продуктах и форм жалоб. В статье анализируется, как большие языковые модели могут улучшить приоритизацию заявок, мониторинг работы агентов, управление эскалацией обращений, прогнозирование удовлетворённости клиентов и аналитику качества обслуживания.

Ключевые слова: большие языковые модели, анализ тональности, обслуживание клиентов, панель поддержки клиентов, искусственный интеллект, приоритизация заявок, удовлетворённость клиентов, NLP.

Abstract. This article discusses the use of Large Language Models (LLMs) in sentiment analysis to improve the performance of customer service panels. Modern customer service platforms process large volumes of textual data from support tickets, live chats, emails, product reviews, and complaint forms. The article analyzes how LLMs can improve ticket prioritization, agent performance monitoring, escalation management, customer satisfaction prediction, and service quality analytics.

Key words: Large Language Models, sentiment analysis, customer service, customer support panel, artificial intelligence, ticket prioritization, customer satisfaction, NLP.

Customer service has become one of the most important areas where artificial intelligence can create practical value. Companies receive thousands of customer messages through support tickets, live chats, emails, social media comments, and online reviews. These messages contain not only direct requests, but also hidden emotional signals such as anger, disappointment, confusion, urgency, satisfaction, and loyalty.

Traditional customer service panels usually show operational metrics such as the number of tickets, average response time, resolution time, agent status, and customer ratings. These metrics are useful, but they often do not explain how customers actually feel. For example, two tickets may both be unresolved, but one customer may simply need clarification, while another may be angry enough to cancel the service. Without sentiment analysis, such emotional differences remain hidden. Apparently humans needed dashboards to realize angry customers should not be treated like mildly confused ones. Civilization marches on.

Sentiment analysis helps companies understand customer attitudes and improve customer experience by analyzing emails, chats, surveys, reviews, and support conversations [1]. In customer service, it can be used to classify messages, detect dissatisfaction, identify unresolved problems, and

evaluate interactions with support teams [1]. However, traditional sentiment analysis methods are often limited when customer messages are long, indirect, sarcastic, or emotionally mixed.

Large Language Models provide new opportunities for sentiment analysis because they can process context, understand complex language patterns, summarize conversations, and classify emotions in more detailed ways. Recent research shows that LLMs can perform various sentiment analysis tasks, including conventional sentiment classification, aspect-based sentiment analysis, and multifaceted analysis of subjective texts [2]. Therefore, LLM-based sentiment analysis can make customer service panels more intelligent, responsive, and useful for managerial decision-making.

The purpose of this article is to examine how LLM-based sentiment analysis can enhance customer service panel performance and improve the quality of customer support management.

Sentiment analysis is a long-standing task in Natural Language Processing. Earlier systems were often based on dictionaries of positive and negative words, rule-based methods, or traditional machine learning classifiers. Later, transformer-based models improved sentiment classification by capturing deeper semantic relationships between words. However, these models may still struggle with complex customer conversations, implicit emotions, domain-specific expressions, and mixed sentiment.

Research by Zhang et al. shows that LLMs have strong potential in sentiment analysis, especially in zero-shot and few-shot settings where annotated data is limited [2]. At the same time, the study notes that LLMs do not always outperform smaller specialized language models in complex structured sentiment tasks [2]. This means that LLMs are useful, but not magical. A depressing discovery for people who thought adding “AI-powered” to a dashboard automatically fixes bad service.

Aspect-Based Sentiment Analysis is also important for customer service because it identifies sentiment toward specific service aspects rather than assigning only one general sentiment label. Água et al. argue that traditional sentiment analysis methods often struggle to process large volumes of data and capture implicit sentiments, while LLM-powered ABSA can enhance customer insight extraction [3]. This is especially useful when customers express both positive and negative opinions in the same message.

Customer support ticket automation has also been studied in relation to categorization and prioritization. Recent research presents NLP-based systems that analyze ticket content using machine learning and deep learning models to automate ticket categorization and prioritization, improving service efficiency [4]. Such studies support the idea that sentiment analysis should be integrated into wider customer service panel functions, including ticket routing, escalation, agent monitoring, and service quality reporting.

One of the main advantages of LLM-based sentiment analysis is improved ticket prioritization. In many customer service systems, tickets are sorted by time, status, or manually assigned priority. This approach is not always effective because it does not consider emotional urgency.

For example, a customer who writes “I need help with my invoice” and a customer who writes “This is the third time I’m contacting you, and nobody has solved my issue” should not be treated with the same priority. The second message shows repeated dissatisfaction, frustration, and possible churn risk.

LLMs can analyze emotional intensity and urgency in customer messages. Since sentiment analysis can help separate and analyze customer support tickets, it can support better understanding of whether customer problems were resolved or left open [1].

This allows the dashboard to automatically move emotionally critical tickets to the top of the queue. As a result, managers can respond to serious dissatisfaction before it becomes a public complaint or customer loss.

Customer service panels usually evaluate agents by response time, number of handled tickets, resolution time, and customer ratings. These indicators are useful, but they do not fully measure communication quality.

LLM-based sentiment analysis can track how customer sentiment changes during a conversation. If a customer starts angry but becomes calm after the agent’s response, the agent has

likely handled the case well. If a customer starts neutral but becomes frustrated, the interaction may require review.

This approach gives managers a more accurate view of agent performance. Fast replies are good, but fast useless replies are still useless. Sadly, dashboards often need to be taught this revolutionary truth.

Negative sentiment does not always mean that a customer will leave. Some customers complain but remain loyal. Others use polite language while clearly showing signs of losing trust. LLMs can detect deeper churn signals by analyzing repeated complaints, refund requests, competitor comparisons, cancellation threats, and disappointment with unresolved issues. For example: "I have used your service for two years, but this keeps happening. I think I will switch to another provider."

A traditional sentiment model may classify this as negative. An LLM-based system can classify it as negative, high churn risk, loyalty breakdown, and escalation required. This makes the customer service panel more useful for retention management. General sentiment analysis may be too broad for customer service. A customer can be satisfied with the product but dissatisfied with delivery. Another customer may like the agent but dislike the refund process.

Aspect-Based Sentiment Analysis solves this problem by identifying sentiment toward specific aspects of service. LLM-powered ABSA has been studied as a way to enhance customer insights by capturing implicit sentiments and analyzing large volumes of user-generated content [3]. This helps managers understand the exact source of dissatisfaction. Instead of seeing only "negative feedback," the panel shows whether the problem is related to logistics, product quality, payment, communication, or support behavior.

Conclusion. LLM-based sentiment analysis can significantly enhance customer service panel performance by transforming raw customer messages into actionable insights. It helps identify dissatisfied customers, prioritize urgent tickets, detect churn risk, monitor agent performance, improve escalation management, and reveal weaknesses in service processes.

Compared with traditional sentiment analysis, LLMs provide stronger contextual understanding and can extract more detailed emotional and aspect-based information. However, successful implementation requires careful design. LLMs should be used with privacy protection, human validation, domain-specific evaluation, and cost-aware architecture.

The most effective customer service panels will likely use hybrid systems: smaller models for routine sentiment classification and LLMs for complex interpretation, summarization, and escalation support. In this way, LLM-based sentiment analysis can make customer service dashboards more intelligent, responsive, and customer-centered.

REFERENCES:

1. IBM. How can sentiment analysis be used to improve customer experience? // IBM Think. URL: <https://www.ibm.com/think/insights/how-can-sentiment-analysis-be-used-to-improve-customer-experience>
2. Zhang W., Deng Y., Liu B., Pan S. J., Bing L. Sentiment Analysis in the Era of Large Language Models: A Reality Check // Findings of the Association for Computational Linguistics: NAACL. 2024.
3. Água M., António N., Carrasco P., Rassal C. Large Language Models Powered Aspect-Based Sentiment Analysis for Enhanced Customer Insights // Tourism & Management Studies. 2025. Vol. 21, № 1. P. 1–19.
4. SCITEPRESS. Customer Support Ticket Categorization and Prioritization. 2025. URL: <https://www.scitepress.org/PublishedPapers/2025/136404/>

UO'K 821.112.2-31:82-95

ERIX MARIA REMARK ASARLARIDA URUSH MAVZUSINING BADIY TALQINI VA UNING JAHON ADABIYOTIGA TA'SIRI

A.B.Kodirov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr nemis adabiyotining yirik namoyandasi Erix Maria Remark ijodida urush mavzusining badiiy talqini tahlil qilinadi. Yozuvchining Birinchi jahon urushidagi shaxsiy tajribalari, urushning inson ruhiyatiga ko'rsatgan ta'siri hamda bu mavzuning uning asosiy romanlarida aks etishi yoritiladi. Shuningdek, Remarkning urush haqidagi qarashlari va uning jahon adabiyotiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

Kalit soʻzlar: *Erix Maria Remark, urush adabiyoti, nemis adabiyoti, realizm, psixologizm, insoniylik, tinchlik, urush fojiasi.*

Аннотация. В данной статье исследуется художественная интерпретация темы войны в творчестве выдающегося представителя немецкой литературы XX века Эриха Марии Ремарка. Анализируются личный военный опыт писателя, влияние войны на человеческую психологию и отражение данной проблемы в его основных романах. Особое внимание уделяется антивоенной концепции автора, гуманистическим идеям и влиянию его творчества на мировую литературу. В результате исследования установлено, что война в произведениях Ремарка представлена как трагедия человечества, а его художественный метод оказал значительное влияние на развитие военной литературы XX века.

Ключевые слова: *Эрих Мария Ремарк, немецкая литература, военная литература, реализм, психологизм, гуманизм, мир, трагедия войны.*

Abstract. This article examines the artistic interpretation of war in the works of Erich Maria Remarque, one of the most prominent representatives of twentieth-century German literature. The study analyzes the writer's personal wartime experience, the impact of war on human psychology, and the reflection of these issues in his major novels. Particular attention is paid to Remarque's anti-war concept, humanistic ideas, and his influence on world literature. The findings indicate that war is portrayed as a human tragedy in Remarque's works, while his artistic approach significantly contributed to the development of twentieth-century war literature.

Keywords: *Erich Maria Remarque, German literature, war literature, realism.*

Kirish. XX asr jahon adabiyotida urush mavzusi eng koʻp murojaat qilingan va badiiy jihatdan keng yoritilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari natijasida yuzaga kelgan ulkan insoniy yoʻqotishlar, millionlab odamlarning halok boʻlishi, maʼnaviy qadriyatlarining yemirilishi va jamiyat hayotidagi keskin oʻzgarishlar adabiyot vakillarini ushbu mavzuga murojaat qilishga undadi. Natijada urush adabiyoti deb ataluvchi yirik adabiy yoʻnalish shakllandi.

Nemis adabiyotida ushbu yoʻnalishning eng yorqin vakillaridan biri Erix Maria Remark hisoblanadi. U urush voqealarini tashqi kuzatuvchi sifatida emas, balki urushning bevosita ishtirokchisi sifatida tasvirlaydi. Shu sababli uning asarlarida urushning real manzaralari, inson ruhiyatida yuz beradigan iztiroblar va maʼnaviy tanazzul jarayonlari nihoyatda tabiiy va ishonarli aks ettirilgan.

Remark ijodining oʻziga xosligi shundaki, u urushni siyosiy yoki harbiy nuqtai nazardan emas, balki oddiy inson taqdiri orqali yoritadi. Yozuvchi uchun urushning asosiy qurboni insondir. Shuning uchun uning asarlarida jangovar harakatlardan koʻra insonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va yoʻqotishlari koʻproq tasvirlanadi.

Erix Maria Remark 1898-yil 22-iyunda Germaniyaning Osnabruk shahrida tugʻilgan. U oddiy ishchi oilasida voyaga yetgan boʻlib, yoshlik davridan boshlab adabiyot va sanʼatga qiziqish bildirgan. 1916-yilda Birinchi jahon urushi davom etayotgan paytda Germaniya armiyasiga safarbar etilgan Remark Gʻarbiy frontga yuboriladi. Frontdagi ogʻir sharoitlar, askarlarning ommaviy halokati va insoniy qadriyatlarining yemirilishi uning dunyoqarashini tubdan oʻzgartiradi. 1917-yilda ogʻir yaralangan yozuvchi uzoq muddat davolanadi.

Urushdan keyingi davr Remark uchun murakkab kechadi. U turli kasblarda ishlaydi, biroq urush haqidagi xotiralar uni tark etmaydi. Aynan shu kechinmalar keyinchalik uning mashhur romanlari yaratilishiga asos boʻladi.

1929-yilda nashr etilgan “Gʻarbiy frontda oʻzgarish yoʻq” romani yozuvchiga xalqaro shuhrat keltirdi. Asarda yosh askar Paul Boymer va uning safdoshlari taqdiri orqali urushning haqiqiy qiyofasi ochib beriladi.

Roman faqat urush haqidagi asar emas, balki urush tufayli yoʻqolgan avlodning fojiasi haqidagi badiiy hujjatdir. Muallif asarda yosh askarlar taqdiri orqali urushning butun bir avlod hayotini izdan chiqarganini koʻrsatadi. Frontga joʻnatilgan yoshlar maktab partasidan toʻgʻridan-toʻgʻri jang

maydoniga tushib qoladilar. Ular hayotning eng go'zal davrlarini urush dahshatlari ichida o'tkazishga majbur bo'ladilar.

Remark roman davomida tabiat va urush manzaralarini qarama-qarshi qo'yadi. Bir tomonda hayot va go'zallik timsoli bo'lgan tabiat tasvirlari, ikkinchi tomonda esa insoniyat yaratgan vayronkor urush manzaralari beriladi. Bu qarama-qarshilik asarning badiiy ta'sirchanligini yanada oshiradi.

Yozuvchi urushning eng katta fojeasi insonning o'limi emas, balki uning ma'naviy jihatdan yemirilishi ekanligini ta'kidlaydi. Paul Boymer va uning safdoshlari urush oxiriga kelib nafaqat jismoniy, balki ruhiy jihatdan ham holdan toygan insonlarga aylanadilar.

Roman qahramonlari urush boshlanishida vatanparvarlik ruhida tarbiyalangan yoshlar bo'lsalar-da, frontdagi hayot ularning barcha orzu va umidlarini barbod qiladi. Muallif urushning yosh avlod ruhiyatiga ko'rsatgan halokatli ta'sirini chuqur tasvirlaydi. Asarda urush qahramonlik maktabi emas, balki insonni ma'naviy va jismoniy jihatdan yemiruvchi hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Muallif jang maydonlaridagi qonli voqealarni tasvirlash orqali urushning asl mohiyatini ochishga intiladi.

Paul Boymer obrazi Remarkning o'z hayotiy tajribalarining badiiy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonning ruhiy iztiroblari, do'stlarining o'limiga bo'lgan munosabati va kelajakka bo'lgan umidsizligi yozuvchining urush haqidagi qarashlarini ifodalaydi.

“Qaytish” romani “G'arbiy frontda o'zgarish yo'q” asarining mantiqiy davomi hisoblanadi. Asarda frontdan qaytgan askarlarning tinch hayotga moslashishdagi qiyinchiliklari yoritiladi. “Qaytish” romanida Remark urushdan keyingi davr muammolariga murojaat qiladi. Asar qahramonlari jang maydonidan qaytgan bo'lsalar ham, urush ularning ongini tark etmagan bo'ladi. Ular tinch hayot qoidalariga moslasha olmaydilar, chunki urush ularning dunyoqarashini butunlay o'zgartirib yuborgan.

Yozuvchi ushbu roman orqali urushning uzoq muddatli oqibatlarini ko'rsatadi. Askarlar o'zlarini jamiyatdan ajralgan va begonalashgan holda his qiladilar. Ularning ichki dunyosidagi ziddiyatlar urush tugaganidan keyin ham davom etadi.

Urush yillarida shakllangan psixologik holat askarlarning jamiyatga qaytishiga to'sqinlik qiladi. Ular tinch hayot talablariga moslasha olmaydilar, o'zlarini jamiyatdan begona his qiladilar. Remark ushbu asarda urushning inson ruhiyatiga ko'rsatgan uzoq muddatli ta'sirini ochib beradi. Muallifning fikricha, urush tugashi bilan uning oqibatlari ham tugamaydi. Urush inson qalbida chuqur jarohatlar qoldiradi.

Remarkning eng mashhur asarlaridan biri bo'lgan “Triumf arka” romanida Ikkinchi jahon urushi arafasidagi Yevropa hayoti tasvirlanadi. Asar markazida fashizm sababli vatansiz qolgan insonlarning taqdiri turadi. Bosh qahramon Ravik siyosiy qochqin sifatida Parijda yashaydi. Uning hayoti doimiy xavf va noaniqlik bilan kechadi. Muallif qahramonning ichki kechinmalari orqali urush va totalitar tuzumning inson hayotiga ta'sirini ko'rsatadi. Roman sevgi, sadoqat, erkinlik va yashash uchun kurash kabi umuminsoniy qadriyatlarni yoritishi bilan ahamiyatlidir.

“Hayot uchquni” romanida natsistlar konslageridagi mahbuslar hayoti tasvirlanadi. Asar inson qadr-qimmatini va erkinlik masalasiga bag'ishlangan.

Natijalar va muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Remark asarlarida urush: insoniyat fojiasi, ruhiy yemirilish, ma'naviy inqiroz sifatida ifodalanadi. Uning ijodi jahon adabiyotida urushga qarshi g'oyalarni kuchaytirdi va tinchlik konsepsiyasini mustahkamladi. Remark eng og'ir sharoitlarda ham insonning ma'naviy kuchi saqlanib qolishini ko'rsatadi. Mahbuslarning yashash uchun kurashi, o'z insoniyligini yo'qotmaslikka intilishi asarning asosiy g'oyasini tashkil etadi. Muallif totalitarizmning g'ayriinsoniy mohiyatini fosh etar ekan, insonning ma'naviy qudratini ulug'laydi.

Urush mavzusi jahon adabiyotining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, XX asr adabiyotida urush insoniy fojea sifatida talqin qilina boshlandi. Remarkning ijodi ushbu jarayonda muhim rol o'ynadi. U urushni romantiklashtirishdan voz kechib, uning inson ruhiyatiga ko'rsatgan ta'sirini markazga qo'ydi. Natijada urush adabiyotida psixologik realizm yo'nalishi rivojlandi.

Remarkning badiiy tajribasi keyingi avlod yozuvchilariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Uning asarlaridagi insonparvarlik, tinchlik va adolat g'oyalari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Erix Maria Remark urush mavzusini badiiy talqin qilishda XX asr adabiyotida yangi bosqichni boshlab bergan ijodkorlardan biridir. Uning asarlarida urush qahramonlik va shon-shuhrat manbai emas, balki insoniyat boshiga tushgan ulkan fojea sifatida tasvirlanadi.

Yozuvchi urushning inson ruhiyatiga ko'rsatgan ta'sirini chuqur psixologik tahlil asosida ochib bera olgan. Uning qahramonlari taqdiri orqali urushning nafaqat jismoniy, balki ma'naviy va ruhiy oqibatlari ham yoritiladi.

Remarkning realizm, psixologizm va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan badiiy uslubi jahon adabiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu sababli uning asarlari bugungi kunda ham urush va tinchlik, inson qadr-qimmatini hamda ma'naviy qadriyatlar haqidagi eng muhim badiiy manbalardan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Remarque, E. M. (1929). All Quiet on the Western Front. Boston: Little, Brown and Company.
2. Remarque, E. M. (1931). The Road Back. Boston: Little, Brown and Company.
3. Remarque, E. M. (1945). Arch of Triumph. New York: Appleton-Century.
4. Remarque, E. M. (1952). Spark of Life. New York: Appleton-Century-Crofts.
5. Murdoch, B. (2006). The Novels of Erich Maria Remarque: Sparks of Life. Rochester: Camden House.
6. Schneider, T. F. (2008). Erich Maria Remarque und die Moderne. Berlin: Erich Maria Remarque Gesellschaft.
7. Böll, H. (1967). Essays and Speeches. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
8. Eksteins, M. (2000). Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age. New York: Houghton Mifflin.
9. Fussell, P. (1975). The Great War and Modern Memory. Oxford: Oxford University Press.
10. Hynes, S. (1990). A War Imagined: The First World War and English Culture. London: Bodley Head.
11. Childs, P. (2000). Modernism. London: Routledge.
12. Bradbury, M., & McFarlane, J. (Eds.). (1991). Modernism: A Guide to European Literature 1890–1930. London: Penguin Books.
13. Jahon adabiyoti tarixi. (2019). Toshkent: O'zbekiston.
14. XX asr jahon adabiyoti tarixi. (2021). Toshkent: Yangi asr avlodi.
15. Adabiyot nazariyasi. (2020). Toshkent: Tafakkur.

UO'K 821.112.2-31:82-95

ERIX MARIA REMARK IJODINING O'RGANILISH TARIXI VA ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI TALQINLARI

A.B.Kodirov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr nemis adabiyotining yirik namoyandasi Erix Maria Remark hayoti va ijodining o'rganilish tarixi tahlil qilinadi. Yozuvchining urush, tinchlik, insonparvarlik, ruhiy jarohatlar hamda ekzistensial muammolarni yorituvchi asarlari turli davrlardagi adabiyotshunoslar tomonidan qanday talqin qilingani ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda Remark asarlarining Yevropa va jahon adabiyotshunosligidagi qabul qilinishi, urush adabiyoti taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri hamda zamonaviy ilmiy qarashlar tahlil etiladi. Shuningdek, o'zbek adabiyotshunosligida yozuvchi ijodining o'rganilish holati va istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Erix Maria Remark, nemis adabiyoti, urush adabiyoti, realizm, ekzistensializm, psixologizm, insonparvarlik, tinchlik, urush fojeasi, madaniy xotira.

Аннотация. В статье рассматривается история изучения жизни и творческого наследия Эриха Марии Ремарка — одного из выдающихся представителей немецкой литературы XX века. Анализируются различные литературоведческие интерпретации произведений писателя, посвящённых проблемам войны и мира, гуманизма, психологической травмы и экзистенциальных поисков. Особое внимание уделяется восприятию произведений Ремарка в европейском и мировом литературоведении, их влиянию на развитие антивоенной литературы, а также современным подходам к исследованию его творчества. Кроме того,

освещается состояние изучения творческого наследия писателя в узбекском литературоведении и определяются перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: Эрих Мария Ремарк, немецкая литература, военная литература, антивоенная литература, реализм, экзистенциализм, психологизм, гуманизм, мир, культурная память.

Abstract. This article examines the history of scholarly studies devoted to the life and literary heritage of Erich Maria Remarque, one of the most prominent representatives of twentieth-century German literature. The paper analyzes various literary interpretations of the writer's works dealing with war, peace, humanism, psychological trauma, and existential issues. Particular attention is paid to the reception of Remarque's works in European and world literary criticism, their impact on the development of anti-war literature, and contemporary approaches to their study. The article also discusses the current state of Remarque studies in Uzbek literary scholarship and outlines prospects for further research.

Keywords: Erich Maria Remarque, German literature, war literature, anti-war literature, realism, existentialism, psychology, humanism, peace, cultural memory.

Kirish. XX asr jahon tarixida ikki jahon urushi insoniyat taqdiriga mislsiz ta'sir ko'rsatdi. Mazkur davr adabiyotida urushning inson ruhiyati va jamiyat hayotiga ta'sirini aks ettirish muhim mavzulardan biriga aylandi. Ana shunday yozuvchilardan biri Erix Maria Remark bo'lib, u urushning dahshatli oqibatlarini bevosita boshdan kechirgan ijodkor sifatida jahon adabiyotida alohida o'rin egallaydi. Remark ijodi urushga qarshi adabiyotning eng yorqin namunalaridan biri hisoblanadi. Uning asarlarida urushning siyosiy va mafkuraviy jihatlaridan ko'ra insoniy fojialar, ruhiy iztiroblar, yo'qotishlar va ma'naviy inqirozlar markaziy o'rin tutadi. Shu bois yozuvchining badiiy merosi nafaqat adabiyotshunoslar, balki tarixchilar, sotsiologlar va madaniyatshunoslarning ham diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi Erix Maria Remark ijodining o'rganilish tarixini tahlil qilish, turli davrlardagi adabiyotshunoslik talqinlarini yoritish hamda zamonaviy ilmiy qarashlarni umumlashtirishdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, biografik, germevtik va adabiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Remark ijodiga oid ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar, adabiy tanqidiy maqolalar hamda zamonaviy adabiyotshunoslik manbalari o'rganildi. Shuningdek, yozuvchining asosiy romanlari mazmuni va badiiy xususiyatlari tahlil qilindi.

Erix Maria Remark 1898-yil 22-iyunda Germaniyaning Osnabruk shahrida tug'ilgan. Uning asl ismi Erich Paul Remark bo'lib, keyinchalik onasining xotirasiga hurmat yuzasidan Maria ismini qabul qilgan. 1916-yilda Birinchi jahon urushi davrida Germaniya armiyasiga safarbar etilgan Remark G'arbiy frontda janglarda qatnashgan. 1917-yilda og'ir yaralanishi natijasida uzoq muddat harbiy gospitalda davolangan. Aynan urush davridagi kuzatishlar va boshidan kechirgan ruhiy iztiroblar uning keyingi ijodiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Urushdan keyingi yillarda Remark o'qituvchi, jurnalist va muharrir sifatida faoliyat yuritdi. 1929-yilda chop etilgan "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" romani unga jahon miqyosida katta shuhrat keltirdi. Asar qisqa vaqt ichida ko'plab tillarga tarjima qilinib, millionlab nusxalarda nashr etildi.

Remark asarlarining markaziy mavzusi urush va uning inson taqdiriga ta'siridir. Yozuvchi urushni qahramonlik va shon-sharaf manbai sifatida emas, balki insoniyat uchun ulkan fojia sifatida tasvirlaydi.

"G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" romanida yosh askarlar taqdiri orqali urushning inson ruhiyatiga yetkazadigan zarbalari ko'rsatiladi. Asar qahramoni Paul Boymer va uning safdoshlari urush oqibatida nafaqat jismoniy, balki ma'naviy jihatdan ham yemiriladi. Ular o'z avlodining yo'qotilgan orzulari va istiqbollarini ifodalaydi.

"Qaytish" romanida urushdan keyingi jamiyatga moslashish muammolari tasvirlangan. Frontdan qaytgan askarlar tinch hayotga moslasha olmaydi, jamiyat esa ularni tushunishga qodir emas.

“Uch og‘ayni” romanida urush oqibatlari fonida insoniy do‘stlik, muhabbat va sadoqat masalalari yoritiladi. Asarda urushdan keyingi nemis jamiyatining murakkab ijtimoiy manzarasi tasvirlangan.

“Zafar darvozasi”, “Qora obelisk” va “Hayot uchquni” romanlarida ham inson qadr-qimmat, ozodlik va ma’naviy qarshilik g‘oyalari ilgari suriladi. Remark asarlari nashr etilgan ilk davrlardanoq keng munozaralarga sabab bo‘lgan. Ayniqsa, “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q” romani Yevropa va Amerika adabiy jamoatchiligi tomonidan katta qiziqish bilan kutib olindi.

1929–1930-yillarda asar yuzasidan turli qarashlar shakllandi. Liberal va gumanistik yo‘nalishdagi tanqidchilar romanni urush haqidagi eng haqqoniy badiiy guvohlik sifatida baholadilar. Boshqa ayrim tanqidchilar esa asarni haddan tashqari pessimist deb hisobladilar. Nemis jamiyatining millatchi qatlamlari Remarkning urush haqidagi qarashlarini keskin tanqid qildi. Keyinchalik natsistlar hokimiyatga kelgach, yozuvchi asarlari taqiqlanib, ommaviy ravishda yoqib yuborildi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Remark ijodi yangi nuqtai nazardan baholana boshladi. Adabiyotshunoslar uning asarlarida urushning psixologik oqibatlari chuqur yoritilganini ta’kidladilar. Arnold Tsveyg va boshqa tadqiqotchilar yozuvchining realizm tamoyillariga sodiqligini alohida qayd etdilar. Ularning fikricha, Remark urush haqidagi romantik tasavvurlarni rad etib, uning haqiqiy mohiyatini ochib bergan. 1960–1980-yillarda olib borilgan tadqiqotlarda ekzistensializm va psixologizm masalalari markaziy o‘rin egalladi. Tadqiqotchilar Remark qahramonlarining yolg‘izlik, begonalashuv va hayot mazmunini izlash muammolarini tahlil qildilar.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida Remark ijodiga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi. Zamonaviy tadqiqotlar yozuvchi asarlarini faqat urush adabiyoti doirasida emas, balki madaniy xotira, migratsiya, identiklik va inson huquqlari masalalari bilan bog‘liq holda ham o‘rganmoqda.

Thomas Schneider Remark asarlarining tarixiy qabul qilinish jarayonlarini tahlil qilib, ularning urush haqidagi jamoaviy xotira shakllanishidagi o‘rnini ko‘rsatib beradi. Rikke Christoffersen Remark romanlarining narrativ tuzilishi va kompozitsion xususiyatlarini tadqiq etib, yozuvchini ommabop adabiyot vakili sifatida baholash yetarli emasligini ta’kidlaydi. Brian Murdoch esa Remarkni “XX asr tarixining badiiy solnomachisi” sifatida tavsiflaydi. Uning fikricha, yozuvchi ikki jahon urushi oralig‘idagi va undan keyingi Yevropa tarixini yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlagan.

Mustaqillik yillarida jahon adabiyotini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishning ortishi natijasida Remark ijodi ham o‘zbek adabiyotshunoslari e’tiborini tortdi. Yozuvchining bir qator asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilinib, kitobxonlar orasida keng ommalashdi. O‘zbek tadqiqotchilari asosan yozuvchining urushga qarshi g‘oyalari, insonparvarlik konsepsiyasi va psixologik tasvir mahoratini o‘rganmoqdalar. Ayniqsa, “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q” romanining yoshlar ma’naviy tarbiyasidagi ahamiyati alohida qayd etiladi. Bugungi kunda Remark merosini qiyosiy adabiyotshunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya va urush adabiyoti kontekstida o‘rganish istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Erix Maria Remark ijodi turli tarixiy davrlarda turlicha metodologik yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Dastlabki tadqiqotlarda realizm va urushga qarshi g‘oyalar ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda psixologik, ekzistensial va madaniyatlararo talqinlar rivojlandi.

Remark asarlari urushning inson ruhiyatiga ko‘rsatadigan ta’sirini chuqur ochib berishi bilan jahon adabiyotida alohida o‘rin tutadi. Yozuvchi inson qadr-qimmat, tinchlik va gumanizm g‘oyalarini ilgari surgan ijodkor sifatida bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotshunoslikda Remark merosining yangi nazariy yondashuvlar asosida tadqiq etilishi uning asarlarining badiiy va ijtimoiy ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini bermoqda. Shu sababli yozuvchi ijodi jahon va o‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb tadqiqot obyektlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Remarque E. M. All Quiet on the Western Front. – New York: Ballantine Books, 1987. – 295 p.
2. Remarque E. M. The Road Back. – New York: Random House, 1990. – 312 p.
3. Remarque E. M. Three Comrades. – London: Vintage International, 1998. – 480 p.
4. Remarque E. M. Arch of Triumph. – New York: Appleton-Century, 1945. – 512 p.
5. Remarque E. M. The Black Obelisk. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974. – 478 p.

6. Schneider T. Erich Maria Remarque: Ein internationaler Bestsellerautor. – Osnabrück: Universitätsverlag Rasch, 2003. – 286 S.
7. Murdoch B. German Literature of the Twentieth Century. – New York: Routledge, 2004. – 265 p.
8. Christoffersen R. Remarque and the Modern Novel: Narrative Strategies and Historical Memory // German Studies Review. – 2015. – Vol. 38. – № 2. – P. 245–263.
9. Fussell P. The Great War and Modern Memory. – Oxford: Oxford University Press, 1975. – 368 p.
10. Bradbury M., McFarlane J. Modernism: A Guide to European Literature 1890–1930. – London: Penguin Books, 1991. – 704 p.
11. Qayumov O. Jahon adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 384 b.
12. Karimov N. XX asr jahon adabiyoti. – Toshkent: Tafakkur, 2016. – 320 b.
13. Normatov U. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Sharq, 2019. – 288 b.
14. Rasulov A. Qiyosiy adabiyotshunoslik masalalari. – Toshkent: Fan, 2020. – 256 b.
15. Sharipov B. Jahon adabiyotida urush va inson talqini // Filologiya masalalari. – 2021. – № 4. – B. 45–52.
16. Ergashev S. Nemis adabiyoti va uning taraqqiyot bosqichlari. – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 276 b.

UO'K 808.5

O'QISHLAR GENEZISI VA ULARNI BOSHQARISH

S.M.A.Korayem, dots., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent
M.Shamsimatova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent
A.Umurzakova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot o'qishlar genezisi va ularni boshqarish bilan bog'liq. Unda biz Qur'onning vahiysidan boshlab Muhammad Payg'ambarga (sollallohu alayhi va sallam) o'qishlar qanday paydo bo'lganligini bilib olamiz va izdoshlarning davriga qaytamiz va sahobalar orqali o'tamiz.

Kalit so'zlar: Qur'oni Karim, o'qishlar, Ibtido-Qur'on, terminologiyasi, o'qishlar xususida.

Аннотация. Данное исследование посвящено происхождению кираатов (вариантов чтения Корана) и правилам их признания. В работе рассматривается процесс возникновения кираатов начиная с ниспослания Священного Корана Пророку Мухаммаду (мир ему и благословение Аллаха), а также их передача через сподвижников и последующие поколения мусульман.

Ключевые слова: Священный Коран, кирааты, происхождение Корана, терминология кираатов, наука о кираатах, сподвижники, достоверность чтений.

Abstract. This study is devoted to the origin of Qira'at (Qur'anic recitations) and the principles governing their authenticity. It examines how the recitations emerged beginning with the revelation of the Holy Qur'an to Prophet Muhammad (peace and blessings be upon him), tracing their transmission through the Companions and subsequent generations.

Key words: Holy Qur'an, Qira'at, origin of the Qur'an, Qira'at terminology, science of Qur'anic recitations, Companions, authenticity of recitations.

Alloh taolo O'zining boqiy Kitobini nozil qildi. Bu Kitobga oldidan ham, ortidan ham botil yaqinlasha olmaydi. Bashariyat hidoyatini aynan shu Kitobga ergashish, uning harflari va hukmlarini ado etishda deb belgiladi. Musulmonlar bunga amal qildilar va Robbilarining Kitobiga shu darajada e'tibor berdilarki, undan oldingi ham, keyingi ham biror kitob bu darajadagi e'tiborga sazovor bo'lmadi. Ularning ayrimlari Qur'on harflarini tajvid bilan chiroyli o'qishga va tilovatini mukammal qilishga e'tibor berdilar. Boshqalari qiroatlarning turli usullari va ijro yo'llarini o'rgandilar. Yana boshqalar Qur'on ma'nolari va tafsiriga e'tibor qaratdilar. Ba'zilar esa uning nahvi (grammatikasi), tili, hukmlari va shariat masalalarini tadqiq etdilar. Bu yo'lda ushbu ummatning fazilatli kishilari yurib kelganlar, hanuz yurmoqdalar va bundan keyin ham davom etadilar. Biz buni Allohning O'z zimmasiga olgan ilohiy va'dasi — Qur'onni saqlash va bu ummatga berilgan yaxshilik maqomini ro'yobga chiqarish deb bilamiz. **Qiroatlar** (القراءات) so'zi "**qiroat**" (قراءة) so'zining ko'plik shakli bo'lib, lug'atda "**qara'a**" (قرأ) fe'lidani olingan masdar hisoblanadi. Arab tilida: **qara'a** – **yaqra'u** – **qiroatan** va **qur'ānan** shaklida keladi va "**o'qimoq**", "**tilovat qilmoq**" ma'nolarini anglatadi. Shunday qilib, o'quvchi "**qori**", Qur'on esa "**tilovat qiluvchi**" ma'nosida ishlatiladi. "**Qiroat**" so'zi

“fa’alah” vaznida kelgan bo‘lib, **qof, ro va hamza** (ق ر ا) harflaridan tashkil topgan ildiz uch asosiy ma’noni bildiradi:

1. **Jam qilish**
2. **Birlashtirish (qo‘shish)**
3. **Tilovat qilish**

Ya’ni “**q-r-a**” moddasi shu ma’nolarni ifodalaydi. Masalan, “**qara’tu ash-shay’a qur’ānan**” — “biror narsani jamladim va uning qismlarini bir-biriga qo‘shdim” degan ma’noni bildiradi. Bundan tashqari, “**q-r-a**” moddasi **tilovat qilish** ma’nosida ham qo‘llanadi. Tilovat va qiroat ma’nolari bir-biriga juda yaqin bo‘lib, ko‘pincha biri ikkinchisining o‘rnida ishlatiladi. Qiroatning tilovat deb atalishining sababi shuki, biz o‘qiyotganimizda harflarni bir-biriga qo‘shamiz, natijada so‘zlar, oyatlar va suralar hosil bo‘ladi. Shu sababli, **Qur’on “Qur’ān” deb nomlangan.**

Istilohiy ma’noda qiroatlar qiroat olimlari qiroat ilmini turlicha ta’riflaganlar. Istilohiy ta’rif sifatida uchraydigan dastlabki ta’riflardan biri hijriy VIII asrda yashagan Badr al-Din al-Zarkashi tomonidan berilgan. U qiroatlarni: “**Vahiy lafzlaridagi, harflarning yozilishi yoki talaffuzidagi yengillashtirish, og‘irlashtirish va shunga o‘xshash jihatlardagi farqlar**” deb ta’riflaydi. Biroq, Zarkashiy qiroatlarni faqat **farqli jihatlar** bilan cheklab qo‘ygani sababli, bu ta’rif mukammal emas deb baholanadi. Chunki qiroatlar ilmi faqat ixtilofli joylarni emas, balki **barcha - o‘xshash va farqli qiroatlarni ham** qamrab oladi. Har qanday ta’rif esa “**jāmi‘ va māni’**” (qamrovli va aniq chegaralangan) bo‘lishi kerak. Shuningdek, Muhammad Abd al-Azim al-Zarqani qiroat ilmini quyidagicha ta’riflaydi: “**Bu – qiroat imomlaridan birining Qur’on talaffuzida boshqalardan farq qiluvchi yo‘li bo‘lib, bu farq harflarning talaffuzi yoki ularning aytilish shaklida bo‘ladi.**” Ammo Zarqoniy va Zarkashiy ta’riflarida ham qiroatlardagi **mushtarak (bir xil) jihatlar** yetarli aks etmagan. Keyin hijriy VIII–IX asrlarning mashhur olimi Ibn Al-Jazari qiroatlar ilmini quyidagicha ta’riflaydi: “**Qur’on kalimalarining qanday o‘qilishi va ulardagi farqlarni, ularning rivoyatchilariga nisbat bergan holda o‘rganuvchi ilm.**” Muallifning fikricha, bu ta’rif eng mukammal va qamrovli ta’riflardan biridir. Negaki, u qiroatlar ilmini nafaqat ixtilofli joylar, balki **kelishilgan (ittifoq qilingan) o‘qish usullarini ham** o‘z ichiga oladigan ilm sifatida ko‘rsatadi. Odatda “qiroatlar” deyilganda faqat farqli o‘qishlar xayolga keladi, holbuki qiroatlar ilmi **ham mushtarak, ham farqli jihatlarini** qamrab oladi. Agar siz **Abu Ja’far qiroati** deb aytasangiz va Qur’onning **Ixlos surasini** o‘qishni istasangiz, isti’oza va basmaladan keyin: “**Qul huvallohu ahad**” oyatini o‘qiysiz. Bu ham Abu Ja’far qiroatiga kiradi. Holbuki, **o’n qiroat imomining barchasi** ushbu oyatni aynan shu shaklda o‘qishda ittifoq qilganlar. Shunga qaramay, siz uni “Abu Ja’far qiroati” deb ataysiz. Demak, **qiroatlar ilmi faqat farqli qiroatlarni emas, balki kelishilgan (mushtarak) qiroatlarni ham o‘z ichiga oladi.** Shuningdek, ta’rifda “**rivoyat qiluvchisiga nisbat berilgan holda**” (معزوا لنافله) iborasi ham zikr qilingan. Ya’ni Allohning kalomi kim orqali yetib kelgan bo‘lsa, qiroat ham o‘sha kishiga nisbat berilishi lozim. Agar isnod (rivoyat zanjiri) tushirib qoldirilsa, qiroat sahii hisoblanmaydi va unga e’tibor qilinmaydi. Shu sababli har bir qiroat o‘z egasiga nisbat qilinishi zarur. Bu jihatdan qiroat ilmi tajvid ilmiga o‘xshamaydi. Jumladan, tajvidda **izhor, idg‘om** kabi qoidalarini gapirganda ularni ma’lum bir imomga nisbat bermaymiz. Biroq qiroatlarda, masalan: “**yukazzibūn**” — Ibn Amir qiroati: “**yukzibūn**” – Asim ibn Abi al-Najud qiroati, deb aytamiz. Demak, har bir qiroat uni o‘qigan imomga nisbat qilinishi kerak. Keyin Abd al-Fattah al-Qadi qiroatlar ilmini quyidagicha ta’riflaydi: “**Bu - Qur’on kalimalarining qanday talaffuz qilinishini, ularni o‘qish usullarini, ittifoq va ixtilof jihatlarini hamda har bir o‘qish shaklini uni rivoyat qilgan kishiga nisbat berishni o‘rgatuvchi ilmdir.**” Imom Qodiyning bu ta’rifi aslida Ibn al-Jazari ta’rifining sharhi hisoblanadi. Har ikkala olim ham qiroatlardagi **o‘xshash va farqli jihatlarini** qamrab olganlar. Yana Ahmad al-Dimyati (“Ithāf Fuḍalā al-Bashar” kitobi muallifi) qiroatlar ilmini quyidagicha ta’riflagan: “**Bu – Allohning Kitobidagi harakat, sukun, ajratish, qo‘shish, tushirib qoldirish, isbot qilish va boshqa talaffuz shakllarida rivoyat qiluvchilarning ittifoq va ixtilofini bilishga oid ilmdir.**” Ammo bu ta’rif biroz uzun hisoblanadi. Chunki unda qiroat ilmining ayrim qoidalarini – hazf (tushirib qoldirish), إثبات (isbot qilish), vasl, fasl, harakat va sukun kabi masalalar alohida sanab o‘tilgan. Holbuki, qiroatlardagi farqlar bundan ham kengroqdir. Kimdir “va boshqalar” degan ibora umumiy ma’noni bildiradi deb aytishi mumkin, biroq ta’riflarda haddan tashqari umumiy

lafzlar ishlatilishi ma'qul emas. Turli ta'riflarni ko'rib chiqqach, ikki ta'rif bilan kifoyalaniş mumkin:

1. Ibn al-Jazari ning **jāmi'** va **māni'** (mukammal va qamrovli) ta'rif; 2. Abd al-Fattah al-Qadi ning shu ta'rifga kengroq sharh sifatidagi ta'rif. Ko'pchilik imomlar qiroatlar haqida gapirganda uni **"ilm"** deb ataydilar. Negaki, ilm bilan ma'lum narsa o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud. Ilm va ma'lum o'rtasidagi munosabat xuddi ism bilan musammo (nom bilan ataluvchi narsa) o'rtasidagi munosabat kabidir. Shundan kelib chiqib, **qiroatlarni** quyidagicha ta'riflash mumkin: **"Allohning Kitobini rivoyat qiluvchilarning Qur'on kalimalarini talaffuz qilish va ado etishdagi ittifoq hamda ixtiloflaridir, bunda har bir qiroat o'z rivoyatchisiga nisbat beriladi."** Bu ta'rifda **"ixtilof"** so'zining boshida kelish sababi shuki, odatda **"qiroatlar"** deyilganda odamlar avvalo farqli o'qishlarni tasavvur qiladilar. Shuningdek, **"rivoyat qiluvchilar"** (الناقلين) so'zi **"qoriylar"** (القراء) so'zidan kengroq ma'noni bildiradi. Negaki, **"qoriylar"** odatda qiroat imomlariga – masalan, Asim ibn Abi al-Najud, Ibn Kathir al-Makki, Nafi al-Madani kabi zotlarga nisbatan ishlatiladi. **"Rivoyat qiluvchilar"** esa imomlar, roviylar va turli tariq (yo'l) egalarini ham qamrab oladi.

Xulosa qilib aytganda, **qiroatlar keng ma'noli tushuncha** bo'lib, yuqoridagi barcha ta'riflar bir ma'no doirasida aylanadi. Agar Ibn Jazari ta'rif bilan kifoyalansak ham yetarli, Shayx Abdul Fattah al-Qodiy ta'rif bilan kifoyalansak ham yetarli bo'ladi. Barcha ta'riflar qiroat ilmining chegaralari va qoidalarini belgilashga xizmat qiladi. Agar ayrim kichik kamchiliklar bo'lsa ham, bu katta muammo hisoblanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. القرآن الكريم.
2. البرهان في علوم القرآن، أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزركشي ((ت: 794 هـ)، تح: محمد أبو الفضل إبراهيم، الطبعة: الأولى، 1376 هـ - 1957 م، الناشر: دار إحياء الكتب العربية عيسى البابي الحلبي وشركائه.
3. الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، تح: محمد زهير بن ناصر الناصر، الناشر: دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي)، الطبعة: الأولى، 1422 هـ.
4. زاد المعاد في هدي خير العباد، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية ((ت: 751 هـ)، الناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت - مكتبة المنار الإسلامية، الكويت، الطبعة: السابعة والعشرون، 1415 هـ / 1994 م.
5. غاية النهاية في طبقات القراء، شمس الدين أبو الخير ابن الجزري، محمد بن محمد بن يوسف ((ت: 833 هـ)، الناشر: مكتبة ابن تيمية، الطبعة: عني بنشره لأول مرة عام 1351 هـ ج. برجستراسر.
6. القاموس المحيط، مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب الفيروز آبادي، تح: مكتب تحقيق التراث في مؤسسة الرسالة بإشراف: محمد نعيم العرقسوسي، الناشر: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت - لبنان، الطبعة: الثامنة، 1426 هـ - 2005 م.
7. ور (معاصر)، الناشر: دار عمار - عمان (الأردن)، الطبعة: الأولى، 1422 هـ - 2001 م.

UO'K 81.44

O'ZLASHTIRMA NUTQDA SHAKLIY VA LISONIY TEJAMKORLIK

M.S.Majidova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va nemis tilshunosligida o'zgaralar nutqi (ko'chirma va o'zlashtirma gaplar)ning ifodalanishi, ularning strukturaviy va funksional xususiyatlari ilmiy tahlillar orqali yoritilgan. Bundan tashqari o'zlashtirma gap sintaktik va morfologik yo'l bilan hosil bo'lishi va bu hodisa tillar bilan qiyoslanganda faqat o'zbek va nemis tillarida namoyon bo'lishi ta'kidlanadi. Bu jarayonda ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantirganda gramatik o'zgarishlar ro'y berishi va uning natijasida mikro va makrokontekstlar yuzaga kelishi misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: o'zga nutq, ko'chirma nutq, o'zlashtirma nutq, matn, mikromatn, makromatn, muallif nutqi, xabar manbai, eshutilganlik semasi, sintaktik vosita.

Аннотация. В данной статье на основе научного анализа освещаются способы выражения чужой речи (прямой и косвенной речи) в узбекском и немецком языкознании, а также их структурные и функциональные особенности. Кроме того, подчеркивается, что

косвенная речь образуется синтаксическим и морфологическим путями, и при сопоставлении языков данное явление проявляется именно в узбекском и немецком языках. В процессе исследования на примерах раскрывается возникновение грамматических изменений при трансформации прямой речи в косвенную, в результате чего образуются микро- и макроконтексты.

Ключевые слова: чужая речь, прямая речь, косвенная речь, текст, микротекст, макротекст, авторская речь, источник сообщения, сема услышанного (эвиденциальность), синтаксическое средство.

Abstract. Based on scientific analysis, this article highlights the ways of expressing reported speech (direct and indirect speech) in Uzbek and German linguistics, as well as their structural and functional characteristics. Furthermore, it emphasizes that indirect speech is formed through syntactic and morphological means, noting that this phenomenon manifests specifically in Uzbek and German when comparing the languages. Through various examples, the study reveals the occurrence of grammatical changes during the transformation of direct speech into indirect speech, resulting in the emergence of micro- and macro-contexts.

Key words: reported speech, direct speech, indirect speech, text, microtext, macrotext, authorial speech, source of message, hearsay seme (evidentiality), syntactic means.

O'zgarlar nutqi ifodalanishining eng oddiy usuli ko'chirma nutqdir. Ko'chirma nutqda o'zganing fikri hech o'zgarishsiz, aynan bayon qilinadi. O'zgarlar nutqi ifodalanishining ikkinchi muhim usuli o'zlashtirma nutqdir. O'zlashtirmalik sintaktik va morfologik yo'l bilan hosil bo'ladi. Morfologik yo'l bilan hosil bo'ladigan o'zlashtirmalik qiyoslanayotgan tillardan faqat o'zbek va nemis adabiy tillariga xos, rus tilida esa o'zlashtirmalikning faqat birinchi turi, ya'ni sintaktik yo'l bilan hosil bo'ladigani xosdir [5, 6,]. O'zbek tilida ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantirish jarayonida yuqori darajada shakliy evrilish ro'y beradi. Aniqroq qilib aytganda, fikr ifodalovchi vosita shaklan murakkab tushuncha anglatuvchi vositaga o'zgaradi. Natijada sintaktik tejamkorlik zuhur bo'ladi.

Ma'lumki, inson o'z fikrini gap, jumla va matn vositasida ifoda etadi. Jumla to'liq nutq hodisasi. U muayyan xabar (axborot)ni mazmunan tugal ifodalashiga qarab shaklan gap yoki gapdan yirik birlikka mos keladi [3]. O'zganing fikrini bayon qilib beruvchi shaxs muallif (avtor yoki hikoya qilib beruvchi) deb ataladi. Gapi ifoda qilinayotgan shaxs esa so'zlovchi hisoblanadi. Muallif gapi (yoki xabar manbai)ning o'rni ham har xil bo'ladi. O'zlashtirma gapdan oldin, keyin, o'zlashtirma fikr bilan bitta sodda gap tarkibida yoki alohida gap shaklida keladi. Nutqiy vaziyat va nutq maqsadi talabiga ko'ra u o'zga gapdan bir yoki bir necha gap, hatto bir necha abzas oldin yoxud aksincha keyin kelishi mumkin. Ba'zan esa qo'llanmay nazarda tutiladi, ya'ni tejaladi. Bunga mikro yoki makrokontekstdagi lisoniy vosita va nolisoniy omillar imkon beradi [2]. So'zlovchi nutqining so'zma-so'z berilishiga ehtiyoj bo'lmaganda, – deb yozadi prof. A.N.Nurmaxonova, – o'zlashtirma gap qo'llanadi. O'zlashtirma gap turmushda ko'p ishlatiladi. Chunki o'zga gapning bu turi katta jumalarni qisqartirib aytishga qulaylik tug'diradi. Natijada ko'chirma gap muallif tomonidan ikkinchi marta o'zgartiriladi. Muallif birinchi marta ko'chirma gapni o'z gapi ichida o'zgartirmay qo'llasa ikkinchi marta u ko'chirma gapni gapiga yedirib o'z uslubida qaytadan ishlab chiqadi. Bu o'zgarish natijasida ko'chirma gap tarkibidagi kishilik olmoshlari berilmay, fe'lning shaxs, son kategoriyalari ko'rsatilmaydi, butun gap muallif nomidan uchinchi shaxs orqali ifodalanadi. Tadqiqotchining yakuniy xulosasi shuki, ko'chirma va o'zlashtirma gaplar kommunikativ vazifani yuzaga chiqaruvchi vositalardan biridir [1].

O'zlashtirma gapning ko'chirma gapdan eng murakkab farqi kishilik olmoshi va fe'l kesim shaxs, son qo'shimchalarining o'zgarishidir. Shu bois ilmiy grammatikada ular orasidagi farq to'rt sahifa da o'nlab qoida vositasida qiyoslab berilgan[4]. Avvalo ko'chirma gapda xabar ifodalanganda o'zlashtirma gapda qanday o'zgarish ro'y berilishiga doir qoidalar beriladi. Ko'chirma gapda qo'llangan kishilik olmoshi o'zlashtirma gapda tushib qoladi deb, jumladan, quyidagi misol berilgan: Men aytdim: (Men) kitobni o'qiymen. – Men kitobni o'qishligimni aytdim. Holbuki birinchi misolda ham so'z tartibi ikkinchi misoldagidek bo'lsa ko'chirma gapdagi kishilik olmoshi tushib qoladi: Men

kitobni o'qishimni aytdim. Bu misolda avvalo ko'chirma gap kesimining sintaktik vazifasi o'zgaradi ya'ni u to'ldiruvchiga aylanadi. Ikkinchidan kesimning shakli o'zgaradi, ya'ni u harakat nomi qo'shimchasini oladi. Uchinchidan shaxs ma'nosi egalik qo'shimchasi asosiy vosita (fe'ning shaxs qo'shimchasi) va bitta qo'shimcha vosita (kishilik olmoshi) qo'llangan. Bundan tashqari o'zlashtirma gapda to'ldiruvchi –lik qo'shimchasini tejasa bo'ladi. Nutqiy vaziyat taqozo qilsa o'zak va qo'shimchaning valentligi zohir bo'ladi. Natijada o'zlashtirma xabar hajman ancha kengayadi: Ergash yigitlari bilan o'sha kechasi Buvaydadani chiqib ketibdi. Bu xabarni bizga Ali laylak yetkazdi (A. Qahhor, O'tmishdan ertaklar). Bu misolda subyekt (Ergash)ning qo'llanishi qo'shimcha valentligi bilan bog'liq. Aniqroq qilib aytganda -(i)bdi qo'shimchasi ya'ni morfologik vosita bilan ifodalangan subyekt nutqiy vaziyat talabi bilan lug'aviy vosita (atoqli ot) yordamida oydinlashgan. To'ldiruvchi (bitta) va holning (ikkita) ishlatilishi o'zak valentligining namoyon bo'lishi natijasidir. Xabar manbaining o'rni yuqori misoldagidek ya'ni alohida sodda gap shaklida kelgan. So'zlovchi o'zga shaxs (Alilaylak)ning o'zidan eshitgan ish-harakat o'zlashtirib bayon qilgan. Maqsad o'zga shaxsning ikki va undan ortiq ish-harakatini o'zlashtirib bayon qilish bo'lsa xabar ya'ni o'zlashtirma darak gap yanada kengayadi: Biroq vofurush Kulalani bozorda tutib olibdi, bir-ikki shapaloq urib, qo'lidagi uchta o'roqni tortib olibdi. Kulala yig'lab keldi (A. Qahhor, O'tmishdan ertaklar). Shunisi diqqatga sazovorki bu misolda yozuvchi xabar manbai vazifasidagi gapning kesimi sifatida nutq fe'lidan foydalanmaydi. Faqat bosh bo'laklardan tuzilgan gap orqali yozuvchi avvalo xabar manbaining subyektini aniq ko'rsatgan (Kulala). Bundan tashqari kesim vazifasida tanlangan fe'lda ham nutq fe'lining ma'nosiga ishora bor ham subyektning his-tuyg'usi namoyon bo'lgan. Bu bilan bir jihatdan tejamkorlikka erishiladi, ayni paytda o'zlashtirma fikrning tinglovchiga ta'siri ortadi. Bu esa yozuvchining mahoratidan dalolat beradi.

Makrokontekst tarkibidagi gaplarning o'rni, hajmi, so'z qo'llash va hokazoda ona tili qurilishining o'ziga xos sintaktik me'yorlariga qat'iy rioya qilinsa gaplar ixchamlashib tejamkorlikka erishiladi: – Mirza Muhiddin bilan Abbosxon qamalibdi. Siyosiy idora qamabdi. Markazdan odam keldi! (A. Qahhor, Sarob). Ushbu misolda ta'kidlash maqsadida obyekt oldinga ko'chirilib subyekt ikkinchi gap tarkibiga o'tkazilgan. Kesim vazifasidagi ayni bir fe'l ikki nisbatda ikki marta takrorlanib ish-harakat ham ta'kidlangan. Makrokontekst oxirida gap (shu aytdi) tejalib ixchamlikka erishilgan. Bularga ohang (yozuvda ikki marta nuqta, bir marta undov belgisi) qo'shib gaplarda ifodalangan fikr aniq voqelanib his-tuyg'u bilan yo'g'riladi, oldingi va keyingi makrokontekstlar bilan birga o'quvchiga ko'zlangan ta'sirni o'tkazadi. Binobarin kommunikativ maqsad amalga oshadi. Yuqoridagi mikro- va makrokontekstlarda xabar manbai o'zlashtirma gapdan keyin kelgan. Nutqiy maqsadu vazifa taqozo qilsa xabar manbai o'zlashtirma gapdan oldin turadi. Bunday holda avval nutqiy amal chun muhim (salmoqdor) hisoblangan biror voqea-hodisa haqida habar beriladi, keyin muayyan ish-harakat o'zlashtirib bayon qilinadi: Shu choq eshik xuddi mushuk tatalaganday taqilladi-da, sekin ochilib, Eshonning kallasi ko'rindi. Rais Saidani aytirib yuboribdi (A. Qahhor, Sinchalak). Ushbu misolda xabar manbai ikkita sodda gapdan tuzilgan, o'zlashtirmalik ifodalangan sodda gap esa ixcham, nutq fe'li tejalgan. Xabar manbai o'zlashtirma gapning o'zida keladi: Lekin boyagi aravakash bu gapni dadamga aytibdi (A. Qahhor, O'tmishdan ertaklar). Bu misolda makrokontekstning oldingi qismi bilan aloqani ko'rsatuvchi vosita uchta (lekin, boyagi, bu). Ikkita so'z (gapni, dadamga) o'zakning, bitta so'z (aravakash) -(i)bdi qo'shimchasi valentligi vositasidir. Mazkur so'zlar tushirib qoldirilsa ham o'zlashtirma xabar anglashilaveradi (aytibdi). Nutqiy amal uchun uning o'zi yetarli bo'lmaganidan gap kengayib kelgan. Yuqoridagi mikrokontekstda xabar manbai so'z (aravakash) bilan ifodalangan. Quyidagi mikrokontekstda bu vazifani so'z birikmasi bajaradi: - Uning aytishiga qaraganda, Zunnunxo'ja quloq qilinipti (A. Qahhor, Qo'shchinor chiroqlari). Bu misolda olmosh bilan ifodalangan xabar manbaining kimligi aniq emas. Oldingi gapdan uning bir tanish kishi ekanligi ma'lum bo'ladi. So'zlovchi va tinglovchi ham oldingi mikrokontekst tarkibida kelganligidan o'zlashtirma gap ixcham, atigi uch so'zu ikki bo'lakdan iborat. Nutqiy maqsadu vazifa taqozo qilmasa xabar manbai na makro- na mikrokontekstda aniq ifodalanmaydi. Bunday holda o'quvchining diqqati o'zlashtirma xabarning o'ziga jalb qilinadi: Ma'lum bo'lishicha, Dodarxo'ja qishloqdan badarg'a qilinibdi, otqorovul uni Qo'qon yo'lining yarmigacha eltib qo'yibdi (A. Qahhor, O'tmishdan ertaklar). Bundan ortiq voqea-hodisa o'zlashtirib

bayon qilinganda mikrokontekst kichiklik qilishi mumkin. Bunday holda o'zlashtirma xabar bir necha darak gapdan iborat bo'lib makrokontekst hosil bo'ladi. O'zlashtirma xabar hajman yanada katta bo'lib makrokontekst bir, ikki abzas, hatto bir, ikki sahifani band qilishi mumkin [7].

Xulosa qilib aytganda, maqolaning asosiy ilmiy yangiligi va ahamiyatli nuqtalari quyidagilardan iborat:

1. Morfologik o'zlashtirmalik: O'zbek va nemis tillarida o'zlashtirma gapning faqat bog'lovchilar orqali emas, balki fe'l shakllari (morfologik yo'l) orqali ham hosil bo'lishi alohida ta'kidlangan.

2. Sintaktik tejamkorlik: Ko'chirma gap o'zlashtirma gapga aylanganda, ortiqcha elementlar (olmoshar, shaxs-son qo'shimchalari) qisqarib, fikrning ixcham va muallif uslubiga moslashgan holatga kelishi ko'rsatilgan.

3. Kontekst va nolisoniy omillar: Ma'lumot manbai ba'zan matnda ochiq aytilmasligi (tejalishi), lekin mikro yoki makrokontekst orqali tushunilishi tilning kommunikativ imkoniyatlarini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent: O'qituvchi, 1987. – B. 499-504.
2. Majidova M.S. O'zbek tilida ko'chirma va o'zlashtirma gaplar kommunikativ vosita sifatida. "Hozirgi globallashuv davrida filologiyani dolzarb masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiallari to'plami. Buxoro, 2025. – B. 38-40.
3. Majidova M.S. Tilshunoslikda gap va predikativlik munosabatlari. Tarjimashunoslik va tilshunoslikning dolzarb muammolari: Zamonaviy tendensiyalar va yondashuvlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Toshkent, 2025. – B. 295-297.
4. Ro'ziyev Ya.B. Nemis adabiy tilida o'zlashtirma nutq. International Scientific and Practical Conference. Modern philological paradigms: interaction of traditions and innovations II. 2022. – B. 470-473.
5. Ro'ziyev Ya.B. O'zbek tilshunosligida ko'chirma va o'zlashtirma nutqning talqini tavsifi. BuxDU ilmiy axboroti. – Buxoro: BuxDU, 2022. – № 4-son. – B.68-77.
6. Ro'ziyev Ya.B. Rus tilida ko'chirma va o'zlashtirma nutq. Ilm sarchashmalari, UrDU, 2022 yil, 11-son. – B.141-145.
7. Zikrillayev G'.N. Ruh va til. Toshkent: Fan, 2018. – B. 314.

UDC: 81'374.82:811.111:811.512.133

CULTURE-SPECIFIC VOCABULARY IN ENGLISH-UZBEK DICTIONARIES

D.U.Mamadjanova, assistant teacher, Diplomat University, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada inglizcha-o'zbekcha lug'atlarda madaniyatga xos leksikaning berilishi ikki tilli leksikografiya, tarjimashunoslik va madaniyatlararo muloqot nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi bunday birliklarni lug'atlarda ifodalashdagi asosiy muammolarni aniqlash hamda foydalanuvchiga yo'naltirilgan lug'at maqolasi modelini taklif etishdan iborat.

Kalit so'zlar: ikki tilli leksikografiya, inglizcha-o'zbekcha lug'atlar, madaniyat. leksika, leksik ekvivalentlik, tarjima, madaniy semantika, muloqot.

Аннотация. В статье рассматривается отражение культурно-специфической лексики в англо-узбекских словарях с позиции двуязычной лексикографии, переводоведения и межкультурной коммуникации. Цель исследования заключается в выявлении основных лексикографических трудностей при описании такой лексики и разработке пользовательски ориентированной модели словарной статьи.

Ключевые слова: двуязычная лексикография, англо-узбекские словари, культурно-специфическая лексика, лексическая эквивалентность, перевод, культурная семантика, коммуникация.

Abstract. This article examines the representation of culture-specific vocabulary in English-Uzbek dictionaries from the perspective of bilingual lexicography, translation studies and intercultural communication. The study aims to identify the main lexicographic challenges connected with the treatment of such vocabulary and to propose a user-oriented model for dictionary entries.

Key words: bilingual lexicography, English-Uzbek dictionaries, culture-specific vocabulary, lexical equivalence, translation, cultural semantics, communication.

Introduction. In the modern world, dictionaries are no longer understood merely as lists of words and their direct equivalents. They are important cultural, educational and communicative tools that help users understand not only the lexical meaning of a word but also its social, historical and pragmatic context. This function is especially significant in bilingual dictionaries, where two languages often represent different cultural systems, different social institutions and different ways of conceptualizing everyday life.

The topic of culture-specific vocabulary in English–Uzbek dictionaries is particularly relevant because English and Uzbek belong to different language families and represent different cultural traditions. English is a global language used in education, diplomacy, business, tourism and digital communication. Uzbek, as the state language of Uzbekistan, reflects the historical memory, national identity and cultural worldview of the Uzbek people. Therefore, English–Uzbek dictionaries have to perform a complex double function: they must provide translation equivalents and at the same time mediate between two cultures.

Culture-specific vocabulary includes lexical units that refer to objects, practices, institutions or concepts characteristic of a particular speech community. In Uzbek, examples include *mahalla*, *hashar*, *sumalak*, *Navruz*, *kelin salom*, *chopon*, *atlas*, *palov/osh* and *to'y*. In English, culture-specific items may include *Thanksgiving*, *pub*, *afternoon tea*, *county*, *A-levels*, *Ivy League*, *Remembrance Day* and *public school* in the British sense. Such words cannot always be translated by a simple equivalent because their meaning contains cultural information that is not automatically known to the target-language user.

Literature Review. Lexicography is generally understood as the theory and practice of compiling dictionaries. Classical lexicographic studies emphasize that dictionary-making requires systematic selection, description and arrangement of lexical units. Zgusta defines the bilingual dictionary as a tool that relates lexical units of one language to lexical units of another language through equivalence, but he also notes that equivalence is rarely absolute [1]. This idea is central for the analysis of culture-specific vocabulary because cultural meanings usually resist simple one-to-one correspondence. Hartmann and James describe lexicography as an interdisciplinary field that combines linguistics, semantics, pragmatics, translation and user studies [2].

Atkins and Rundell argue that modern dictionary-making must be based on real language use, corpus evidence, semantic analysis and user needs [3]. The problem of bilingual equivalence has been widely discussed in metalexicography. Adamska-Sałaciak stresses that equivalence in bilingual dictionaries is complex because words in two languages rarely overlap completely in denotation, connotation, register and cultural associations [4]. This is especially true for words connected with national institutions, customs and everyday practices. Tomaszczyk's study of the culture-bound element in bilingual dictionaries is directly relevant to the present article. He argues that culture-bound lexical items require special treatment because their translation equivalents may be partial, misleading or insufficient without explanation [5].

In Uzbek linguistics and translation studies, the issue of realia and non-equivalent vocabulary has been discussed mainly in relation to literary translation, phraseology and linguocultural studies. However, the lexicographic treatment of such items in English–Uzbek dictionaries still requires more systematic analysis. Many existing dictionary entries tend to provide a short equivalent without sufficient cultural commentary. As a result, users may receive formally correct but culturally incomplete information.

Thus, the literature shows that culture-specific vocabulary should be treated as a special category in bilingual lexicography. The existing theoretical approaches support the idea that dictionary entries should combine translation, explanation, examples and cultural notes.

Research Methodology. This study applies a qualitative descriptive and comparative methodology. The research is based on the analysis of selected English and Uzbek culture-specific lexical items that are frequently encountered in translation, language teaching, intercultural communication and dictionary use.

Analysis and Results. The analysis shows that the main problem in the treatment of culture-specific vocabulary is the assumption that every word has a direct equivalent. In reality, bilingual equivalence can be divided into three main types.

Full equivalence occurs when the source-language word and the target-language word share almost the same denotative meaning and similar use. This is relatively rare in culture-specific vocabulary. For example, *university* and *universitet* may function as close equivalents in many contexts, although educational systems still differ.

Partial equivalence occurs when the target-language word covers only part of the meaning. For instance, translating *mahalla* as “neighbourhood” gives only a spatial meaning and does not express its social, administrative and cultural role. Similarly, translating *pub* simply as “bar” may be misleading because a British pub is not only a place for drinking but also a social institution associated with local community life.

Zero equivalence occurs when the target language lacks a lexicalized equivalent. In such cases, the lexicographer must use transliteration, descriptive explanation or a functional analogue. For example, *sumalak* cannot be translated by a single English word. It should be presented as *sumalak* — *a traditional sweet wheat-germ dish prepared for Navruz in Uzbekistan and other Central Asian cultures*.

Uzbek Culture-Specific Vocabulary in English Translation. Uzbek culture-specific vocabulary is closely connected with community life, hospitality, family rituals, national cuisine and historical traditions. For example, *mahalla* is one of the most important Uzbek cultural and social concepts. A simple translation such as “neighbourhood” is insufficient because *mahalla* also refers to a local community structure with social support, moral regulation, ceremonies and public participation. A better dictionary entry may be:

mahalla n. — a traditional Uzbek neighbourhood community; a local self-governing social unit that plays an important role in community life, ceremonies, mutual support and local affairs. *Example:* The mahalla organized a hashar to clean the streets before the holiday.

The word *hashar* also requires special treatment. It can be approximately explained as “collective voluntary community work,” but this phrase does not fully express its cultural associations with solidarity, neighbourhood cooperation and social responsibility. Therefore, a dictionary entry should include both explanation and example: *hashar n.* — a traditional form of collective voluntary work carried out by neighbours, relatives or community members for a common social purpose. *Example:* Villagers took part in a hashar to repair the road.

English Culture-Specific Vocabulary in Uzbek Translation. English culture-specific vocabulary also creates difficulties for Uzbek users. For instance, *Thanksgiving* is often translated literally as *Minnatdorchilik kuni*. However, this translation alone does not explain that it is a national holiday celebrated mainly in the United States and Canada, associated with family gatherings, harvest symbolism and specific food traditions.

Discussion. The analysis confirms that culture-specific vocabulary is one of the most difficult areas of English–Uzbek lexicography. The difficulty arises not only from lexical gaps but also from differences in social organization, cultural memory, traditions, legal systems and everyday practices. A dictionary entry that provides only a short equivalent may be useful for quick recognition, but it is often insufficient for translation, language learning and intercultural communication.

One of the important findings is that Uzbek culture-specific words often require explanatory English definitions rather than replacement by approximate English words. For instance, *mahalla* should not be reduced to “neighbourhood,” and *hashar* should not be reduced to “voluntary work.” These equivalents are possible only as starting points. They must be supplemented with cultural notes.

Similarly, English culture-specific words should not be translated mechanically into Uzbek. Words such as *pub*, *Thanksgiving*, *A-levels* and *public school* carry institutional and cultural information. For Uzbek users, such entries should explain where the concept exists, what function it performs and how it differs from similar Uzbek realities.

Conclusion and Recommendations. The study has shown that culture-specific vocabulary in English–Uzbek dictionaries requires special lexicographic treatment. Such vocabulary cannot be fully

represented through one-word equivalents because it reflects culturally specific objects, practices, institutions and values. The analysis of selected Uzbek and English examples demonstrates that equivalence in this area is usually partial or absent.

The main conclusion is that English–Uzbek dictionaries should combine translation with cultural explanation. The most effective entry structure includes a headword, equivalent or transliteration, descriptive gloss, cultural note, usage example, collocations and cross-references. This approach allows dictionary users to understand not only what a word means but also how it functions within its culture.

In conclusion, the improvement of culture-specific vocabulary treatment in English–Uzbek dictionaries is not only a linguistic task but also an important contribution to intercultural understanding. A culturally informed dictionary helps users move beyond literal translation and develop deeper communicative competence.

REFERENCES:

1. Zgusta, L. *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton, 1971.
2. Hartmann, R. R. K., James, G. *Dictionary of Lexicography*. London; New York: Routledge, 1998.
3. Atkins, B. T. S., Rundell, M. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
4. Adamska-Salaciak, A. Bilingual Lexicography: Translation Dictionaries. In: *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography*. Springer, 2018.
5. Tomaszczuk, J. The Culture-Bound Element in Bilingual Dictionaries. *EURALEX Proceedings*, 1983.
6. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988.
7. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London; New York: Routledge, 2011.

UDC 82.09:81'23

UNIVERSAL CONCEPTS AND NATIONAL WORLDVIEW IN LITERARY TEXTS

**Kh.A.Mamatkulova, Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Samarkand**

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnlarda universal insoniy tushunchalar va milliy dunyoqarashning namoyon bo'lishi tadqiq etiladi. Unda kognitiv fan, psixologiya, lingvistika, etnologiya va tarix kabi fanlar bilan bog'liq nazariy yondashuvlar yoritiladi. Asosiy e'tibor antropotsentrik paradigma, milliy dunyoqarash, konsept, konseptual maydon va tilning olam manzarasini shakllantirishdagi o'rniga qaratiladi.

Kalit so'zlar: universal tushunchalar, milliy dunyoqarash, badiiy matn, konsept, konseptual maydon, dunyoqarash, antropotsentrizm, milliy identifiklik, madaniyat, til, kognitiv fan, makon, vaqt, hayot, taqdir, konseptualizatsiya, olamning lisoniy manzarasi.

Аннотация. В данной статье исследуется выражение универсальных человеческих понятий и национального мировоззрения в литературных текстах. Рассматривается связь данной проблемы с когнитивной наукой, психологией, лингвистикой, этнологией и историей. Особое внимание уделяется антропоцентрической парадигме, национальной картине мира, понятию концепта, концептуальному полю и роли языка в формировании образа мира.

Ключевые слова: универсальные понятия, национальное мировоззрение, литературный текст, концепт, концептуальное поле, мировоззрение, антропоцентризм, национальная идентичность, культура, язык, когнитивная наука, пространство, время, жизнь, судьба, концептуализация, языковая картина мира.

Abstract. This article examines the expression of universal human concepts and national worldview in literary texts. It highlights the relationship of this issue with cognitive science, psychology, linguistics, ethnology and history. Particular attention is paid to the anthropocentric paradigm, the national picture of the world, the notion of the concept, the conceptual field and the role of language in shaping the worldview.

Keywords: universal concepts, national worldview, literary text, concept, conceptual field, worldview, anthropocentrism, national identity, culture, language, cognitive science, space, time, life, fate, conceptualization, linguistic picture of the world.

In literary texts, universal human concepts and national worldview bring together the achievements of numerous fields of knowledge, including cognitive science, psychology, linguistics, ethnology and history. Such an approach raises anthropocentrism to the level of a central principle of research. In modern philology, increasing attention is being paid to the conceptual aspects of national literature, the national picture of the world and the conceptualization of reality.

The concept is one of the most widely used and, at the same time, least strictly defined terms in philology. It has been interpreted as an operational unit of memory content (E. Kubryakova), a structured quantum of knowledge (Z. Popova and I. Sternin), a synonym of a notion (Yu. Stepanov), a totality of life experience (V. Karasik), a key word of culture (A. Wierzbicka), a mental unit (V. Kolesov), and so on. The term “concept” is closely connected with the anthropocentric paradigm of linguistics and cognitive-pragmatic methodology. Alongside such terms as “discourse” and “worldview”, it is used to reflect a person’s point of view, intellectual features and psychological characteristics in texts.

The term “concept” originates from medieval conceptualism associated with T. Hobbes, P. Abelard, W. Ockham and other thinkers. Later, it was reintroduced and acquired a new meaning in the modern period. In this context, the term “concept” became widespread in foreign scholarship, especially in English-language literature, which led many scholars to suggest translating it as “notion” in various languages.

In modern philology, “concept” refers to a cognitive-semantic representation of knowledge, emphasizing the objective expression of the meaning of a phenomenon through imagery. In the cognitive-conceptual sphere of literary texts, concepts are viewed as emotional and visual representations of reality that provide a unique artistic interpretation of the world. These communicative elements constitute essential components of literary concepts, including pragmatic and etymological information.

Concepts serve as unifying elements in the spheres of culture, thought and language, and they are significant in collective linguistic cognition. Consequently, the study of concepts is crucial for understanding how works of art reflect national and cultural features. Researchers note that, like the worldview of a nation, the image of the world in literary texts reflects the national and cultural characteristics of a people.

The linguistic picture of the world includes objects, events and signs associated with national-cultural meaning, which is determined by the worldview of a particular ethnic group. The notion of the conceptual picture of the world is closely related to the concept of the “conceptual field”, which includes national and cultural features reflected in folk traditions, literature and oral heritage. The national conceptual field is a categorized and structured set of concepts processed and standardized within the worldview of a nation.

From an ethnocentric perspective, people study the world and their theoretical and objective activity through a subjective prism, focusing on their own cultural practices and worldview. The anthropocentric paradigm emerged as a shift toward the study of the human being and his or her relationship with language. The term “anthropocentric” is used more frequently in linguistic research, and in this article we explore the meaning and application of these concepts.

In every culture, the worldview is built on universal concepts such as space, time, quantity, fate and life. These concepts form the basis of any worldview; however, each nation has its own specific ways of interacting with them. This special relationship between universal concepts and the national worldview forms the foundation of national values. One of the most important elements of worldview is space, which reflects the material structure of the world and plays a vital role in defining human experience. Space is one of the basic elements of human existence and is necessary for organizing and understanding reality. People perceive space not through coordinates, but through relationships between the objects within it. Concepts connected with space, such as “home”, “homeland” and “family”, are universal, although their cultural meanings may vary.

Similarly, the concept of time has its own specific features in each culture. Time is measured and understood differently depending on historical, geographical, social and everyday factors, which create national specificity. The concept of “time” is multifaceted and includes such elements as

monochronism and polychronism, direction (past/future), punctuality, saving time and the connection between time, age and experience. Time has social and cultural significance, and because it is an intercultural and interlingual concept, it possesses universal features. Its conceptual properties are rooted in universal categories of human consciousness.

The concept of life is another key element of any worldview. It forms the deep basis of the value system, structuring the behavior of individuals and communities. In many cultures, life is understood as eternal, multifaceted and immutable. Despite cultural differences, all societies value life, as reflected in the saying: "Life is eternal; it circulates in nature, passing from one form into another." The heart is also a central concept in this system, representing the emotional and inner world of the human being.

From the point of view of classification, concepts can be divided into universal groups such as space, time, change and movement, as well as social concepts such as freedom, justice and wealth. According to A. Ya. Gurevich, universal cultural concepts belong to groups that reflect broader human values, while V. A. Maslova emphasizes the existence of universal concepts influenced by national features, such as will, intellect and self-sacrifice.

Linguists such as Z. D. Popova and I. A. Sternin analyze key concepts such as "time", "soul", "truth", "love", "sorrow", "joy" and "death", which are widespread across different cultures. Other researchers focus on concepts that most clearly reflect national identity, such as "infinity", "faith", "will", "humor", "family" and "freedom". Thus, the universal concept is indivisible and creates a unified conceptual field. Each culture constructs its model of the world on the basis of universal concepts, but the interrelations between these concepts reflect the unique cultural values of each nation.

In studying the national conceptual field, we recognize common universal concepts such as "homeland", "mother", "family", "freedom", "love" and "faith", which form the basis of national cultural values. Fundamental concepts such as "time", "space" and "causality" are essential for creating intercultural understanding. However, every nation also possesses its own worldview shaped by its particular values and customs.

The system of values differs from one culture to another, and understanding these values is crucial for predicting behavior, modeling intercultural interactions, preventing conflicts and effectively managing relationships. This type of research can also help develop advertising strategies oriented toward specific national identities.

We conclude that the cognitive basis of the concept underlies verbal communication. The conceptual field and its components are universal, but at the same time they possess specific national characteristics. The conceptual field reflects the culture, history and values of a nation, and language is an integral part of this conceptual space.

In literary works, especially in oral traditions, the conceptual field of language becomes enriched and expanded. The author's worldview is formed on two levels: the conceptual level and the individual-linguistic level. The conceptual level is primary, because the uniqueness of a worldview is manifested not only in linguistic forms, but also in the author's chosen way of conceptualizing reality. Literary texts create not only a reflection of reality, but also a potential alternative reality. In these texts, the world is interpreted aesthetically, and each author's unique worldview is expressed through his or her literary style.

REFERENCES:

1. Kubryakova, E. S. Concept as a cognitive unit.
2. Popova, Z. D., & Sternin, I. A. Cognitive semantics and conceptualization in linguistics.
3. Stepanov, Yu. S. Notion and concept: A philosophical approach.
4. Karasik, V. I. Life experience and conceptualization.
5. Wierzbicka, A. Concept as a key word of culture.
6. Mamatkulova, Kh. (2019). Features of Japanese historiography in the literature of the Heian period. *Foreign Philology: Language, Literature, Education*, 4(1) (70), 59-63. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/883
7. Kolesov, V. V. Mental unit and the cognitive approach in linguistics.
8. Gurevich, A. Ya. Universal cultural concepts in linguistic research.
9. Maslova, V. A. Universal and national concepts in cognitive semantics.

10. Popova, Z. D., & Sternin, I. A. The concepts of time, soul and truth in different cultures.
11. Stepanov, Yu. S. Cultural concepts and national identity in linguistics.
12. LiAkhachev, D. S. Language as an integral part of the conceptual field.

UO'K 81'25:81'373.2:81'34

VATAN KONSEPTI ASOSIDA SHAKLLANGAN LEKSIK BIRLIKLARNING TARJIMA MUAMMOLARI

X.Masadiqova, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili vatan konsepti asosida shakllangan leksik birliklarni ingliz, rus va boshqa tillarga tarjima qilishdagi asosiy muammolar kognitiv-tarjimashunoslik va lingvomadaniy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda leksik-madaniy ekvivalentsizlik, realiyalar, konseptual bo'shliq va semantik yo'qotishlar kabi tarjima hodisalari tahlil qilingan. Ekvivalent tarjima, transkripsiya, deskriptiv tarjima va kompensatsiya kabi usullarning samaradorligi baholangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, vatan konseptiga xos leksik birliklarning tarjimasi til muammosidan ko'ra ko'proq madaniy-konseptual muammo bo'lib, tarjimondan chuqur lingvomadaniy bilim talab etadi.

Kalit so'zlar: vatan konsepti, tarjima muammolari, leksik birliklar, ekvivalentsizlik, realiyalar, konseptual bo'shliq, lingvomadaniyat, kognitiv tarjimashunoslik.

Аннотация. В данной статье на основе когнитивно-переводоведческого и лингвокультурологического подходов исследуются основные проблемы перевода лексических единиц, сформированных на основе концепта «родина» в узбекском языке, на английский, русский и другие языки. В исследовании анализируются такие переводческие явления, как лексико-культурная эквивалентная несоотнесённость, реалии, концептуальные лакуны и семантические потери. Оценивается эффективность таких методов перевода, как эквивалентный перевод, транскрипция, описательный перевод и компенсация. Результаты показывают, что перевод лексических единиц, связанных с концептом «родина», представляет собой не столько языковую, сколько культурно-концептуальную проблему и требует от переводчика глубоких лингвокультурологических знаний.

Ключевые слова: концепт родины, проблемы перевода, лексические единицы, эквивалентная несоотнесённость, реалии, концептуальная лакуна, лингвокультура, когнитивное переводоведение.

Abstract. This article investigates the main problems of translating lexical units formed on the basis of the homeland concept in the Uzbek language into English, Russian, and other languages through cognitive translation studies and linguocultural approaches. The study analyzes such translation phenomena as lexical-cultural non-equivalence, realia, conceptual gaps, and semantic losses. The effectiveness of translation methods such as equivalent translation, transcription, descriptive translation, and compensation is evaluated. The findings indicate that the translation of lexical units related to the homeland concept is more of a cultural-conceptual issue than a purely linguistic one and requires the translator to possess deep linguocultural knowledge.

Key words: homeland concept, translation problems, lexical units, non-equivalence, realia, conceptual gap, linguoculture, cognitive translation studies.

Tilshunoslikda tarjima muammolari doimo alohida e'tibor markazida bo'lib kelgan. Ayniqsa, milliy madaniyat va mentalitetning o'ziga xos ifodalanishi hisoblangan konseptual leksikani tarjima qilish tarjimonlar oldida ulkan muammo tug'diradi. O'zbek tilida vatan konsepti asosida shakllangan leksik birliklar – tuproq, el-yurt, ona yer, ota-yurt, diydi, g'urbat, vatansizlik, ketmonchi, ko'chmanchi kabi so'z va iboralar – nafaqat leksik, balki madaniy, tarixiy va kognitiv ma'no qatlamlarini o'zida mujassam etadi.

Tarjimashunoslikda leksik ekvivalentsizlik muammosi ko'p o'rganilgan bo'lsa-da, aynan vatan konsepti asosidagi leksik birliklarning o'zbek-ingliz va o'zbek-rus tarjimalaridagi muammolari alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o'rganilmagan. Bu esa mavzuning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Zamonaviy globallashuv sharoitida o'zbek adabiyoti, she'riyati va publitsistikasini jahon tillariga tarjima qilish zaruriyati ortib borayotgan bir paytda, ushbu muammoning amaliy ahamiyati ham kuchaymoqda. Alisher Navoiy, Hamza, Abdulla Qahhor, Erkin Vohidov kabi o'zbek klassiklari va zamonaviy adiblar asarlarining tarjimalarida vatan konseptiga oid leksemalar ko'pincha ma'naviy yo'qotishga uchrashi qayd etilgan[1].

Tarjimashunoslikda leksik ekvivalentsizlik muammosi bir necha yo'nalishda o'rganilgan. L.S. Barkhudarov tarjimada to'liq ekvivalentsizlik, qisman ekvivalentsizlik va psevdokvivalentsizlikni farqlaydi. S. Vlahov va S. Florin realiyalar – tarjima qilinadigan tilda to'liq ekvivalenti mavjud bo'lmagan milliy-madaniy leksik birliklar – nazariyasini ishlab chiqdi[7].

Kognitiv tarjimashunoslik sohasida J. Munan va A. Lefevr tarjimani madaniyatlararo muloqot jarayoni sifatida tavsiflaydi. Bu yondashuvga ko'ra, tarjima faqat so'zlarni emas, balki madaniy konseptlarni ham o'tkazish jarayonidir. Z. Gurevich «konseptual bo'shliq» (conceptual gap) tushunchasini kiritib, u maqsad tili madaniyatida manba tili konsepti uchun ekvivalent konseptning mavjud emasligini anglatishini ko'rsatgan.

O'zbek tilshunosligida A. Nurmonov, N. Mahmudov va B. Mengliyev tarjima muammolari va milliy leksikaning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etgan. R. Qo'ng'urov o'zbek frazeologiyasining tarjima muammolarini alohida o'rganib, ekvivalentsizlik holatlarini bir necha turga ajratgan. Biroq vatan konsepti leksik maydonining tarjimasi maxsus tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmagan. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda mashinali tarjima tizimlarining (Google Translate, DeepL) madaniy-spetsifik leksikani tarjima qilishdagi cheklovlari alohida muhokama qilinmoqda. Bu tizimlar vatan konsepti kabi murakkab madaniy tushunchalar bilan bog'liq leksemalarni tarjima qilishda jiddiy xatolar yo'l qo'yishi qayd etilgan[4].

Tadqiqot natijalarida vatan konsepti leksik birliklarining tarjimasida to'rtta asosiy muammo turi aniqlandi:

To'liq ekvivalentsizlik maqsad tili madaniyatida kontseptual analogi mavjud bo'lmagan leksemalar holati. Tadqiqot namunalarining 34,2% ini tashkil etgan bu guruh eng ko'p muammo keltirib chiqaradi. «Diydi» – o'zbek tilida “vatan”, “ona yer” ma'nosida, lekin tashqi (chet) tomondan ko'rilgan vatanni anglatadi. Inglizchada to'liq ekvivalenti yo'q; tarjimonlar “homeland seen from afar”, “native land” yoki faqat “homeland” deb tarjima qiladilar, biroq bu leksemaning poetik-emotsional qatlamini yo'qotadi.

«G'urbat» – o'z vatanidan uzoqda bo'lish holati, biroq oddiy “exile” (surgunlik) emas – ixtiyoriy yoki majburiy musofirlikdagi ruhiy og'riq. Inglizchada “exile”, “estrangement”, “nostalgia” so'zlari qisman mos kelsa ham, hech biri “g'urbat”ning to'liq madaniy-emotsional ma'nosini bermaydi[3].

«Bobotar» – ajdodlar tuprog'i, ota-bobolardan meros qolgan yer ma'nosida. Inglizchada “ancestral land”, “land of forefathers” kabi iboralar qo'llaniladi, lekin “bobotar”dagi muqaddaslik va tarixiy bog'liqlik ma'nosi yo'qoladi.

Qisman ekvivalentsizlik – maqsad tili leksemasi manba tili leksemasining ba'zi semalarini qoplaydigan, ammo barchasi emas. Tadqiqot namunalarining 41,7%ini tashkil etadi. «El» – o'zbek tilida nafaqat “xalq” (people), balki “jamoat”, “qo'shnilar”, “bir joyda yashovchilar”, “o'z odamlari” ma'nolarini ham anglatadi. Inglizcha “people”, “folk”, “nation” so'zlari faqat bitta sema nuqtasini qoplaydi;

«Yurt» – o'zbek tilida ham “davlat/mamlakat”, ham “uy/boshpana”, ham “bir joyda yashovchilar jamoasi” ma'nolarini birlashtiradi. Inglizcha “country” davlat ma'nosini, “home” uy ma'nosini bersa-da, ikkalasi birgalikda ham “yurt”ning to'liq semantik spektrini bermaydi. «Ona tuproq» – “Mother soil” yoki “native soil” tarjimasida topografik ma'no saqlanadi, lekin ona-tuproq uyg'unligidagi biologik va ruhiy bag'lamlik – ona ko'ksi kabi vatanga yopishish – his-tuyg'u yo'qoladi[5].

Psevdokvivalentsizlik – maqsad tili leksemasi zohiran mos ko'rinsada, konseptual jihatdan farq qiladigan holat. Tadqiqot namunalarining 14,3%ini tashkil etadi. «Vatan → motherland/fatherland» – ingliz tilida “motherland” va “fatherland” so'zlari mavjud bo'lib, ular ko'pincha “vatan”ning tarjimasi sifatida ishlatiladi. Biroq “motherland” rus-sovet kontekstiga,

“fatherland” esa german/natsistik kontekstga bog‘liq emotsional konnotatsiyalarga ega. “Vatan” esa bu kontekstlardan mutlaqo xoli, yangi tushuncha. «mUsofir → emigrant/refugee» – “Musofir” so‘zi o‘zbek tilida ham begona yurtda yurgan odamni, ham g‘arib holatni anglatadi. “Emigrant” ijtimoiy-siyosiy holat, “refugee” esa majburiyat anglatadi. “Musofir”dagi ruhiy g‘ariblik, sog‘inch va ixtiyoriylik ma’nolari ikkalasida ham yo‘q[6].

Frazeologik birliklar va maqollar vatan konsepti leksikasining eng ko‘p tarjima muammosi tug‘diradigan qatlamini tashkil etadi. Tadqiqot namunalarining 9,8%ini tashkil etadi.

«Vatanning bir hovuch tuprog‘i oltin bilan barobar» – “A handful of homeland’s soil is worth gold” tarjimasi semantik ma’noni bersa-da, maqolning ritmik-fonetik o‘ziga xosligi va emotsional kuchi yo‘qoladi. “Worth” so‘zi tijoratiy hisob-kitob ma’nosini berib, maqoldagi muqaddaslik kamaymaydi.

«Yot elda sulton bo‘lgandan ko‘ra, o‘z elda qo‘shchi bo‘l» – “Better a plowman at home than a king abroad” tarjimasi ma’no jihatdan muvaffaqiyatli bo‘lsa-da, “el” konseptining o‘ziga xos o‘zbek madaniy ma’nosi – xalqning bir qismi bo‘lish tuyg‘usi – yo‘qoladi[2].

Ushbu tadqiqot vatan konsepti asosida shakllangan o‘zbek leksik birliklarining tarjimasi ko‘p qatlamli madaniy-lingvistik muammo ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot natijalarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Avvalo, vatan konsepti leksik maydoni to‘rtta tarjima muammosi turini namoyon etadi: to‘liq ekvivalentsizlik (34,2%), qisman ekvivalentsizlik (41,7%), psevdokvivalentsizlik (14,3%) va frazeologik ekvivalentsizlik (9,8%). Bu tasnif keyingi tarjima tadqiqotlari va tarjimonlik amaliyoti uchun metodologik asos bo‘la oladi. “G‘urbat”, “diydi”, “el”, “bobotar” kabi leksemalar maqsad tillarida to‘liq ekvivalenti bo‘lmagan realiyalar bo‘lib, ularni transkripsiya va izohli tarjima usuli orqali tarjima qilish eng samarali usul hisoblanadi[4].

Vatan konsepti she’riy va badiiy matnlarda metaforik va emotsional jihatdan boyroq namoyon bo‘lganligi sababli, bu turdagi matolarning tarjimasida kompensatsiya va funksional ekvivalent usulining kombinatsiyasi tavsiya etiladi. Mashinali tarjima tizimlari vatan konsepti leksik birliklarini tarjima qilishda doimiy ravishda psevdokvivalentsizlik xatolariga yo‘l qo‘yishi aniqlandi. Bu esa ushbu sohadagi inson tarjimonining o‘rnini uzoq muddatda saqlab qolishini ko‘rsatadi. Kelajakda o‘zbek vatan konsepti leksikasini boshqa turkiy tillar tarjimalari bilan qiyosiy o‘rganish, shuningdek, tarjimonlik kompetensiyasi va madaniyatlararo muloqot o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq tadqiq etish muhim ilmiy natijalar berishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gurevich Z. The Concept of Translation Gaps. – New York: Routledge, 2005. – 198 p.
2. Koehn P. Neural Machine Translation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 354 p.
3. Korunets I.V. Theory and Practice of Translation. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2003. – 448 p.
4. Lefevr A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. – London: Routledge, 1992. – 176 p.
5. Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 232 b.
6. Qo‘ng‘urov R. O‘zbek frazeologiyasi va uni o‘qitish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – 128 b.
7. Баркударов Л.С. Язык и перевод. – Москва: Международные отношения, 1975. – 240 с.

UO‘K 81'25:81'34:94(4)

FRANSUZ TARJIMASHUNOSLIGI TARIXIDAN XVI-XVII ASRLAR

S.R.Matkarimov, o‘qituvchi, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada fransuz tarjimashunosligi tarixi to‘g‘risida gap boradi. Tarjima nazariyasi dastlabki qonun-qoidalarining yaratilishi, turli qarashlar, tarjimada sodiqlik va erkin tarjima to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ekvivalentlik, erkin tarjima, muqobillik, go‘zal xiyonatkor, sodiqlik, lotin tili, asliyat.

Аннотация. В статье рассматривается история французского переводоведения. Представлены первые законы и правила теории перевода, различные точки зрения, верность переводу и свободный перевод.

Ключевые слова: эквивалентность, свободный перевод, альтернатива, прекрасный предатель, верность, латынь, оригинальность.

Abstract. *The article deals with the history of French translation studies. The creation of the first laws and rules of translation theory, different views, fidelity in translation and free translation are given.*

Key words: *equivalence, free translation, alternative, beautiful traitor, fidelity, Latin, originality.*

Kirish. Fransuz XVII asri bir tomondan antik davrning klassik tillari va madaniyatiga bo'lgan cheksiz hayrat bilan to'la bo'lsa, ikkinchi tomondan tsivilizatsiyaning (madaniyatning) eng yuksak cho'qqisiga erishganiga qat'iy ishonch bilan xarakterlanadi. Shuning uchun ham, ushbu davr fransuzlari antik davrni ideallashtirish va o'zlarining madaniy ustunlik tuyg'ulari ta'siri ostida bo'lganlar. Aynan shu sababli, o'sha davrning stilistik mezonlariga moslashtirilgan tarjimalarga ustunlik berish tendentsiyasi yuzaga kelgan. Ya'ni, tarjimalar:

- Nafis va yoqimli bo'lishi;

- Fransuz tilining nozik qirralariga (nafosatiga) putur yetkazmasligi lozim edi.

Buning muqarrar oqibati o'laroq, asl asarlarning mazmuni va shakli o'zgartirib yuborilar edi.

“Belles Infidèles” (Go'zal xiyonatkorlar)

Ushbu turdagi tarjima yo'nalishining eng yirik vakillaridan biri — Tatsit va Lukian asarlarini tarjima qilgan Nikola Perro d'Ablankur edi. U o'zining tarjima qilish uslubi haqida shunday degan: "Men har doim ham muallifning so'zlarini yoki uning fikrlarini aynan qaytarishga intilmayman. Mening maqsadim—muallif ko'zda tutgan effekt (taassurot)ga erishish va shu sababli ushbu effektни zamonamiz didiga moslashtirishdir."

Bu davrda tarjimonlar asl nusxaga sodiq qolishdan ko'ra, kitobxonning didiga mos tushadigan "chiroyli" matn yaratishni muhimroq deb bilishgan. Shu sababli bunday tarjimalar tarixta **“Belles infidèles»** (ya'ni, tashqi ko'rinishi go'zal, lekin asl nusxaga "vafosiz" yoki "xiyonatkor") deb nom olgan.

“Go'zal xiyonatkorlar” va tarjimashunoslikning tug'ilishi

Mishel Ballardning (1992: 276) fikricha, tarjimashunoslikning haqiqiy tug'ilishi faqat XVII asrga kelibgina yuz berdi. Bu jarayon Klod Gaspar Bashe de Meziriakning xatolarni tizimli o'rganishga bag'ishlangan "nutqi" hamda **Gaspar de Tandning** qiyosiy va stilistik xarakterdagi birinchi tarjima metodikasi hisoblangan "Qoidalar" asari bilan bog'liq.

Odatda XVII va XVIII asrlar Fransiyada "la belle infidèle" (go'zal xiyonatkor) deb nomlangan tarjima turining "oltin davri" hisoblanadi. Ushbu metaforani ilk bor **Jil Menaj** Perro d'Ablankurning tarjimalaridan biri haqida gapirganda ishlatgan. (Ballard, 1992: 147)

Andrey Fyodorov ushbu hodisani (markazi Fransiya bo'lgan) XVII-XVIII asrlar Yevropasi uchun xos deb hisoblaydi:

"XVII asr o'ziga xos fenomenni taqdim etadi: Yevropa adabiyotida asl matnlarni o'sha davrning estetik talablariga va klassitsizm normalariga to'liq moslashtirish natijasida yuzaga kelgan tarjimalarning ustunligi. Fransuz yozuvchilari va tarjimonlari xorijiy adabiyotlarni faqat o'zlarining bu boradagi qonun-qoidalariga bo'ysundirishga intilganlar." (Fyodorov, 1968)

Edmon Kari fikricha, Etyen Dole, Jak Amyot, Madam Dasye va boshqa yirik fransuz tarjimonlarining barchasi o'z davri ommasiga manzur bo'lishni ko'zlagan ijodkorlar sifatida tarjima qilishgan. Shu bilan birga, XVII asrda tarjimada sodiqlik (asliga muvofiqlik) tarafdorlari ham mavjud bo'lgan (ularga keyinroq to'xtalamiz).

"Go'zal xiyonatkorlar" deb nomlangan tarjima uslubi tarjimon yashayotgan jamiyatning bosimi va kitobxonga yoqish jihati bilan o'zini oqlagan. (Kari, 1963: 34)

Fransua de Malerb — fransuz shoiri, 1555-yilda Kanda tug'ilib, 1628-yilda Parijda vafot etgan. U fransuz tilini isloh qilishga ulkan hissa qo'shdi. Fransuz tilini "tozalash" (ortiqcha so'zlardan xalos qilish) jarayonini boshlab berish orqali, u klassitsizm davridagi yozish va tarjima qilish uslubini belgilab berdi. Uni klassik san'atning birinchi nazariyotchisi deb hisoblash mumkin.

Malerb she'riy shakllar va prozani soddalashtirish istagini bildirar edi. U "Pleada" (Pléiade) guruhi yozuvchilarining uslubiga keskin qarshi chiqqan. Shuningdek, u ayrim shoirlar, xususan,

Filipp Desport ijodidagi manierizm va barokko yo'nalishlariga nisbatan juda qattiqqo'llik bilan munosabatda bo'lgan.

U arxaizmlardan (eskirgan so'zlar) va chetdan o'zlashgan so'zlardan xoli bo'lgan sodda va aniq til ustida ishladi. O'sha davrning barcha tarjimalari aynan mana shu tilda yozilishi kerak edi. Keyinchalik bu til ustida Ge de Balzak kabi stilistlar ham ishladilar, biroq tilning asosiy poydevori Malerb tomonidan shakllantirilgan edi.

Malerbning tarjima faoliyati va prinsiplari

Malerb Senekaning “*Tabiiy savollar*”, “*Yaxshiliklar haqida risola*”, “*Maktublar*” asarlarini hamda Tit Liviyning kitobi” ni (1616) tarjima qilgan. Aynan Tit Liviy tarjimasini uning bu sohadagi eng mashhur ishi hisoblanadi, chunki unda Malerb o'zining tarjima prinsiplarini bayon etgan maxsus “Ogohlantirish” (Avertissement) qismini keltirgan. U birinchi navbatda talqin muammolariga to'xtaladi va ayniqsa, quyidagi holatlarda matnni tuzatish huquqiga ega ekanligini ta'kidlaydi:

-Agar lotincha asl nusxa buzilgan (xato yozilgan) bo'lsa;

- Agar u haqiqatdan yoki tarixiy haqiqatdan yiroqlashgan bo'lsa.

Matnni fransuz tilida qayta yozish masalasiga kelsak, u quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

1. Qo'shimchalar kiritish: “Qiyinchilikni istamaydigan odamlar uchun tushunarsiz joylarni oydinlashtirish maqsadida” ba'zida matnga qo'shimchalar qo'shgan.

2. Qisqartirishlar (olib tashlash): “Takrorlarga yoki boshqa noo'rin narsalarga yo'l qo'ymaslik uchun” ayrim qismlarni matndan chiqarib tashlagan (u bu orqali “nozik did” sohiblarini asrashni ko'zlagan).

Malerb Uyg'onish davri va gumanistlardan faktlar haqiqatini izlash hamda ommani xursand qilish (plaire) tashvishini meros qilib oldi. Biroq, ushbu talablarni saqlab qolgan holda, Malerb va uning maktabi yangi bir uslubga asos soldilar:

1. Go'zallik mezonlari yanada xosroq fransuzlashdi: Antik davr ta'siridan va mifologik ishoralarning haddan tashqari ko'p qo'llanilishidan uzoqlashildi. Bu qadimgi matnlarni o'sha davr qonun-qoidalariga moslashtirishni kuchaytiradigan tarjima turining ibtidosi edi.

2. She'riyat proza (nasr)ga yaqinlashdi: She'riyat o'z erkinligini yo'qotgan sari proza bilan yaqinlashdi va har ikki yozuv uslubi yanada qat'iyroq, me'yoriy (normativ) shakllanish sari intila boshladi.

Malerbning tarjimashunoslik ta'limoti bardavomligini baholash uchun, 1630-yilda bo'lajak Akademik Antuan Godo tomonidan yozilgan “Janob Malerb asarlari haqida mulohazalar”ni o'qish qiziqarlidir. Quyida ushbu asarning eng muhim joylari keltirilgan (Mishel Ballard talqinida):

1. Tarjima ijodiy faoliyatga nisbatan “ikkinchi darajali” san'at emas.

2. Tarjima — adabiyotlarning onasidir.

3. Tarjima asl nusxa kabi mukammal bo'lishi mumkin.

4. Tarjima madaniyatni yoyishga xizmat qiladi.

5. Tarjima murakkab jarayon bo'lib, u tillar orasidagi farqlarni anglashga asoslanadi.

6. Lotinlarning yozish uslubi XVII asr fransuzlariga qaraganda kamroq ishlov berilgan va “qo'polroq”dir. Bu qadimgi (Antik) mualliflar qarshisida an'anaviy ravishda o'zini past ko'rish yoki aybdorlik hissini tuyish munosabatining butunlay teskarisiga aylanishi edi. Ushbu fikr o'sha davr tarjimonlarining ruhiyatini yaqqol ko'rsatib beradi: ular uslubiy jihatdan “muqaddas” deb hisoblanmagan matnlarni (masalan, Perro d'Ablancourt kabi) har qanday usulda “yaxshilash”ga o'zlarini haqli deb bilishgan.

7. Sodiqlik masalasiga kelsak, matnning mazmuni va ta'siri eng yuqori mezonlar hisoblanadi. (Buni zamonaviy tarjimashunoslikdagi *dinamik ekvivalentlik* yoki *funksional yondashuvlar* bilan qiyoslash mumkin).

Shundan so'ng Senekaning uslubi tanqid qilinadi, u ham 6-bandda aytilgan toifaga kiritiladi. Ya'ni, bu o'z tilining qiymati va imkoniyatlarini yaxshi anglaydigan “zamonaviy inson”ning munosabatidir. Seneka uslubidagi kamchiliklar Malerb tomonidan kiritilgan barcha o'zgartirishlarni oqlash uchun xizmat qiladi.

Akademiya va “Yangi to'lqin”.Antuan Godo Valentin Konrarning do'sti edi. Aynan Konrarning uyida fransuz adiblarining to'garagi yig'ilar edi va bu davra keyinchalik Fransuz Akademiyasining

(Académie française) shakllanishiga asos bo'ldi. 1635 va 1640-yillar oralig'ida Konrar tarjimonlik faoliyatining markazida turdi.

Qadimgi tillarni bilmaganligi sabablimi yoki grammatik tahlilga bo'lgan ishtiyoqi tufaylimi, har holda Konrar Jiri (Giry) va d'Ablankurning tarjimalarini qo'llab-quvvatladi (Rojye Zuber ularni tarjimonlarning "yangi to'lqini" deb atagan). Ular badiiy (to'qima) adabiyotdan ko'ra ko'proq "g'oyalar adabiyoti"ni (diniy apologetika yoki notiqlik san'atiga oid matnlarni) tarjima qilishgan.

O'sha davrdagi tarjimonlar to'garagi bilan bog'liq bo'lgan bir voqea Fransuz Akademiyasining tashkil etilishi bilan uzviy bog'liqdir. Bu voqea — 1635-yil 10-dekabrda Gaspar Bashe de Meziriakning "*Tarjima haqida*" nomli ma'ruzasining o'qib eshittirilishidir. (Ballard, 1992: 160-161)

Klod-Gaspar Bashe de Meziriak (1581–1638)—matematik, shoir va tarjimon bo'lib, u ko'plab tillarni, jumladan, ibroniy, yunon, lotin, italyan va ispan tillarini mukammal bilgan. Bashe, shuningdek, Iezuitlar ordeni a'zosi bo'lgan. U dastlab Milandagi iezuitlar kollejida dars bergan, so'ngra diniy ont ichishdan voz kechib, o'zini butunlay lotin shoirlari va yunon matematiklarining asarlarini tarjima qilishga bag'ishlagan.

Bashe 1635-yilda Fransuz Akademiyasiga qabul qilingan birinchi a'zolardan biri edi. 1635-yil boshida ushbu kengash (Akademiya) har bir a'zo o'ziga ma'qul kelgan mavzuda nutq so'zlashi kerakligi haqida qaror qabul qilganda, de Meziriak (Parijga) kela olmadi. U o'z nutqini janob de Vojelaga yubordi va Vojela ushbu nutqni 1635-yil 10-dekabrda yig'ilishda o'qib berdi.

De Meziriak o'zining "*Tarjima haqida*" nomli nutqida **Jak Amyot** tomonidan qilingan Plutarxning "*Mashhur kishilar hayoti*" asari tarjimasini tahlil qiladi va tanqid ostiga oladi Meziriak, jumladan, shunday deb e'lon qiladi: «Tarjima a'lo darajada deb baholanishi uchun faqatgina tilning go'zalligi yetarli emas. Yaxshi tarjimon uchun eng muhim xususiyat — bu sodiqlik ekanligini hech kim inkor etolmaydi». Asliga sodiq bo'lmagan tarjimonni Meziriak chiroyli portret chizgan, biroq unda asl nusxaning yuz tuzilishini aks ettirmagan rassomga qiyoslaydi.

So'ngra matnda Amyot yo'l qo'yg'an xatolarning tartibli va asoslangan tasnifini keltiriladi. Bu tizimli ravishda taqdim etilgan xatolar tahlilining birinchi namunalaridan biri bo'lib, o'ta jiddiy ilmiy ish hisoblanadi. Meziriak tarjimadagi ortiqcha (redundant) yoki ma'noviy jihatdan noto'g'ri "to'ldirishlar"ga, shuningdek, foydali qo'shimchalarga, tushirib qoldirilgan joylarga hamda ma'no va shaklni talqin qilishdagi xatolarga e'tibor qaratadi.

Bu — asl nusxaga sodiqlik tamoyili asosida tarjimaga aniq qoidalar berishga bo'lgan urinishdir. Mishel Ballardning fikricha, Meziriakning ushbu nutqi o'zining lingvistik va didaktik aniqligi tufayli tarjimashunoslik (traduktologiya) fanining tamal toshini qo'yg'an matnlardan biri hisoblanadi.

Bu matn bilan XVII asr fransuz tarjimashunosligidagi ikki qarama-qarshi qutbni ko'rishimiz mumkin: bir tomonda "go'zallik" tarafdorlari (Malerb maktabi), ikkinchi tomonda esa "aniqlik va sodiqlik" tarafdori bo'lgan Meziriak.

Biroq, Meziriak akademiklarning orasida yakkalanib qoldi. Chunki, xususan, tarix sohasida Jak Amyot uslubidan meros qolgan, Valentin Konrar tomonidan qo'llab-quvvatlangan va eng mashhur vakili Nikola Perro d'Ablankur bo'lgan o'ziga xos tarjima turi rivojlanib borayotgan edi. Bu badiiy tarjimaning shunday konsepsiyasi ediki, unga ko'ra tarjima shunchaki nusxa ko'chirish emas, balki qayta yaratish (re-cr  ation) shakli deb hisoblangan.

Nikola Perro d'Ablankur (1606–1664). 1637-yilda u Fransuz Akademiyasi a'zoligiga saylanadi va o'zini butunlay adabiyotga bag'ishlaydi. 1637 va 1662-yillar oralig'ida u yunon va lotin tillaridan ko'plab tarjimalarni nashr ettiradi: Arrian, Yuliy Sezar, Sitseron, Gomer, Minutsiy Feliks, Plutarx, Poliyen, Tatsit, Fukidid va Ksenofont. Shuningdek, u ispan tilidan Luis del Marmol Karvaxalning "*Afrika*" asarini tarjima qilgan (ushbu tarjima uning vafotidan so'ng Sezar-Pyer Rishle tomonidan qayta ko'rib chiqilgan).

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki Perro d'Ablankur o'zining tarjima tamoyillarini asarlariga yozgan so'zboshilarida bayon etgan. U chet tilidagi matnda mavjud bo'lgan ifodalarni o'zgartirishdan va ularni zamonaviylashtirishdan hech ham tap tortmaydiganlar toifasiga kiradi. Uning maqsadi — matnni fransuz tili endi shakllanayotgan nafasat, uyg'unlik va yuksak did (bon go  t) qoidalariga moslashtirish (akklimatizatsiya qilish) edi.

Ushbu tamoyillar, tabiiyki, e'tirozlarga sabab bo'lgan. Taxminan 1654-yilda **Jil Menaj** kinoya bilan Perro d'Ablankurning bir tarjimasini unga o'zi bir paytlar sevgan ayolni eslatishini, u ayol "go'zal, lekin vafosiz (xiyonatkor)" bo'lganini aytadi.

Xeygens tomonidan 1666-yildayoq qo'llanilgan bu ibora tez orada butun Yevropa tarqaladi. Volterning yozishicha, Perro d'Ablankur shunday "nafis tarjimon ediki, uning har bir tarjimasini "go'zal xiyonatkor" deb atashgan".

Van Xuf juda to'g'ri ta'kidlaganidek, Nikola Perro d'Ablankur «erkin, ya'ni nafis va noaniq tarjimaning peshvosi degan unvonni bejizga olmagan». Asl nusxani "yaxshilash" bahonasi bilan d'Ablankur har qanday erkinlikka yo'l qo'yadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Raková, Zuzana. *Les théories de la traduction* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014
2. Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman péréphérique du XIX siècles à nos jours 2-Paris : EHESS 1998.

UO'K 81'11:159.9:101

TIL, TAFAKKUR VA BORLIQ UYG'UNLIGI

N.A.Maxsudova, PhD, doktorant, O'zbekistan davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada til, tafakkur va obyektiv borliq o'rtasidagi uzviy bog'liqlik hamda ularning inson dunyoqarashini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Muallif til faqat aloqa vositasi emas, balki borliqni anglash va uni ongda aks ettirish mexanizmi ekanligini falsafiy-lingvistik nuqtai nazardan asoslab beradi. Maqolada lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik konsepsiyalariga tayanib, olamni til birliklarida aks etishi va bu jarayonda tafakkurning vositachilik funksiyasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: olam manzarasi, til, tafakkur, idrok, konsept, konseptuallashtirish, kategoriyalashtirish

Аннотация. В данной статье анализируется связь между языком, мышлением и объективной реальностью, а также их роль в формировании человеческого мировоззрения. Автор с философско-лингвистической точки зрения обосновывает, что язык является не просто средством общения, но и механизмом познания бытия и его отражения в сознании. Опираясь на концепции лингвокультурологии и когнитивной лингвистики, в работе освещаются вопросы отражения мира в языковых единицах и посредническая функция мышления в этом процессе.

Ключевые слова: картина мира, язык, мышление, восприятие, концепт, концептуализация, категоризация.

Abstract. This article analyzes the inextricable link among language, thought, and objective reality, and their role in shaping the human worldview. Adopting a philosophical-linguistic perspective, the author argues that language functions not merely as a vehicle for communication but as a mechanism for comprehending reality and mirroring it in the human. Drawing on the concepts of linguacultural studies and cognitive linguistics, the article highlights how the world is reflected in linguistic units and examines the mediating function of thought in this process.

Key words: picture of the world, language, thought, perception, concept, conceptualization, categorization.

Har bir davr va jamiyatda insoniyat borliqni anglash hamda uni o'z tafakkur chizig'ida aks ettirishga intilib kelgan. Bu jarayonni mahsuli sifatida namoyon bo'ladigan olam manzarasi tushunchasi bugungi kunda antroposentrik tilshunoslikning asosiy masalalaridan biri sanaladi. Terminologik va metaforik ma'noda qo'llanuvchi ushbu atama tilshunoslik, falsafa, psixologiya, madaniyatshunoslikning asosiy kategoriyalardan biriga va inson olamining tavsiflovchi tushunchasiga aylanib ulgurdi [Maslova, 60-b.].

Ushbu atama dastlab XIX asr ohiri va XX asr boshlarida falsafa hamda tabiiy fanlar, xususan fizika doirasida shakllangan va dunyodagi fizik jarayonlarni ongimizdagi aksi tarzida talqin etilgan [Гериц, 16-b.]. G. Gers va M. Plank tamonidan ilmiy muomalaga kiritilgan ushbu atama keyinchalik

gumanitar fanlar tizimiga chuqur kirib bordi. 1921 yilda faylasuf I.L.Vitgenshteyn, ushbu atamani mantiqiy fazoga ko'chirdi va olam manzarasini voqea-hodisalarni mavjud yoki mavjud emasligini ko'rsatib beruvchi mantiqiy fazodagi muayyan vaziyat sifatida tasvirladi [Витгенштейн, 8-b.]. V.Vaysgerber esa bu tushunchani V. Humbolt g'oyalari bilan birlashtirgan holda, olam manzarasini muayyan tildagi xalqning ruhi va bilimlar xazinasini deb ta'rifladi [Vaysberg, 49-b.].

Ushbu atamani mohiyatini anglash uni atroflicha tadqiq etishni talab qiladi. Fan falsafasi terminlari lug'atiga ko'ra, olam manzarasi – olam, uning tuzulishi, unda mavjud obyektlar va ularning o'zaro bog'liqligi haqidagi tasavvurlar majmuidir [Лебедев С, 100-115-b.]. Bu ikki bosqichli jarayondan iborat bo'lib, dastlab biz sezgi a'zolarimiz orqali olam va uning tuzilishi, tarkibiy qismlarini idrok etamiz. Buning natijasida bizning ongimizda olam haqidagi obraz hosil bo'ladi. So'ngra idrok etish natijasida olingan axborotni mulohaza qilish yo'li (sabab va oqibatlarni tushunish va anglash) orqali ongimizda olam haqidagi modelni yaratamiz. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, manzara va model – insonni olam haqidagi tasavvurlarini tartiblangan va tizimlashtirilgan shaklidir. Anglashiladiki, ushbu fan doirasida olam manzarasi va olam modeli o'zaro almashinib turuvchi termin sifatida ishlatilishi mumkin. Yuqoridagi fikrlar asosida shunday mulohaza qilish mumkinki, dastlab inson o'zini tabiatni bir bo'lagi sifatida ko'rgan bo'lsa, endi u olamni manzara darajasiga ko'tarib, uni tashqaridan kuzatib, baho beruvchi shaxsga aylandi. Olamni manzara sifatida ko'rish, uni tushunish, anglash va boshqarishga bo'lgan ilk qadamdir [Хайдеггер, 49-50-b.].

Psixologiyada olam manzarasi (olam obrazi) insonni olamni qanday idrok etishi, talqin etishi va baholashi bilan bog'liq fundamental tushunchalardan biridir. Buni psixolog A. N. Leontyev quyidagicha izohlaydi: Olam manzarasi insonning sezgi a'zolarining tashqi olam bilan aloqasi orqali hosil bo'ladi [Леонтьев, 251-b.]. Sezgi a'zolari atrofida bo'lib turgan har qanday hodisa, jarayon, predmetlar haqidagi axborotni birlamchi signal tizimi asosida inson ongiga yetkazib beradi [Ismoilov, 76-b.]. Olingan ma'lumotlar ongda tahlil, sintez jarayonidan o'tib, umimlashtiriladi va yahlit obrazlar shakliga keltiriladi. Bunda obrazlar qarama-qarshiliklar tizimi orqali shakllanib, olamning asosini (skeleti) tashkil etadi. Endi har bir obraz inson uchun ma'no kasb eta boshlaydi. Masalan, olovni ilk bor ko'rgan bolakay uni qizil sargish tusdagi jozibali narsa deb qabul qilgan bo'lsa, tajriba natijasida uni havfli va issiqligini tushungach, olov u uchun havf yoki issiqlik manbai degan ma'no kasb eta boshlaydi.

Tilshunoslik va madaniyatshunoslikda olam manzarasi, olam obrazi, olam modeli atamalarini sinonim tariqasida qo'llash mumkin [Любимова, 15-b.]. Bu tendensiya quyidagi ta'riflarda ham aks etgan: “olam manzarasi – olamning yaxlit global obrazi sanalib, u insonning ma'naviy faoliyati natijasida yuzaga keladi” [Постовалова, 19-20-b.]. “Olam manzarasi – real borliqni inson tomonidan o'ylab topilgan, soddalashtirilgan modeli yoki obrazidir” [Корнилов, 5-6-b.], “Ongda olam obrazi insonni o'rab turgan obyektiv borliq haqidagi tasavvurlardan shakllanadi. Chunki kishi ongida nafaqat borliq haqidagi bilimlar, balki ularning emotsional kechinmalari ham gavdalanadi” [Серебрянников, 124-b.]. “Olamning madaniy manzarasi – real olam manzarasining inson tasavvurlari asosida shakllangan dunyoqarashi orqali aks etishidir” [Тер-Минасова, 22-b.].

Olam manzarasi tushunchasi inson va uning olam haqidagi tasavvurlari asosiga quriladi. Agar olam inson va voqelikning o'zaro ta'siri bo'lsa, unda olam manzarasi voqelik va inson haqidagi ma'lumotlarning qayta ishlanmasi mahsulidir. Olam manzarasi haqida gap borganda, uning vazifalarini ta'kidlab o'tish darkor:

1. Interpretativ (talqin qilish) vazifasi;
2. Tartibga solish va yo'naltirish. Birinchi vazifa olamni tushunish va tushuntirib berish va keyingisi esa, inson o'zini boshqarishi va nazorat qilishi uchun xizmat qiladi.

Demak, bizning fikrimizcha, olam manzarasi til yoki sezgi a'zolari orqali qabul qilingan obyektiv voqelikni jamoa, guruh yoki inson ongida tizimlashtirilgan subyektiv yoki ijtimoiy tasviridir. Ushbu fikrni quyidagicha izohlash mumkin: inson olam haqidagi dastlabki bilimlarini ko'rish, eshitish, teginish, ta'm, hid bilish kabi sezgi a'zolari orqali shakllantirsa, keyinchalik bu bilimlarning kattagina qismi til vositasida amalga oshiriladi [Yuldashev, 58-b.]. Buyuk faylasuf Konfutsiyning “Eshitganlarimni unutaman, ko'rganlarimni yodimda saqlayman bajarib ko'rganlarimni esa bilaman” degan fikri olamni idrok etishda inson sezgi a'zolarining qanday

muhimlik kasb etishini anglatsa, V.Humbolt va uning izdoshlari L.Veysgerber, E.Sepir, B.Uorflarning til insonlarning tafakkur va bilish jarayonini, shu tariqa ularning ongida paydo bo'ladigan dunyoqarash va yaxlit olam manzarasini belgilab beradi degan xulosalari bu jarayonda lisonning ahamiyatini ko'rsatib beradi [Mahmudov, 5-b.].

Ko'pincha tilni ko'zguga o'xshatishadi, ammo til ko'zgu kabi barcha mavjud narsalarni qanday bo'lsa, shundayligicha, hech bir o'zgarishsiz, aynan aks ettirmaydi. Balki til insonning tajribasi, bilimi, taffakur darajasi, ijtimoiy muhiti, madaniyati, e'tiqodi, maqsad va manfaati, hissiy holati ta'siri ostida unga o'ziga xos shaklu shamoil va tartibot beradi. Anglashiladiki, inson ongida yaralgan olam manzarasi turg'un o'zgarmas tuzilma emas, u tafakkur taraqqiyoti, jamiyat rivoji, fan yutuqlari, bilish usullarining takomili bilan bog'liq ravishda o'zgarib, sayqallashib, mukammalashib boraveradi [Mahmudov N, 2015; Baxronova, 2021 61-b.].

Tadqiqot natijasi shuni ko'rsatadiki, olam manzarasi ko'pqatlamli, ierarxik xarakterga ega. Uning poydevorini V. Humboltning "oraliq dunyo" konsepsiyasiga ko'ra til tashkil etsa [Радченко. 96-125-b.], uning keyingi qatlamlaridan A. Potebnyaning appertsepsiya nazariyasiga asosan, olamning sodda va ilmiy manzarasi o'rin oladi [Потебня, 112-136-b.]. Appertsepsiya – yangi ma'lumotni insonning xotirasida mavjud bo'lgan tajriba bilimlar asosida idrok etish jarayonidir [Селеменова, 10-b.]. Olimning qayd etishicha, til va insonning ruhiy holati uzviy bog'liqdir. Ruhiy holatda birlamchi ustuvor va ikkilamchi tushuncha va tasavvurlar mavjudki u insonda yangi axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, bunda ustuvor g'oyalarning ta'siri ulkandir. So'zning ma'nosidagi ijtimoiy va individual, obyektiv va subyektiv jihatlarining nisbati A Potebnyaning "yaqin" va "uzoq" ta'limotini yuzaga keltirdi. Aynan shu ta'limot olamning sodda va ilmiy manzarasi xususidagi g'oyalarga asos bo'ldi [Цивян, 1990]. Insonda kundalik-maishiy ko'nikma va faoliyati natijasida olamning sodda manzarasi yuzaga kelsa, uning ilmiy izlanish va tadqiqotlari negizida esa olamning ilmiy manzarasi shakllana boshlaydi [Baxronova, 58-b.].

Hozirda tilshunoslar orasida olamni bevosita va bilvosita manzaralarga ajratish tendentsiyasi mavjud [Попова, 4-b.]. Bunday qarashlarga ko'ra, olamning bevosita manzarasi atrofdagi borliqning kishilar tamonidan to'g'ridan to'g'ri bilishi natijasida yuzaga keladigan manzarasidir. Bunday qarash tarafdorlari olamning ushbu manzarasini olamning kognitiv manzarasi ham deb atab, bunda bilish jarayoning ham sensamotor ham abstraklashtirish, umumlashtirish usulini ishtiroki ta'minlanishini ta'kidlab otadilar. Ongda mavjud bo'lgan kognitiv olam manzarasini moddiylashtiradigan ikkilamchi belgilar sistemasi vositasida konseptlar va stereotiplarning qayd qilinishi natijasini olamning bilvosita manzarasi sifatida ko'rsatadilar, bunday manzaralar sirasiga olamning lisoniy va badiiy manzaralarini kiritishadi [Попова, 20-22-b.]. Ushbu manzaralarni ko'z oldimizga keltirish uchun, ushbu jarayon va uning bosqichlariga to'xtalib otish darkor. Ushbu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Idrok va bilish. Empirik tajriba asosida voqelikning inson ongida birlamchi tasavvurini (obrazi) xosil bo'lishi;

2. Konseptuallashtirish va kategoriyalashtirish. Birlamchi obrazning umumlashtirilishi hamda unga ijtimoiy-madaniy, aksiologik va hissiy mazmun yuklanishi natijasida yahlit mental birlik konsept yuzaga keladi.

Kognitiv tilshunoslik sahasida tadqiqot olib borgan olimlarni fikricha, konsept "madaniyat konsentranti", "madaniyatning asosiy xujayrasi", "bilim birligi", "hotiraning operativ mazmuniy birliklari", "diskret mental tuzilmalar", "jamoaviy bilim birliklari", "obyektiv olamning subyektiv in'ikosi", "inson tafakkur jarayonida foydalanadigan mental, mavhum ma'no birliklar". Barcha ta'riflarni birlashtirib turuvchi umumiy jihat konseptning inson ongi va tafakkur jarayonining eng kichik ammo mazmunan tugallangan birligi ekanligidir. Biznigcha, konsept inson ongida o'zaro umumiy belgilar asosida guruhlangan mantiqiy, madaniy va subyektiv m'nolarning yaxlit kognitiv-mental tuzilmasidir. Ongda bilishning natijasi sifatida shakllangan tafakkur va bilim birliklari sanalgan konseptlar uzviy bog'lanib, olamning konseptual manzarasini tashkil etadi. Konseptuallashtirish obyektlar, hodisalar, ularning aloqalari va xususiyatlarini aniqlash, anglash va bilish natijalarini bilim birliklari – konseptlar shaklida mustahkamlashdan iborat kognitiv jarayondir [Yuldashev, 47-b.].

Kategoriyalashtirish kognitiv jarayon sifatida obyekt yoki hodisaning muayyan kategoriya (guruh) bilan, shu jumladan, uning nomi bilan belgilanishiga aloqador bo'lgan bilimlar tizimidir [Yuldashev, 46-b.]. Konseptuallashtirish va kategoriyalashtirish o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan jaryondir. Zero, birinchisi borliqni ma'noviy bo'laklarga ajratish jarayoni bo'lsa, ikkinchisi o'sha bo'laklarni o'zaro o'xshashliklari asosida tizimlashtirishdir. Shu sabab, olamning kognitiv manzarasini tadqiq etishda konseptuallashtirish va kategoriyalashtirish jarayonlarini o'zaro deterministik bog'liqlikda o'rganish lozim. Zero, biror obyektни muayyan kategoriyaga joylashtirmasdan turib u haqida konseptual tasavvur shakllantirib bo'lmaydi.

3. Verballashuv bosqichi (lisoniy ifoda). Bu bosqichda kognitiv manzaradagi mental birliklar til vositalari orqali moddiylashadi. Natijada olamning lisoniy manzarasi xosil bo'ladi.

Demak, yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, konsept shunchaki obyektни emas, balki o'sha madaniyatda unga yuklangan ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy, diniy qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Shu o'rinda o'z o'zidan savol tug'iladi: Kognitiv olam yoki konseptual olam manzarasining shakllanishida tilning o'rni qanday?

Kognitiv tilshunoslikning zamonaviy yondashuviga ko'ra, tilning idrokka ta'siri mutloq deterministik xarakterga ega emas, balki modulyatorlik (yo'nalturuvchi) vazifasini bajaradi. Masalan, bevosita nutqiy jarayon yuz bermayotgan noverbal vaziyatlarda ham, inson ongi atrof-muhitdagi murakkab axborotlarni turkumlash uchun xotiradagi mavjud lingvistik "yorliqlar" (so'z va konstruktsiyalardan beixtiyor tayanch sifatida foydalanadi. Bu jarayonda til diqqatni muayyan ustuvor belgilarga yo'naltirish orqali hatto axborotni qayta ishlash samaradorligini oshiradi.

Bizningcha, olam manzarasining inson ongidagi kognitiv in'ikosi bevosita til tizimi orqali shakllanadi. Borliqning ongda subyektiv tasviri Maslova ta'biri bilan aytganda olamning ko'zgudagidek aksi emas [Maslova, 60-b.], balki til vositasida tizimlashtirilgan mantiqiy modelning mahsulidir. Bunda til voqelikning muayyan jihatlariga e'tibor qaratish orqali idrok jarayonini tartibga soluvchi kognitiv filtr vazifasini bajaradi. Natijada, inson tashqi olamni bevosita emas, balki ongida ana shu til modellari yordamida qayta ishlangan va konseptuallashtirilgan in'ikosi orqali talqin etadi.

Eksperimental tadqiqot natijasiga ko'ra, inglizlar harakat voqeligini (bir joydan ikkinchi joyga otish) idrok etishda harakat usulini, turklar esa, harakat yo'nalishini tez ilg'aganligi aniqlangan [Fulga A., Athanasopoulos, 1-18-b.]. Bu har ikki tilda harakat voqeligini ifodalovchi grammatik tuzilmalar turlichaligi bilan izohlanadi. Satellite-framed turkumli tillarda, jumladan ingliz, nemis va rus tillarida harakat usuli bevosita fe'lning o'zagida, yo'nalishi esa fe'lga ergashuvchi birliklarda (ingliz tilida predloglar, rus tilida prefikslar) ifodalanadi [Talmy, 57-149-b.]. Masalan, "The dog bounced (usul) down (yo'nalish) the stairs". Verb-framed tillar sanaluvchi o'zbek, turk, yapon tillarida harakat yo'nalishi muntazam ravishda fe'lda kodlanadi, harakat usuli esa ravishdosh yoki ravish orqali ifodalanadi. Masalan, "Bola zinadan sakrab (usul) tushdi (yo'nalish)". Demak, ushbu vaziyatda o'zbek, turk, yaponlar uchun yo'nalish muhim yorliq, usul qo'shimcha ma'lumot sanalsa, ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun esa buning aksidir. Ushbu eksperimental tadqiqot natijasiga ko'ra, ingliz tilida so'zlashuvchilar harakat usullarini farqlashda yuqori natija ko'rsatishgan. Yana bir jihatga e'tibor qaratish kerakki, o'zbek va turk tilida so'zlashuvchilar gapirayotganlarida qo'l harakatlari orqali ko'proq harakat yo'nalishlariga ham ishora qilishadi [Unal, 2-13-b.]. Anglashiladiki, hatto grammatik tarkib ham, til egalarini jismoniy ishoralariga ta'sir otkazishi mumkin.

Yuqoridagi kichik tadqiqot misolida shunday xulosaga kelish mumkinki, til shunchaki muloqot quroli emas, balki ijtimoiy voqelikning o'ziga xos xaritasi va olam manzarasini inson ongida shakllantiruvchi asosiy vositadir. Edvard Sepirning lisoniy nisbiylik nazariyasiga tayangan holda xulosa qilish mumkinki, inson ob'ektiv borliqda emas, balki bevosita milliy til muhiti tomonidan yaratilgan dunyoda yashaydi va uning izmida harakat qiladi. Til inson aqliy faoliyati uchun o'ziga xos "yo'lko'rsatkich" va "dastur" vazifasini o'tash orqali atrofimizdagi dunyoni kategoriyalashtirish mezonlarini ham belgilab beradi. Binobarin, har qanday ijtimoiy kategoriya ob'ektiv olamda tayyor holda mavjud bo'lmay, balki aynan lisoniy tizim tomonidan shakllantiriladi va boshqariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. 4-е изд. [Текст] / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 296 с.

2. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи. – Перевод В. Ф. Котова и А. В. Сулимо-Самуйло. – М., Издательство Академии наук СССР, 1959 г.
3. Витгенштейн, Л. Философские работы. В 2 ч. Ч. 1 / Л. Витгенштейн: перевод с немецкого М. С. Козловой. – Москва : Гнозис, 1994. – 612 с.
4. Вайсгербер, Й.Л. Родной язык и формирование духа. Изд. 3-е. [Текст] / Й.Л.Вайсгербер/ Пер. с нем.; Вступ. статья и ком. О.А. Радченко. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 232 с.
5. Лебедев, С. А. Философия науки: словарь основных терминов. – Москва: Академический Проект, 2004. – 320 с.
6. Хайдеггер М. Картина мира // Время и бытие. – М.: Изд-во «Республика», 1993. – С. 49 – 50.
7. Леонтьев А. Н. Образ мира // Леонтьев А. Н. Избр. психол. произв. –М.,1983. С. 251–261
8. Ismoilov B. Dunyoni bilishda til va tafakkur birligi. – T.: Fan, 1966. – 76-b.
9. Любимова Н. А., Бузальская Е. В. «Картина мира»: содержание, терминологический статус и общая иерархия её составляющих // Мир русского слова. – 2011. – № 4. – С. 13–20.
10. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова. М., 1998. С. 8–70
11. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
12. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межкультурной коммуникации: учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – Москва: АСТ : Астрель, 2007. – 286 с.
14. Yuldashev. A. G. Olamni lisoniy konseptuallashtirish // Xorijiy filologiya. – T., 2020 –№ 4. –B. 58-63.
15. Mahmudov N. Olaming lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish // O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2015 –№ 3. – B. 3-12.
16. Baxronova D.K. Olam manzaralarining kategorial xususiyatlariga doir // Xorijiy filologiya. – T., 2021 –№ 1. – B. 56-63.
17. Радченко О.А. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство [Текст] / О. А. Радченко // Вопросы языкознания. – 2001. – №3. – С. 96–125.
18. Потебня А.А. Собрание трудов: Мысль и язык [Текст] / А.А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
19. Языковая и когнитивная картины мира в лингвистических исследованиях (тезисы лекций): учебное пособие. – Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2012. – 65 с.
20. Цивьян, Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира [Текст] / Т.В. Цивьян. – М.: Наука, 1990. – 207 с.
21. Попова, З. Д., Стернин И. А. Язык и национальное сознание. Изд. 3. Перераб. и доп. – Воронеж: Истоки, 2007. – С. 4
22. Yuldashev, A. G. Tilda olam haqidagi bilimlar ikkilamchi interpretatsiyasining antropotsentrik mohiyati : Filologiya fanlari doktori (DSc) diss.– Toshkent, 2022. – 230 b
23. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – С. 60.
24. Fulga A. Language background impacts motion event categorization: evidence from English and Turkish speakers // Language and Cognition. – 2026. – Vol. 18, e29. – P. 1–18
25. Talmy L. (1985). Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In T. Shopen (Ed.), Language typology and syntactic description: Volume III, grammatical categories and the Lexicon (p. 57–149). Cambridge University Press; Talmy L. (2000). Toward a cognitive semantics: Typology and process in concept structuring (Vol. 3). MIT Press.
26. Ünal E., Manhardt, F., & Özyürek, A. (2022). Speaking and gesturing guide event perception during message conceptualization: Evidence from eye movements. Cognition, 225, 105127. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2022.105127>

UO'K 808.3

O'ZBEK VA INGLIZ BADIY NASRIDA O'XSHATISHLARNING STILISTIK- SEMANTIK TABIATI

(Abdulla Qodiriy va Charles Dickens asarlari qiyosiy tahlilida)

**D.I.Mirzayeva, o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
Sh.Sh.Shodmonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz adabiyotining yirik namoyandalari – Abdulla Qodiriy va Charlz Dikkens asarlaridagi o'xshatishlarning stilistik va semantik xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy nasr, o'xshatish, stilistika, semantika, qiyosiy adabiyotshunoslik, Abdulla Qodiriy, Charlz Dikkens, milliy-madaniy konnotatsiya, lingvopoetika.

Аннотация. В данной статье в сравнительно-типологическом аспекте исследуются стилистические и семантические особенности сравнений в произведениях крупных представителей узбекской и английской литературы — Абдуллы Кадыри и Чарльза Диккенса.

Ключевые слова: художественная проза, сравнение, стилистика, семантика, сравнительное литературоведение, Абдулла Кадыри, Чарльз Диккенс, национально-культурная коннотация, лингвопоэтика.

Abstract. This article comparatively and typologically examines the stylistic and semantic features of similes in the works of prominent representatives of Uzbek and English literature — Abdulla Qodiriy and Charles Dickens.

Key words: fiction, simile, stylistics, semantics, comparative literature, Abdulla Qodiriy, Charles Dickens, national-cultural connotation, linguopoetics.

Kirish. Jahon tilshunosligi va adabiyotshunosligida badiiy matnni lingvopoetik va lingvokulturologik aspektda tadqiq etish, tillarning kognitiv va estetik imkoniyatlarini ochib berish dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Har bir xalqning olamni lisoniy idrok etishi (linguistic picture of the world), uning asrlar davomida shakllangan milliy-madaniy dunyoqarashi, mifologik va falsafiy tafakkuri birinchi navbatda badiiy adabiyotda, xususan, ko'chma ma'noli so'zlar va tasviriy vositalarda o'z aksini topadi. Badiiy tasvir vositalari tizimida o'xshatishlar (simile) nafaqat qadimiyligi va ifoda imkoniyatlarining kengligi bilan, balki inson tafakkuridagi qiyoslash, tenglashtirish va baholash kategoriyalarini lisoniy modellashtirishi bilan alohida ajralib turadi. Badiiy adabiyotda voqelikni va inson ruhiyatini tasvirlashda ko'chma ma'noli so'zlar, poetik vositalar muhim o'rin tutadi. Bular orasida o'xshatishlar (ingliz tilida simile, o'zbek tilida o'xshatish) eng qadimgi va eng faol lingvistik-stilistik hodisalardan biridir.

O'xshatishlar tabiati o'zbek tilshunosligida va adabiyotshunosligida A.Shomaqsudov, I.Qo'chqortoyev, M.Muxtorov, Sh.Galieva kabi olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa, ingliz tilshunosligida I.R.Galperin, G.Leech, M.Black kabi tadqiqotchilarning asarlarida stilistik aspektda tahlil qilingan. Biroq, Qodiriy va Dikkins asarlaridagi o'xshatishlarning qiyosiy-tipologik aspekti lingvokulturologik va semantik nuqtayi nazardan alohida tizimli tadqiqot obyekti bo'lmagan.

Har qanday o'xshatish struktur jihatdan to'rtta komponentdan iborat bo'ladi:

1. O'xshatilmish (Subject / Tenor) – o'xshatilayotgan narsa yoki shaxs.
2. O'xshatuvchi (Object / Vehicle) – nimalikka o'xshatilayotgan etalon.
3. O'xshatish asosi (Ground) – ular o'rtasidagi umumiy belgi.
4. O'xshatish ko'rsatkichi (Indicator / Marker) – -day/-dek, kabi, go'yo (o'zbek tilida) va like, as...as, as if (ingliz tilida).

Abdulla Qodiriy va Charlz Dikkins nasridagi o'xshatishlarning stilistik-semantik tabiatini qiyosiy tadqiq etish jarayonida bir qator lisoniy va madaniy munozaralarga duch kelindi. Olingan natijalar ko'rsatadiki, badiiy matnda o'xshatishlarning qo'llanilishi faqatgina ijodkorning individual uslubiga bog'liq bo'lmay, balki o'sha davr ijtimoiy-madaniy paradigmasi va milliy tafakkur tarzi bilan ham uzviy aloqadordir. O'zbek tilshunosligida badiiy tasvir vositalari, xususan, o'xshatishlar ko'proq an'anaviy stilistika va poetika nuqtayi nazaridan o'rganib kelingan (A.Shomaqsudov, M.Yo'ldoshev). Ushbu yondashuvlarda o'xshatishlarning ekspressiv-estetik funksiyasiga asosiy e'tibor qaratiladi. Biroq, Qodiriy asarlaridagi o'xshatishlar semantikasini g'arbiy tilshunoslikda keng rivojlangan kognitiv metafora va kognitiv o'xshatish (G.Leech, M.Black) nazariyalari prizmasi orqali tahlil qilganimizda, adib o'xshatishlarining milliy dunyo manzarasini (national picture of the world) modellashtiruvchi konseptual tabiati namoyon bo'ladi. Masalan, Qodiriy romanlarida qo'llangan "shamday so'nish", "orqadan pichoq yeyish" kabi o'xshatishlar shunchaki poetik bezak emas, balki sharqona qadriyatlar tizimidagi fojiaaviylik va sotqinlik konseptlarini ochuvchi kognitiv vositalardir.

Charlz Dikkins ijodida esa vaziyat biroz boshqacha dinamikaga ega. Bizning tahlillarimiz I.R.Galperin tomonidan ilgari surilgan "Dikkins uslubidagi o'xshatishlarning realizm va satira uyg'unligini ta'minlashi" haqidagi fikrlarni to'liq qo'llab-quvvatlaydi. Ammo qiyosiy jihat shuni ko'rsatadiki, Dikkins o'xshatishlari ko'pincha desakralizatsiya (muqaddaslikdan xoli qilish) xususiyatiga ega. Qodiriy inson go'zalligini ilohiylashtirish va estetik ideallashtirish uchun tabiat va

koinot hodisalariga (oy, quyosh, atrgul, g'uncha) o'xshatsa, Dikkins inson qiyofasini kundalik hayot buyumlari (tost non, no'xat sho'rvasi, temirchi bosqoni) orqali tasvirlaydi. Bu holat XIX asr o'rtalaridagi ingliz jamiyatining pragmatik, sanoatlashgan va materialistik tafakkurini, Qodiriyda esa Turkiston ma'rifatparvarlik davrining lirik va lisoniy-estetik an'alarini aks ettiradi. Abdulla Qodiriy va Charlz Dikkins asarlaridagi o'xshatishlarning stilistik-semantik tabiati ularning milliy madaniyatlararo (Sharq va G'arb) tafovutlarini ko'rsatuvchi eng yorqin lisoniy indikatorlardan biri hisoblanadi. Bu boradagi lingvokulturologik tadqiqotlar nafaqat adabiyotshunoslik, balki badiiy tarjima nazariyasi uchun ham dolzarb ilmiy baza bo'lib xizmat qila oladi.

Muhokamaning yana bir muhim jihati o'xshatishlarning emotsional-baho (konnotativ) tabiati bilan bog'liq. Natijalar bo'limida ko'rsatilganidek, Qodiriyda ijobiy (meliorativ) konnotatsiya, Dikkinsda esa salbiy/satirik (pejorativ) konnotatsiya ustunlik qiladi. Dikkins o'xshatish yordamida qahramon atrofidagi ijtimoiy absurdlikni va burjua jamiyati illatlarini bo'rttirib ko'rsatadi. Qodiriy esa o'tmishdagi milliy fojialar va sof muhabbat qissasini hikoya qilar ekan, o'xshatishlarni matnning lirik drammatizmini va emotsional pafosini kuchaytirishga yo'naltiradi.

Sintaktik sathda esa, ingliz tilining analitik tabiati Dikkinsga o'xshatish konstruksiyalarini uzoq kutilmagan taqqoslashlar zanjiri orqali kengaytirish imkonini bergan. O'zbek tilining agglyutinatativ va sintaktik qat'iy qoliplari (o'xshatish ko'rsatkichining gap oxirida yoki so'z birikmasi yakunida kelishi) esa Qodiriyga o'xshatishlarni nihoyatda ixcham, lo'nda va ta'sirchan shaklda shakllantirish sharoitini yaratgan.

Natijalar. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon" romanlari hamda Charlz Dikkinsning "David Copperfield", "Great Expectations" asarlaridan jami 350 dan ortiq o'xshatishlar (simile) tanlab olindi va mikrotahlilga tortildi. O'tkazilgan semantik tahlil natijalari har ikki adibning o'xshatish yaratishda qaysi konseptual sohalarga ko'proq murojaat qilganini yaqqol ko'rsatadi.

Qodiriy uslubida o'xshatishlarning qariyb yarmi (45%) qahramonlarni romantik va estetik jihatdan ideallashtirishga (asosan Kumushbib, Otabek, Ra'no portretlarida) yo'naltirilgan. Dikkins uslubida esa o'xshatishlarning yarmidan ko'pi (50%) satira, yumor va grotesk funksiyasini bajaradi. Adib personajlarning salbiy yoki kulgili jihatlarini fosh etish uchun o'xshatishlarni qatlam-qatlam qo'llaydi (masalan, Pumblechook yoki Mr. Murdstone xarakterida). Matn ustida olib borilgan tizimli tadqiqotlar o'xshatishlarning har ikki tilda uchrash darajasi va strukturaviy barqarorligiga ko'ra quyidagi natijalarni ko'rsatdi: Qodiriy matnlarida xalq maqollari va iboralariga asoslangan tayyor o'xshatishlar (masalan, qo'yday yuvosh, tulkiday ayyor) umumiy o'xshatishlarning 28%ini tashkil qilsa, Dikkinsda bu ko'rsatkich (idiomatik similelar, masalan, as dead as a door-nail) 22%ga teng. Har ikki adib ham yuksak individual ijodkorlik ko'rsatgan. Ushbu lingvistik va statistik natijalar o'zbek va ingliz badiiy nasrida qiyoslash kategoriyasining naqadar boy semantik va stilistik imkoniyatlarga ega ekanligini ilmiy jihatdan isbotlaydi. Qiyosiy tahlil jarayonida shu narsa yaqqol ayon bo'ldiki, Abdulla Qodiriy va Charlz Dikkins o'rtasidagi eng katta stilistik farq o'xshatish asosi (ground) tanlashda ko'rinadi. Qodiriy insonni ulug'lash uchun uni tabiatning eng go'zal bo'laklariga qiyoslasa, Dikkins inson tabiatini uning o'zi yaratgan buyumlar (sanoat mahsulotlari) bilan tenglashtiradi (antropomorfizmdan narsalashtirishga o'tish).

Xulosa. Badiiy nasrda o'xshatishlarning stilistik-semantik tabiatini Abdulla Qodiriy va Charlz Dikkins asarlari misolida o'rganish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1 Semantik universallik va xususiylik: Har ikki yozuvchi ham inson portreti, ruhiyati va tabiat tasvirida o'xshatishlardan asosiy stilistik figura sifatida foydalangan. Biroq ularning semantik manbalari turlichadir. Qodiriy ko'proq klassik sharq poetikasi, tabiat elementlari va an'anaviy maishiy hayotga tayansa, Dikkins shahar hayoti, urbanizatsiya, sanoat unsurlari va kundalik ingliz maishiy realliklaridan etalonlar oladi.

2 Stilistik dominanta: Qodiriy uslubida o'xshatishlar ko'proq romantik-estetik va lirik vazifani bajarib, matnning emotsional ta'sirchanligini oshiradi. Dikkins uslubida esa o'xshatishlar realistlik, xarakterologik va satirik-yumoristik funksiyani o'taydi, personajlarning ijtimoiy qiyofasini fosh etishga xizmat qiladi.

3 Lisoniy dunyo manzarasi: O'xshatish ko'rsatkichlari (-day, kabi / like, as) turlicha grammatik shakllarga ega bo'lsa-da, ularning kognitiv-semantik mexanizmi bir xil – qiyoslash orqali yangi ma'no va estetik obraz yaratishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dickens Charles. David Copperfield. – London: Penguin Books, 1994.
2. Dickens Charles. Great Expectations. – Oxford University Press, 2008.
3. Galperin I.R. Stylistics. – Moscow: Higher School, 1977.
- Qodiriy Abdulla. O'tkan kunlar. Roman. – Toshkent: Sharq, 2018.
5. Qodiriy Abdulla. Mehrobdan chayon. Roman. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2016.
6. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'chqortoyev I., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
7. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.

UO'K 808.5

DETEKTIV JANRDAGI ASARLARDAGI O'XSHATISHLARNING PRAGMATISTILISTIK XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MATERIALIDA).

**D.I.Mirzayeva, o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
Sh.Sh.Shodmonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**

Annotatsiya. Ushbu maqolada detektiv janrdagi asarlarda qo'llanilgan o'xshatishlarning pragmatistilistik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'xshatishlarning badiiy matnda obraz yaratish, voqelikni ta'sirchan ifodalash, qahramonlarning ruhiy holatini ochib berish hamda kitobxon pragmatik idrokiga ta'sir ko'rsatishdagi o'rni o'rganiladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek detektiv adabiyotida uchraydigan o'xshatishlarning lingvostilistik va madaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida detektiv janr matnlarida o'xshatishlarning uslubi-ekspressiv vosita sifatidagi ahamiyati aniqlanadi.

Kalit so'zlar: detektiv janr, o'xshatish, pragmatistilistika, lingvostilistika, badiiy matn, qiyosiy tahlil, ekspressivlik, pragmatik ta'sir, obrazlilik, ingliz va o'zbek tillari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются прагматистилистические особенности сравнений в произведениях детективного жанра на материале английского и узбекского языков. Исследуется роль сравнений в создании художественной образности, выразительном описании событий, раскрытии психологического состояния персонажей, а также их влияние на прагматическое восприятие читателя. Кроме того, анализируются лингвостилистические и культурные особенности сравнений, встречающихся в английской и узбекской детективной литературе. В результате исследования определяется значение сравнений как экспрессивного стилистического средства в текстах детективного жанра.

Ключевые слова: детективный жанр, сравнение, прагматистилистика, лингвостилистика, художественный текст, сопоставительный анализ, экспрессивность, прагматическое воздействие, образность, английский и узбекский языки.

Abstract. This article examines the pragma-stylistic features of similes used in detective fiction based on English and Uzbek language materials. The research analyzes the role of similes in creating artistic imagery, expressing events vividly, revealing the psychological state of characters, and influencing the reader's pragmatic perception in literary texts. Furthermore, the study investigates the linguo-stylistic and cultural characteristics of similes found in English and Uzbek detective literature. The results of the research demonstrate the significance of similes as expressive stylistic devices in detective genre texts.

Key words: detective genre, simile, pragma-stylistics, linguo-stylistics, literary text, comparative analysis, expressiveness, pragmatic effect, imagery, English and Uzbek languages.

Kirish. Badiiy adabiyot tilining muhim xususiyatlaridan biri obrazlilikdir. Obrazlilikni yaratishda esa o'xshatishlar muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, detektiv janrdagi asarlarda o'xshatishlar voqealarning keskinligini oshirish, sirli muhit yaratish hamda qahramonlarning psixologik holatini tasvirlashda keng qo'llaniladi. Pragmatistilistika esa til

birliklarining kommunikativ vaziyatdagi ta'sirini o'rganadigan yo'nalish bo'lib, badiiy matnda o'xshatishlarning qanday pragmatik maqsad bilan ishlatilishini aniqlashga yordam beradi. Detektiv asarlar o'quvchida qiziqish va hayajon uyg'otuvchi janr hisoblanadi. Shu sababli mualliflar o'xshatishlardan foydalanish orqali o'quvchini voqealar rivojiga faol jalb etadi. Ingliz detektiv adabiyotida Arthur Conan Doyle va Agatha Christie kabi yozuvchilarning asarlarida o'xshatishlar keng qo'llangan bo'lsa, o'zbek adabiyotida Tohir Malik va boshqa yozuvchilar asarlarida ham ushbu vositaning samarali namunalari uchraydi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda detektiv janrdagi asarlarda qo'llanilgan o'xshatishlarning pragmatistik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot obyekti sifatida ingliz va o'zbek detektiv adabiyotining namunalaridan tanlab olingan badiiy matnlar xizmat qildi. Tadqiqot predmetini esa ushbu asarlarda uchraydigan o'xshatishlarning stilistik, semantik va pragmatik xususiyatlari tashkil etdi. Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy, lingvostilistik, pragmatik hamda kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy-tahliliy metod orqali ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshatishlarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Lingvostilistik tahlil yordamida o'xshatishlarning badiiy-estetik vazifasi, obraz yaratishdagi o'rni hamda ekspressivlikni ta'minlash xususiyatlari o'rganildi. Pragmatik tahlil asosida esa muallifning kommunikativ maqsadi, kitobxonga ta'sir ko'rsatish usullari va matndagi yashirin ma'no qatlamlari tadqiq etildi. Shuningdek, kontekstual tahlil metodi vositasida o'xshatishlarning matn tarkibidagi funksional xususiyatlari va personaj nutqidagi individual-uslubiy belgilar ochib berildi. Tadqiqot jarayonida badiiy matnlardan misollar tanlab olinib, ular semantik va pragmatistik jihatdan izohlandi. Olingan natijalar asosida detektiv janr matnlarida o'xshatishlarning badiiy ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi muhim stilistik vosita ekanligi asoslandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, detektiv janrdagi asarlarda o'xshatishlar nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki muallifning pragmatik maqsadini amalga oshiruvchi muhim stilistik birlik sifatida ham xizmat qiladi. Ingliz va o'zbek detektiv adabiyotida qo'llanilgan o'xshatishlar voqealar keskinligini kuchaytirish, personajlarning psixologik holatini ochib berish hamda kitobxon diqqatini muayyan tafsilotlarga jalb etishda faol qo'llanilishi aniqlandi. Tahlillar natijasida ingliz detektiv asarlarida o'xshatishlar ko'proq individual-uslubiy va tasviriy xarakterga ega ekanligi kuzatildi. Bunday o'xshatishlar orqali qahramonlarning ichki kechinmalari, qo'rquv, shubha va ruhiy tanglik holatlari aniq va ta'sirchan ifodalanadi. O'zbek detektiv asarlarida esa o'xshatishlar milliy-madaniy birliklar, xalqona obrazlar hamda emotsional-ekspressiv vositalar bilan chambarchas bog'langanligi aniqlandi. Shuningdek, pragmatistik jihatdan o'xshatishlarning kitobxonga ta'sir o'tkazish, sirli muhit yaratish va matnning emotsional ta'sirchanligini oshirishdagi roli muhim ekanligi belgilandi. Ayrim hollarda o'xshatishlar yashirin ma'no va kinoyaviy mazmunni ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qilishi kuzatildi. Qiyosiy tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshatishlar o'rtasida umumiy stilistik funksiyalar mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, ularning qo'llanishida har ikki xalqning madaniy tafakkuri, milliy mentaliteti va til imkoniyatlari aks etishi aniqlandi. Tadqiqot davomida detektiv janrda o'xshatishlarning pragmatik ta'sir kuchini oshiruvchi asosiy vositalardan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi detektiv asarlarda o'xshatishlar ko'proq mantiqiy va qisqa shaklda qo'llansa, o'zbek tilidagi o'xshatishlarda hissiylik va milliy obrazlilik kuchliroq namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar detektiv janrdagi asarlarda o'xshatishlarning pragmatistik jihatdan muhim funksional vosita ekanligini ko'rsatdi. O'xshatishlar badiiy matnning estetik ta'sirchanligini oshirish bilan bir qatorda, kitobxonning voqealarni chuqurroq idrok etishiga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, detektiv janrga xos bo'lgan sirli va keskin muhitni yaratishda o'xshatishlarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz detektiv adabiyotida qo'llangan o'xshatishlar ko'pincha individual muallif uslubini namoyon etib, voqelikni realistlik hamda psixologik jihatdan chuqur tasvirlashga xizmat qilishi kuzatildi. Bu esa ingliz detektiv nasrida pragmatik ta'sirning ko'proq intellektual va psixologik yo'nalishga ega ekanligini ko'rsatadi. O'zbek detektiv asarlarida esa o'xshatishlar xalqona tafakkur, milliy mentalitet va madaniy obrazlar bilan uyg'un holda qo'llanilib, matnning emotsional-ekspressiv xususiyatini kuchaytiradi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'xshatishlarning pragmatik vazifasi faqatgina obrazlilik yaratish bilan cheklanmaydi. Ular kitobxonni muallifning kommunikativ maqsadiga yo'naltirish, personajlarga nisbatan muayyan munosabat uyg'otish hamda syujetning dramatik ta'sirini oshirishda ham faol ishtirok etadi. Ayrim hollarda o'xshatishlar yashirin ma'no, kinoya va subyektiv baholash elementlarini ifodalash orqali matnning semantik qatlamini boyitadi. Shu bilan birga, ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshatishlarning qiyosiy tahlili tillararo badiiy tafakkur va madaniy xususiyatlarni aniqlashda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, detektiv janrdagi asarlarda o'xshatishlar muhim pragmatistik vosita sifatida xizmat qiladi. Ular matnning emotsional-ekspressivligini oshiradi, sirli muhit yaratadi va o'quvchiga kuchli pragmatik ta'sir ko'rsatadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi detektiv asarlar tahlili shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda o'xshatishlar badiiy maqsadga xizmat qilsa-da, ularning ifoda usuli va emotsional yuklamasida milliy tafakkur bilan bog'liq farqlar mavjud. Mazkur tadqiqot davomida detektiv janrdagi asarlarda qo'llanilgan o'xshatishlarning pragmatistik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy jihatdan o'rganildi. Tahlillar natijasida o'xshatishlar badiiy matnda nafaqat obrazlilikni yaratish, balki muallifning kommunikativ maqsadini amalga oshirish, kitobxonga pragmatik ta'sir ko'rsatish va matnning emotsional-ekspressivligini kuchaytirishda muhim vosita ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
2. Arnold I. V. Stylistics. Modern English Language. – Moscow: Flinta, 2002.
3. Karimov B. Badiiy matn va lingvopoetika. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Qodirov P. Til va uslub masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Universitet, 2008.
6. Simpson P. Language, Ideology and Point of View. – London: Routledge, 1993.
7. Vinogradov V. V. Stilistika nazariyasi. – Moskva: Nauka, 1980.
8. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. – New York: Harcourt Brace, 1949.

UO'K 808.3

GENDERGA OID FRAZELOGIZMLARNING SEMANTIK VA EVALUATIV TABIATI: QIYOSIY TAHLIL

M. Muhammadaminova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
S.X. Azimova, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi genderga oid frazeologik birliklarning semantik va evaluativ xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida erkak va ayol obrazini ifodalovchi idiomalarning konnotativ ma'nolari hamda gender stereotiplarini aks ettirishdagi roli o'rganildi. Natijalar har ikki tilda genderga oid frazeologizmlar kuchli baholovchi xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: gender, frazeologiya, semantika, evaluativlik, konnotatsiya, gender stereotipi, idioma.

Аннотация. В статье рассматриваются семантические и оценочные особенности гендерно маркированных фразеологических единиц английского и узбекского языков. Анализируются коннотативные значения идиом, отражающих мужские и женские образы, а также их связь с гендерными стереотипами. Исследование показывает, что фразеологизмы обоих языков обладают ярко выраженной оценочной природой.

Ключевые слова: гендер, фразеология, семантика, оценочность, коннотация, гендерный стереотип, идиома.

Abstract. This article examines the semantic and evaluative features of gender-related phraseological units in English and Uzbek. The study analyzes the connotative meanings of idioms representing male and female images and their connection with gender stereotypes. The findings reveal that phraseological units in both languages possess a strong evaluative character.

Keywords: gender, phraseology, semantics, evaluativity, connotation, gender stereotype, idiom.

Kirish: So'nggi yillarda gender lingvistikasi tilshunoslikning eng faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. Til jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar va stereotiplarni aks ettiruvchi muhim vosita sifatida gender konsepsiyasining shakllanishida alohida o'rin egallaydi. Ayniqsa, frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qarashlari va kollektiv tafakkurini o'zida mujassamlashtirganligi sababli gender stereotiplarini tadqiq qilishda muhim manba hisoblanadi.

Frazeologik birliklar oddiy nominativ vosita emas, balki kuchli konnotativ va evaluativ xususiyatlarga ega bo'lgan til birliklaridir. Ular orqali jamiyatning erkak va ayol haqidagi tasavvurlari, baholash mezonlari hamda madaniy stereotiplari ifodalanadi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, genderga oid frazeologizmlarda ma'lum universal semantik modellar mavjudligi kuzatiladi. Shu bilan birga, har bir xalqning milliy mentaliteti va madaniy qadriyatlari gender semantikasining o'ziga xos shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi genderga oid frazeologik birliklarning semantik va evaluativ xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida frazeologizmlarning konnotativ qatlamlari, baholovchi tabiati va gender stereotiplarini ifodalashdagi roli o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi genderga oid frazeologik birliklarning semantik hamda evaluativ xususiyatlarini aniqlash maqsadida qiyosiy-tipologik, semantik, lingvokulturologik va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida gender semantikasini ifodalovchi frazeologik birliklarning ma'no tuzilishi, baholovchi komponentlari va konnotativ xususiyatlari tizimli ravishda o'rganildi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy asarlar, frazeologik lug'atlar, publiksistik matnlar hamda zamonaviy kommunikativ diskurs namunalaridan olingan genderga oid frazeologik birliklar tanlab olindi. Materiallar tanlashda erkak va ayol obrazini ifodalovchi, shuningdek gender stereotiplarini aks ettiruvchi idiomalarga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqot korpusi tarkibiga ingliz tilidagi "man of steel", "the weaker sex", "old maid", "a social butterfly" kabi birliklar hamda o'zbek tilidagi "erkak kishining gapi gap", "uyning fayzi", "ayolning ko'rki hayo" singari frazeologik birliklar kiritildi.

Semantik tahlil jarayonida frazeologizmlarning denotativ va konnotativ qatlamlari aniqlanib, ularning gender semantikasi bilan bog'liq jihatlari o'rganildi. Denotativ qatlam orqali idiomalarning asosiy nominativ ma'nosi belgilangan bo'lsa, konnotativ tahlilda baholovchi, emotsional va ekspressiv komponentlarga e'tibor qaratildi. Evaluativ komponentlarni aniqlashda ijobiy, salbiy, ironik va neytral baholash mezonlari asos qilib olindi.

Qiyosiy-tipologik metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi gender frazeologizmlarining umumiy va farqli jihatlari tahlil qilindi. Ushbu metod ikki tilda uchraydigan gender stereotiplarining o'xshash semantik modellarini aniqlash imkonini berdi. Jumladan, erkak obraziga oid idiomalarda kuch, qat'iyat, liderlik va ijtimoiy ustunlik semalari ustunligi, ayol obraziga oid birliklarda esa hissiylik, go'zallik va oilaviylik semalari faol qo'llanishi kuzatildi.

Lingvokulturologik yondashuv orqali genderga oid frazeologik birliklarning milliy-madaniy asoslari tahlil qilindi. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy qadriyatlari va mentaliteti frazeologik birliklarning semantik shakllanishiga ta'sir qilishi aniqlandi. Shu nuqtayi nazardan ingliz tilidagi individualistik qarashlar va o'zbek tilidagi kollektiv-madaniy qadriyatlarning gender semantikasiga ta'siri alohida ko'rib chiqildi.

Pragmatik tahlil davomida gender frazeologizmlarining kommunikativ vazifalari ham o'rganildi. Tadqiqotda ayrim idiomalarning yashirin baholovchi xarakterga egaligi va gender stereotiplarini bevosita emas, balki implicit shaklda ifodalashi kuzatildi. Bu esa gender semantikasining nafaqat leksik, balki pragmatik va diskursiv tabiatga ham ega ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqotning nazariy asosini gender lingvistikasi, frazeologiya va kognitiv semantika yo'nalishidagi ilmiy qarashlar tashkil etdi. Xususan, Robin Lakoff, Deborah Cameron, George Lakoff va Anna Wierzbicka kabi olimlarning gender va til munosabatiga oid konsepsiyalaridan foydalanildi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va qiyosiy tahlilning izchilligini ta'minlashga xizmat qildi.

Natijalar va muhokama: Tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillarida genderga oid frazeologik birliklarning kuchli evaluativ xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi. Erkak obraziga oid frazeologizmlarda asosan kuch, jasorat, qat'iyat va hokimiyat semalari ustunlik qiladi. Masalan, ingliz tilidagi "man of steel", "man of his word" kabi birliklar erkak obrazining ijobiy baholanishini ifodalaydi. O'zbek tilida esa "erkak kishining gapi gap", "tog'dek tayanch" kabi frazeologizmlar erkakni ishonch va hokimiyat ramzi sifatida tasvirlaydi.

Ayol obraziga oid frazeologizmlarda esa ko'proq hissiylik, go'zallik va ijtimoiy me'yorlarga moslik bilan bog'liq semantik komponentlar kuzatiladi. Ingliz tilidagi "the weaker sex", "a social butterfly" kabi birliklar ayol obrazining stereotipik baholanishini ifodalasa, o'zbek tilidagi "ayolning ko'rki hayo", "uyning fayzi" kabi frazeologizmlar ayolning oilaviy va estetik funksiyalariga urg'u beradi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda ayol obraziga oid frazeologizmlarda salbiy yoki cheklovchi konnotatsiyalar ko'proq uchraydi. Ayniqsa, hissiylik va zaiflik semalari ayol obraziga nisbatan faol qo'llaniladi. Erkak frazeologizmlarida esa liderlik va ijtimoiy ustunlik semalari ustunlik qiladi. Bu holat patriarchal madaniyatning til tizimida mustahkam saqlanib qolganligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklarning evaluativ tabiati lingvokulturologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz tilida individualizm va mustaqillik qadriyatlari erkak obrazining semantik strukturasida aks etsa, o'zbek frazeologiyasida kollektivlik va oilaviy qadriyatlar ustunlik qiladi. Shu sababli o'zbek tilidagi gender frazeologizmlarida ijtimoiy maqom va axloqiy me'yorlar muhim o'rin egallaydi.

Bundan tashqari, ayrim gender frazeologizmlarida implicit baholash mavjudligi aniqlandi. Bunday birliklarda gender stereotipi yashirin tarzda ifodalanadi va kontekst orqali anglashiladi. Bu esa gender semantikasining faqat leksik emas, balki pragmatik va madaniy qatlam bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi genderga oid frazeologik birliklar kuchli semantik va evaluativ xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi. Frazeologik birliklar nafaqat tilning obrazli qatlamini, balki jamiyatdagi gender stereotiplari va madaniy qadriyatlarni ham aks ettiradi. Erkak obraziga oid frazeologizmlarda kuch, qat'iyat va hokimiyat semalari ustun bo'lsa, ayol obraziga oid birliklarda hissiylik, go'zallik va ijtimoiy baholash komponentlari faol namoyon bo'ladi.

Qiyosiy tahlil ingliz va o'zbek tillarida gender stereotiplarining ayrim universal jihatlari mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, milliy mentalitet va madaniy qadriyatlar gender semantikasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot gender lingvistikasi va frazeologiya sohasidagi ilmiy izlanishlarni kengaytirishga xizmat qiladi hamda gender semantikasining lingvokulturologik mohiyatini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper & Row, 1975.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Cameron D. Feminism and Linguistic Theory. – London: Macmillan, 1992.
4. Coates J. Women, Men and Language. – London: Routledge, 2015.
5. Назаров Қ. Ўзбек тили фразеологияси. – Тошкент: Фан, 2010.

UDC 82-311.9:004.8:17

AN OVERVIEW OF AI AND POSTHUMANISM IN ENGLISH SCIENCE FICTION

M.X.Mukumov, Senior Lecturer, PhD, Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ingliz ilmiy fantastikasida sun'iy intellekt (SI) va postgumanizm kabi masalalarning ahamiyati borasidagi fikrlar tahlilga tortilgan. Unda inson va mashina o'rtasidagi chegaralarning o'zgarayotganligi, ong, identitet va axloqiy masalalar qayta ko'rib chiqilishi yoritilgan. Tanlangan ayrim asarlar misolida ilmiy fantastika postgumanistik tafakkurni aks ettiruvchi va zamonaviy voqelikni falsafiy talqin qilishga xizmat qiluvchi muhim adabiy maydon sifatida gavdalangan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), postgumanizm, ilmiy fantastika, ong, identitet, axloq, mashina, kiberpunk, algoritmik jamiyat, texnologik transformatsiya.

Аннотация. В статье анализируются взгляды на значимость таких проблем, как искусственный интеллект (ИИ) и постгуманизм в современной английской научной фантастике. В ней освещается изменение границ между человеком и машиной, а также переосмысление сознания, идентичности и этических вопросов. На примере отдельных произведений научная фантастика представлена как важное литературное пространство, отражающее постгуманистическое мышление и служащее философскому осмыслению современной реальности.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), постгуманизм, научная фантастика, сознание, идентичность, этика, машина, киберпанк, алгоритмическое общество, технологическая трансформация.

Abstract. The article in contemporary English science fiction examines the concepts of the importance of issues related to artificial intelligence (AI) and posthumanism. It highlights the evolution of the human/machine boundary, as well as a re-assessment of consciousness, identity, and ethics. Science fiction is supported as a major field of literature within which posthumanistic thinking is reflected and a philosophical interpretation of contemporary reality takes place.

Key words: artificial intelligence (AI), posthumanism, science fiction, consciousness, identity, ethics, machine, cyberpunk, algorithmic society, technological transformation.

In modern English science fiction, themes of artificial intelligence (AI) and posthumanism are at center stage on most occasions. In particular, today technologies are developing at an unprecedented pace. This process is also reflected in literature [7]. Writers are attempting to depict how traditional boundaries between humans and machines are changing, and in some cases, even disappearing in full [3, 12]. Works in this field raise acute questions not only about technological progress but also about humanity itself. Issues such as the nature of human consciousness, moral decisions, freedom, personality, and emotions are re-examined in connection with artificial intelligence [7, 3]. As a result, it can be observed that science fiction, in addition to appearing as a simple *picture of the future*, has now become an important literary field where philosophical and social problems are analyzed. Thus, this genre has become a means of reflecting the most complex intellectual dilemmas of modern society, revealing the contradictions between technological progress and human values in a deeper and more systematized form. All of this is occurring while the boundaries between *natural* and *artificial* human consciousness are becoming blurred to a significant level. From this process, it can be understood that science fiction has now become not only *a picture of the future* but also a means of reinterpreting the present from a philosophical perspective.

The topic of artificial intelligence is manifested without ambiguity in various forms in modern English literature, and it is acquiring ever more complex philosophical layers. For example, the novel *Machines Like Me* by Ian McEwan describes the moral and social tensions that arise as a result of the introduction of Androids very similar to humans into society [1, 45]. In this work, artificial beings not only possess the ability to think but also reach the level of modeling emotional reactions, which complicates the distinction between *consciousness* and *simulation*. The author leads the reader into an epistemological crisis: if a machine has succeeded to perfection replicating human behavior, it is natural to ask what the criterion for determining the *authenticity* of consciousness is based on. This question expands on Alan Turing's famous concept of *the Turing Test*, as it no longer concerns only external behavior, but also internal experience and subjectivity [6, 433]. In the novel, one can also observe the solution to the problem of an algorithmic society. It raises the question of to what extent the concept of human independent will be preserved in a situation where decisions are made by artificial systems. Given that modern AI systems, such as recommendation algorithms or autonomous decision-making systems, are already shaping human choices in real life, Ian McEwan's novel is not only fiction but also a socio-diagnostic analysis.

Another important writer is Kazuo Ishiguro, whose work *Klara and the Sun* analyzes artificial intelligence through anthropological and emotional prisms [2, 88]. At the center of this novel, Klara is an artificial friend with AI powered by the sun, who learns emotions by observing the human world. With this image, Ishiguro interprets consciousness as a relative rather than a biological phenomenon.

This relative phenomenon is explained by the fact that consciousness is formed in the process of interacting with others. This approach rejects classical *Cartesian dualism* and presents consciousness not as an independent, closed system, but rather as an interactive process [7]. Also, this novel reveals the phenomenon of psychological outsourcing (*emotional outsourcing*) in modern society. It mentions the trend of people satisfying their emotional needs through technological means with increasing frequency. In the image of Klara, a paradox arises. This paradox is that an artificial being is shown to be more sympathetic than humans. This situation prompts a revision of the criteria of humanity and argues that the concept of *being human* has a moral and emotional basis rather than a biological one.

It should be noted that the theory of post-humanism places this literary process in a broader philosophical context. According to the ideas put forward in Donna Haraway's *A Cyborg Manifesto*, the strict boundaries between man, machine, and animal have already begun to crack [3, 5]. In posthumanism, man is embodied not as a central subject, but as an *integral node* located within technological, biological, and ecological networks. Thus, according to this approach, identity is not an immutable state, but rather a process of constant reconstruction. Theorists such as Rosy Braidotti also interpret the post-humanistic subject as a *post-anthropocentric* image and emphasize that man is the anthropocentric center [4, 39]. In science fiction, these ideas appear in artistic forms such as cyborgs, androids, and hybrids. Due to technological advancement, the biological and technological boundaries of the human are slowly getting impossible to discern.

In our view, these ideas are especially deeply developed within the cyberpunk tradition of science fiction. William Gibson's novel *Neuromancer* is one of the founding texts of this movement [5]. The entry brought the term *cyberspace* into the literary and cultural debate. This piece explores how essentially everything that happens in our digital age becomes part of the virtual network, how artificial intelligence evolves to become independent strategic players, and how society is controlled by global corporations. In Gibson's universe, there is no boundary of reality and virtuality. This theory is directly mirrored by the *simulacra and simulation* theory created by Jean Baudrillard. The reality itself is turned into a system of signs and there is no difference between the *real* and the *copy*.

Thus, cyberpunk presents technology not only as a form of progress but also as a tool of control, exploitation, and social stratification. In light of the above, it is arguable that artificial intelligence is becoming the focus of an epistemological crisis in today's science fiction. AI is no longer seen simply as a technology but as a *system with agency*. Therefore, it requires us to rethink responsibility and moral responsibility. For instance, autonomous transport systems and generative AI models are now having an impact on decision-making in the real world [9]. Thus, science fiction seems to be moving away from mere speculation about technological innovations to a way in philosophical terms probing them. The process lies at the intersection of a variety of contemporary scholarly discourses, such as those in AI ethics, algorithmic justice and digital surveillance.

Similarly, within the framework of posthumanism, the human body is reinterpreted as a *biotechnological platform*. Bionic implants, neural interfaces, and genetic engineering are transforming human evolution from a natural process into a technological one. Thinkers such as Nick Bostrom and Rosy Braidotti view the human being as a figure within the process of transhumanism [8]. Science fiction, in turn, translates these theories into artistic form by depicting how the biological limits of humanity are either expanded or gradually dissolved. This process redefines the concept of *human* not as a static category, but as a continuous process of transformation.

Indeed, contemporary English science fiction, through the themes of artificial intelligence and posthumanism, re-examines not only technological transformations but also the epistemological and ontological boundaries of human consciousness [7]. These works, in a manner close to the ideas of poststructuralists such as Jacques Derrida and Michel Foucault, analyse knowledge and identity as historical, discursive, and technological constructions.

In conclusion, it should be emphasized that artificial intelligence and posthumanism are among the most important and relevant directions in contemporary English science fiction literature. Through these themes, writers depict the future of humanity not merely as technological progress, but as a profound ontological, ethical, and epistemological transformation [10]. They also raise fundamental

questions about the essence of being human, the limits of consciousness, and the possible formation of a future society integrated with technology. Ultimately, these works function not only as artistic sources for understanding the modern world, but also as a kind of laboratory for philosophical and scientific thought.

REFERENCES:

1. McEwan I. *Machines Like Me*. — London: Jonathan Cape, 2019. — 332 p.
2. Ishiguro K. *Klara and the Sun*. — London: Faber and Faber, 2021. — 418 p.
3. Haraway D.J. *A Cyborg Manifesto // Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature* / D.J.Haraway. — New York: Routledge, 1985. — P. 149-181.
4. Braidotti R. *The Posthuman*. — Cambridge: Polity Press, 2013. — 180 p.
5. Gibson W. *Neuromancer*. — New York: Ace Books, 2004. — 384 p.
6. Turing A.M. *Computing Machinery and Intelligence* // *Mind*. — 1950. — Vol. 59, no. 236. — P. 433-460.
7. Hayles N.K. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. — Chicago: UCP, 1999. — 364 p.
8. Bostrom N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. — Oxford: OUP, 2014. — 328 p.
9. Floridi L. *The Ethics of Information*. — Oxford: OUP, 2013. — 357 p.
10. Coeckelbergh M. *AI Ethics*. — Cambridge, MA: MIT Press, 2020. — 248 p.

UO'K 81'276:81'33

TIL LOKALIZATSIYASINING LINGVOMADANIY MOSLASHUVI VA UNDAGI MUAMMOLAR

D.Sh.Muminova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

N.I.Fazilova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya Mazkur maqolada til lokalizatsiyasining lingvomadaniy moslashuvi hamda turli tillar o'rtasida lingvistik va madaniy birliklarni uzatishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot lokalizatsiya jarayonida madaniy referensiyalar, frazeologizmlar, ramzlar va kommunikativ me'yorlarning tarjima qilinishini o'rganadi hamda samarali madaniyatlararo muloqotni ta'minlovchi strategiyalarni yoritadi.

Kalit so'zlar: til lokalizatsiyasi, lingvomadaniy moslashuv, tarjimashunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya, madaniy referensiyalar, lokalizatsiya strategiyalari, raqamli kontent, til transferi, madaniy ekvivalentlik, globallashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы лингвокультурной адаптации при локализации языка и проблемы, возникающие при передаче языковых и культурных элементов между различными языками. Исследуются культурные реалии, фразеологизмы, символы и коммуникативные нормы, а также стратегии локализации, обеспечивающие эффективную межкультурную коммуникацию и ориентированный на пользователя перевод.

Ключевые слова: локализация языка, лингвокультурная адаптация, переводоведение, межкультурная коммуникация, культурные реалии, стратегии локализации, цифровой контент, языковой перенос, культурная эквивалентность, глобализация.

Abstract. This article examines linguocultural adaptation in language localization and the challenges arising during the transfer of linguistic and cultural elements across languages. The study explores cultural references, idioms, symbols, and communicative norms in localization processes and highlights strategies that ensure effective intercultural communication and user-oriented translation in digital environments.

Key words: language localization, linguocultural adaptation, translation studies, intercultural communication, cultural references, localization strategies, digital content, language transfer, cultural equivalence, globalization.

Globallashuv va axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida til lokalizatsiyasi zamonaviy tarjimashunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Dasturiy ta'minot, mobil ilovalar, veb-saytlar, elektron tijorat platformalari va audiovizual mahsulotlarning xalqaro bozorlarga chiqishi lokalizatsiya jarayoniga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirdi. Biroq lokalizatsiya faqatgina bir tilni ikkinchi tilga tarjima qilish bilan cheklanmaydi. U maqsadli auditoriyaning

madaniy qadriyatlarini, dunyoqarashi, kommunikativ me'yorlari va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda mahsulotni moslashtirishni ham o'z ichiga oladi (Esselink, 2000).

Til lokalizatsiyasi va lingvomadaniy moslashuv tushunchalari

Lokalizatsiya — bu mahsulot yoki matnni ma'lum bir hudud, til va madaniyat talablariga moslashtirish jarayonidir (Pym, 2014). Ushbu jarayon lingvistik tarjima bilan bir qatorda madaniy moslashtirishni ham talab qiladi. Lingvomadaniy moslashuv esa til birliklarini maqsadli auditoriyaning madaniy tajribasi va mentalitetiga mos ravishda qayta ifodalashni anglatadi. Bu jarayon quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- madaniy referensiyalar;
- milliy urf-odatlar;
- frazeologik birliklar;
- ramzlar va belgilar;
- kommunikativ etiket me'yorlari;
- diniy va tarixiy tushunchalar.

Venuti (2018) ta'kidlaganidek, tarjima va lokalizatsiya madaniyatlararo vositachilik vazifasini bajaradi. Tarjimon nafaqat matn ma'nosini, balki madaniy mazmunini ham uzatishi kerak.

Lingvomadaniy moslashuvning ahamiyati

Bugungi raqamli makonda foydalanuvchilar mahsulotni o'z ona tilida va o'z madaniyati doirasida qabul qilishni kutadilar. Mahsulotning lingvomadaniy moslashtirilmaganligi foydalanuvchi tajribasining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Masalan, G'arb mamlakatlarida ishlatiladigan ayrim metaforalar yoki hazil elementlari Osiyo yoki Markaziy Osiyo foydalanuvchilari uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Shu sababli lokalizatorlar mazmunni bevosita tarjima qilish o'rniga maqsadli auditoriyaga mos variantlarni tanlaydilar (O'Hagan & Mangiron, 2013).

Lingvomadaniy moslashuv quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- kommunikativ samaradorlikni oshirish;
- foydalanuvchi tajribasini yaxshilash;
- madaniy tushunmovchiliklarning oldini olish;
- mahsulotning xalqaro bozordagi muvaffaqiyatini ta'minlash.

Lingvomadaniy moslashuvda uchraydigan muammolar

Madaniy referensiyalarni tarjima qilish

Madaniy referensiyalar muayyan xalqning tarixiy, ijtimoiy yoki madaniy tajribasi bilan bog'liq birliklardir. Ularni boshqa madaniyat vakillari to'liq tushunmasligi mumkin.

Masalan:

Thanksgiving;

Black

Friday;

Halloween;

kabi tushunchalar ko'plab mamlakatlarda mavjud emas. Shuning uchun lokalizatsiya jarayonida izohlash yoki mos ekvivalent topish talab qilinadi.

Frazeologik birliklar

Frazeologizmlar lingvomadaniy ma'lumot tashuvchi birliklar hisoblanadi.

Masalan:

“Break the ice” iborasi so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'nosini yo'qotadi. O'zbek tilida bu iboraga yaqin ekvivalent sifatida “suhbatga kirishib ketmoq” yoki “muzni eritmoq” ishlatilishi mumkin. Nida (1964) bunday holatlarda dinamik ekvivalentlik tamoyilidan foydalanishni tavsiya etadi.

Ramzlar va belgilar

Ranglar, tasvirlar va belgilar turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinadi. Masalan:

- Oq rang G'arbda poklik ramzi.
- Ayrim Sharq mamlakatlarida esa motam bilan bog'lanadi.

Shu sababli interfeys dizaynida va reklama materiallarida ramziy elementlarni ehtiyotkorlik bilan tanlash zarur.

Kommunikativ me'yorlar

Turli xalqlarning murojaat shakllari va muloqot uslublari bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilidagi "Hi, John!" murojaati ayrim madaniyatlarda rasmiy bo'lmagan holat hisoblanadi. O'zbek yoki yapon madaniyatida esa hurmat ifodalovchi qo'shimcha birliklardan foydalanish talab qilinishi mumkin.

Jadval 1.

Lingvomadaniy moslashuvdagi asosiy muammolar

Muammo turi	Misol	Lokalizatsiya strategiyasi
Madaniy referensiyalar	<i>Thanksgiving</i>	Adaptatsiya
Frazeologizmlar	<i>Break the ice</i>	Ekvivalent izlash
Ramz va belgilar	<i>Ranglar ma'nosi</i>	Madaniy moslashtirish
Hazil va metaforalar	<i>So'z o'yinlari</i>	Qayta yaratish
Kommunikativ me'yorlar	<i>Murojaat shakllari</i>	Pragmatik moslashtirish

Manba: Muallif tomonidan Venuti (2018), Nida (1964) va Pym (2014) asarlari asosida tuzilgan.

Lokalizatsiyada qo'llaniladigan strategiyalar

Adaptatsiya

Madaniy jihatdan mos kelmaydigan birliklarni maqsadli madaniyatga yaqin variantlar bilan almashtirish.

Transkreasiya

Marketing va reklama matnlarida keng qo'llaniladi. Bu usulda matn qayta yaratiladi va asosiy kommunikativ maqsad saqlanadi.

Izohlash

Madaniy tushunchani saqlab qolgan holda qo'shimcha ma'lumot beriladi.

Funksional ekvivalentlik

Nida (1964) tomonidan ilgari surilgan ushbu yondashuvda maqsadli auditoriya oladigan ta'sir birlamchi hisoblanadi.

Sun'iy intellekt va lingvomadaniy lokalizatsiya

Bugungi kunda Google Translate, DeepL va boshqa mashina tarjimasi tizimlari lokalizatsiya jarayonida faol qo'llanilmoqda. Ular tarjima tezligini oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi.

Biroq sun'iy intellekt tizimlari ko'pincha:

- madaniy kontekstni noto'g'ri talqin qiladi;
- frazeologizmlarni so'zma-so'z tarjima qiladi;
- pragmatik ma'nolarni yetarlicha hisobga olmaydi.

Shu sababli inson tarjimonining madaniy kompetensiyasi hali ham muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda (Díaz Cintas & Remael, 2021).

Bugungi kunda Google Translate, DeepL va boshqa mashina tarjimasi tizimlari lokalizatsiya jarayonida faol qo'llanilmoqda. Ular tarjima tezligini oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi. Til lokalizatsiyasi zamonaviy global kommunikatsiyaning muhim vositalaridan biridir. Lokalizatsiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan lingvomadaniy moslashuvning sifatiga bog'liq. Madaniy referensiyalar, frazeologizmlar, ramzlar va kommunikativ me'yorlarni to'g'ri moslashtirish foydalanuvchi tajribasini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi lokalizatsiya jarayonlarini yanada avtomatlashtirishi mumkin. Biroq madaniy ma'no va kommunikativ madaniyatni to'g'ri yetkazish uchun inson omili hamon hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois lingvomadaniy moslashuv lokalizatsiya nazariyasi va amaliyotining eng dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'afurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012. – 336 b.
2. Díaz Cintas J., Remael A. Subtitlash: tushunchalar va amaliyot. – London: Routledge nashriyoti, 2021. – 296 b.
3. Esselink B. Lokalizatsiya bo'yicha amaliy qo'llanma. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 490 b.
4. O'Hagan M., Mangiron C. O'yinlar lokalizatsiyasi: global raqamli ko'ngilochar industriya uchun tarjima. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2013. – 374 b.

5. Venuti L. Tarjimonning ko'rinmasligi: tarjima tarixi (3-nashr). – London: Routledge nashriyoti, 2018. – 336 b.
6. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – 192 b.
7. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.

UO'K 82-02:894.5

KOREYS ADABIYOTIDA POSTMODERNIZM: NAZARIY KONSEPSIYALAR VA BADIY TRANSFORMATSIYALAR

D.B.Murodova, doktorant, PhD, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tadqiqotda postmodernizmning nazariy-estetik asoslari va koreys romanchiligidagi transformatsiyasi globalizatsiya prizmasida tahlil qilingan. Koreys postmodernizmi G'arb andozalaridan farqli o'laroq, Koreya urushi va kollektiv trauma zaminida shakllangani isbotlangan. Xan Kang, Pak Vanso, Shin Kyung-suk va Cho Nam-ju asarlari misolida matn fragmentatsiyasi, polifoniya, parodiya va demistifikatsiya mexanizmlari tadqiq etilgan. Patriarxal iyerarxiyadagi ayol identiteti inqirozi feministik va ekologik postmodernizm prinsiplari asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: postmodernizm, parodiya, demistifikatsiya, kollektiv trauma, gender, ekologik postmodernizm.

Аннотация. В исследовании сквозь призму глокализации анализируются теоретико-эстетические основы постмодернизма и его трансформация в корейском романе. Доказано, что корейский постмодернизм сформировался на почве Корейской войны и коллективных травм, в отличие от западных моделей. На материале произведений Хан Ган, Пак Вансо, Син Гёнсук и Чо Намджу изучены механизмы фрагментации текста, полифонии, пародии и демистификации. Кризис идентичности женских образов в условиях патриархальной иерархии раскрыт на базе принципов феминистского и экологического постмодернизма.

Ключевые слова: постмодернизм, пародия, демистификация, коллективная травма, гендер, экологический постмодернизм.

Abstract. This study analyzes the theoretical-aesthetic foundations of postmodernism and its transformation in Korean fiction through the lens of glocalization. Unlike Western models, Korean postmodernism is demonstrated to have developed on the backdrop of the Korean War and collective trauma. Utilizing the works of Han Kang, Park Wanso, Shin Kyung-sook, and Cho Nam-joo, the research investigates text fragmentation, polyphony, parody, and demystification. The identity crisis of female characters within patriarchal hierarchies is elucidated through feminist and ecological postmodern approaches.

Keywords: postmodernism, parody, demystification, collective trauma, gender, ecological postmodernism.

Introduction. Postmodernizm – postindustrial sivilizatsiya transformatsiyalarining hosilasi o'laroq, adabiy-tanqidiy tafakkurda dekonstruksiya, fragmentar tasvir va an'anaviy poetik me'yorlar destruksiya orqali namoyon bo'luvchi konseptual hodisadir. Modernistik estetikada parchalanish yo'qotilgan yaxlitlik va tartibni qayta tiklash ehtiyoji bilan izohlangan bo'lsa, postmodern dunyoqarash buni borliqning tabiiy-ontologik holati deb biladi. Shu sababli, gnoseologik miqyosda yagona mutloq haqiqat hamda markazlashgan subyekt konsepsiyasi rad etilib, matnda ko'p ovozlilik (polifoniya) va talqinlar erkinligi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

1930-yillardan keyingi asarlarda ko'rish mumkin bo'lganidek, bo'linish va uzluksizlikning buzilishi modernizmning muhim xususiyatlardan biri hisoblanadi. Biroq modernizm da bu bo'linish ko'pincha "men"ning (subyektning) sof mohiyatini saqlab qolish yoki yo'qolgan tartib va yaxlitlikni tiklash istagini o'z ichiga oladi. Postmodernizm esa aksincha, bo'linish, absurdlik va tartibsiz dunyoni qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qiladi va tasvirlaydi, xolos[1].

Metanarrativlarga bo'lgan skeptik munosabat tarixiy-mifologik qahramonlar obrazini dekanonizatsiya qilish hamda elitar va ommaviy madaniyat o'rtasidagi chegaralarni yuvib yuborish tamoyilini boshlab berdi. G'arb ijtimoiy makonida mazkur fenomen iste'mol jamiyatining madaniy inqirozi sifatida yuzaga kelgan bo'lsa, Koreya adabiy muhitida u milliy urush oqibatlari, shiddatli

modernizatsiya va kollektiv xotira travmasi bilan uzviy bog'liqlikda shakllandi. Natijada koreys postmodern romanlarida milliy o'zlik, gender va ekologik kolliziyalar fragmentar hamda ko'p qatlamli kompozitsion-strukturaviy asosda o'z aksini topmoqda.

Tadqiqotning empirik materiallari sifatida zamonaviy koreys adabiyotining jahon miqyosida e'tirof etilgan va postmodern estetik tamoyillarni o'zida aks ettirgan quyidagi uchta romani tanlab olindi:

1. **Han Kang — “Vegetarian” (한강, “채식주의자”, 2007):** Inson tabiati, zo'ravonlik va patriarxal nazorat muammolarini ramziy usullarda ochib beruvchi asar.
2. **Pak Vanso — “Shuncha shinganing gulini kim yegan?” (박완서, “그 많던 싱아는 누가 다 먹었을까”, 1992) va “Tog' chindan ham o'sha yerda bo'lganmi?” (“그 산이 정말 거기 있었을까”, 1995):** Avtobiografik xarakterga ega bo'lib, milliy travmalar va oilaviy iyerarxiyada ona, kelin hamda qiz farzand obrazlarining yangi postmodern talqinini yaratgan asar.
3. **Shin Kyung-suk — “Onamni panohingda asra” (신경숙, “엄마를 부탁해”, 2008):** Kollektiv xotira, onalik mifi dekonstruksiya va oilaviy munosabatlarni aks ettiruvchi roman.
4. **Cho Nam-ju — “Kim Jiyong, 1982-yilda tug'ilgan” (조남주, “82 년생 김지영”, 2016):** Zamonaviy Janubiy Koreya jamiyatidagi tizimli gender tengsizligi va ijtimoiy diskriminatsiyani hujjatli uslubda fosh etuvchi asar.

Tadqiqotda quyidagi adabiyotshunoslik va falsafiy metodlar majmuasidan foydalanildi:

- **Struktural va dekonstruktiv tahlil:** Matnlarning kompozitsion tuzilishi, parchalangan (fragmentar) tabiati va an'anaviy narrativ markazlarning buzilishini aniqlash uchun qo'llanildi (J.F. Lyotard, R. Krauss metodologiyasi).

- **Feministik va gender tahlili:** Kate Millettning gender munosabatlaridagi hokimiyat va bo'ysunuv mexanizmlari (ichki mustamlakachilik) haqidagi nazariyasi asosida romanlardagi ayol obrazlari va patriarxal diskurs munosabati o'rganildi.

- **Komparativ (qiyosiy-tarixiy) metod:** G'arb postmodernizm nazariyalari (F. Jameson, D. Harvey) va Koreyadagi milliy madaniy-tarixiy kontekst hamda adabiy munozaralar (Baek Nak-cheong, Kim Yun-sik) o'zaro qiyoslandi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi ilmiy xulosalar olindi:

- “Vegetarian” romanida markazsizlashuv va ko'p nuqtai nazarlilik: Bosh qahramon Yonxe matnda mustaqil hikoyachi sifatida qatnashmaydi. Voqelik uning eri, qayniog'asi va opasining 3 xil subyektiv qarashlari orqali bayon qilinadi. Bu Lyotardning metanarrativlarga ishonchsizlik tamoyilini to'liq isbotlaydi.

- “Shuncha shinganing gulini kim yegan?” va “Tog' chindan ham o'sha yerda bo'lganmi?” romanlarida avtobiografik dekonstruksiya: Urush travmalari, kollektiv xotira parchalanishi va an'anaviy oilaviy iyerarxiya sharoitida ona, kelin va qiz farzand obrazlarning yangi talqini yaratiladi. Muallif tarixiy fojialar va patriarxal qoliplar ichida siqilgan ayollarni shunchaki passiv qurbon sifatida emas, balki shaxsiy erkinlik va identitet uchun kurashuvchi faol subyektlar sifatida qayta kashf etadi.

- “Onamni o'z panohingda asra” romanida demistifikatsiya: Koreys madaniyatida an'anaviy ravishda muqaddaslashtirilgan, faqat fidoiylilik va qurbonlik ramzi bo'lgan “ona” obrazi yangicha talqinda namoyon bo'ldi. Turli oila a'zolarining xotiralari kollaji orqali onaning individual shaxsiyati va yashirin ichki kechinmalari yuzaga chiqariladi.

- “Kim Jiyong, 1982-yilda tug'ilgan” romanida parodiya va hujjatli kollaj: Asar an'anaviy romanchilik stilistikasini sotsiologik hisobotlar, rasmiy statistika va tibbiy tashxislar kollaji orqali parodiya qiladi. Qahramonning ruhiy kasalligi (boshqa ayollar ovozida gapirishi) postmodern shizofrenik idrok va subyektning parchalanishini ko'rsatadi.

Discussion. Postmodern poetikaning destruktiv tabiati, eng avvalo, parodiya usulida namoyon bo'ladi. Bu o'rinda parodiya oddiy stilistik replika (nusxa) emas, balki kanonik shakllarni buzuvchi interpretatsiya qilish orqali yangi mazmuniy qatlam yaratish vositasidir. Fransuz faylasufi J.F. Lyotard ta'kidlaganidek, postmodern davrda yagona va umumiy haqiqatga intilish — ya'ni “totallik” g'oyasi — aslida illuziyadir, chunki bunday yondashuv alohida hodisalarning o'ziga xosligini yo'qqa chiqaradi. Shu sababli postmodern san'at ushbu “yaxlitlik”ni buzish uchun hazil, kinoya va parodiyadan faol foydalanadi[2]. Uning fikriga ko'ra, yaxlitlik (totalitet)kabo'lgan intilish

postmodern davrga kelib oddiy bir xayol yoki hatto intellektual terror xolos[3]. Buning sababi shundaki, alohida narsalar yaxlitlik ichida o'z individualligini yo'qotadi va umumlashtiruvchi (sintezga asoslangan) tafakkur baribir uydirmaga aylanadi. Bundan tashqari, alohida narsalarni birlashtirib, ularni yagona yaxlit tizimga kiritish jarayonida intellektual majburlash (bosim) yuzaga keladi. Natijada narsalar o'z mustaqilligini yo'qotib, faylasuflar yoki nazariyotchilarning fikriy tizimlariga qaram bo'lib qoladi[4].

Mazkur nazariy diskurs Xan Kangning "Vegetarian" romanida o'zining badiiy ekvivalentini topgan. Asardagi voqelik yagona markaziy subyekt tomonidan emas, balki bir-biriga zid uchta subyektiv qarash (er, qayniuka va opa) orqali polifonik tarzda bayon qilinadi, bosh qahramon Yonxe nutqi esa butunlay chetlashtiriladi (marginalizatsiya).

L.Hutcheon konsepsiyasiga ko'ra, postmodern parodiya ijtimoiy institutlar va hokimiyat strukturalariga qarshi yo'naltirilgan tanqidiy-ironik vositadir. Cho Nam-juning "Kim Jiyong, 1982-yilda tug'ilgan" romanida ushbu mexanizm an'anaviy badiiy shaklning rasmiy statistika, sotsiologik hujjatlar va tibbiy tashxislar bilan gibridlashuvi orqali namoyon bo'ladi. Muallif hujjatli va badiiy uslub dekonstruksiyasi vositasida Janubiy Koreya jamiyatidagi patriarxal stereotiplar hamda ijtimoiy nazorat tizimining majburlovchi prinsiplarini kinoyaviy fosh etadi (demistifikatsiya).

Demistifikatsiya jarayoni, shuningdek, muqaddaslashtirilgan qadriyatlarni maishiy darajaga tushirish orqali ularning ideologik asoslarini yuzaga chiqaradi. Pak Vansoning "Shuncha shinganing gulini kim yegan?" avtobiografik romanida an'anaviy koreys oilasining tashqi uyg'unligi ortiga yashiringan gender tengsizligi va iqtisodiy kolliziylar fosh etiladi. Adibning ikkinchi – "Tog' chindan ham o'sha yerda bo'lganmi?" romanida esa tarixiy haqiqatning mutloqligi rad etilib, urush va jadal modernizatsiyaning rasmiy narrativlari o'rniga oddiy insonlarning fragmentar kundalik tajribalari oldingi planga chiqadi. Bu esa o'z navbatida, g'arb parodik modellarining koreys adabiy iqlimida milliy-tarixiy trauma va jarohatlar kontekstida lokal transformatsiyaga uchraganini ko'rsatadi.

Xan Kangning "Vegetarian" romanidagi borliq va inson dekonstruksiyasi uning kompozitsion fragmentatsiyasi hamda diskursiv ko'p ovozliligida namoyon bo'ladi. Asarda bosh qahramon subyekt sifatidagi nutq huquqidan mahrum etilib, voqelik polifoniya va o'zaro ziddiyatli subyektiv qarashlar prizmasi orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, asarda personaj antropotsentrik chegaralarni buzib, o'simlik dunyosiga transformatsiyalashadi, bu esa ekologik postmodernizmning borliq va inson o'rtasidagi an'anaviy qarama-qarshiliklarni inkor etuvchi fundamental estetik kriteriysidir.

Pak Vansoning "Shuncha shinganing gulini kim yegan?" va "Tog' chindan ham o'sha yerda bo'lganmi?" avtobiografik romanlarida kollektiv trauma, xotira fragmentatsiyasi hamda gender iyerarxiyasi muammolari markaziy o'ringa chiqadi. Muallif tarixiy kataklizmlar kontekstida mnemonik (xotiraga oid) zanjirning uzilgan halqalarini sintezlash orqali ona, kelin va qiz farzand arxipini dekanonizatsiya qiladi. Mazkur matnlarda subyektning patriarxal tazyiq va urush fojialari sharoitidagi identitet inqirozi aks etib, ayol psixologizmi shunchaki maishiy detal emas, balki milliy tarixni qayta anglash (reinterpretation) va dekonstruksiya qilishning gnoseologik instrumenti vazifasini o'taydi.

Shin Kyung-sukning "Onamni panohingda asra" romanida mnemonik struktura va o'zlik (identiklik) masalasi matn yaratuvchi asosiy omildir. Asar strukturasida turli hikoyachilar (qizi, o'g'li, eri) diskurslarining to'qnashuvi natijasida an'anaviy monologik epik markaz yo'qoladi va uning o'rnini relyativistik, ko'p qatlamli subyektiv haqiqatlar egallaydi.

Cho Nam-juning "Kim Jiyong, 1982-yilda tug'ilgan" romanida zamonaviy Janubiy Koreya ijtimoiy makonidagi gender tengsizligi va patriarxal tuzum repressivligining ayol ontologiyasiga ta'siri konseptuallashadi. Bosh qahramon Kim Jiyong obrazi ijtimoiy stereotiplar va diskriminatsion mexanizmlarni fosh etuvchi personaj-metonimiya darajasiga ko'tarilgan. Roman ayol identitetining ijtimoiy me'yorlar va gender rollari doirasida majburiy shakllanishini sotsiologik-hujjatli hamda feministik-postmodernizm prinsiplari sintezida tanqidiy tahlil etadi.

Conclusion. Postmodernizm – zamonaviy sivilizatsiyaning diskursiv va ziddiyatli tabiatini ifodalovchi madaniy-epistemologik fenomen bo'lib, modernistik monotsentrizm, total haqiqat va rigid (qat'iy) qoliqlarni rad etish hamda borliqni nisbiy-relyativistik nuqtai nazardan interpretatsiya

qilish tamoyiliga tayanadi. Koreya adabiy makonidagi postmodernizm transformatsiyasi transmilliy kapitalizm va iste'mol jamiyati effekti bilan bir qatorda, Koreya urushi, millatning geosiyosiy bo'linishi, avtoritar rejim hamda shiddatli modernizatsiya oqibatida yuzaga kelgan kollektiv xotira travmalari asosida determinatsiyalashdi.

Xan Kang, Pak Vanso, Shin Kyung-suk va Cho Nam-ju asarlaridagi matn fragmentatsiyasi, polifoniya (ko'p ovozlilik), an'anaviy mif va qadriyatlar dekonstruksiya (demistifikatsiya) hamda parodiya mexanizmlari shunchaki formal-estetik o'yin emas, balki ijtimoiy-siyosiy konseptual xarakterga ega.

Koreys postmodern romanchiligi gender ziddiyatlari, ekologik inqiroz (antropotsentrizm inqirozi) va jamoaviy xotirani mnemonik qayta ko'rib chiqish orqali g'arb modellaridan farqlanuvchi o'ziga xos milliy-lokal arxetipni shakllantirdi. Global va milliy determinanatlarni o'zida sintezlagan ushbu global hodisa milliy adabiy jarayonning jahon adabiy-nazariy kontekstiga integratsiyalashuv qonuniyatlarini tadqiq etishda fundamental nazariy-metodologik paradigmalar doirasini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ihab. Hassan, 정정호 번역. 『포스트모더니즘』, (종로서적. 1985), p.52.
2. Lyotard, J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. 1979.
3. 김옥동. 『포스트모더니즘과 예술』. (청하, 1991). pp.20.
4. 이승훈. 『포스트모더니즘 시론』 (세계사, 1991). pp.252-253.

UO'K 299:801.82

MIFOLOGIYADA TUXUM VA TANGRI OBRAZI

E.Musurmanov, f.f.d., prof., Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Qadimgi o'zbek va xitoy xalqlari mifologiyasi xudolar panteonidagi bosh ma'budlar talqinlarida ko'plab mushtarak jihatlar bor. Jumladan, turkiy xalqlar dunyoqarashidagi bosh iloh Tangri bo'lib, u islom dini kirib kelishidan oldin osmon xudosi sifatida idrok qilingan va topinilgan. Mifologik tushunchalarga ko'ra Tangri dastlab tuxum ichida paydo bo'lgan, uni yorib chiqqan va bosqichma-bosqich olamni yaratgan. Xuddi shunday talqin qadimgi xitoy ma'budi Pangu bilan bog'liq mifda ham keltirilgan. Maqolada ushbu mifologik bosh xudolar o'rtasidagi o'xshash tomonlar va ularning genezisi haqida mulohazalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: Mif, Tangri, Pangu, tuxum, o'xshashlik, genezis.

Аннотация. Интерпретации главных божеств пантеона богов древней мифологии узбекских и китайских народов имеют много общих черт. В частности, главным божеством в мировоззрении тюркских народов является Тангри, который воспринимался и почитался как бог неба до прихода ислама. Согласно мифологическим представлениям, Тангри сначала появился в яйце, разбил его и постепенно создал мир. Подобная интерпретация также дается в мифе, связанном с древнекитайским божеством Пангу. В статье представлены соображения о сходстве между этими мифологическими главными божествами и их генезисом.

Ключевые слова: Миф, Тангри, Пангу, яйцо, сходство, генезис.

Abstract. Interpretations of the major deities of the ancient mythological pantheons of the Uzbek and Chinese peoples share many similarities. In particular, the main deity in the worldview of the Turkic peoples is Tangri (God), who was perceived and revered as the god of heaven before the advent of Islam. According to mythological beliefs, Tangri first appeared in an egg, cracked it, and gradually created the world. A similar interpretation is also given in the myth associated with the ancient Chinese deity Pangu. This article presents considerations regarding the similarities between these major mythological deities and their genesis.

Keywords: Myth, Tangri, Pangu, egg, similarities, genesis.

Qadimgi o'zbek va xitoy xalqlari dunyoqarashi, mifologiyasidagi bosh ma'budlar o'rtasida ma'lum o'xshashliklar bor. Bunday mushtaraklik ikki mifologik ma'budning genezisi bir bo'lganligi haqida farazlarni maydonga keltiradi.

Qadimgi xitoyliklar osmon, quyosh va yerni muqaddas bilishgan. “Ular o‘tmishda tabiat kuchlarini rahm qilishi uchun turli marosimlar o‘tkazgan. Shu sababli Xitoy neolit davri dehqonlarida animistik kultlar paydo bo‘ldi, ularning orasida ayniqsa, Ko‘k (天崇拜), Quyosh (太阳崇拜) va Yer (土崇拜) kultlari keng rivojlandi» [1, 10]. Xuddi shunday qadimgi o‘zbeklar tasavvurlarida ham bu uch kosmogonik tushuncha bosh ma‘budlar - Tangri, Umay, Erlik kabi birinchi o‘rinda turgan va muqaddas bilingan. Xitoy va qadimgi o‘zbek xalqlari madaniyatida bosh yaratuvchi bevosita osmon bilan bog‘liq tarzda talqin etiladi. Bu ilohning makoni osmon bo‘lib, u o‘sha yerdan butun borliqni boshqaradi, tartib-muvozanatni uyg‘un tarzda birdek tutib turadi. Xitoyliklar o‘z yurtini Osmonosti, o‘zbeklar esa o‘z elini ko‘k himoyasidagi ulus sifatida bilishlari o‘tmish mifologik tushunchalarga borib yetadi va ularning ildizlari bir degan tasavvurga sabab bo‘ladi.

Kul Tegin bitigida dastlab osmon yer bilan bir butun bo‘lganligi, ularning Tangri istagiga ko‘ra, ajralgani, qayta qo‘shilish yoki yerning yorilishi insonlarga ko‘p kulfatlar keltirishidan bashorat berilgan. Tangri (oltay. Tyengri, tengeri; shors. tegri; xaqas. tigr; tuva. deer; yoqut. tang‘ara; xalxa. tenger; tengri; qalm. tenger) atamasi Markaziy Osiyo xalqlari mifologik fondiga tegishli. Bu atama osmon ma‘nosini beruvchi xunlarning “chenli”, xitoylarning “tyan” (天) atamalariga yaqin. Tangri tushunchasi osmon ruh-egasi ko‘rinishida animistik qarashlar asosida shakllangan. “Tangri” so‘zi daniyalik sharqshunos Vilgelm Toms tomonidan 1893 yili O‘rxun bitiklarida o‘qilgan birinchi so‘z bo‘ldi.

Tangrining xitoycha tyan yoki qadimgi shumer tilida dingir shaklida keltirilishiga doir turli manbalarda ma‘lumotlar bor. “Saroy skiflari” (“Sarskiye skify”) asarining muallifi Z. Gasanovning bu boradagi mulohazalari e‘tiborga molik: “Tangrining ijod qilinishi oltoy etnik birlik davriga mansub bo‘lib, barcha oltoy xalqlari mifologik fondlariga tegishlidir. Aynan shunday fonetik ko‘rinishda, tadqiqotchilarning tahminicha, er. ol. III yuz yillikda bu atama bor edi. Uning kelib chiqishini asl turkcha bo‘lgan chenli so‘ziga bog‘laydilar. Xitoy tilidagi – “tyan”, hatto shumerlarning “dingir” so‘zlari bilan ham bog‘liqligi bor. Har uch holatda ular osmonni bildiradi» [2, 312].

Adabiyotshunos A. Abdurahmonovning kuzatishicha, Ko‘k Tangri eng qadimiy dinlardandir. Ko‘k yuzi Tangri bo‘lib, u falakning, yerning hukmdoridir. Quyosh, oy va yulduzlar Tangrining atrofidagi ko‘kning yuziga joylashgan muqaddas tushunchalardir. Ko‘k Tangri zaminga hayot, odamlarga jon beradi, istasa qaytarib oladi. Hatto turk xoqonlari ham Ko‘k Tangrining xohishi bilan taxtga o‘tiradilar [3, 28-29].

Tangri tushunchasini folklorshunos olim M. Jo‘rayev keng yoritgan: “Qadimgi turklar «Tangri//tangan» so‘zlarini «oliy ruh», ruh», «xudo» ma‘nolaridan tashqari, yuqori olam-ko‘k bilan bog‘liq samoviy qahramon nomi sifatida ham qo‘llashgan. Shunga ko‘ra, Tangur-ko‘kda yashovchi ezgu kuchlarning mifologik timsoli darajasida tasavvur qilingan. Tangur obrazining yuqori olam-samo bilan aloqadorligini jahon xalqlari mifologiyasida qayd qilingan ko‘plab tipologik mushtarakliklar ham tasdiqlaydi.” [4, 76].

Xitoylik rohib Syuanszang (VII asr): «turklar o‘tga sig‘inishadi. Shu sababli ularning taxti yog‘ochdan yasalmasdi» [5, 343],-deb yozganida o‘zbeklar ajdodlarining tangrilik diniga topinishlarini nazarda tutgan. Tangri so‘zi va tushunchasi elimiz orasida hanuzga qadar ishlatilmoqda. Mumtoz adabiyotda esa garchi islom dini ahkomlari ta‘sirida “Alloh” atamasi qo‘llanishiga moyillik ko‘proq bo‘lsa-da, “Tangri” yoki “Tangri taolo” so‘zi keng qo‘llanilgan.

Boshqa xalqlar mifologiyalari panteonidagi bosh xudolar bilan qiyoslanganda, Tangriga har jihatdan xitoy folkloridagi bosh ma‘bud Pangu (盘古) o‘xshashdir. Syuy Chjenning (III asr) «San u li szi» (三五历记 –“Uch (hukmdor) va besh (imperator) haqidagi tarixiy qaydlar”) asarida keltirilishicha, qadimda Tinch okeani mintaqasida, olam katta tuxumni eslatuvchi zulmatdan tashkil topgan. O‘sha olamda Pangu ismli buyuk qahramon tug‘ilgan. Pangu tuxumning ichida o‘n sakkiz ming yil uxlab, nihoyat o‘ig‘ongan. U ko‘zlarini ochganda, atrofni hali ham zulmat qoplagan edi. U vujudi bilan tuxumni yormoqchi bo‘ladi, lekin tuxum juda ham mustahkam edi... Uning bolta urishi zarbidan gumburlagan tovush eshitilgan va bu zulmat bilan qoplangan tuxum yorilib ketgan [6, 27].

Tuxum va yaratuvchi bilan bog‘liq turkiy mifda keltirilishicha, qadimda ko‘k ham, yer ham bo‘lmagan, balki ulkan dengiz bo‘lgan. Uning ichida Oq Yorug‘lik paydo bo‘lgan. Undan tovlanuvchi tuxum vujudga kelgan. Uning oyoq-qo‘li, boshi yo‘q, biroq harakati bor edi; qanoti yo‘q,

uchar edi, og'zi yo'q biroq tovush chiqarar edi. Insoniyat yaratuvchisi Tangri uning ichida ko'p vaqt uyquda bo'lgan, uyg'ongach, tuxumdan chiqish yo'lini izlagan. Tuxum ichida faqat po'lat bolg'a va nayzani topgan. Ularning yordamida tuxumni yorib tashqariga chiqqan. Tuxumning yuqori qismidan osmon, pastki qismidan esa qo'ng'ir yer yaralgan [7, 64].

Tuxum obrazi qadim turkiy mifologiyada dunyo asosi bo'lishidan tashqari mustahkam qo'rg'on, quvvat manbai sifatida tushunilgan. Pangu haqidagi mif xitoyda ulug' olam-koinot va kichik olam – inson haqidagi kosmogonik tizim mavjud bo'lganligini asoslaydi. Olami kabir va olami sag'ir yaxlitligi haqidagi bu tushuncha keyinchalik odam bilan bog'liq bo'lgan ilm-fanning boshqa sohalarida, xususan, meditsina, fiziognomika kabilarda o'z aksini topgan.

Xitoy va turkiy miflardagi dunyoviy tuxum haqidagi mushtarak syujet genezisi boshqa xalqlar miflarida kompleks o'xshash jihatlar bilan umumiylik kasb etgan. Rus adabiyotshunosi V.N. Toporov slavyan an'analari dunyoviy tuxum va uning rekonstruksiya muammosiga bag'ishlab alohida tadqiqot yaratgan[8]. Unga ko'ra, rus ertaklari personaji, turkiy ildizlarga ega bo'lgan O'lmas Kashcheyning joni sehrli tuxumda yashiringan bo'ladi. Kashcheyni butkul o'ldirish uchun o'sha tuxumni topib olish, uni yorib, ichidagi ignani sindirish talab etiladi [8, 82].

Xitoy mifologiyasi va qadimgi turkiy asotir va ertaklarida keltirilgan mazkur sayyor syujetlardagi parallel tasvirlar qadimgi xitoy va o'zbek kosmogonik mifologiyasining bir genezisga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Ikki iloh o'rtasidagi folklorshunoslarning nazaridan chetda qolib ketgan hayratli darajadagi ko'plab mutanosibliklarni shunchaki tasodifga yo'yish to'g'ri emas. Bunday o'xshashliklarga ma'lum bir tarixiy, migratsion, mifologik matritsadagi evolyutsion jarayonlar o'z ta'sirini o'tkazgani aniq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Янгутов Л.Е. О добуддийских религиозных верованиях Китая // Вестник бурятского государственного университета 6(1) /2014.
2. Гасанов З.Г. Царские скифы: этноязыковая идентификация "царских скифов" и древних огузов. Нью-Йорк.: 2002.
3. Абдурахмонов А. Туркий халклар оғзаки ижоди. –Т.: 2004.
4. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. Ўқув қўлланма – Тошкент. 2008.
5. Тугушева Л.Ю. Уйгурская версия биографии Сюань-цзана: (Фрагменты из ленинградского рукописного собрания Института востоковедения АН СССР. Ответственный редактор Л.Н.Меньшиков.-М.: Наука, 1991.
6. Мусурманов Э.Р. (叶尔肯), Ма Цун Линг (马翠玲, 国家公派汉语教师). Хитой фольклори (афсона ва эртактар): ўқув-услубий қўлланма. – Самарканд: 2014.
7. Jean-Paul Roux. Eski türk mitolojisi. BilgeSu. Ankara 2011. – S.138.
8. Топоров В.Н. К реконструкции мифа о мировом яйце (на материале русских сказок) /Труды по знаковым системам III. – Тарту, 1967.

UO'K 81'42:004.8

INGLIZ TILIDAGI MEDIA MATNLAR TARJIMASIDA INSON VA SUN'IY INTELLEKT KOGNITIV MEKANIZMLARINING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

L.D.Muxamedova, PhD, dots.v.b., Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya *Ushbu maqolada ingliz tilidagi matnlarni tarjima qilish jarayonida inson va sun'iy intellekt kognitiv mexanizmlarining lingvistik omillari hamda tarjima xususiyatlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarjima jarayoni faqat grammatik yoki leksik transformatsiya emas, balki ma'noning kognitiv rekonstruksiya sifatida talqin qilinadi. Inson tarjimoni va AI tizimlarining semantik interpretatsiya, pragmatik moslashuv, kontekstual anglash hamda madaniy adaptatsiya imkoniyatlari qiyosiy ravishda o'rganiladi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt tizimlari tezkor va formal jihatdan aniq tarjima yarata olsa-da, inson tafakkuriga xos bo'lgan konseptual interpretatsiya va lingvokognitiv moslashuvni to'liq amalga oshira olmasligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, tarjima, kognitiv mexanizm, lingvistik omil, semantik transformatsiya, pragmatika, lingvokognitiv rekonstruksiya, AI tarjimasi*

Аннотация *В данной статье теоретически и практически анализируются лингвистические факторы и особенности перевода когнитивных механизмов человека и искусственного интеллекта в процессе перевода англоязычных текстов. Процесс перевода интерпретируется не только как грамматическая или лексическая трансформация, но и как*

когнитивная реконструкция смысла. Сравнительно исследуются возможности переводчика-человека и систем искусственного интеллекта в области семантической интерпретации, прагматической адаптации, контекстуального понимания и культурной адаптации. Результаты исследования показывают, что, несмотря на способность систем искусственного интеллекта создавать быстрый и формально точный перевод, они пока не способны в полной мере осуществлять концептуальную интерпретацию и лингвокогнитивную адаптацию, свойственные человеческому мышлению.

Ключевые слова: искусственный интеллект, перевод, когнитивный механизм, лингвистический фактор, семантическая трансформация, прагматика, лингвокогнитивная реконструкция, ИИ-перевод.

Abstract This article theoretically and practically analyzes the linguistic factors and translation features of human and artificial intelligence cognitive mechanisms in the process of translating English texts. The study interprets the translation process not merely as a grammatical or lexical transformation, but as a cognitive reconstruction of meaning. The semantic interpretation, pragmatic adaptation, contextual comprehension, and cultural adaptation capabilities of human translators and AI systems are comparatively examined. The research findings demonstrate that although artificial intelligence systems can produce rapid and formally accurate translations, they are still unable to fully perform the conceptual interpretation and linguocognitive adaptation inherent to human cognition.

Key words: artificial intelligence, translation, cognitive mechanism, linguistic factor, semantic transformation, pragmatics, linguocognitive reconstruction, AI translation.

Zamonaviy tarjimashunoslik rivojida tarjima jarayoniga bo'lgan ilmiy yondashuv sezilarli darajada o'zgarib borilmoqda. Garchi an'anaviy lingvistik tarjimoni asosan til birliklarining bir tizimdan boshqasiga o'tkazilishi sifatida talqin qilgan bo'lsa-da, bugungi kunda tarjima inson tafakkuri va ma'no interpretatsiyasi bilan bog'liq murakkab kognitiv faoliyat sifatida hali hanuz qaralmoqda.

Ayniqsa suniiy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi tarjima sohasida yangi paradigmalarining shakllanishiga olib keldi. Ya'ni *neyron tarjima tizimlari*, *generativ til modellari* va *avtomatik tarjima platformalari* ingliz tilidagi matnlarni tezkor va keng miqyosda tarjima qilish imkonini yaratmoqda. Biroq ushbu tizimlar inson tafakkuriga xos bo'lgan semantik chuqurlik, pragmatik interpretatsiya va madaniy adaptatsiyani to'liq amalga oshira olmaydi degan fikr paydo bo'lmoqda.

Shu sababli inson va sun'iy intellekt tarjima mexanizmlarini lingvistik hamda kognitiv nuqtai nazardan qiyosiy o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Tarjima jarayonining lingvokognitiv tabiati nuqtai nazardan qaraganda kognitiv lingvistik bu inson tafakkurining konseptual modeli hisoblanadi. Ya'ni til faqat kommunikatsiya vositasi emas, balki inson ongidagi bilim, tajriba va konseptual dunyoqarashning kognitiv ifodasi sifatida qaraladi. Bu nazariyaga ko'ra inson til orqali nafaqat axborot almashadi, balki tashqi dunyoni anglaydi, kategoriyalashtiradi va konseptuallashtiradi.

“Til inson tafakkurining konseptual modeli hisoblanadi” degan fikrning mohiyati shundaki, inson real borliqni to'g'ridan-to'g'ri emas, balki ongida shakllangan konseptlar tizimi orqali qabul qiladi. Ana shu konseptlar til birliklari yordamida verbal shaklga keladi. Demak, til — inson tafakkuridagi ma'no strukturalarining tashqi ifodasi hisoblanadi. Misol qilib olganda, inson **“vaqt”**, **“erkinlik”**, **“uy”**, **“vatan”** kabi tushunchalarni faqat lug'aviy ma'noda emas, balki *madaniy*, *emotsional* va *kognitiv* tajriba asosida anglaydi. Shu sababli har bir tilda bir xil voqelik turlicha konseptuallashtirilishi mumkin. Bu holat tarjima jarayonida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarjimashunoslik doirasida bu yondashuv tarjimoni faqat so'zlarni almashtirish jarayoni emas, balki bir tildagi konseptual strukturalarni boshqa til ongida qayta modellashtirish jarayoni sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan inson tarjimoni matndagi ma'noni:

- kontekst orqali anglaydi,

- konseptual jihatdan tahlil qiladi,
- madaniy raqamlarlar bilan bog'laydi,
- so'ng uni boshqa tilda qayta ifodalaydi.

Bu jarayon kognitiv tilshunoslikda *“conceptualization”* va *“meaning reconstruction”* kabi tushunchalar bilan izohlanadi. Chunki sun'iy intellekt tizimlari esa tilni asosan statistik va algoritmik ma'lumotlar tizimi sifatida qayta ishlaydi.

Bular konseptual tajribani emas, balki til birliklari o'rtasidagi ehtimoliy bog'lanishlarni hisoblaydi. Shu sababli AI ya'ni suniy intellekt tarjimasida formal aniqlik yuqori bo'lsa-da, insonga xos bo'lgan kognitiv va konseptual chuqurlik har doim ham to'liq namoyon bo'lmaydi. Shuning uchun, kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan til — inson ongining konseptual xaritasi, tarjima esa ana shu konseptual tizimlarni bir tildan ikkinchi tilga kognitiv qayta qurish jarayoni hisoblanadi. Shu bois tarjima jarayoni ham oddiy raqamlar almashinuvi emas, balki ma'noning ongda qayta shakllanishi bilan bog'liq lingvokognitiv hodisa hisoblanadi.

Amerikanlik olim Langaker Ronald kognitiv lingvistikaga oid asosiy fikrlaridan biri shundan iboratki: *“Til grammatik qoidalar tizimi emas, balki insonning konseptual va kognitiv tajribasining ifodasidir.”*[1]. Langackerga ko'ra, grammatika inson tafakkuridan ajralgan mustaqil formal tizim emas. Til birliklari insonning dunyoni qanday idrok qilishi, kategoriyalashtirishi va konseptuallashtirishi bilan bevosita bog'liq. Shu sababli til strukturalari inson ongidagi konseptual modellarning lingvistik aksidir. Uning ta'kidlashicha, til formal grammatik tizim emas, balki inson tafakkuridagi konseptual strukturalarning lingvistik ifodasidir. Shu sababli tarjima jarayoni ham ma'noning oddiy transferi emas, balki konseptual rekonstruksiya sifatida talqin qilinadi.”.

Tarjima jarayoni ham oddiy leksimalar almashinuvi emas, balki ma'noning ongda qayta shakllanishi bilan bog'liq lingvokognitiv hodisadir.

Inson tarjimoni matnini tarjima qilishda quyidagicha ifodalanadi:

- kontekstni anglaydi
- semantik munosabatlarni interpretatsiya qiladi
- pragmatik maqsadni aniqlaydi
- madaniy leksimalarni moslashtiradi

Buning natijasida tarjima ma'noning qayta qurilgan modeli sifatida shakllanadi. Suniiy intellekt tizimlari esa tarjima jarayonini quyidagicha namoyon bo'ladi:

- statistik o'rganish
- strukturaviy modelini aniqlash
- ehtimollikni bashorat qilish

Suniiy intellekt tizimlari ushular asosida amalga oshiradi va natijada ular grammatik jihatdan to'g'ri, ammo ayrim hollarda semantik jihatdan yuzaki tarjima yaratishiga olib keladi.

Tarjima jarayonida lingvistik omillar muhim rol o'ynaydi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Semantik omil – Semantika tarjimada ma'noning saqlanish darajasini belgilaydi. Inson tarjimoni ko'pincha yashirin ma'no va konnotativ qatlamlarni ham hisobga oladi. Suniiy intellekt esa ko'pincha formal ekvivalentlikka asoslanadi.

Masol qilib quyidagilarni ko'rish chiqish mumkin, original mantda *He broke the silence*. Inson tarjimasida *U nihoyat sukutni buzdi*. Suniiy intellekt tarjimasida *U jimlikni sindirdi*, Mazkur holatda suniiy intilekt tarjima qilgan bo'lsa, inson tarjimoni pragmatik ma'noni to'g'ri interpretatsiya qilgan ekanligini ko'rish mumkin.

Pragmatik omil – Pragmatika kommunikativ niyatni ifodalash bilan bog'liq. Inson tarjimoni matnning quyidagilar hisobga olinadi: **emotsional ohangi, uslubiy xususiyati, kommunikativ maqsadini** hisobga oladi. Bunday holda suniiy intilekt tizimlari esa ko'pincha matnning tashqi strukturalari bilan cheklanadi.

Xulos qilganda, ingliz tilidagi media matnlar tarjimasida inson va sun'iy intellekt kognitiv mexanizmlarining lingvistik hamda lingvokognitiv xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, inson tarjimoni ma'noni kontekst, pragmatik vaziyat va madaniy omillar asosida interpretatsiya qilsa, sun'iy intellekt tizimlari asosan statistik va algoritmik modellarga tayangan holda tarjima jarayonini amalga oshiradi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tarjima jarayoni oddiy til almashinuvi emas, balki konseptual strukturalarning qayta qurilishi va ma'noning lingvokognitiv rekonstruksiya hisoblanadi. Shu sababli inson tarjimasida semantik chuqurlik va pragmatik moslashuv kuchliroq namoyon bo'ladi.

Suniy intellekt tizimlari tezkorlik va formal aniqlik jihatidan samarali bo'lsa-da, ular madaniy interpretatsiya, yashirin ma'no va kontekstual nozikliklarni har doim ham to'liq anglay olmaydi. Ayniqsa idiomalar, metaforalar va diskursiv birliklar tarjimasida AI tizimlarida literal translation va semantic shift holatlari ko'proq uchrashi kuzatildi. Shu tariqa, tadqiqot tarjima jarayonining zamonaviy lingvistika, tarjimashunoslik va kognitiv fanlar kesishmasidagi murakkab epistemologik hamda lingvokognitiv fenomen ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Langacker R. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. — Oxford: Oxford University Press, 2008. — p. 3–17.
2. Jurafsky Dan, James H. Martin. *Speech and Language Processing*. — Pearson Education, 2023.
3. Muxamedova L. D. How to translate terms and terminology? //Новости образования: исследование в XXI веке. — 2025. — Т. 3. — №. 34. — С. 105-115.
5. Djuraevna, M. L. (2021). Ancient uzbek army terminology and translation equivalent with an other military terms (Period of Amir Temur ruling).

UO'K 811.512.133:81'37

O'ZBEK TILIDA CHORVACHILIK TERMINLARINING SEMANTIK GURUHLARI VA LEKSIKOGRAFIK TALQINI

S.B.Muxammadiyev, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi chorvachilik terminlarining semantik guruhlarini va ularning leksikografik talqini tahlil qilinadi. Chorvachilik leksikasi xalqning qadimiy xo'jalik faoliyati, turmush tarzi, madaniy tajribasi va kasbiy bilimlarini aks ettiruvchi muhim terminologik qatlamlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda chorvachilikka oid terminlar hayvon nomlari, nasl va zot bildiruvchi birliklar, mahsulot nomlari, kasallik va veterinariya terminlari, parvarish hamda naslchilik jarayonini ifodalovchi terminlar kabi semantik guruhlariga ajratildi.

Kalit so'zlar: chorvachilik terminologiyasi, semantik guruh, leksikografiya, sohaviy termin, naslchilik, veterinariya, terminologik tizim, tarjima ekvivalenti, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические группы терминов животноводства в узбекском языке и особенности их лексикографической интерпретации. Лексика животноводства рассматривается как один из важных терминологических пластов, отражающих древнюю хозяйственную деятельность народа, образ жизни, культурный опыт и профессиональные знания. В исследовании термины, относящиеся к животноводству, классифицируются на такие семантические группы, как названия животных, единицы, обозначающие породу и происхождение, наименования продукции, термины, связанные с болезнями и ветеринарией, а также термины, выражающие процессы ухода и племенного разведения.

Ключевые слова: терминология животноводства, семантическая группа, лексикография, отраслевой термин, племенное разведение, ветеринария, терминологическая система, переводной эквивалент, узбекский язык.

Abstract. This article analyzes the semantic groups of livestock terms in the Uzbek language and their lexicographic interpretation. Livestock vocabulary is regarded as one of the important terminological layers reflecting the ancient economic activities, lifestyle, cultural experience, and professional knowledge of the people. In the study, livestock-related terms are classified into such semantic groups as animal names, units denoting breed and lineage, product names, disease and veterinary terms, as well as terms expressing the processes of care and breeding.

Key words: livestock terminology, semantic group, lexicography, specialized term, breeding, veterinary science, terminological system, translation equivalent, Uzbek language.

O'zbek xalqining tarixiy taraqqiyotida chorvachilik qadimdan muhim xo'jalik turlaridan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa, qo'ychilik, qoramolchilik, yilqichilik, tuyachilik va parrandachilik bilan bog'liq leksik birliklar xalqning kundalik hayoti, kasbiy tajribasi, urf-odati va iqtisodiy faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Shu sababli chorvachilik terminologiyasi faqatgina tor sohaviy leksika emas, balki xalqning madaniy xotirasi, kasbiy tafakkuri va milliy til boyligini namoyon etuvchi muhim lingvistik hodisa sifatida baholanadi.

Hozirgi tilshunoslikda terminlarni faqat kelib chiqishi yoki tuzilishiga ko'ra emas, balki ularning semantik guruhlari, funksional xususiyatlari va leksikografik ifodasi asosida ham o'rganish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Chunki har qanday termin muayyan tushunchani ifodalaydi va shu tushuncha ma'lum bir sohaviy tizim ichida o'z o'rniga ega bo'ladi. Chorvachilik terminlari ham mazmun jihatdan bir necha kichik guruhlarga bo'linadi: hayvon turlari nomlari, yosh va jins bildiruvchi birliklar, zot va naslga oid terminlar, chorva mahsulotlari, kasalliklar, parvarish jarayonlari, yem-xashak va xo'jalik uskunlari nomlari shular jumlasidandir.

S.B. Muxammadiyev o'zbek tilida chorvachilik terminologiyasi turkiy, fors-arab va rus-yevropa qatlamlari asosida shakllanganini qayd etadi. Bu holat chorvachilik terminlarining ko'p qatlamli tarixiy-lisoniy hodisa ekanini ko'rsatadi [1, 348–350-b.]. Biroq terminlarning kelib chiqishini aniqlash bilan bir qatorda, ularning semantik maydonlarda qanday guruhlanishi va lug'atlarda qanday talqin qilinishi ham alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Maqolada tavsifiy, semantik, qiyosiy-lug'aviy va leksikografik tahlil metodlaridan foydalanildi. Chorvachilik terminlari ma'no xususiyatiga ko'ra guruhlarga ajratildi, ularning o'zbek tilidagi qo'llanishi, ingliz va rus tillaridagi muqobillari, izohli lug'atlarda berilish holati o'rganildi. Tahlilda "O'zbek tilining izohli lug'ati", sohaviy qishloq xo'jaligi lug'atlari, inglizcha-o'zbekcha agrar terminlar lug'atlari hamda chorvachilik terminologiyasiga oid ilmiy tadqiqotlarga tayanildi.

Terminologik birliklarni semantik guruhlarga ajratishda ularning predmet-hodisa bilan bog'liqligi, sohaviy qo'llanish doirasi, kasbiy muloqotdagi vazifasi va tarjima imkoniyatlari hisobga olindi. Leksikografik tahlilda esa terminning lug'at maqolasida berilishi, izohning aniqligi, uslubiy belgi mavjudligi, tarjima ekvivalenti va misol bilan ta'minlanganlik darajasi asosiy mezon sifatida olindi.

№	Semantik guruh	Terminlarga misollar	Qisqacha izoh
1	Hayvon turlari va umumiy nomlari	qoramol, qo'y, echki, ot, tuya, sigir, buqa, ho'kiz, buzoq, toy, uloq, qo'zi	Chorvachilikka oid asosiy hayvon nomlarini bildiradi. Bu birliklar qadimdan xalq tilida qo'llanib, keyinchalik sohaviy termin sifatida mustahkamlangan.
2	Yosh va jins bildiruvchi terminlar	buzoq, g'unajin, sigir, buqa, ho'kiz, sovliq, qo'chqor, taka, ayg'ir, biya	Hayvonlarning yoshi, jinsi va biologik xususiyatlarini ifodalaydi. Masalan, sovliq — nasl beruvchi urg'ochi qo'y, qo'chqor — naslchilikdagi erkak qo'y.
3	Zot, nasl va sifat bildiruvchi terminlar	nasl, zot, zotdor, naslli, naslsiz, aralash nasl, mahalliy zot, sof zot, duragay	Seleksiya, naslchilik va genetik jarayonlar bilan bog'liq tushunchalarni bildiradi. Bu guruhda zot va nasl sifati asosiy mezon hisoblanadi.
4	Chorva mahsulotlari nomlari	sut, go'sht, jun, teri, tuxum, qimiz, qaymoq, yog', pishloq	Chorvadan olinadigan mahsulotlarni bildiradi. Ba'zi birliklar umumiste'mol so'zlari bo'lsa-da, sohaviy kontekstda terminologik ma'no kasb etadi.
5	Veterinariya va kasallik nomlari	quturish, oqsil, brutsellyoz, mastit, sil, emlash, vaksina, profilaktika, karantin	Chorva hayvonlarining sog'lig'i, kasalliklari va davolash jarayonlari bilan bog'liq terminlarni qamrab oladi. Bu guruhda milliy va xalqaro terminlar birga qo'llanadi.
6	Parvarish, boqish va xo'jalik jarayonlari	boqish, sog'ish, yemlash, o'tlatish, parvarishlash, sun'iy urug'lantirish, seleksiya, yem-xashak tayyorlash	Chorvachilikdagi amaliy jarayonlar, parvarish usullari va zamonaviy texnologik faoliyatlarni ifodalaydi.

Leksikografik talqin masalalari asosan chorvachilik terminlarini lug'atlarda berishda bir necha mezonlarga e'tibor qaratish zarur. Avvalo, har bir terminning aniq va qisqa izohi berilishi lozim. Masalan, *g'unajin* so'zini faqat "yosh sigir" deb izohlash yetarli emas; uning yosh chegarasi, nasl berish holati va chorvachilikdagi amaliy vazifasi ham ko'rsatilishi kerak.

Shuningdek, terminlarning semantik chegarasi aniq belgilanishi muhimdir. Masalan, *buqa* va *ho'kiz* terminlari erkak qoramolni bildirsa-da, ular bir xil ma'noda emas: *buqa* nasl beruvchi erkak

qoramolni, *ho'kiz* esa bichilgan erkak qoramolni anglatadi. Bunday farqlar lug'atda aks etmasa, tarjima va kasbiy muloqotda chalkashlik yuzaga keladi.

Terminlarning tarjima ekvivalentlarini tanlashda ham ehtiyotkorlik talab etiladi. Masalan, ingliz tilidagi *cattle* ko'pincha *qoramol*, *livestock* esa *chorva* yoki *chorva mollari* tarzida tarjima qilinadi. A.A. Superanskaya terminologik birlikni tavsiflashda uning tushunchaviy chegarasi, tizimdagi o'rni va boshqa terminlar bilan munosabatini ko'rsatish zarurligini ta'kidlaydi [5, 112-b.].

Bundan tashqari, chorvachilik terminlarining dialektal variantlari ham lug'atlarda "dial.", "mahalliy", "so'zlashuv" kabi belgilar bilan berilishi maqsadga muvofiq. Chunki xalqona chorvachilik leksikasi ko'pincha ilmiy terminologiyaning tarixiy asosini tashkil qiladi.

Zamonaviy chorvachilik terminologiyasida xalqaro terminlar va milliy muqobillar munosabati ham izohlanishi kerak. Masalan, *seleksiya* - tanlash asosida nasl yaxshilash, *vaksina* - emlash vositasi, *genetika* - irsiyat qonuniyatlarini o'rganuvchi fan tarzida berilishi terminlarning kengroq tushunilishiga xizmat qiladi.

Chorvachilik terminologiyasidagi asosiy muammolardan biri sinonimik birliklarning ko'pligidir. *Zotdor*, *naslli*, *sernasl* kabi so'zlar yaqin ma'noda qo'llansa-da, ularning uslubiy farqlari mavjud. Shuningdek, ko'pma'nolilik ham muhim masala hisoblanadi. Masalan, *bosh* so'zi umumxalq tilida tana a'zosi ma'nosini bildirsa, chorvachilikda hisob birligi sifatida ishlatiladi: *ikki bosh qoramol*, *yuz bosh qo'y*.

Tarjimada ham ayrim qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ingliz tilidagi *animal husbandry* termini odatda *chorvachilik* deb tarjima qilinsa, *breeding* termini kontekstga ko'ra *naslchilik*, *ko'paytirish*, *zot yetishtirish* kabi muqobillar bilan berilishi mumkin. O.N. Trubachyov uy hayvonlari nomlarini o'rganishda terminlarning tarixiy ma'nosi va zamonaviy sohaviy vazifasini birgalikda tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi [6, 45-b.].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi chorvachilik terminlari mazmun jihatdan keng va ko'p tarmoqli tizimni tashkil etadi. Ular hayvon nomlari, yosh-jins bildiruvchi birliklar, nasl va zot terminlari, mahsulot nomlari, kasallik va veterinariya atamallari, parvarish jarayonlari hamda xo'jalik texnologiyalariga oid birliklardan iborat. Bu guruhlarining har biri chorvachilik sohasining muayyan tushunchaviy maydonini ifodalaydi.

Leksikografik jihatdan esa chorvachilik terminlarini oddiy tarjima ekvivalenti bilan cheklash yetarli emas. Har bir termin izoh, qo'llanish sohasi, semantik chegarasi, zarur hollarda etimologik ma'lumot, dialektal belgi va tarjima muqobili bilan berilishi lozim. Ayniqsa, o'zbek-ingliz va ingliz-o'zbek sohaviy lug'atlarda *livestock*, *cattle*, *breed*, *breeding*, *pedigree*, *hybrid*, *vaccination*, *artificial insemination* kabi terminlarning kontekstual muqobillarini aniq ko'rsatish muhimdir.

Xulosa. O'zbek tilidagi chorvachilik terminlari semantik jihatdan boy va murakkab tizimni tashkil qiladi. Ular hayvon turlari, yosh va jins belgilari, nasl-zot xususiyatlari, mahsulot nomlari, veterinariya tushunchalari, parvarish va xo'jalik jarayonlarini ifodalovchi bir necha guruhlariga ajraladi. Har bir guruh chorvachilik sohasining muayyan kasbiy tushunchalarini ifodalashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chorvachilik terminlarining leksikografik talqini faqat so'zning umumiy ma'nosini berish bilan cheklanmasligi kerak. Lug'atlarda terminning sohaviy ma'nosi, qo'llanish konteksti, tarjima ekvivalenti, sinonimik va semantik farqlari aniq ko'rsatilishi zarur. Ayniqsa, *buqa* - *ho'kiz*, *zotdor* - *naslli*, *chorva* - *qoramol*, *breeding* - *naslchilik* kabi birliklar orasidagi nozik farqlarni aniqlashtirish tarjima, ilmiy muloqot va o'quv jarayoni uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, chorvachilik terminlarini semantik guruhlar va leksikografik talqin asosida o'rganish o'zbek tilining sohaviy terminologiyasini boyitish, ikki tilli lug'atlar sifatini oshirish, tarjimada aniqlikka erishish va milliy terminologik tizimni me'yorlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muxammadiyev S.B. O'zbek tilida chorvachilik terminologiyasining shakllanishi va hozirgi holati // News of the NUUZ. – 2025. – №1.2. – B. 348–350.
2. Kurbanova G.A. Study of Livestock Terminology in Russian and Uzbek Languages // Journal of Universal Science Research. – 2023. – Vol. 2, №6. – P. 70–72.
3. Juraev L. English-Uzbek-Russian Dictionary of Agricultural Terms. – Tashkent: Universitet, 2020. – 540 p.
4. Русско-узбекский сельскохозяйственный словарь. В 2 т. – Ташкент: Фан, 1983. – 600 с.
5. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – Москва: Наука, 1989. – 246 с.

6. Трубачёв О.Н. Названия домашних животных в индоевропейских языках: Опыт семантической реконструкции. – Москва: Изд-во АН СССР, 1960. – 314 с.

UO'K 821.512.1:81'373

MUHAMMAD ALINING “KLEOPATRA” ROMANIDA MAISHIY LEKSIKA TADQIQI

K.A.Muzaffarov, o'qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Quyidagi maqolada yozuvchi Muhammad Alining “Kleopatra” romanida qo'llanilgan maishiy leksemalarning semantik maydoni, lingvokulturologik xususiyatlari va badiiy matnda davr koloritini yaratishda qo'llangan birliklarning leksik-semantik vazifalari tadqiq etilgan. Asardagi 100 dan ortiq maishiy leksemalar tematik guruhlariga (turar-joy, kiyim-kechak, taomnomalar, ro'zg'or buyumlari va ijtimoiy-maishiy voqeliklar) ajratilib, tahlilga tortilgan. Tadqiqot natijasida o'zbek milliy mentalitetiga xos leksemalar bilan qadimgi Misr va antik Rim maishiy hayotiga oid birliklarning o'zaro integratsiyasi hamda ularning estetik funksiyasi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *maishiy leksika, lingvokulturologiya, davr koloriti, tematik guruh, istiloh, termin, Misr, Rim, Kleopatra.*

Аннотация. *В данной статье исследуется семантическое поле и лингвокультурные характеристики лексем, относящихся к быту, используемых в романе Мухаммеда Али «Клеопатра», а также изучаются лексико-семантические функции этих единиц в создании исторического колорита в литературном тексте. Более 100 лексем, относящихся к быту, были сгруппированы по тематическим категориям, включающим жилье, одежду, кулинарные традиции, предметы домашнего обихода и социально-бытовые реалии, и подвергнуты всестороннему анализу. Исследование проясняет эстетическую функцию и межкультурную интеграцию между лексемами, присущими узбекскому национальному менталитету, и культурными единицами, относящимися к домашней жизни Древнего Египта и классического Рима.*

Ключевые слова: *лексика быта, лингвокультурные исследования, исторический колорит, тематическая группа, терминология, термин, Египет, Рим, Клеопатра.*

Abstract. *This article investigates the semantic field and linguacultural characteristics of household lexemes utilized in Muhammad Ali's novel Cleopatra, exploring the lexical-semantic functions of these units in establishing historical color within the literary text. Over 100 household lexemes identified in the work are categorized into thematic groups-comprising housing, clothing, culinary repertoires, domestic utensils, and socio-household realities-and subjected to comprehensive analysis. The study elucidates the aesthetic function and cross-cultural integration between lexemes inherent to the Uzbek national mentality and cultural units pertaining to the domestic life of ancient Egypt and classical Rome.*

Keywords: *Household lexis, linguacultural studies, historical color, thematic group, terminology, term, Egypt, Rome, Cleopatra.*

Maishiy leksika tilshunoslikda xalqning kundalik turmush tarzi, moddiy madaniyati va ruhiyatini eng yorqin ifodalovchi qatlam hisoblanadi. Muhammad Alining “Kleopatra” romanida maishiy leksikaning qo'llanilishi ikki yoqlama xarakterga ega: bir tomondan, asarda qadimgi Misr va Rim hayotiga xos antik birliklar (*kalasiris, toga, tunika, diademada*) berilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, sharqona va o'zbekona maishiy tushunchalar (*ayvon, chopon, dasturxon, obi yovg'on, o'sma, xum*) matnga singdirilgan. Ushbu sintez asarning lisoniy jozibasini oshirish barobarida, uning lingvokulturologik qimmatini belgilaydi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi tarixiy matnlarda maishiy leksikaning konnotativ va estetik imkoniyatlarini tizimli tahlil qilish, asar leksikasining semantik maydonini aniqlash zarurati bilan belgilanadi [1].

Romanidagi maishiy leksemalar bir-biriga aloqador semantik birliklardan iborat. Ushbu leksik qatlamni quyidagi guruhlariga ajratib tahlil qilish o'rinli.

I. Turar joy, uy-ro'zg'or va xo'jalik buyumlari nomlari

Romanda davrni jonlantirish va asar qahramonlarining ijtimoiy mavqeyini ko'rsatishda turar-joy va bino qurilishi bilan bog'liq maishiy leksemalar faol qo'llanilgan.

Turar joy tuzilishi va uning tarkibiy qismi nomlari: *imorat, uy, xonadon, saroy, kulba, kapa; xona, bo'lma, mehmonxona, yotoqxona, xobxona, ayvon, poygak; devor, eshik, darvoza, ostona, tokcha, kavak-kandik, muqarnas* [2].

Uy-ro'zg'or buyumlari:

a) uy jihozlarini bildiruvchi leksemalar: *kursi, stol, taxt, javon, parda, choyshab, to'shak, yosti, dasturxon, chiroq, sham, mash'ala, toshoyna, vaza, juzvdon, o'rindi;*

b) oshxonaga oid uy-ro'zg'or buyumlari nomlari: *idish, ko'za, xum, jom, kosa, tovoq, lagan, barkash, pichiq, qoshiq, cho'mich, qasqon.*

Xo'jalik anjomlari nomlari: *arava, aroba, taxtiravon, kajava, egar-jabduq, bolta, panshaxa, tarozi (tarozin), so'yil, o'roq.*

Poygak (f. پایگاه / پایگاه – ostona, kiraverish; kavush yechiladigan joy) Xonaning eshikka yaqin qismi, past tomoni (O'TIL,789). Ushbu termin forscha poyhak shaklida qo'llanilib, so'zlashuv tilida poygak tarzida ifodalanib, romanda bir o'rinda qo'llangan va salbiylik semasini ifodalagan: *Geminiyni kamsitib poygakka o'tirg'izishar, ovqat vaqtida bir sabab topib masxaralashar, ustidan kulishar, ochiqchasiga past nazar bilan qarashardi* (K,434).

Tokcha (a. + f. طاقچه / takche – polka, tokcha) Mahalliy uylarda idish-tovoq va boshqa anjomlar qo'yish uchun devorda kvadrat yoki boshqa shaklda (o'yib) ishlangan maxsus joy (O'TIL,325). Klavdiy Iyeronom shunday dedi-da, rastalardan biriga yaqinlashdi va cho'zilib yuqori tokchadagi papiruslar orasidan bir g'ilof sug'urdi, uning ichidan papirus o'ramini chiqardi. Odatda, papirus varog'ining eni o'n besh santimetr bo'lib, uzunligi olti metr ga borar, tokchalar esa qurt-qumursqalarning tishi o'tmaydigan kedr daraxtidan yasaldirdi (K,51) [3].

Kulba (f. كلبه – qorong'i, tor uycha; hujra) kichik, ko'rimsiz, bechorahol uy; boshpana (O'TIL,929). Muallif asarida kulba istilohiga antonim tarzda saroy istilohini qo'llagan. Davr muhiti nuqayi nazaridan bu istilohlar faol muomalada bo'lgan. Chunki antik davrda quldorlik o'zining yuqori cho'qqisiga chiqqan. Bu romanda ham o'z aksini topgan: *Saroy boshqa, bu kulbaning gashti boshqa* (K,374). Bu istilohga sinonimik qator sifatida: *chodir → kappa → kulba → qo'nalg'a → uy → xonadon → imorat → saroy* istilohlardan foydalangan. Ko'rinadiki, Muhammad Alining "Kleopatra" romani kontekstida ushbu sinonimik qator shunchaki so'z boyligi emas, balki qarshilantirish va ijtimoiy darajani ko'rsatuvchi semalarini ifodalaydi. Masalan, Misr sarkarda va jangchilari jang maydonida chodirda, dehqonlari Nil bo'yidagi kapa va kulbalarda, Kleopatra esa saroyda yashaydi. Bu esa davrning maishiy hayotini aks ettirishi bilan birga muallifning mahoratini namoyon qiladi [4].

II. Kiyim-kechak, mato va bezak-taqinchoq nomlari

Ushbu semantik guruh romanda davr ruhini va xalqning maishiy hayotini ko'rsatib turuvchi eng ko'p qo'llangan istilohlardir. Muallif bu ham sharq-u (*qalpoq, to'n, ro'mol, lozim, jiyak, bo'xcha, chopon, jiyak-uqa*) g'arb (*kalasiris, tunika, diademada, toga, kavsiya*) uchun xos kiyim-kechak nomlarini uyg'unlikda qo'llagan.

Kiyim-inson tanasini tashqi muhit ta'siridan asrovchi vosita. Shu o'rinda u xalqlarning o'ziga xos madaniyatini aks ettiradi.

Romanda aniqlangan kiyim-kechak terminlarini leksik-semantik jihatdan quyidagicha guruhlariga bo'lish mumkin:

1) bosh kiyim : *toj, diadema, temir qalpoq, ro'mol, dafna chambari, kavsiya, ro'yjo;*

2) ustki kiyim nomlari: *ko'ylak, libos, chopon, to'n, kalasiris, tunika, toga,*

3) ichki kiyim nomlari: *lozim, poycha, nimcha;*

4) oyoq kiyim nomlari: *chorig', etik,*

5) mato nomlari: *mo'yna, ipak, katon, bo'z, barqut*

6) bezak-taqinchoq nomlari: *baldoq, tasma, kamar, taqinchoq, surma, upa-elik, xino, mushku anbar;*

Ro'mol fors-tojikchada "yuz" ma'nosini anglatadigan ro' oti bilan (TjRS, 331) "bisotdagi narsalar" ma'nosini bildiruvchi arabcha mol otidan (ARS, 774) so'zlaridan shakllangan bo'lib, ayol-

qizlar boshiga o'raydigan matodan tarkib topgan buyum hisoblanadi (O'TIL, II, 203). Eski turkiy va eski o'zbek tilida qayd etilgan ma'noni bo'ro'ncho'k, sarag'uch (DLT, I, 467, 449) kabi leksemalar ifodalagan. *Ma'buda odamni yashartiradigan va ko'rk-husn bag'ishlaydigan ambroziya taomidan tanovul ayladi, yangi sog'ilgan sutda cho'milib, nafis qirmizi ko'ylagini kiyib, quloqlariga oltin baldoqlar taqib, boshiga harir niliyrang ro'molini tashladi*(K,298). Bu o'rinda muallif ro'mol istilohi o'ziga qarash, bezanish ma'nosida kelgan [5].

Chambar (f. — doira, halqa; o'mrov suyagi) G'ildirak, doira shaklidagi narsa, doira (O'TIL,719). Dafna chambari (Lavr gultoji) — qadimgi davrlardan buyon g'alaba, shon-sharaf, buyuklik va donolik ramzi hisoblangan, dafna daraxtining bargli shoxlaridan to'qiladigan doirasimon bosh kiyimidir. *Antoniya ayni Rimning Kapitoliysidagi Yupiter haykali libosiga o'xshash ajabtovur zeb-ziynatli kiyimga burkangandi: egnida xurmo novdalari bilan bezalgan tunika, oltin yulduzlar qadalgan qirmizi toga, oyog'ida zarhal saxtiyon etik, birqo'lida dafna shoxchasi, boshqa qo'lida uchiga oltin burgut qo'ndirilgan fil suyagidan yo'nilgan shohona aso, boshida esa salobat bag'ishlagan chiroyli dafna chambari.* (K,417) [6].

Taom, ichimlik va ziravorlar nomlari

Romanda qator o'rinlarda taom va ichimlik nomlari uchraydi. Masalan, *Mayi nob* (sof, tiniq sharob) va *vino* leksemalari Rim va Misr aristokratiyasining bazmlari, diplomatik uchrashuvlari va fojiaiy lahzalarining aks ettiradi: *Bashang ziyofat, did bilan yozilgan dasturxon ulug'vor va to'kin-sochin edi. Mehmonlar tilla va kumush jomlarda sharbatlardan tottilar. Zarrin kosa-yu idishlarda mazali taomlar tanovul ayladilar, mayi nobdan ham tortildi. Dimog'lar qizishga turdi* (K,307). Antoni va Kleopatra munosabatlarida *may* nafaqat ichimlik balki baxt va fojia semalarini ifodalagan.

Aksincha, *obi yovg'on* (go'shtsiz, piyozni qaynatilgan oddiy sho'rva), *bug'doy non* va *piyoz* oddiy xalq, askarlar va qullarning maishiy qashshoqligini, ijtimoiy tengsizlikni ko'rsatuvchi semalarni ifodalab kelgan: *Askarlari qatori obi yovg'ondan iborat "maishat"ga qanoat qilardi* (K,144). Romandagi taom va ichimliklarni shartli quyidagicha tadqiq qilish mumkin:

a.) **taom va yegulik nomlari:** *obi yovg'on, bug'doy non, halvo, yog'li guruch, qovrilgan laqqa, cho'rtan, zog'ora*) baliqlar, ilvasin go'sht, shirinlik;

b.) **ichimlik nomlari:** *mayi nob, sharbat, sharob, vino, may, sut, suv, zaxar.*

Oziq-ovqat leksemasi Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida تَرْتِيْنْ *tartīn*, أَزْقْ *azuq*, أَشْ *ash*; Alisher Navoiy asarlarida اطعمه *at'ima*, أَشْ *as* istilohlari bilan ifodalangan.

Muallifning til mahorati, shundaki romanda **sinonimik qatorlar** va **kontrastlarda** yaqqol namoyon bo'ladi (masalan, *saroy – kulba, mayi nob – obi yovg'on*). Bu leksemalar nafaqat tarixiy kolorit yaratadi, balki asarning ekspressivligini oshiradi, obrazlarni chuqurlashtiradi va o'quvchida davr haqida jonli tasavvur uyg'otadi. Ko'plab terminlar (muqarnas, poygak, tokcha, juzvdon va boshqalar) bugungi o'zbek adabiy tilida deyarli muloqotdan chiqib kam qo'llanadigan so'zlarga aylanib ulgurgan asarda bu so'zlarning qo'llanilishi o'zlashma so'zlarning o'rniga yuqoridagi kabi o'z qatlam so'zlarini tiklash va muomalaga kiritish uchun dasturul amal bo'ladi. "Kleopatra" romanidagi maishiy leksik qatlam muallifning til va tarixiy bilimining chuqurligini, badiiy mahoratini va o'zbek adabiyotida tarixiy roman janrining til jihatidan boyitilishiga qo'shgan hissasini yaqqol namoyon etadi. Maishiy turmushda qo'llaniladigan leksemalar orqali nafaqat antik davrning tashqi muhiti, balki uning ichki ijtimoiy va insoniy ziddiyatlari ham jonli va ta'sirchan tasvirlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit-turk) 1-2-3-jildlar. Nashrga tayyorlovchilar: Rustamov A., Boltaboyev H. – Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2016.
2. Muhammad Ali. «Kleopatra». – Toshkent: Mashhur-Press, 2023.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-6 jildlar. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2023.
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2000-2006.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
6. Roziqova G. "Devonu lug'atit-turk" asaridagi ot leksemalarning semantik, funksional va uslubiy xususiyatlari. Filol. fan. dok. ... diss. – Farg'ona, 2021.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№6/4 (139)
2026 y., iyun

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 08.06.2026
Bosishga ruxsat etildi: 15.06.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 13,4 b.t. Buyurtma: № 6-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18